

İÇİNDEKİLER

Bu Sayıda	III
Ulus Uluslaşma İçin Üç Kolaj	1
Muzaffer İlhan ERDOST	
Millet: Yalan ve Gerçek	50
Muvaffak ŞEREF	
Ulus Nedir?	75
Yalçın YUSUFOĞLU	
Kemalizm'in Ulusalçılık Anlayışı ve Günümüz Türkiye'sinde Ulusalçılık - Milliyetçilik Algılamaları	86
İhsan Şerif KAYMAZ	
Cumhuriyetçi Demokrasi Teorisine Katkı: Atatürk'ün Siyasal Düşüncesinde “Halk Hükümeti”	107
Hakan REYHAN	
Ulus-Devlet Fikri ve Ulus-Devletler	164
Cenk AYGÜL	
Türkiye'de Planlama: Sektörel Gelişmeden Kalkınmaya Kalkınmadan Stratejiye	176
Bariş ÖVGÜN	
Recep Tayyip Erdoğan'ın Davos “Şovu” ve Etkileri	205
E. Zeynep GÜLER	
Özgeçmişler	232
Abstracts	234

BU SAYIDA

Memleket SiyasetYönetim Dergisi, elinizdeki sayıyla, 2006 yılının Mayıs ayında başladığı yayın yaşamında dördüncü yılını dolduruyor. Onüçüncü sayıda dosya konumuz Türkiye'nin genel ve güncel bir sorunu: Uluslaşma. Son yıllarda Türkiye etnik ve mezhebi kimliklere 'açılma' politikasıyla, 'demokratikleşme' kisvesi altında, ulusun ve ulusallığın çözülmek istendiği sancılı bir süreçten geçiyor. Otuz yıldan bu yana devam etmekte olan terör sorunu etnik ayrışmayı tetiklerken; tarikat-cemaat örgütlenmesi yayılıyor, dinsel-etnik ayrışma büyüyor. Süreç, küresel iktidar sahiplerinin bulunduğu coğrafyaya yönelik taleplerinden besleniyor. Bugün ulus, ulusal kimlik, ulusal birlik, uluslaşma süreci, ulusalcılık olgularına ilişkin özgün sorular soran ve bu soruları derinlemesine araştıran; güncel politikalara bilimsel bir eleştiri getiren çalışmalara ihtiyacımız var. Bu nedenle elinizdeki sayıyı uluslaşma konusunu farklı boyutlarıyla tartışan, açıklayan ve anlatan yazılara ayırdık.

Dosyamızı ulus-uluslaşma konusuna ilişkin sahip olduğumuz düşünsel birikimin bilgisini bugüne taşıyan üç yazı ile açıyoruz.

İlk makale, **Muzaffer İlhan Erdost**'un "Ulus Uluslaşma İçin Üç Koj" başlıklı çalışması. Erdost, bu çalışmada 1990, 2002, 2007 yıllarında kaleme aldığı üç yazıyı biraraya getiriyor. İlk bölümde, kapitalizme denk düşen tarihsel bir kategori olarak ulusun ve ulus birliğinin oluşumunu irdeliyor. Ulusal kimlik üzerinde durduğu ikinci bölümde, yerel, sınıfsal, ulusal ve evrensel kültür biçimlerini açıklıyor. Son bölümde ise, Türkiye üzerine kurulan üç farklı federasyon senaryosundan hareketle, etnik, dinsel ve mezhepsel ayrışmanın girdabında ulus ve ulusallığın çözüldüğünü ele alıyor. Önemli ve kritik sorulara açıklama getiren Erdost, Türkiye'nin uluslaşma sürecini farklı boyutlarıyla görmemizi sağlıyor.

"Millet: Yalan ve Gerçek" başlıklı ikinci yazı, 1943 yılında **Muvaffak Şeref** tarafından kaleme alınmış, 1968 yılında geniş dipnotlar eklenerek yeniden yayımlanmış. Ülkemizde ulus sorununa aynı düşünce dünyasının farklı zaman dilimlerinde nasıl yaklaştığını göstermesi bakımından ilgi çekici ve öğretici bir makale. Yazar, Alman ve İtalyan faşistlerinin ulus görüşleri ile öteki burjuva görüşlerini eleştirili olarak özetliyor; Stalin'in tanımından hareketle Marksist ulus görüşü açıklıyor. Irkçılık, mistik anlayış, milleti devlet yaratır iddiası, müşterek irade teorisi, doğal sınırlar teorisi gibi görüşleri irdelleyen Muvaffak Şeref, tarihsel bir aşama olarak ulusu yurt birliği, ekonomik hayat birliği, dil birliği, psikolojik anlaşma ve kültür birliği üzerinden açıklıyor.

Üçüncü yazı, ulus sorununa ülkemizde 1970'li yıllarda nasıl yaklaşıldığını gösteren bir belge. "Ulus Nedir?" başlığıyla 1978 yılında *Gerçek Yayınları Eğitim Dizisi* kapsamında 11 numarayla bir kitapçık olarak yayımlanmış. Yazı o dönemde Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) yöneticilerinden **Yalçın Yusifoğlu** tarafından kaleme alınmış, ancak özgün basımda yazar adına yer verilmemiş. Ulusu dil, kültür, toprak ve iktisadi yaşantı birliği özellikleriyle açıklayan yazar, uluslaşma sürecini burjuva uluslaşması, sosyalist ulus ve genç ulusal devletlerde uluslaşma sorunu üzerinden irdeliyor.

Dosya konusuna günümüzden ilk katkı **İhsan Şerif Kaymaz**'ın "Kemalizm'in Ulusalçılık Anlayışı ve Günümüz Türkiye'sinde Ulusalçılık - Milliyetçilik Algılamaları" başlıklı makalesi. Yazar, Batı'daki laik eksenli, bütünleştirici ulusalçılık anlayışını temel alan Kemalist ulusalçılık algısı ile Osmanlı-İslâm geleneğinden esinlenen, ulus yerine ümmeti temel alan, ayrıştırıcı bir nitelik taşıyan milliyetçilik algısını irdeliyor. Ulusalçılık sözcüğünü tarihsel gelişimi içinde tanımlayan Kaymaz, ulus devletin küreselleşme karşısındaki konumunu ve 21. yüzyıl Türkiye'sinin ulusalçılık açısından görünümünü değerlendiriyor. Ulusalçılık-milliyetçilik olgularına ilişkin kavram karmaşasını ortadan kaldıran makale, geleceğe yönelik önemli uyarılar da içeriyor. Yazar, Türkiye'de Kemalist ulusalçılığın bütünleştirici anlayışının yerini Türk-İslâm sentezi modelinin indirgeyici anlayışının almış olması nedeniyle toplumsal, kültürel ve siyasal ayrışmanın derinleşerek devam edeceğini belirtiyor.

İzleyen yazıda **Hakan Reyhan**, 'gerçek' Kemalizm'in demokrasi ile uyum içerisinde özgün bir 'ulusal düşünce biçimi' olabileceğini kanıtlamaya çalışıyor. "Cumhuriyetçi Demokrasi Teorisine Katkı: Atatürk'ün Siyasal Düşüncesinde Halk Hükümeti" başlıklı makale, üçüncü dünyanın yönetim-siyaset düşünününü Mustafa Kemal'in kurtuluş kuramı ekseninde tartışmaya açıyor. Mustafa Kemal'in demokrasi düşüncesini halk hükümeti ve halkçılık kavramları üzerinden analiz eden yazar, dönemin pratik siyasal yaşamındaki demokrasi düzeyini irdelemekten ziyade, Bir Türk aydını, devlet kurucusu ve ulusal kurtuluş önderi olarak Mustafa Kemal'in demokrasi algısını anlamaya yöneliyor. Makalede halk hükümeti modeli ile Libya cemahiriye sistemi karşılaştırılıyor; Mustafa Kemal'in totalitarizm ve faşizm eleştirisine de yer veriliyor. Reyhan, halk hükümetini geliştirilmeye muhtaç bir 'cumhuriyetçi demokratik Türk modeli' olarak sunuyor.

Cenk Aygül, "Ulus Devlet Fikri ve Ulus Devletler" başlıklı makalesiyle uluslararası yazına ilişkin bir bilgilendirme ve değerlendirme yapıyor. Hannes Lacher ve Ellen Meiksins Wood arasında ulus-devletlerin kökeni hakkında ikibinli yılların başlarında yapılan bir tartışmayı aktaran yazar, tartışılan konuya ilişkin bir öneri getiriyor. Yazara göre, ulus devletler kapitalist gelişmenin eşitsiz süreçlerini kontrol etmeye ve düzenlemeye muktedir tek yapı olmayı sürdürürken, ulusal sınırlar da güçlenmeye devam ediyor. Aygül, devlet tartışmalarında kapitalizmin uzamsal örgütlenmesi ile seçici geçişlilik kavramına daha çok yer verilmesi gerektiğini belirtiyor.

Yedinci makalede **Barış Övgün**, Cumhuriyet tarihinde planlama işlevinin geçirdiği değişimi irdeliyor. "Türkiye'de Planlama: Sektörel Gelişmeden Kalkınmaya Kalkınmadan Stratejiye" başlıklı yazı, 2000'li yıllarda tümüyle terk edilen ulusal kalkınma düşüncesinin gelişimini izleme olanağı sunuyor. Övgün, farklı dönemlerde sektörel gelişme, kalkınma ve strateji belirleme şeklinde farklı planlama anlayışlarının benimsenmiş olmasından hareketle Türkiye'de planlamayı beş döneme ayırarak inceliyor. Planlama anlayışındaki değişim, farklı dönemlerde değişik özellikler sergileyen planlama düşüncesinin temel değerleri, kavramları, amaçları ve örgütlenmeleri ortaya konularak analiz ediliyor.

Elinizdeki sayıya son katkı, **Emine Zeynep Güler**'in “Recep Tayyip Erdoğan'ın Davos Şovu ve Etkileri” başlıklı çalışması. Yazar, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2009 yılında Davos'ta yapılan Dünya Ekonomik Forumu toplantısında düzenlenen bir panelde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e ve toplantı moderatörüne verdiği tepki ile toplantıyı terk etmesinin Türkiye kamuoyunda yarattığı etkileri tartışıyor. Güler'e göre, Türk dış siyaseti son yıllarda giderek daha fazla hayaller ve jestler dünyasında hayat bulmakta, daha çok iç siyasette değer taşıyan gösterilerle yürütülmekte. Sekiz yıldır iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dış siyaset yaklaşımının iç siyasette etkilerine siyaset psikolojisi açısından yaklaşan yazı ilgiyle okunacaktır.

Bu sayının ülkemizdeki ulus-uluslaşma tartışmalarına ışık tutmasını umuyoruz. Emperyalizm konulu 14. sayıda buluşmak dileğiyle...

Yrd. Doç. Dr. Nuray E. KESKİN

ULUS ULUSLAŞMA İÇİN ÜÇ KOLAJ

Muzaffer İlhan ERDOST

“Ulus Uluslaşma” başlıklı ilk bölümde, kapitalizme denk düşen tarihsel bir kategori olarak ulusun ve ulus birliğinin oluşumu irdelenmektedir. “Kültür Biçimleri ve Ulusal Kültür” başlıklı ikinci bölümde yerel, sınıfsal, ulusal ve evrensel kültür biçimleri açıklanmaktadır. “Senaryo Olarak Federasyon” başlıklı son bölümde, Türkiye üzerine kurgulanan üç farklı federasyon senaryosundan hareketle, etnik, dinsel ve mezhepsel ayrışmanın girdabında ulus ve ulusallığın çözülüşü ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Ulus, uluslaşma, ulusal kimlik, ulusal kültür, federasyon.*

ULUS ULUSLAŞMA

Soy esasını koruyan topluluklarda, dilin sürekliliği soyun sürekliliği ile sağlanır. Dolayısıyla (kabile, aşiret, boy gibi) soy da, kendi birliğini, dilin varlığıyla korur.

Siyasal ve ekonomik olarak örgenlenmiş yeni birliğin, yani ulus birliğinin oluşmasıyla, soy ve soy birliği belirleyici olma özelliğini yitirmeye başlar. Hele bu yeni birliği, dili/soyu farklı topluluklar oluşturduğu zaman, doğal olarak soy ve dil bütünlüğü, birliği oluşturmanın gerekli koşulu olmaktan çıkar. Çünkü yeni birlik (ulus birliği), üyelerini, belirli bir soydan geldikleri için değil, bu yeni birliğin (ulusun) ögesi (üyesi) olduğu için ve bu yönüyle korur.

Üyelerden biri, ister kendi üyelerinden biri tarafından, yani içerde, ister dışardan, siyasal, toplumsal, ekonomik, kültürel ya da bedensel yönden saldırıya uğradığı zaman, onu, aynı kandan (soydan) geldiği için değil ya da aynı dinden, mezhepten olduğu için değil, aynı ulus birliğinin üyesi olduğu için korumak durumundadır.

Uluslaşma, nasıl iletişim ve ulaşımın belirli bir birliğin ekonomik bakımdan yalıtık birimlerini birbirine bağlamaya başlamasıyla ayakları üstünde doğrulursa, tekniğin ve teknolojinin iletişim ve ulaşımı yaygınlaştırması ve yoğunlaştırması ölçüsünde ulus da modern kimliğini kazanmaya başlar. İletişim, ulaşım ve buna altlık oluşturan teknik gelişme, kendine yeterli, dışa kapalı ekonomik birimleri, ulus ölçeğinde, bir ya da birkaç merkez aracılığıyla birbirine bağlamakla kalmaz, aynı zamanda yazılı yayın aracılığıyla, bu yeni birliği kucaklayan yeni bir kültür, yani alt birimleri temsil eden alt kültürleri

yadsımayan, bu birimleri kucaklaması anlamında bir üst kültür olarak ulus kültürünün oluşmasına yolaçar.

(Ulus nasıl kendisinden önceki birlikleri kucaklayan, nitel bakımdan daha gelişkin bir birlik ise, kültürünün de kuşkusuz daha gelişkin ve ulus ölçeğinde bir kültür olması doğaldır. Ama bu kültürün, ulus birliğinin sınıfsal özelliği ölçüsünde, sınıfsal farklılıklar sergilemesi kaçınılmazdır.)

Bu ulus kültürü, ulus içinde ağırlıklı olan soyun dilinin ulus dili olarak gelişmesine olanak sağlarken, uluslaşma da, soy özelliklerinden soyunmaya başlar. Ağırlıklı soyun dilinin ulus diline dönüşmesi ile, ağırlıklı soy dahil soyların soy özelliklerinin ulus özelliği içinde erimesi, çetin denebilecek bir çelişki yumağı oluşturur. Uluslaşmanın ve bağımsızlaşmanın niteliğini belirleyen küçük-burjuva ulusalcı yönelim, ulus birliği içinde yer alan öteki soysal toplulukları, ağırlıklı soy içinde eritmeyi seçeneksiz bir politika olarak benimser. Soyları farklı topluluklar ise, kendi soylarını, öncelikle dillerini koruyarak korumaya yönelirler.

Burada ağırlıklı soy, kendini ulus ile bütünleştirme yanlısına düşerken, öteki soylar da bu baskının yoğunlaşması ölçüsünde soy olarak kendi varlıklarını, birlikten ayrılarak ve ayrı bir "ulus" oluşturarak, korumayı öne çıkarırlar.

Yanılgının nedeni, birinin kendini egemen "soy" olarak algılamasında, ötekilerin kendilerini ezilen "soy" olarak nitelemesinde, yani soruna "soy" açısından bakmış olmalarındadır.

Oysa ulus, ne tek bir soyun soy olarak birliğidir, ne de soyların birliği. Burada, olsa olsa, "soy"ların *eridiği bir kaynaşmadan* sözedilebilir, ve ulus, bir soyun öteki soyu ya da soyları zorla asimile ettiği (özümsemiği, içine soğurduğu) bir birlik değil, her soyun, gelişmenin doğal sonucu olarak soy kabuğunu çatlattığı, soy kabuklarından kendini yalıtıldığı, ulus birliği içinde, özgür olarak kaynaştığı, ulusa dönüştüğü ya da dönüşmesi gerektiği birliktir. Birbiriyle çatışan soyların birliği değil. Soyların birbirini yutması ya da bir soyun kendi içinde öteki soyları eritmesi de değil. *Özgür kaynaşma*.

Bunu özünden kavrayamayan bir anlayış, "soy" şovenliğinden kendini arındırır da, küçük-burjuva ulusalcılığı duvarını aşamaz.

Dil, dili kullanan topluluğun konumuna göre, günlük yaşam dilinden, siyasal özgürlüğe doğru evrimleştikçe, dilin, siyasal gücü de öne çıkar. Yerel topluluğun anadiline olan düşmanlık, dilin kendisine değil, bu siyasal düşünüş ve gücedir. Ayrı dil konuşan soy'a karşı karşıt duygular beslenmesinin temelinde, ayrı dil konuşan soyun, ağırlıklı soyun varlığını tehdit ettiği gibi bir algılama egemendir.

Sorun, aslında, ağırlıklı soyun, üstün soy olduğunu (egemenliğini) dayatmasından kaynaklanır, ve öteki soyların eşitlik istemi, doğası gereği, ağırlıklı soyun "egemenliği"ni yadsıdığı için, bu, ulus birliğinin tehdidi olarak algılatılmak istenir.

Oysa bir soyun üstünlüğünü, aynı ulus birliği içinde yer alan öteki soyları ezerek sağlamaya ve sürdürmeye çalışmak, ancak baskıcı yöntemlerle olanaklıdır. Kendini üstün/egemen konumda kabul eden ve ulus birliğinin geleceğinden kendini sorumlu tutan soy, bu ulus birliğini, baskıyla sağlıyorsa, burada, özgür bir birlikten sözedilemeyeceği gibi, ulus ölçeğinde özgürlükten de sözedilemez.

(2)

Dil, insanın türeyişiyle birlikte sahip olduğu bir şey olmadığı gibi, bir dilin, bu dili konuşan kişiyle bedensel/biyolojik zorunlu bağı da yoktur. Belirli bir soydan gelenlerin, ancak o soyun dilini öğrenip konuşmaya yargılı olduğunu söylemek olanaklı değildir.

Anadillerini yitirenler, giderek soy kökenlerini de yitirirler. Ulus-öncesi yapılanmalar için söylemek gerekirse, dil ile sıkı sıkıya korunan ilkin soydur, soy birliğidir. Dilini yitiren, ergeç soyunu da yitirir.

Bir soya başka soylardan katışanlar olsa, topluluğun kullandığı dil, katışık olan bu soyların saf (arı) kabul edilmesinin koşulu olur. Hatta böyle bir katışmayı, dil kendinde yadsır.

Örneğin anadili Türkçe olan herkesin, soy olarak saf Türk olduğu görüşü ağır basar. Soya başka soydan katışmalar olsa da, dil, katışan soyları örter ve katışanlar, giderek kendi soylarını kendileri de bilemez olurlar. (Bizim yazılı bilgimiz yoksa, birkaç kuşak önceki atalarımızı bilemediğimiz gibi.) Başka bir soya katışarak katıştığı soyla örtüşen biri, kendini, katıştığı soyun dili aracılığıyla, katıştığı soyun saf (arı) üyesi olarak algılar.

Soyu koruma kaygısı, dili ezdirmeme savaşıyla örtüşür. İçinde yer aldığı ulus birliğinde, soy birliği (aşiret, kabile) çözülürken, dile sarılarak soy birliğini çözülmekten kurtarma çabası, bir bakıma, soya sarılarak dili kurtarma çabasıyla kucaklaşır. Yani dil ve soy özdeşleşmiş gibidir. Haklı nedeni de vardır: Kendini egemen soy olarak algılayan anlayış, ulusun eşit üyelerinden bir bölümünü (anadil farkı esas alınarak) alt soylar olarak baskılayarak, onların soy özelliklerini kendi soy özelliği içinde eritmek ister. Sorun eşitlik sağlayarak çözülebilir. Burada eşitlik istemi farklı soyların eşitliği olarak ileri sürülebileceği gibi, soylarından yalıtılmış yurttaşların eşitliği istemi olarak da ileri sürülebilir. Genel açıdan ikisi de yanlış değildir. Soyların eşitliği öne sürülebilir, çünkü hiç bir soy ötekenden aşağıda değildir. Ama ulus açısından, soyların eşitliğini değil, ulus üyelerinin

(yurttaşların) eşitliğini savunmak doğrudur. Çünkü ulus, soylar topluluğu değil, özgür ve eşit yurttaşlar topluluğudur.

Soy, birlik olarak, çağın gelişmesine ve kendini içten eriterek ulus birliğinde kaynaşmasına karşı direndiği sürece, uluslaşma da o ölçüde gecikir. (Uluslaşma nitel olarak aşılışmış olsa da, en küçük birimleri birlik ile kaynaşmadığı sürece uluslaşma tamamlanmış sayılmaz. Bizim burada uluslaşmadan amacımız da tamamlanma süreci ile ilgilidir.) Dolayısıyla görünürde ilerici olan, nesnel olarak gerici rol oynar.

Oysa yurttaş olarak tam bir eşitlik, dolayısıyla anadilin serbest olması, gönüllü birlik ve kaynaşma için önkoşuldur.

(3)

A dilinin üst dil olduğu, başlıca **a** ve **b** soylarından oluşan bir ulus birliğinde, ağırlıklı **a** soyunun **b** soyunu içinde eritmek istemesi; **b** soyunun ise **a** soyunun kendisiyle özdeşleştirdiği ulus birliğinden ayrılarak hem baskıdan, hem de eritmekten kurtulmak istemesi, her iki soyun da, ulus ile soyu özdeşlemesinden kaynaklanır.

Oysa ulus, ne ağırlıklı **a** soyunun birliğidir ve ne de **a** ve **b** soylarının soy olarak birleşmiş birliğidir. İki soyun, soy olarak değil, ulus olarak birliğidir. İnönü, Lozan'da, "Milli davalarımızı, 'biz Türkler ve Kürtler' diye *bir millet* (ulus) olarak kabul ettirdik" diyordu.¹

"Bir ulus" olmak, Türkler ve Kürtler için aynı değerde olmak demektir. Ulusun oluşmasında Türkler daha belirleyici rol oynamış, ulus, adını, ağırlıklı soyun adından almış olsa da.

Ulus birliğinin, başlangıçta, soy birliğiyle belirleyici ölçüde örtüştüğü söylenebilir. Ne var ki, ulus birliğinin oluşumu, belirli bir soyun iç evriminden çok dış koşulların belirlediği biçimde soy (dil) farklılıklarını da kucakladığı zaman, burada, bir dilin ağırlıklı olması yanında, başka dillerin varlığı da doğal olarak gözlenir.

Resmi dil olarak kabul edilmesinin yanısıra, **A** dilinin, ulus ölçeğinde ortak dil olarak kullanıldığı ve toplulukların büyüklüklerine göre değişen ölçekte **b**, **c** ve **d** dillerinin konuşulduğu bir ulus birimini örnek olarak alalım.

Toplulukların kendi *içlerinde* **b**, **c** ya da **d** dilini, yani kendi anadillerini, özgürce kullanabilmelerinin yanısıra, birbirleri *arasında* **b** ya da **c** ya da **d** dillerinden birini değil, ulus birliğinin ortak dili olarak **A** dilini kullanmaları ağırlıklı soyun dilini kullanmak olarak nitelendirilmemek gerekir. Dillerden birinin, en gelişmiş ve yaygın

¹ *Ulus*, 31 Mart 1969.

olan dilin, ortak anlaşma dili olması, ulus olma sürecinin doğal ve gerekli sonucudur.

Çünkü ulus, soy birliği ya da soyların birleştiği bir birlik değil, (tarihsel kökenini soy ya da soylardan almakla birlikte) siyasal ve ekonomik yeni bir birliktir. **A** dilinin ulus birliğinin resmi dili olarak (yönetmelik dil olarak) belirlenmesi, daha önce de (tarihsel süreçte) yönetmelik dil olduğu kadar, dilleri farklı topluluklar arasında anlaşma dili olarak kullanılmasının doğal sonucudur da.

Soylar kaynaşsa bile, dillerin kaynaşarak, yeni bir dil, yeni bir ulus dili üretilmesi olanağı yoktur. Soyların biyolojik anlamda kaynaşması, insanın doğasında vardır. Ama, birbirinden ayrı iki dilin kaynaşarak yeni bir dil üretilmesi, dillerin doğasına aykırıdır. Bir dile bir başka dilden ya da dillerden sözcük katılması, dillerin kaynaşıp yeni bir dil üretilmesinden ayrı bir şeydir.

Bu nedenle de dillerden birinin, ortak anlaşma dili olarak kullanılacağı dilin, resmi dil olması doğası gereğidir. Ortak anlaşma dili olduğu için ve içlerinde en yaygın ve en gelişkin dil olduğu için. Şu da var ki, bir dilin resmi dil olması, ortak anlaşma dili olması, öteki anadilleri yadsımanın, yokumsamanın ve hele yasaklamanın nedeni olamaz.

A dilinin, ulus birliğinin ortak dili olmasının başka nedenleri de vardır:

Bu birlik (ulus birliği), ağırlıklı olarak **A** dili aracılığıyla kurulmuş olduğu ve birlik olarak varlığını, gene ağırlıklı olarak bu dile borçlu olduğu için. İkincisi, bu birlik, gene kendi içinde baskıcı, kendi dışına bağımlı da olsa, bu baskıdan ve bağımlılıktan kendini kurtarmasının temel dayanağı, gene bu birliğin kendisi olacağı, ve bu birliğin içinden çıkacak ilerici güçler ile kendisini devindireceği ve kurtaracağı için.

Anadili nedeniyle, **b, c, d** dilleri üzerinde baskının, **A** dili ve **a** topluluğu tarafından değil, tüm birliğin egemen ve gerici güçleri tarafından yönlendirildiği, ve gerici öğelerin, halkın bilinçlenmemiş kesimlerini kendi yanına çektiği gözardı edilmemek gerekir. Doğal ki, bu gerici ve egemen güçler, yalnızca **A** dilini konuşan soy içindeki egemen ve gerici güçler değildir. **b, c, d** dillerini konuşan soy toplulukları içersindeki gerici ve egemen öğeleri de kapsar.

Dolayısıyla **A** dilinin baskısından, ya da tüm olarak gericiliğin egemenliğini sona erdirerek (faşist yapılanmayı demokratik yapılanmaya dönüştürerek) ya da **a** topluluğundan ayrılarak kurtulmak gibi iki seçenikle karşılaşıldığı düşünülebilir.

Baskıcı bir yapılanmadan demokratik yapılanmaya geçişle birlikte, emekçiler üzerindeki soy ve dil farkı nedeniyle

yoğunlaştırılan baskı ortadan kalkacağı gibi, **b, c, d** alt dilleri ve bu dilleri konuşan topluluklar üzerindeki salt dillerinden/soylarından dolayı yapılan baskılar da sona erer, sona ermesi doğası gereğidir.

b, c ve **d** topluluklarının birlikten ayrılarak "ulusal" baskıdan kendilerini kurtarmaları düşüncesinin, aynı zamanda, varolan birliğin bölünmesi ve içten çözümlere dağılması düşüncesini de içinde taşıdığı yadsınmaz. Bu da, egemen ve gerici güçleri, hem daha baskıcı yapar ve hem de baskı ölçüsünde güçlendirir. Ama bundan önemli olan, demokrat ve devrimcilerin, bu bölünmeye karşı tutumları ile, dağılmaya karşı davranışlarıdır.

Ulus birliğini, daha yetkin ve daha sıkı bir birliğe dönüştürmek ile, soy ya da anadillere göre daha küçük birliklere ayırmak arasında, biri ilerici olan, birbirlerine karşıt iki tutum vardır. İlerici olan, birliği demokratikleştirerek güçlendirmektir, bölmek değil.

Burada, Lenin'in, Çarlık döneminde dile getirdiği şu iki ünlü sözünü anmakta yarar var:

"Sınıf bilinci taşıyan işçiler, ayrılmayı savunmazlar. Onlar, büyük devletin, büyük işçi yığınlarının birleşmesinin üstünlüklerini bilirler. Ama küçük devletler arasında, ulusal topluluklar arasında tam bir eşitlik varsa demokratik olabilirler."² "Moğollar, İranlılar, Mısırlılar ve bütün öteki ezilmiş, eşit olmayan uluslar için, ayırım yapmaksızın, ayrılma özgürlüğü istiyorsak, bunu ayrılmadan yana olduğumuz için değil, ama zoraki birlikten farklı olarak, yalnızca özgür, gönüllü birlikten ve kaynaşmadan yana olduğumuz için istiyoruz. Tek neden budur."³

(4)

Dil için geliştirilen tasarım, ulus ve ulusun oluşumu için de geliştirilebilir.

a, b, c, d toplulukların anadili, aynı, diyelim **A** dili olsaydı, bunlar, yalnızca aynı dili konuştukları için ulus birliği oluşturmuş olmazlardı.

Aynı dili konuşan bu topluluklar, örneğin coğrafya bakımından birbirinden ayrı duruyorlarsa, burada, anadilin aynı olmasının, ulus birliği oluşturmaya yetmeyeceği kendiliğinden anlaşılır. Uluslaşma sürecinin tarihsel olarak başlamadığı bir dönemde, uluslaşmanın temel koşullarının oluşmadığı bir yerde, aynı anadili konuşan topluluklar coğrafya bakımından biraraya gelmiş ve hatta birlikte devlet kurmuş olsalar da, bu birlik, kuşku yok ki, bir ulus birliği olamazdı, ulus olarak adlandırılmazdı

² *Collected Works*, vol. 20, s. 110.

³ *Collected Works*, vol. 23, s. 67.

Ulus, bireylerin, belirli sınırlar içersinde, boy gibi, kabile ve aşiret gibi birliğe kan bağıyla bağlı olmaktan; köleci ve feodal birliğe bedensel bağlılıktan (bağımlılıktan); tarikat, mezhep, din gibi birliğe inançsal bağlarla bağımlı bulunmaktan, toplumsal ölçekte kurtulmalarının, yani özgür bireyler haline gelmelerinin maddi temelini oluşturan ekonomik bütünleşme üzerinde, siyasal olarak örgütlendiği birliktir.

Bu ekonomik bütünleşme üzerinde oluşan siyasal örgütlenme, nitel olarak, önceki birliklerden farklı, yeni bir birliktir. Bireyin soyu, dini ya da tarikatı tarafından değil, bir başka deyişle, bağlı bulunduğu kabilesi, aşireti, tarikatı, mezhebi, dini tarafından değil, ya da bunları temel alan köleci ya da feodal devlet tarafından değil, yeni oluşturduğu ulus birliği tarafından ve ulus birliğini temsil eden devlet tarafından *korunduğu* (korunması gerektiği) bir örgütlenmedir (daha doğru bir anlatımla örgülenmedir).

Soy gibi doğal ya da din ve mezhep gibi tarihsel olarak atadan aldığı ve istenciyle (iradesiyle) kendini yalıtması olanaksız farklılıkların üstüne çıkarak (bu farklılıkları, ayrılıkları geride bırakarak), bireyin, soy, dil, din ya da benzer ayrılıkları/farklılıkları gözetmeksizin/ayırım yapmaksızın, toplumsal ölçekte yaşamını sürdüreceği, varlığını koruyacağı ve geliştireceği yeni bir birliğidir.

Her ne kadar, bu yeni birliğin çatısı belirli bir soydan gelenler ve o soya bağlı olarak belirli bir dil kullananlar tarafından çatılmış ve belirleyici işlevler, bu dil ile oluşturulmuş ve geliştirilmiş olsa da, burada, artık, yeni bir birlikten sözetmek gerekir. Bu birliğin kendisini bir soy/kavim birliği olarak değil, ancak bir ulus birliği olarak koruması ve geliştirmesi gerektiğinden sözetmek gerekir.

Yeni ve modern bir birlik olan ulus birliğini, bu ulusun oluşumunda belirleyici rol oynamış olan soyu ya da kavmi koruma birliği olmadığını, bu soyun/kavmin, yeni bir birlik, ulus birliği oluştururken yalnızca biçimsel olarak değişmediğini, aynı zamanda nitel olarak, öz olarak da değiştiğini belirtmek gerekir.

Kısaca, soy ya da ırk topluluğu, ulus birliğini oluştururken, soy ya da ırk özelliği erir. Ulus, bu özellikleri tam eritmese bile, kendi (yeni) özelliklerini üretir.

Ulus, bir topluluk olarak soyu/kavmi koruyan çağdaş bir zırh değildir. Soy, yalın (yani tek) olarak da olsa, başka soylarla birlikte de olsa, ulusa dönüşürken, nitel değişikliğe uğrar. Soyun/kavmin özellikleri, salt birer özellik olarak kalır; çünkü ulusu oluşturan siyasal, yönetsel, ekonomik özellikler, artık soyun özellikleriyle belirlenemez ya da soyun kendisi bu özelliklerle belirlenemez.

Ulus siyasal bir birlik olduğu için, ögelerini/üyelerini siyasal haklar açısından koruyacaktır. Ekonomik birlik olduğu için, üyelerinin ekonomik haklarını düzenlemek ve korumakla yükümlüdür. Toplumsal birliği oluşturan özelliğiyle, yeni toplumsal yaşam biçimini, tek tek ya da gruplar olarak ya da tüm olarak sağlar ve geliştirir ya da sağlamak ve geliştirmek yükümlülüğu ile çevrilidir.

Ulus birimi içinde, bu birliğin üyeleri, toplumsal olarak ve geleceklelerini kendi özgür istençleriyle (serbest iradeleriyle) belirleyecekleri yeni bir olanağa kavuşurlar. Başlangıçta bunların birçoğu henüz uç vermiş olabilir. Ama bunları geliştirmeleri ve yaşama geçirmeleri, uluslaşma düzeyine erişmeye bağlıdır.

Varlığını korumak, sürdürmek ve geliştirmek için oluşturuğu yeni birliğin önkoşulları, tarihsel açıdan ne kadar derin ise, soy bakımından kökleri de o kadar derindir. Tarihsel sarmacında biçimlenen soyun özelliklerinden (soy farklılığından kaynaklanan çelişkilerden, düşmanlığa varmiş karşıtlıklardan) kendini arındırması da o denli çok çaba isteyecektir. Bu nedendir ki, ulus birliği içinde, soy farklılıklarını öne çıkarmak ve bunu onulmaz düşmanlığa dönüştürmek, belirli bir süre "birliği" koruyabilir, ama korunan ulus birliği değil, ağırlıklı soyun egemenliğidir.

(5)

Bir zorunluluk sonucu da olsa, soy adının ulus adı olarak alınması, soy ile ulusu birbirinden ayıran özelliklerin karışmasına neden olmaktadır. şu var ki, hemen her ulus, ya da hemen her ulus içinde ağırlıklı soyun adını taşıyan egemen topluluk, henüz kendini soy özelliğinden yalıtmaya ve ulus özelliğine başat olan soy özelliğinden kendini tüm olarak arındırmaya pek istekli olmamıştır. Bu özellik genellikle bir "övünç" (gurur) nedeni olmuştur. Ama soydan kaynaklanan böyle bir övünçün, ulus kimliğinde dışavurumu, aynı ulus içinde yer alan ve farklı soydan gelenleri, ikincilleştirdiği gözardı edilmiştir.

Soruna modern ulus tanımı açısından bakıldığında Türkiye'ye komşu ülkelerde (örneğin Suriye, Irak, İnan ve Sovyetler Birliği'nde ya da Yunanistan ve Bulgaristan'da) bulunan Türkleri, Türkiye'deki Türklerle birlikte *bir* ulusun ögeleri (üyeleri) olarak tanımlamak/nitelemek nasıl yanlış olursa, Türkiye'de yalnızca soy olarak Türk olanların ulusu oluşturuğunu düşünmek ya da Türkiye yurttaşı olan herkesin soy bakımından Türk olduğunu söylemek de o denli yanlış olur. Bunun gibi, Türkiye, Suriye, Irak, İnan ve Sovyetler Birliği'ndeki tüm Kürtleri de bir ulusun üyeleri/ögeleri olarak nitelemek, modern ulus kavramıyla çelişir. Kürtler, yalnızca

Kürtlerden oluşan ve tüm Kürtleri kucaklayan bir ulusal devlet oluşturdukları zaman, burada tek ve bir Kürt ulusundan sözetmek olanaklı olabilir. Ya da birbirlerinden ayrı ayrı devletler oluşturdukları zaman, ayrı ayrı Kürt uluslarından sözetmek olanaklı olur ve bunların dışında kalan Kürtler gene bu uluslardan birinin üyesi olamazlar, yurttaşlık bağıyla bağlı oldukları ulusun üyesi olarak kalırlar.

Buna karşılık, bir ulus birliğinde, devletin adını, ağırlıklı soyun adından alması, aynı ulus birimi içinde yer alan ama soyları farklı toplulukların, devletin adını aldığı ağırlıklı soydan geldiğinin kanıtı olamaz. Yani Irak ve Suriye Kürtlerinin soy olarak Arap, İran Kürtlerinin Acem, Ermenistan Kürtlerinin Ermeni olduğunu söylemek nasıl yanlışsa, Türkiye Kürtlerinin soy olarak Türk olduğunu söylemek de o denli yanlış olur.

Yurttaşlık bağlarının soy adıyla açıklanması, siyasal amaçlar taşıdığı kadar, siyasal yanımlara ve yanlışlara neden olmuştur. Kimi çevreler ya da kişilerin, Kürtlerin, Türklerin bir kolu olduğunu ileri sürdüğü biliniyor. Ama burada tüm olarak Kürtlerin değil, yalnızca Türkiye'deki Kürtlerin Türk olduğunun ileri sürüldüğü gözardı edilmemek gerekir. Bu, esas olarak, gerici politik bakışın ürünüdür. Bilimsel olarak böyle bir vargıda bulunmanın maddi dayanağı yoktur. Asimilasyon (özümseme) ile bir soyun, bir başka soy içine katılarak, belirli bir yaşam biçimiyle çevrilerek, kültürel yönden, eski soy kimliğiyle birlikte kültürünün de eriyerek içersinde yeni yer aldığı soyun kültürünü benimsediği düşünülebilir. Ama bu, soruna soy ve soylararası ilişkiler açısından bakıldığı zaman olanaklıdır. Ulus birliği içinde, ekonomik değişimin doğal süreci içinde gönüllü kaynaşmayı, suçlayarak açıklamak, soyun özelliklerini korumak gibi ilerici olmayan bir tutum olarak nitelenebilir düşüncesindeyim.

Bugünkü konumda, Kürtler, hangi devlet içinde bulunuyorlarsa, o devletin niteliğine bağlı yurttaşdırlar. Devletin feodal, burjuva, sosyalist niteliği, onların, ulus birliği içinde öteki üyelerle ne ölçüde eşit haklara sahip olduğunun tüzel sınırlarını belirler. Kimi yasal ve tüzel (hukuki) eşitliğe karşın baskının olması bu görüşle çelişmez.

Kürtlerin, ister tüm olarak, ister ayrı ayrı bağımsız bir devlet ya da devletler oluşturmak, salt Kürtlerden oluşan ya da Kürtlerin ağırlıklı olduğu yeni bir birlik (ulus birliği) oluşturmak düşüncesi, özlemi, doğal ki ulus olmaktan, yani uluslaşmış olmaktan ayrı şeydir. Şu da var ki, ulus olma özlemi, ulus olma bilinciyle başlar. Ama özlem ve bilinç, tek başlarına ulus olmak için yeterli değildir.

Atadan varoldukları topraklardan, örneğin Almanya'ya, İsveç'e göçmüş ve bu ülkelerin (devletlerin) uyrukluğuna girmiş Kürtler, soy

bakımından Kürtlüklerini korumakla birlikte, doğal ki yeni yurttaşı oldukları ulus birliğinin üyesi sayılacaklardır.

Sorun, çapraşık görünmekle birlikte yalındır. Çünkü, karmaşıklık, "ulus" sözcüğüne yüklenen kavramların farklılığından kaynaklanmaktadır. Ulus sözcüğünün, geleneksel, tarihsel, sosyolojik, politik anlam farklılıkları gözetilmeden birbiri yerine kullanıldığı zaman, sorun kaçınılmaz olarak çapraşıklaşır.

Örneğin, dilimizde, ulusun gündelik/geleneksel olarak, insan ulusu, kurt ulusu gibi "cins" ya da "tür" karşılığı kullanıldığı bilinir. "Oğuz ulusu" örneğinde olduğu gibi belirli bir soy birliği anlamında da "ulus" olarak kullanılır. Bu anlamda Kürt ulusu doğal olarak denebilir, ama bu, çağdaş (modern) anlamda ulus birliğini değil, bir soy birliğini çağırır.

Şu da var ki, ulus olma sürecinde belirleyici olduğu kadar yönlendirici rol oynayan bir soyun/kavmin adının, devletin adı olarak belirlenmesi, soy adı ile ulus adının eşitlenmesi, ulus'un soy ile karıştırılmasına neden olur. Örneğin devletin adıyla birlikte, "Anadolu" ulusu denmiş olsaydı, soyların adsal (isimsel) rengi silinmiş olurdu. O zaman ulusun, soyların renginin silineceği bir birlik olarak anlaşılması da kolaylaşır.

Dilin özelliğinden gelen eksiklik (ya da zenginlik), bu yanlış sürekli besler. "Almanya ulusu", "Fransa ulusu" değil de, "Alman ulusu" ya da "Almanlar", "Fransız ulusu" ya da "Fransızlar" dendiği gibi, "Türkiye ulusu" yerine "Türk ulusu" ya da "Türkler" denmesi, ulus birliğinin, soy (ırk) birliği ile özdeş gibi algılanmasına neden olmaktadır. Yeni dünyada "Amerikan ulusu", "Kanada ulusu" derken burada ulus sözcüğüyle bir soy birliği belirlenmediği halde, eski dünyada (tarihsel derinlikleri olan) ulus birliklerinin adının kavimlerin/soyların adlarıyla bütünleşmiş olması, çağdaş anlamda ulus birliğiyle ırk/kavim birliğini içiçe karıyor ve birbirine karıştırıyor.

(6)

Burjuva ulusların yanısıra sosyalist ulusların boyvermesi, ulus kavramına yeni boyut kazandırır.

Uluslar, nasıl, kapitalizmin şafak vaktinde, bir başka deyişle eski, geleneksel, feodal toplumların burjuva topluma dönüşmeye başlamasıyla birlikte doğduysa, aynı biçimde, modern toplumsal sınıfların oluşumu da uluslaşmanın altlığını oluşturdu.

Ulus, insanın türeyişiyle birlikte oluşmadığı gibi, kanbağına dayalı kabile ve aşiret, ya da fratri ve tribü, ya da oymak ve boy ile de oluşmadı. Ya da şaman, buda, musevi, hıristiyan, müslüman topluluklar da ulusu oluşturmadı. Ulusun oluşumu, tekniğin ve iletişimin gelişmesine olduğu kadar, sermaye üretimine dayalı

sınıflaşmanın egemenliğiyle örtüşür. Osmanlı İmparatorluğunu "ulus" ya da "uluslar topluluğu" olarak nitelemek olanağı yoktur. Ulusun temelinde kavim, aşiret, kabile, boy, soy değil, tarikat, mezhep ya da din değil, bireyin özgürleşmesine öngelen ekonomik sınıflaşma vardır. Tek uluslu devletler olarak ilk uluslaşan Fransa'da, İngiltere'de, İtalya'da (bunların da salt tek bir soydan/dilden oluşmadığı bugün için belirtilmesi gereken bir ayrıntıdır) feodal devleti temsil eden aristokratik kastlaşmanın yerini sermaye ve emeğe bağlı sınıflaşmanın almasıyla, yani üretim ilişkileri ve buna bağlı olarak sınıfların nitelik değiştirmesiyle birlikte, uluslaşma örtüşür.

Uluslaşmanın, kimi devletleri çok uluslu olarak kucaklamış olması, egemen topluluğun, öteki toplulukları ekonomik açıdan ve ulusal anlamda baskı altına almasına da neden olur. Ezilen topluluğun kendi dilinden ya da dininden/mezhebinden burjuvaların ortaya çıkması, ezen topluluğun burjuvazisi karşısında aynı pazarı paylaşmaya ve hatta tek başına kendisinin olarak bildiği pazara sahip çıkmaya başlaması, ulusal baskının somutlaşmasına neden olduğu kadar, ulusal baskıya karşı savaşın da nedenini oluşturur.

Ekim Devrimiyle birlikte, uzlaşmaz sınıflardan oluşan burjuva ulusun yerini, sanayi ve tarım emekçilerinden (işçi ve köylülerden) oluşan sosyalist ulus almaya başlar. Ya da, burjuva ulusların yanında, sosyalist ulus da varlaşır.

"İnsan ulusu" sözündeki ulus gibi, "Oğuz ulusu"ndaki ulus gibi, ilk burjuva ulus da, son sosyalist ulus da, "ulus" sözcüğüyle karşılır. Dilimizdeki "ulus" sözcüğünün kökü, çağdaş bir oluşum olan ulus'tan çok eskidir.

Ulus ise, kapitalizme denk düşen, tarihsel bir kategoridir. Doğuşundan bugüne değin nicel ve nitel değişimlerden geçmiştir ve geçmektedir. Ulus'un kendisi değişikliğe uğrarken, ulus kavramı da, eski kavramları da içererek, değişmiştir.

Tür, boy, soy, ırk anlamında ulus sözcüğü ile modern ulus anlamında ulus sözcüğünün birbiriyle örtüştürülerek birbirlerinin yerine kullanılması, ilk (ilkel) ve doğal oluşumlar ile modern oluşumların birbiriyle karıştırılmasına neden olmaktadır. Sözcüğün iç anlamından dolayı, ulusun, doğal bir ırk topluluğunun yeni bir biçimlenmesi olarak algılanması gibi. Bu nedenledir ki, ulus, boy, soy, kavim ve benzeri anlamlarda kullanıldığı ya da algılandığı zaman, ya çağdaş anlamda ulustan sapılmış ya da ancak bir özlem dile getirilmiş olur. Ama ulus olma özlemi, isteği, iradesi ayrı şey, ulus olmuş olmak ise ayrı şeydir.

Ulus olmak için, nasıl aynı ırktan olmak zorunluluğu/gerekliliği yoksa, aynı dilden olmanın da zorunluluğu/gerekliliği yoktur. Ulus

birliği ile ırk birliğini özdeşlemek, ilk ve ilkel birliklerden ırk birliğini temel alan bir anlayışı, modern birlik olarak ulus birliği yerine koymak demektir.

Bir topluluğun ulus birliğini oluşturabilmesi için, soy/ırk birliğini aşmış, en azından bireyin ekonomik evrimini tamamlayarak özgürleşmiş olması gerekir.

Bu ülkenin dışında bulunan, soy ve dil olarak Türk olan, ama ulus birliğinin oluşumunda yer almayan ögeler (diyelim Kırgız Türkleri), soydaş olmakla birlikte, bu ulusun yesi değillerdir.

Ulus birliğine, sonradan, şu ya da bu biçimde kabul edilmiş olanlar ise, bunların dilleri ya da dinleri ne olursa olsun, birliğin yesi olurlar.

(7)

Ulusun bu tanımı, aynı zamanda, Türkiye Kürtlerinin ulusun yeleri olduğunu, ama "azınlık" olmadığını ereveler.

İmparatorlukta, müslüman-olmayan uyruk (tebaa), yani "kefere", ikincil kasttır, kimi yurttaşlık haklarından yoksundur.

Burada, "yurttaşlık hakları" sözünün yanlış olduğunu bilerek, ama konuyu açıklamama yardımcı olacağı için kullanıyorum. Çünkü, İmparatorlukta, müslüman olanlar da "yurttaş" değil, tebaadır, yani padişahın kulları sayılırlar. İkincesi, sınıflaşma, kast esasına dayalı bir sınıflaşmadır. ncs, şeriat hükümleri açısından, müslüman olmayanlar, müslüman olanların sahip olduğu kimi haklardan yoksundur.

"Azınlık" ise, terim olarak, Reform döneminde, "dinsel azınlık" kavramıyla birlikte kullanılmaya başlanır. Kimi aşamalardan geçer. Azınlık hakları, din ya da mezhebin belirleyici olduğu devletler içinde, başka din ya da mezheplerden olan grupların dinsel özgürlüklerini belirleyen, güvenceye alan haklardır.

Birleşmiş Milletlerin kuruluşundan sonra, azınlık hakları yerine, genel insan hakları vurgulanmaya başlanır. Dolayısıyla dinsel grupların özgürlüğüyle sınırlanan haklar, evrensel insan hakları içinde bir öge olarak algılanır.

İnsana, bir devlette, ancak azınlık olduğu için kimi haklar tanınmaz; onun yurttaş olarak, eşit hakları vardır.

Osmanlı İmparatorluğunda "gayrimüslim" olan, yani müslüman-olmayan, ama genel olarak hıristiyan olan (musevileri de bu erevde kapsa-yan) din ve mezheplere (rneğin 1606'da katoliklere, 1774'te ortodokslara) (hemen her büyük yenilginin ardından) tanınan dinsel zgrlğn, Gülhane Hattı Hmayununda (1839) benimsenen eşitlik ilkelerinin ardındaki devindirici olduğunu söylemek pek yanlış olmayacaktır.

Lozan Antlaşmasına (1923) göre, Türkiye'deki "gayrimüslimler" "azınlık"tır, ya da azınlıklar gayrimüslim olanlardır. Burada, müslüman-olmayanlar ile özellikle hıristiyanlar (ve bunun yanısıra museviler) kastedilmektedir. Bu, kuşkusuz, doğaldır. Bizim burada vurgulamak istediğimiz, azınlık sorununa, soy ve dil açısından bakılmamış olmasıdır.

Azınlık statüsü içinde yeralan gayrimüslimlere, öteki yurttaşlara tanınan haklar tanındığı gibi, dinsel ve geleneksel grup özelliklerini korumaları için özel haklar da sağlanır.

Lozan'da, taraf olan ülkelerin, islam hukukunun ve yönetim yasasının (anayasasının) temelini oluşturan şeriat açısından bakıldığında, şeriatın uygulandığı bir ülkede, hıristiyanların, hıristiyan grupların, dinsel özgürlüklerinin azınlık statüsü ile güvenceye alınmasını istemeleri anlaşılır bir şeydir. Ama, bugün, bu hakların, "azınlık" hakları olarak değil, insan hakları içinde korunması ve savunulması gerekir. Dolayısıyla, laik bir cumhuriyette, gayrimüslimlerin dinsel özgürlüğünün, yani doğal yurttaşlık haklarının, azınlık statüsü ile sağlanmasını bir çelişki olarak nitelemek gerekir.

Azınlık statüsünün uygulanması, müslüman-olmayan grupların ulus birliği içinde, ama bu birliğin demokratikleşme sorunlarından kendini yalıtmış adacıklar oluşturmalarına yolaçmıştır. Sanırım bu nedenle, bu grupların, laik ulus birliğiyle kaynaşmaları da önlenmiş olmalı.

Azınlık statüsüyle, hıristiyan olanların müslümanlaştırılmasının yolunun kapatıldığını söylediğimiz sanılmamalı.

Müslüman-olmayanların ulus birliği ile kaynaşmaları olanağı, azınlık statüsü içinde sağlanan haklar nedeniyle önemli ölçüde azaldı. Bir yandan kendilerini azınlık vargısı ve baskısı altında tutarken, öte yandan (bir dönemde, gereksindikleri özgürlükler kendilerine ayrıcalıklı biçimde sağlanmış olduğu için) ülkenin demokratikleşmesine ve özgürleşmesine genel olarak uzak durmuşlardır.

Dinsel açıdan azınlıkta olmak, böyle bir ayrışmanın nedeni olmamak gerekirdi. Çünkü, ulus, soy birliği ya da soyların birliği olmadığı gibi, din ya da dinlerin (mezheplerin, tarikatların) birliği de değildir. Soyun ya da soyların belirlediği devlet gibi, dinin ya da dinlerin belirlediği devlet de tarihsel olarak aşılmış ve ekonomik bütünleşmeyi kucaklayan siyasal örgenlenmenin belirlediği yeni bir birlik ve yeni bir devlet oluşmuştur. Ama ulus birliğinin oluşmaya başlaması, soy yapılarının sıfırlandığı ya da sıfırlanacağı anlamına, din ve mezhep birliklerinin ortadan kalktığı ya da kalkacağı anlamına

gelmez. Soy lar gibi dinlerin de ancak, alt (ve geçmişten gelen) yapılanmalar olarak varlıklarını sürdürmüş olmaları, ulus birliği ile ve özellikle de ulus birliğinin oluşmaya başladığı evrelerle çelişmez.

(8)

Ulusun oluşumunda, oluşuma öngelen süreçte, birbirlerine göre farklı önemde de olsa, birden fazla soyun (soyların) yer almalarının nedenleri arasında, toplulukların iç evrimlerinden çok dış koşulların etkisi gözlenebilir.

Dıştan gelen baskı, toplulukların varlığını tehdit etmeye başladığı zaman, tehdit edenler ile tehdit edilenler arasında dinsel gruplaşma varsa, bu, aynı dinden olan soyların, tehdit karşısında birleşmelerine yolaçar.

Türkiye Cumhuriyetinin oluşumuna, yani ulus olmanın nitel dönüşümüne öngelen dönem, doğu ve güneydoğu bölgesinde/yöresinde de, dış etkenlerin, soy ya da dil ayrımının (farkının) değil, din birliğinin (aynı dinden olmanın), geleceğin ulus birliği içinde yer alacak soy gruplarının belirlenmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Arapların Türklere karşı ve İngilizlerle birlikte davranmalarının tersine, bu yörede, Türklerin Kürtlerle birlikte hareket etmelerine, öteki etkenler yanında din etkeni, belirleyici bir rol oynamıştır (denebilir).

Birinci Dünya Savaşından önce, Türkler ile Kürtlerin ve kimi yörede de yalnızca Kürtlerin, Ermeni ve Nesturilerle içiçe yaşadığı bilinir. Çarlığın Ermeniler için, İngilizlerin Nesturiler için, aynı topraklar üzerinde özerk devletler oluşturma girişimleri, Kürtler ile Türkler arasında, dışa karşı çıkar ve yazgı birlikteliğini pekiştirir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan ve Kürtlerin de atadan toprakları olan yerlerde, "gayrimüslim"lere dışardan devlet kurdurma girişimleri, Kürtleri, Osmanlıyla birlikte, Ruslara ve İngilizlere karşı olmaya yöneltecektir. Hamidiye Alaylarının bu nedenle kurulduğu, bilinen tarihsel bir olgudur.

Birinci Dünya Savaşıyla örtüşen (ve Ulusal Kurtuluş Savaşına öngelen) dönemle ve "azınlık" sorunuyla sınırlı olarak, burada, Kürtlerin, Ermeni-Rus ve İngiliz-Nesturi ittifakına karşı, Türklerle ittifak içinde hareket ettiği gözardı edilmemek gerekir.

Şeriatın devlet yönetimine egemen olduğu İmparatorluk döneminde islam-olmayanlara, ancak, "azınlık" statüsüyle sağlanan haklar, esas olarak, Cumhuriyetle, yani laik yönetimle birlikte, yurttaşlık hakları olarak sağlanacaktır. Şu var ki, şeriat devletinde, gayrimüslimlerin, azınlık statüsüne sığınmaları, dinsel özgürlüklerini, bu statü ile sağlamaları anlaşılır bir şeydir. Laik bir cumhuriyette ise yurttaşlık haklarını gene "azınlık" statüsüyle korumaları, ülkenin

sorunlarından kendilerini büyük ölçüde yalıtılmalarına, toplumsal yaşamdan olduğu kadar siyasal yaşamdan da o ölçüde uzaklaşarak, daha çok tecimsel işlerle uğraşmalarına neden olur. Hatta denebilirse, baskıcı yönetimler, tecimsel gelişmelerine ve hızlı büyümelerine daha büyük olanak sağladığı için, çoğunlukla gerici yönetimlerin ardında yer aldılar, bunalımlardan dolayı da olsa daha iyi bir pay almanın yolunu buldular. Yani ulus birliği içinde, siyasal, ekonomik ve toplumsal yönden *kaynaşmaktan* kendilerini özenle yalıtıldılar.

Ulus birliğinin oluşumunda, Türkiye Kürtlerini, ne tarihsel açıdan, ne de ulus ve azınlık karşıtlığı içinde, böyle bir "gayrimüslim eşittir azınlık" ile anlatılan bir statüye yerleştirmek olanağı yoktur.

Türkiye Kürtleri, azınlık değil, ulus birliğinin sahiplerindedir. Tüm yurttaşlarla aynı/eşit haklara sahiptirler. Bu eşit hakların yaşama geçirilmemesi, şu ya da bu dönemde, şu ya da bu yasayla engellenmiş olması, bu eşitliğin özünü ortadan kaldırmıyor. Bu hakların yaşama geçirilmesi, eşitliği engelleyen yasaların kaldırılması, "azınlık" statüsüne sığınmaya değil, yurttaşlık haklarının tam olarak kullanılması için, insan haklarının savunulmasına, ülkenin demokratikleşmesi ve özgürleşmesi için savaşım verilmesine bağlıdır.

(9)

"Türkçeden Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun" ile, "Türk devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayınlanması" yasaklanmaktadır (madde 2).

Gene bu yasaya göre, "Türk vatandaşlarının anadili Türkçedir" (madde 3), ve "Türkçeden başka dillerin anadili olarak kullanılmasına ve yayılmasına yönelik her türlü faaliyette bulunmak yasaktır" (madde 3/a).

1961 Anayasasında yer alan "Türkiye devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. *Resmi dil Türkçedir.*" (madde 3) anlatımı, 1982 Anayasasında, "Türkiye devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. *Dili Türkçedir.*" biçimine dönüştürülmüş olmakla birlikte, bu, "Türkiye devletinin dili Türkçedir" diye okunmakta, bundan da, ancak resmi dilin Türkçe olduğu anlamı çıkmaktadır.

Ne var ki, sözkonusu yasa tasarısı Danışma Meclisinde görüşülürken, Komisyon Başkanı, 1982 Anayasasında yer alan "Türkiye devleti(nin) *dili* Türkçedir" sözlerinden, "Halkımızın konuştuğu *anadilin* Türkçe olduğu" nun "açık ve kesin bir şekilde ifade edildiği" sonucunu çıkarır. Yasa, anayasal dayanağını bu yorumdan alır.

(Resmi dilin Türkçe olması anlamında) Türkiye devletinin dili Türkçedir sözlerini, halkımızın konuştuğu anadilin Türkçe olduğu biçiminde anlamak olanaklı değildir. Hele, Anayasadaki "devletin (resmi) dili Türkçedir" sözlerini, "Türk vatandaşlarının anadili Türkçedir" biçiminde aktarabilmek için, devlet ile *vatandaş*'ın ve (*resmi*) *dil* ile *anadil* 'in özdeşleştirilmesi gerekir ki, bu da, ancak bilim-dışı bir yaklaşımla olanaklı olabilir.

Anayasada (1982), "Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür" (madde 66) anlatımında olduğu gibi, *soy* belirleyen "Türk" sözünün, *yurttaşlığı* belirlemesi amacıyla kullanılması, yanlış anlamalara ve değerlendirmelere neden olmaktadır. Türkiye dışında, dünyada, soy bakımından Türk olan nice insan (Sovyetler Birliği'ndeki Türk soylarının ağırlıklı olduğu cumhuriyetler anımsansın) vardır ki, bunlar Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı değildir. Yurttaşlık bağı ile Türkiye cumhuriyetine bağlı olan bir Ermeni, bir Rum, soy bakımından nasıl Türk olamazsa, bir Türk de, diyelim İsveç ya da Kanada yurttaşlığına girdiği zaman soy değiştirmiş olmaz, yani Türk olmaktan çıkmaz. Söz konusu yasa açısından bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olan Kürtlerin Türk olduğunu ileri sürmek, aynı zamanda, Suriye ve Irak'taki Kürtlerin Arap, İran'daki Kürtlerin Acem, Ermenistan'daki (Sovyetler Birliği'ndeki) Kürtlerin Ermeni olduğunu, olması gerektiğini söylemekle eşanlamlıdır. Ama böyle bir adlandırma ve soylandırmanın, modern ulus kavramıyla bağdaşır yanı yoktur.

Soy doğal bir olgudur, doğa yasalarıyla belirlenir. Yurttaşlık ise, siyasal bir olgudur, siyasal yasalarla belirlenir. Siyasal yasalarla, bir insanın doğal özellikleri değiştirilemez. Toplumsal yasalar açısından soruna baktığımızda, müslümanlaşmak gibi, Türkleşmekten ve Türkleştirmekten de söz etmek olanaklıdır. Ama bu, (zorla olsun, gönüllü olsun, doğal olsun) toplumsal bakımdan asimilasyonu açıklar, biyolojik anlamda bir soy değişikliğini değil.

Türkçenin, resmi dil olduğu kadar ulus ölçeğinde toplumsal anlaşma dili (ve bu anlamda) "üst dil" olması, ulus ölçeğinde anlaşma dili olmayan adilleri yokumsamanın, yadsımanın nedeni olamaz. Pazarda ya da gündelik yaşamda bir araya gelen, diyelim bir Kürt ile bir Çerkez ya da bir Yahudinin, kendi adilleriyle değil, Türkçe ile anlaşmaları da, Türkçe dışındaki adilleri, yasa ile yok saymaya neden oluşturmaz.

Modern ulus, özgür bireylerin, siyasal ve ekonomik olarak oluşturdukları örgenlenmiş birliğidir. Kendisinden önceki birliklere (ya da devletlere) göre, yalnızca biçimsel bakımdan değil, iç oluşumu bakımından da yeni ve daha üstün bir birliktir. Bu yeni birliğin (ulus

birliğinin) oluşmasında, çatısının çatılmasında, belirli bir soy/kavim belirleyici rol oynamış ve ulus birliğine bu soyun/kavmin adı verilmiş olsa da, ulus, artık, bir soy birliği ya da kavim birliği değildir.

"Türkçeden Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun"un, düşüncelerin özellikle Kürtçe açıklanması ve yayılmasını yasaklamak amacıyla çıkarıldığı bilinmektedir. Gene bu yasanın dayandırıldığı, "Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz" (madde 26) ve "Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz" (madde 28) hükümlerinin, 1982 Anayasasına aynı özel amaçla konduğu da bilinmektedir.

Her ne kadar yasa metninde ve tasarının tartışılması sırasında "Kürtçe" sözcük olarak dile getirilmemiş olsa da, esas olarak, düşüncelerin Kürtçe açıklanması ve yayınlanması yasaklanmaktadır. Düşünce Kürtçe açıklandığı zaman, salt bu nedenle, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası öngörülmekte, açıklanan düşünceler suç oluşturuyorsa, kişi, hem suç olan düşüncelerden dolayı, hem de düşüncenin Kürtçe açıklanmış olması nedeniyle ayrı ayrı cezalandırılmaktadır. Burada özellikle vurgulanması gereken nokta, açıklanması serbest olan düşüncelerin, açıklandığı ve yayınlandığı için değil, salt kullanılan dil nedeniyle suç sayılmış olmasıdır.

Uygulamada, yasaklamanın sınırları daha da geniş tutulmuştur. Bu yasanın kapsamına girmediği halde, Kürtçe sözlük bile yayınlanamamaktadır. Yalnızca düşüncelerin değil, duyguların türkü/ezgi biçiminde Kürtçe dile gelmesi, soruşturma konusu olmaktadır. Mapusanedeki oğluyla ananın hal-hatır sormasına değin anadil yasağının kapsamı, bu yasa nedeniyle, zaman zaman, yasanın içermediği ölçüde geniş tutulmuştur.

Kürtçe ile düşüncelerin açıklanmasını ve yayınlanmasını yasaklayan bu yasanın, ülke bütünlüğünü korumak alt düşüncesiyle çıkarıldığı, yasa gerekçesinde de belirtilmektedir.

Böyle bir yasaklama, Anayasanın eşitlik ilkesine ve Birleşmiş Milletler bildirgelerine aykırıdır. Anadilleri yasaklayan yasanın, demokratik ve özgür bir toplumla çeliştiğini ileri sürenler, salt bu düşünceleri nedeniyle, açık ya da örtülü olarak, ülkenin bölünmesini bir alt düşünce olarak içinde taşımakla suçlanmaktadırlar.

Ülke bütünlüğünü korumak için anadilleri yasaklamanın yanlış olduğu, pratik yaşamanın somut sonuçlarından çıkarılabilir. Bunun gibi, salt, bu yasaklamanın yanlış olduğunu ve demokratik bir yöntem olmadığını söyleyenlerin, ülkeyi bölmek düşüncesiyle davrandıklarını ileri sürmenin de, doğruları yansıtmaktan uzak olduğu kadar,

demokratikleşme arayışları üzerinde baskıcı bir tehdit kabuğu oluşturduğu da gözardı edilmemelidir.

(10)

Ulus birliği içinde, yarı-kapalı bir topluluk üyesinin, ailesiyle birlikte topluluğundan ayrılması, anadilinin konuşulduğu ortamdan göçmesi, anadilin, bu aile birimi içinde erimesinin başlangıcı olabilir. Geldiği yeni ortamda, komşuluk ilişkilerinde, iş yaşamında, tecimsel ve benzeri etkinliklerde, ulus ölçeğinde kullanılan anlaşma dili, doğal olarak onun anadilini eve sıkıştırır.

Burada da kalmaz. Eve, sözlü ve yazılı iletişim araçlarının girmesi, evin dilini (anadili) alacalandırmaya başlar. Eve girecek yeni gelinin/ananın anadilinin farklı olması da, anadilin gelecek kuşaklar için nostaljik öge olmasının başlangıcı olabilir.

Yeni kuşakların, anadili, ayrıldıkları evlere taşımaması sonucu, anadil, ailenin dallanan kollarında unutulma sürecine girer. Ama, kuşkusuz, "dilsiz" yaşanmaz. Toplumsal ortamın dili, bu kuşaklar için de konuşulan dil olduğu kadar, anadil de değişilmiş olur. Bu, toplumsal ölçekte, doğal bir değişme olarak nitelenebilir. Çünkü, toplumsal ve ekonomik koşullar, bu değişmeyi, kişinin istencinden (iradesinden) bağımsız olarak kişiye daya-tır.

Buna karşılık, bir anadil, bu dili konuşan toplulukla birlikte, bağlı bulunduğu toprağında, toplumsal ölçekte, özümsemeye, eritemez.

Soykırımı yönelinmedikçe, şiddet, ancak, sindirici bir etki yapabilir. Evdeki "rahim", rahimdekini, rahmin (ananın) diliyle dünyaya getirmeye yargılıdır. Dünyaya gelecek olan da, geldiği rahmin (ananın) diline yargılıdır.

Rahimdekinin dilini belirleyen, ayrıksın durumlar dışında, zorunlu olarak, onu taşıyanın dili olacağı için, (her ne kadar soy, aşiretlerde, baba ile belirlense de) ana, topluluğun soyunu, çocuk da soyun dilini sürdürecektir. Anadil Kürtçeyse, çocuğun dili/anadili, doğal ki Kürtçe olacaktır.

Bir birlik (aşiret, kabile) içine, dili başka bir topluluktan (zorla olsun, gönüllü olsun, başka yöntemlerle olsun) gelin girdiği zaman, burada, anadilin, o birliği sürdüren soyun ya da birliğin (kabilenin, aşiretin) dili olacağı anlaşılır bir şeydir.

Doğanın insana konuşabilme yeteneği (ve belleği) vermiş olmasının dışında, dil, toplumsal varlığın tarihsel ürünüdür. Çocuk, bu dili alırken/edinirken, onu, doğrudan doğadan ve doğal koşullardan almış gibi görünür. Çünkü, nasıl kendi istenci dışında, doğal koşulların bir ürünü olarak yaşama gelirse, dili de kendi istenci dışında belirlenir.

(11)

Osmanlı İmparatorluğunda baskı, esas olarak, diller üzerinde kendini duyumsatmaz.

Bunun nedenlerinden biri, üst birliğin belirleyici ögesi olarak *dinin* öne çıkmış olmasıdır. Dil farklılığı salt bir özellik olarak görünür; egemen birliği sağlayan öge, dindir ya da egemen üst birlik dinle sağlanır. Müslüman olmayanlar, müslüman olanlara göre, ikincil kast sayılırlar.

İmparatorluk ölçeğinde yönetsel dil, Türkçe, üst dil olarak, anadili farklı topluluklar arasında, üst birliği sağlar ve toplulukların dilleri, toplulukların iç dilleri olarak serbestçe kullanılır. Yazılı ve basılı yaşama geçilmediği için, dil, siyasal güç olarak da önem kazanmaz.

Müslüman olan ama soy bakımından Türk olmayan toplulukların durumu, İmparatorluk içindeki konumlarına göre farklılık gösterebilir. Şu var ki, Kürt aşiretlerin, Saraya karşı yükümlülükleri, esas olarak askeridir. Aşiretler, iç işlerinde, hem serbesttirler ve hem de öteki aşiretlere göre ayrıcalıklı durumdadırlar. Bu nedenle de, dilin farklı olması, yalnızca soyun farklılığını belirlemekten başka bir önem taşımaz.

Dil farklılığının İmparatorlukta siyasal sorun olarak kendini duyumsatmamasının bir başka nedeni, uluslaşmanın henüz başlamamış olmasıdır. Uluslaşma, İmparatorlukta, salt bir uluslaşma olarak değil, egemen birliğe karşı bir bağımsızlaşma olarak, ilkin (çözülüp ayrılmaya elverişli) uçlarda, daha çok da farklı dinden topluluklarda (Bulgarlar, Yunanlar gibi) başlar.

Genel olarak uluslaşmanın ise, Batıda, kapitalizmin uç vermesiyle başladığı bilinir.

Teknikle birlikte gelişen ulaşım ve iletişim, ekonomik bakımdan birbirinden kopuk/ayrı kalmış (genellikle feodal) birimleri, merkezler aracılığıyla birbirine bağlamaya başlar.

Birbirinden yalıtık ekonomik birimlerin yerini, ekonomik birliğin alması, siyasal ve kültürel birliğin oluşmasına ve dolayısıyla uluslaşmaya altlık oluşturacaktır.

Ulus olma ve uluslaşma, ülkelerin düzeylerine ve ulus-öncesi yapılanmalarına göre birbirinden farklı süreçler izlemiştir. Ekim devriminden sonra, sosyalist sistemin, iki dünya sisteminden birine dönüşmesiyle birlikte, ulusal devrimin (hareketin) ve ulusal savaşların niteliği de değişir.

Uluslaşma, devletleri, (Doğu Avrupa'da olduğu gibi) çok uluslu devlet biçiminde kucakladığı zaman, çok uluslu devlet içinde, ezilen ulusal-topluluğun (milliyetin) ezen ulusa karşı savaşı, ulusal kurtuluş

savaşlarının başlangıcını oluşturur. Sınıfsal özelliği bakımından ise, bu, ezilen ulusun burjuvazisinin, emekçileri de ulusallık bayrağı altında topladığı kendi ulusundan pazara egemen olma savaşıdır.

Ekim Devriminden sonra ise, ulusal bağımsızlık savaşlarının sınıfsal niteliği değişmiştir. Ülkesinin bağımsızlaşmasından sınıf olarak çıkarının azalması ölçüsünde burjuvazi, bağımsızlık savaşlarında başı çekmeyi giderek bırakırken, emekçi sınıflar, çıkarları gereği, bu savaşların öncüsü olmaya başlayacaktır.

Bundan da önemli olan, ulusal bağımsızlık savaşlarının niteliğindeki değişmedir. Çünkü, başlangıçta ilerici olan ulusal savaş, Ekim Devriminden sonra, ancak emperyalizmi (dünya kapitalist sistemini) zayıflattığı durumda ve zayıflattığı ölçüde ilerici olacaktır.

Esas olan tek bir ulus ya da tek tek uluslar değil, dünya devrimci devinimidir (hareketidir).

Sosyalizmin temel amacı da, ulus birlikleri olarak bölünme değil, emeğin toplumsal özgürleşmesi ve tüm insanlığın bütünleşmesidir.

Uluslaşma kadar ulus birimlerine ayrılma da, insanlığın özgürleşme sürecinde, tarihsel aşamalarıdır. Hemen bütün aşamalar gibi, bağımsız ulus olma aşaması da, başlangıçta ilericidir.

Bir başka deyişle, uluslaşma, kapitalist-öncesi ilişkilerden burjuva ulusa evrimin bir biçimlenişi olarak ilericidir. Demokratikleşmenin engeli olmaya başladığı ya da burjuva ulustan sosyalist topluma/ulusa dönüşümün engeli olduğu zaman ise ilerici özelliğini yitirir.

Ulusların oluşumunun genel olarak tamamlandığı bir evrede ve ulus sınırlarının stabilize olduğu yerde ve çağda, bir ulus birliği içersinde, gelişmenin genel ortalamasının gerisinde kalmış olan soy topluluklarının, içinde yer aldığı ulus birliğinden ayrılarak ayrı bir ulus birliği oluşturmak istemelerini, ayrılmak istenilen ulus birliğinin demokratikleşme devriminden yalıtılmak, sorunu, yalnızca ayrılmak isteyen topluluğun bağımsızlaşma sorunu olarak görmek, küçük-burjuva ulusalcı baskıya karşı, küçük-burjuva ulusalcı çözüm üretmek demektir.

Şu farkla ki, özellikle kendi ulusal kimliğini büyükleyen gerici küçük-burjuva ulusalcılığı karşısında, bu büyüklenmeden kaynaklanan baskıya ve eşitsizliğe karşı, bağımsızlaşarak baskıdan kendini arındırmak isteyen bir küçük-burjuva ulusalcılığıdır. Dil üzerindeki baskı da ezen ile ezilen, basan ile basılan, egemen ile egemenlik altına alınan arasındaki ilişkiyle açıklanabilir.

Ağırlıklı soyu egemen soy ve üst dili egemen dil olarak büyükleyen küçük-burjuva ulusalcılığı, aynı ulus birimi içinde, anadili farklı olan toplulukları, alt topluluklar olarak görür. Sorun,

küçük-burjuva ulusalcı baskının sona erdirilmesiyle çözülür, ya da çözülmesinin olanağı sağlanır.

Küçük-burjuva ulusalcı baskıya karşı, küçük-burjuva ulusalcı ideolojinin, ayrılma ve ayrı bir devlet olma görüşünü, çözüm olarak dayattığı bilinen bir olgu. Bu görüşün, ilerici bir çözüm olup olmadığı, Türkiye ölçeğinde demokratikleşmeyi geriletip geliştirmesine, dünya ölçeğinde de emperyalist gericiliği geliştirip gerilettiğine göre belirlenmek gerekir.

(12)

Bu soruya, daha somut bir yanıt verebilmek, sorunun ekonomik açıdan irdelenmesine bağlıdır.

Emekçiler üzerindeki baskının temelinde olduğu kadar, iç ulusal baskının artmasının temelinde de, ulus ölçeğinde, ekonomik olarak, üretkenlik artışının üstünde sömürünün artması/yoğunlaşması vardır.

Birlik, ekonomik bakımdan güçlü ise, yani ülke içinde emek üretkenliği yüksek ve ülke dışından kâr ve faiz biçiminde değer emiliyorsa, bu olanaklar, doğal ki, farklı da olsa, birlik üyelerine yansır, genel gönenç düzeyi yükselir. Ya da tersi olur. Ülke içinde emek üretkenliği, içersinde yer aldığı (kapitalist) dünya sisteminin emek üretkenliği ortalamasından çok düşük ve sermaye açığı fazla ise, bunun yanısıra, dışarıya kâr ve faiz biçiminde sürekli değer sızdırılıyorsa, ülke bunalım içinde demektir.

Dünya kapitalist sisteminde, bunalımın yükünün, sistemin merkez ülkelerinden bu sisteme alt basamaklardan bağlanmış Türkiye gibi bağımlı/borçlu ülkelere aktarıldığı biliniyor (Friedman modeli). Bunalım, bağımlı/borçlu ülkelerde, emekçiler üzerinde yoğunlaştırılıyorsa, ekonomik baskı, bunalımın yoğunluğu ölçüsünde, siyasal baskı olmaksızın gerçekleştirilemez.

Örneğin siyasal iktidar, toplumsal sözleşmeyi, ancak mikro planda çiğneyebilir. Örneğin işkence yapılabilir ama, sendika, siyasal parti, parlamento kapatılamaz. Toplumsal sözleşmenin makro planda çiğnenmesi, ancak militer güçle olanaklıdır. Bir başka deyişle, militer güç, siyasal baskının ekonomik baskıyı gerçekleştirmeye yetmediği yerde ve zaman devreye girer. Bu, ekonomik baskının yoğunluğuna, genişliğine, baskıya karşı direnilip direnilmemesine ve bunların büyüklüğüne sıkıca bağlıdır.

Ekonomik baskı sistemin karakteristiğidir. Bu baskı, militer baskı olmaksızın ve giderek siyasal baskı olmaksızın sürdürülebiliyorsa, ilkin militer baskı, ardından siyasal baskı da kendini duyumsatmamaya başlar.

Ama baskının kalkmasının, sistem (sermaye) açısından nesnel koşulları henüz oluşmamışsa, yani bunalım devam ediyor ve

emekçiler üzerindeki baskıyı hafifleterek de olsa sürdürmek gerekli görünüyorsa, bunun yanısıra, gerek emekçiler içinde gelişen ve büyüyen tepki, gerek dışardan (örneğin AT'ndan) dayatılan koşullar, militer ve siyasal baskının merkezini, ülkenin ulusal sorun açısından bunalımlı bölgesine kaydırarak, görünürdeki gerekçesini değiştirerek, ülke merkezinde demokratikleşme fotoğrafı vermeye olduğu kadar, baskıyı "ulusal" sorunla örtüştürerek sürdürmeye de olanak sağlar.

Baskının temelinde ekonomik bunalım, bunalımdan kurtulmanın temelinde bu bunalımın neden olduğu "ulusal" baskı vardır.

Ekonomik bakımdan güçlü bir ulus birliğinde ise, militer baskı büsbütün gizlenmiş, ulusal baskı zayıflamış, siyasal baskı duyumsanmaz olmuştur. Burada, başka etkenler kendini duyurmadığı ölçüde, dili farklı olan topluluklar, aynı ulus birliği içinde, içinde buldukları birlik ile tam eşitleşme, özgürleşme ve demokratikleşme anlamında uluslaşma sürecini tamamlama olanağı bulurlar. Doğal ki, bu uluslaşma, içinde yer aldığı ulus birliğinden ayrılma olarak anlaşılmalıdır. İçinde yer aldığı ulus birliğinden ayrılma da, nasıl ki, her zaman uluslaşma anlamına gelmezse.

İçinde yer aldığı birliğin genel ortalamasının gerisinde kalmış ve aynı ölçüde özgürleşmemiş bir soy topluluğu ile bu topluluğun da içinde yer aldığı ulus birliği arasındaki çelişki, ulus birliği ile soy topluluğu arasındaki ekonomik ve toplumsal farklılık arttığı ölçüde, artar.

Bu çelişkinin demokratikleşerek giderilmesi ya da uzlaşmaz karşıtlığa dönüşmesi, ülkenin ekonomik düzeyine, demokratik güçlerin durumuna, egemen politikaların tutumuna bağlıdır. Gene bunun gibi, sorunun demokratikleşerek çözümü ya da derinleşerek bir çeşit ulusal düşmanlığa dönüşmesi, proleter devrimci tutum *ile* şovenliğe dönüşen küçük-burjuva, ve burjuva ulusalcı tutum arasındaki seçime bağlıdır.

Böyle bir soy topluluğunun ulus birliği ile tam eşitleşme anlamında demokratikleşmesi, geç kalmışlığı nedeniyle, uluslaşmanın ilerici yönü ile gerici yönü arasında sıkışır.

Ulus birliğinin ilerici kesimleri de, bu birlik içinde yer alan soy topluluklarının demokratikleşmeden yana olan ilerici kesimleri gibi, iki arada bir derede kalır.

Çünkü, ulus olarak, burjuvalaşma ve uluslaşma süreci, bu ülkede de (gelişmiş kapitalist ülkeler düzeyinde) tamamlanmadığı gibi, bu süreç tamamlanmadan emperyalist sisteme bağlanmış ve bağımlı hale gelmiştir.

Dolayısıyla, kendisi (Türkiye), demokratikleşme sürecini tamamlamadan bağımlılaşmış, özerk ekonomik yapılanma sürecinden

dönülerek, ülke ekonomisi emperyalist ekonominin bir eki ve tamamlayıcı durumuna dönüştürülmüştür.

Bununla birlikte, ayrılmanın, ayrı ulus olma devinimlerinin (hareketlerinin), Türkiye'yi, emperyalist sistemden yalıtarak bağımsızlaşmasına mı, yoksa bağımlılığını daha da pekiştirmesine mi yarayacağı tartışılmalıdır.

Bu soy topluluğu, içinde bulunduğu ulus birliğinden ayrılmayı gündeme getirdiği zaman, ayrılacağı ulus birliğinin demokratikleşmesini olumsuz yönde etkileyip etkilemeyeceği, dolayısıyla dünya kapitalist/emperyalist sistemini güçlendirip güçlendirmeyeceği tartışılmak gerekir.

Türkiye emperyalist bir ülke olsaydı, soruna kuşkusuz bu açıdan ve böyle bakmak doğru olmazdı. Ne var ki, kendisi emperyalist sisteme bağlanmış, bağımlı ve borçlu bir ülkedir. Ulus birliğinden, yani Türkiye'den ayrılma doğultusundaki etkinlikler, bugün, bu ülkede bir bütün olarak devrimci demokratikleşmeyi kilitliyorsa, bu, aynı zamanda, emperyalist sistemi güçlendiriyor demektir.

En sade bireyini ve en küçük birimini dışlamadan, tüm halkın, iradesini, doğrudan ve serbestçe yaşama geçirmesi, demokrasinin koşuludur. Bu nedenle de, bir halkın, kendi iradesiyle geleceğini belirlemesi, her şeyden önce, onun, bu iradesini özgürce oluşturmasına bağlıdır. İradenin oluşmasının (bilinçlenmenin) baskılandığı bir yerde, demokratik yöntemlerin varlığından sözedilemez.

(13)

Bugün "ulus" birliği olarak yaşayan topluluk içinde ırk gibi, dil, din, mezhep gibi farklılıkları, geriye doğru derinleştirerek karşıtlığa ve dolayısıyla düşmanlığa dönüştürmek de, bu farklılıkları, geçmişten gelen özellikler ve zenginlikler olarak algılayarak insanlığın gelişmesinin dinamiğine dönüştürmek de olanaklı.

Bir başka anlatımla, topluluklar arasında tarihsel olarak oluşmuş farklılıklar, geriye doğru derinleştirilerek düşmanlığın diriltilmesinin nedeni olabileceği gibi, topluluklar arasında hoşgörünün, dolayısıyla eşitlik temeli üzerinde bütünleşmenin de nedeni olabilir.

Başka dinden ve mezhepten, ayrı kavimden ve dilden olanların, birlikte ve birarada yaşamaları, kendilerine göre karşıt olan dinlere, mezheplere, ayrı dillere hoşgörüyle bakmalarına olanak sağlar. Gericiliğin, bu tür farklılıkları geriye doğru derinleştirdiği yörelerde, faşist katliamlara değin tırmanan düşmanlıklar yaşanmış olması; farklılıkların geleceği birarada ve birlikte yaşamının bir özelliği olarak algılandığı yerde, hoşgörünün egemen olması, bunun, somut örneği olmak gerekir.

Egemen kesimin, egemenliğini sistem olarak pekiştirmek ve bunun için de demokratikleşmeyi engellemek amacıyla, geleneksel farklılıkları, halk içinde düşmanlığa dönüştürmeyi başardığı yerde, halkın bilinç düzeyi düşük kesimleri, bilinçli kesimleriyle karşı karşıya getirilir. Başta işçi sınıfı olmak üzere, tüm modern emekçi katmanlar demokratikleşme sürecinden olabildiğince dışlanmaya çalışılır ve onların geleneksel emekçilerle (özellikle de köylülerle) ittifak kurmalarının yolları önemli ölçüde kapatılmak istenir.

Tarihsel ve toplumsal olarak bugünkü bireyin iradesi dışında oluşmuş (ırk, dil, din, mezhep gibi) farklılıklardan, egemen kesimin baskı için yararlanması, kapitalizmin, ya (nazi Almanyasında olduğu gibi) yüksek evresine, ya da (12 Eylülde olduğu gibi) sermaye birikiminin, ilkel birikimden önemli ölçüde beslendiği evreye tekabül eder.

Sermaye birikimi, sermayenin, doğrudan üretime girerek, yani kapitalist işletmede yaratılan değerden sağladığı kârdır. *Sermayenin ilkel birikimi* ise, sermayenin, üretime girmediği, yani kendileri kapitalist olmayan işletmelerde (özellikle köylü işletmelerinde) yaratılan değerden sağladığı kârdır. [**Haziran 1990**]

KÜLTÜR BİÇİMLERİ VE ULUSAL KÜLTÜR

Kültür ve Biçimleri

Halkın bir sözü var: kefenin cebi yoktur diye. Bunun gibi, insan, yeryüzüne, cebinde, şiirle, öyküyle, romanla, resimle, yontuyla, ezgiyle, türküyle gelmedi. Bunları, bilinçli varlık olarak insan, tarihsel söylemliliği içinde kendisi üretti. Yalnızca artistik ürünler mi? En yalın aletten, avadanlıktan, en karmaşık ve en donanımlı bir teknik ürüne değin ürettiği, türettiği, bulguladığı şeylerin, insanın doğal yapılanmasında önceden tasarım olarak da olsa bulunmadığı, bunları, insanın tarihsel eylemi içinde ve toplumsal olarak ürettiği biliniyor. Doğal çevresinin bilincine ("salt hayvansal bir doğa bilinci") ve sürü içersinde yani topluluk halinde yaşadığının bilincine ("sürücül ya da kabilesel bilinç") varan ve "bilincin içgüdünün yerini almasıyla ya da içgüdünün bilinçli bir içgüdüye dönüşmesiyle" hayvansal ve sürücül bilinçten ayrılmaya başlayan insan, "kendiliğinden ya da doğal olarak ortaya çıkan" maddi ve zihinsel işbölümünün oluşmasıyla, "bilinç, dünyadan kurtulma ve 'salt' teorinin, tanrıbilimin, felsefenin, ahlakın vb. oluşmasına geçme durumuna" gelir. "Maddi üretimlerini ve karşılıklı ilişkilerini geliştiren insanlar, kendilerine özgü olan bu

gerçek ile birlikte, hem düşüncelerini hem de düşüncelerinin ürünlerini değiştirirler."⁴

Marx'ın, bireyin, algıladığı doğanın ve yakın çevresinin bilincine varmaktan, insanın gelişerek ve yetkinleşerek, toplumsal bilinç biçimleri üretmeye geçişini özetlediği bir tümceciklerin ve tümcelerin araları, kuşku yok ki, yeni bilgiler ve bulgularla doldurulabilir ve benim eksiklerim tamamlanabilir, kusurlarım giderilebilir, daha yetkin bir metin oluşturulabilir. Bunu felsefecilere bırakalım. Bizim vurgulamak istediğimiz, insanın, önceden belirlenmiş ve saptanmış bir bilinçle donanımlı olarak dünyaya gelmediğinin açıklığı kavuşturulmasıdır. Bilincini insan kendisi üretmiştir ve bilinç de, dil gibi toplumsal bir üründür. Burada, insanın çevresinden edindiği bilinci ile "salt" teoriyi, tanrıbilimi, felsefeyi, ahlakı vb. oluşturduğu bilinç arasında, "kültür" açısından bir "eşik" olduğunu ayrıca belirtmek gerekir.

Bireyin, nesnel sonuçları bakımından toplumsal olsa da, tek tek bireyler olarak ürettikleri, zihinsel ürünlerini kültür olarak tanımlamış olmamız, toplumsal yaşamın gelişmesi ölçüsünde oluşan gelenek ve göreneğe, gündelik ilişkiler içinde kendiliğinden ya da rastlansal olarak oluşmuş yaşam pratiklerine değin, kültürün "anonim" türlerinin dışlandığı anlamına da gelebilir. Bu nedenle de, kültürü, insanlığın zihinsel kazanımlarının tümü olarak tanımlamak daha kapsayıcı olur, ama pozitifleri kadar negatifleri de kapsayacağı için, bizi yeni sorularla karşı karşıya bırakabilir. Çünkü bu tanım, "kültür" kavramında içkin bulunan insanın insan olarak yetkinleşmesine, ileriye doğru gelişmesine karşıt, ama zihinsel olarak üretilmiş olan bilinç biçimlerini de içerir. Açımlyarak söylersek, gündelik yaşamda, yanlış, kötü, çirkin, kaba, zararlı gibi sözlerle de niteleyebileceğimiz düşünceler, inançlar, ideolojiler, davranışlar, eylem biçimleri, bireysel ve toplumsal olarak üretilen kültürlerdir, ve bunları, yani (nazizm, faşizm, falanjizm gibi) toplumu geriye ve yok olmaya götüren ideolojik ya da inançsal gerici "kültür"leri, kültürden çok, kültür-olmayan kültürler, negatif kültürler olarak nitelemek de gerekecektir.

Emeğin, maddi emek ve zihinsel emek olarak bölünmesi, bize, aynı zamanda "kültür"ün de, maddi kültür ve zihinsel kültür olarak iki ayrı kategoride irdelenmesi olanağını verir. Kuşku yok ki, "filozofların beyinde felsefi sistemler kuran akıl ile işçilerin elleriyle demiryolu yapan akıl, aynı akıldır."⁵

⁴ *Alman İdeolojisi*, s. 46; 56.

⁵ Karl Marx, "Kölnische Zeitung'un 179'uncu Sayısının Başyazısı", *Din Üzerine*, 2002, s. 24.

Emeğin nitel bölünmesi, aklın bölünmesiyle değil, aklın etkinliğinin alanlara ayrılmasıyla gerçekleşir. İki alanda da etkinliğini sürdüren bireyin, diyelim demir döven Murtaza Vural'ın teriyle Hollanda lalelerini sulayan şiirler yazması, ya da Metin Demirtaş'ın demire bir karanfil olarak işlediği özlemini ve acısını, dizelerinde bize duyumsatmış olması, bizi duraksatmamalı. Bizim burada belirtmek istediğimiz, zihinsel emek ile maddi emek arasındaki ayrımdır. Biri zihinsel ürünlerin üretilmesi için, öteki maddi ürünlerin üretilmesi için harcanan emektir ve emeğin farklı niteliğidir. Biri maddi ürünlerin üretim bilgi ve becerisini içerir, bu, aynı zamanda sanatsal, artistik, estetik değerler gibi manevi ürünlerin üretim bilgisini de içerebilir. Maddi ürünlerin olduğu gibi, manevi ürünlerin de, pratik olarak ya da "doğaç"tan üretilmesi, başlangıçta belirleyicidir. Ama giderek insan öğrenerek üretmeye başlar; bileşik ve karmaşık ürünler, nasıl ki, ayrı ayrı bilgi ve beceri sahipleri tarafından üretilirse, bütünsel olan üretim bilgi ve becerisi de, bir bütünün parçalarına dönüşür.

Pratik yaşamımızda, elimizin altında hazır bulduğumuz çekiç, kerpeten, testere gibi geleneksel araçların, oklava, kepçe, kaşık gibi avadanlıkların üretim bilgi ve becerisinin tarihsel süreçte "anonim" anlamda ortaklaşa üretilmiş maddi nesnelere olduğu bilinir. Basit yapılardan bileşik yapılara doğru yükseldikçe, örneğin bir dikiş iğnesinin tasarımından ve üretiminden bir dikiş makinesinin tasarım ve üretimine ilerlenmesi gibi, üretim bilgi ve becerileri de, birbirlerini izleyen aşamalardan geçer, bir makinenin bulgulanması kimi zaman bir kişinin zihinsel edimi olarak kendini dışavurmuş olsa da, uzun bir toplumsal tarihin, çeşitli buluşların, geliştirilmiş becerilerin sonucu olduğu da, kendiliğinden anlaşılır. Burada, bizim üzerinde durmak istediğimiz, bir çekiçten bir uzay aracına değin teknikbilimin gelişme aşamalarını ortaya koymak değil, insanın bilinçli etkinliği sonucu ürettiği maddi nesnelere ile kültür arasındaki ilişkidir.

Bugün, biz, insanın bilinçli eylemi sonucu ürettiği ve yaşamımızı donatan en basit bir araçtan bileşik ve karmaşık donanımlara değin üretilmiş maddi nesnelere içiçe deviniyoruz. Bütün maddi nesnelere üretim bilgisini, bu bilgiyi gerçekleştirmeye uyarlanmış bedensel beceriyi gerçekleştiren aklın işlevleri ile sonal işlevselliği akıl ve duygularla sınırlı olan, yani üretim aracı ya da tüketim nesnesi olmayan manevi değerlerin üretim bilgi ve becerisi, bizim karşımıza, maddi nesnelere üretim bilgi ve becerisi ile manevi değerlerin üretim bilgi ve becerisi gibi kültürün iki farklı özelliğini koyar: maddi kültür ile manevi kültür.

Altında, ya da arkasında üretenin imzasını aradığımız kişinin ya da (ortaklaşa üretilmiş olsalar da) kişilerin kendi istençleriyle

ürettikleri yazınsal, sanatsal, artistik biçimler ile insanların, zorunlu, kendi istençlerine bağlı olmadan oluşturdukları ilişkiler, üretim ilişkilerinin koşullandırdığı siyasal, hukuksal, entelektüel yaşam süreci gibi toplumsal biçimler, manevi kültürün, birinin kişisel/bireysel, ötekinin toplumsal/anonim iki biçimidir. "Toplumsal koşulların her büyük tarihsel altüst oluşunun, aynı zamanda, insanların kavramlarında ve düşüncelerinde (...) bir altüst oluşu harekete getirdiği"⁶ açık olmakla birlikte, toplumsal koşulların altüst olmasıyla siyasal ve hukuksal vb. kurumların yerini yeni kurumların almasına, ve eski siyasal, hukuksal kurumların tarihin arşivine kaldırılmasına karşın, yazınsal, sanatsal, artistik ürünler, yenilerinin yanısıra ve bizim için estetik doyum sağladıkları ölçüde, etkinliklerini sürdürürler, yeni ürünlerle yanyana varolurlar.

Çünkü, burada, biri, ekonomik yapının, dolayısıyla üretim/mülkiyet ilişkilerinin altüst olduğu dönem, bu temel üzerinde yükselen hukuksal ve siyasal üstyapının altüst olmasına, bir başka deyişle yıkılıp tarihin hurdalığına gömülmesine karşın, aynı ekonomik temelin düzeyine tekabül eden estetik ve artistik ürünlerin, yeni ekonomik yapıyla örtüşecek olan yeni estetik ve sanatsal ürünlerin yanında, estetik doyum sağladıkları sürece yaşamaya devam ederler.

Marx'ın sözlerini anımsamanın ve okurla bir kez daha paylaşmanın, ayrı bir katkısı olacak:

"... zorluk, Yunan sanatının ve destanının toplumsal gelişmenin bazı biçimlerine bağlı olduklarını anlamakta değildir. Zorluk, bunların bizim için hala bir estetik tatmin sağlamaları ve bazı bakımlardan bazan bizim için ulaşılamayan normların ve modellerin değeri olmalarıdır. (...) Onların sanatının bizi büyülemesi, o sanatın içinde büyüdüğü toplumun ilkel niteliği ile çelişki oluşturmaz. Bu büyüleme, tersine, o toplumun ürünüdür. Ve o sanatın doğmuş olduğu, ve ancak doğabileceği yeteri kadar olgunlaşmamış toplumsal koşulların hiçbir zaman geri gelmeyeceği gerçeğine karşı bir büyülemedir."⁷

Yerel Kültür ve Ulus-Kültür

Gene de, bugün de yaşayan Yunus (13. yüzyıl), Pir Sultan (16. yüzyıl), Karacoğlan (17. yüzyıl) örneklerinin yanında Mevlana (13. yüzyıl), Fuzuli (16. yüzyıl) ve Tefvik Fikret'in (1867-1915) dil

⁶ Marx-Engels, "G. F. Daumer'in Yeni Çağın Dini Kitabının Raporu", *Din Üzerine*, s. 87.

⁷ Karl Marx, [*Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*] Giriş, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, s. 249-250.

açısından eskimiş olması, bizi yazınsal kültürün ömrü konusunda ikirciklendirebilir.

Burada, halkın doğal (kırsal) ve geleneksel yaşamının değişerek de olsa yinelenmesine karşın, feodal ve teokratik üstyapıyla örtüşen yaşam biçimi, bu yapının altüst oluşuyla birlikte, bir yaşam biçimi ve anlayışı olarak köklü bir değişimden geçer. Divan edebiyatı döneminden sözettiğimize göre, özellikle ağırlıklı olarak divan şiiriyle (Pir Sultan Abdal gibi) çağdaş olan, ya da (Yunus gibi) kendisinden önce varolan şiirin, divan şiirine göre, bize, bugün de, daha fazla bir estetik doyum sağlamasını, bugün de yaşayan halkın yaşam biçimiyle olduğu kadar halkın dünya anlayışıyla, halkın diliyle açıklamak da yanlış olmayacaktır.

Ama burada belirtilmesi gereken bir başka nokta da, sınıfsal yapılanma ve bunun kültüre yansımadır. Komünal yaşam biçimlerinin ürünleri olan ve komünal dönemden günümüze değin konumunu sürdüren mera, koru, çayır, otlak, ırmak gibi ortaklaşa yararlanılan tarımsal komün biçimleriyle birlikte topluluğun ortak duygu ve düşüncelerini kendilerinde dışavuran halk oyunları gibi, anonimleşmiş ağıtlar, bozlaklar, türküler gibi, doğal çevrenin ağırlıklı olarak belirleyici olduğu, kilim, heybe, çorap vb. eşyalarda kendini açığa vuran biçimsel, renksel, sözselsel, söylensel sanatların bugün de canlı olmalarını, estetik doyum sağlamalarını, bunların komünal özelliğinde aramak gerekir.

Feodal yaşamın bağrında, bir yandan birikmiş kapitalist-öncesi (ticaret ve tefeci) sermayelerin, şu ya da bu biçimde birikmiş paraservetin, sanayi sermayesi olarak üretime girmesi, bir başka deyişle sanayileşmenin kapitalist biçim altında gelişmesi ile, kentsel (zanaatsal) ve kırsal emekçinin bağlarından ya da (toprak gibi) küçük mülkiyetinden yalıtılması ve serbest emek-gücü satıcıları olarak sermaye tarafından istihdam edilmesi birbirleriyle örtüşür. Bir başka deyişle, feodal tarzın egemen sınıfı feodaller ile bunlara ve toprağa bağlı ve bağımlı olan serflerin yerini, sermaye sahibi burjuvanın, emek-gücünden başka satacağı bir şeyi olmayan proleter/emekçinin, bu iki başlıca sınıf arasında, kendisine ait üretim araçlarına ve bu anlamda belirli bir sermayeye sahip olan ve aynı zamanda kendi emeğini ve aile üyelerinin emeğini istihdam eden ve dolayısıyla, sermayesiyle burjuva, emeğiyle proleter olan küçük-burjuvanın, eski sınıfların yerini almasıyla, bir başka anlatımla ekonomik koşulların altüst olmasıyla, bu ekonomik koşullara uygun düşen siyasal, hukuksal vb. kocaman üstyapı da altüst olur. Feodal toplumun başlıca sınıflarının yerini, burjuva toplumun sınıflarının almaya başladığı döneme, insanın ortak/evrensel özelliğinin paylaşıldığı ve bu nedenle

sınıfsal renklerin soluk kaldığı komünal olan sanatsal ve artistik kültür biçimlerinin yanında, emekçi sınıfların da sınıfsal çizgilerinin netleştiği, renklerin belirginleştiği, bir başka deyişle kültürün yeni bir sınıfsal ayrışmaya girdiği dönem eşlik eder. Sermayeyi temsil eden burjuva kültür, sermaye ve emeğin birlikteliğini temsil eden küçük-burjuva kültür ve emeği temsil eden proleter kültür, birbirleriyle çeliştiği ve çatıştığı gibi, kapitalist-öncesi egemen kültürlerle de çelişir ve çatışır; ama, geleneksel anlamda emeğin ve emekçinin acısını, sevincini, baskıya ve zulme başkaldırısını, kısacası insanın evrenselleşen özgürlük özlemini özünde ortaklaşa taşıyan halkın kültüründe, emekçiler ve özgürlük savaşımı verenler, kendi özlemlerini buldukları ölçüde, bu kültürle birlikte yaşarlar.

Biri tarihsel olarak en dipte komünal yaşamın öğelerini gizleyen ve geleneksel yaşamla örtüşen "halk" kültürü, öteki üst birliği oluşturan feodal erkle örtüşen "egemen" kültür, sanayileşmeye koşut olarak üretim ilişkilerinin değişmesi ve yeni sınıfların siyasal erke ağırlıklarını koymasına ölçüsünde, feodal erkle örtüşen egemen kültürün dönüştüğü, buna karşılık, geleneksel ilişkilerin köklü bir değişime uğramadığı kırsal alanın geleneksel kültürünün korunduğu, bizler için, güncel ve somut bir olgudur. Bunun, en yalın biçimiyle, ve başka şeyler yanında, üst birliğin dayandığı egemen ekonomik temelin yerini, yeni bir ekonomik temelin almasıyla, egemenliğin sınıfsal olarak değişmesiyle açıklandığı bilinir. Kapitalist ilişkilerin, kapitalist üretim tarzını belirleyecek bir nitel dönüşüme evrimleşmiş olması, bir başka açıdan, uluslaşmanın ve bununla örtüşen demokratikleşmenin de doğuşunun ve gelişmesinin nesnel temelini oluşturur. Çünkü, kapitalist biçim altında sanayinin gelişmesi, aynı zamanda, sanayi merkezleri ile (sanayi dallarının gelişmesine elverişli kentler ile), kırsal alanın birbirinden yalıtık ekonomik birimleri arasında, sanayi ürünleri ile tarımsal hammaddelerin değişiminin (mübadalesinin) gelişmesine koşut olarak, ilkin merkez ile çevredeki birimler arasında, ve daha sonra çevredeki birimlerin merkezler aracılığıyla birbirleriyle ve doğrudan birbirleriyle tecimsel olarak ilişkilerini geliştirmesi ve yalıtık birimlerin yerini, merkezlere ve birbirlerine ulaşım ve iletişim araçlarıyla da bağlanmış birimlerin alması, bu birimlerle merkezler arasında ve kendi aralarında toplumsal, siyasal, kültürel ilişkiler kurmalarının ve geliştirmelerinin ekonomik altlığını oluşturur.

Bu süreç, aynı zamanda, uluslaşmanın başlaması sürecidir: birbirinden yalıtık küçük birimlerin bir ya da birkaç sanayi merkeziyle, bu merkezler aracılığıyla birbirleriyle ve doğrudan birbirleriyle ekonomik bütünleşme, ve bu ekonomik temel üzerinde yeni bir siyasal birliğin oluşması. Uluslaşma, siyasal eşitlikle birlikte,

demokratikleşme süreciyle örtüşür. Bu nedenle, üstbirliğin soysal (feodal) ve dinsel (teokratik) hiyerarşisinin yerini, siyasal anlamda özgürleşen yurttaşların özgür istenciyle belirleyeceği yeni bir üstbirlik alır. Bu süreç, başlangıçta ekonomik, giderek toplumsal ve bunu izleyerek siyasal egemenliğin nitel değişimi, sanayisel, toplumsal ve siyasal "merkez"lerden çevreye, sanayi alanlarından kırsal yörelere, kentlerden köylere doğru bir yol izler. Bir başka deyişle, oluşmakta olan ulusal kültür, kimi zaman ekonomik değişikliğin yoğunlaştığı yerlerde, kimi zaman siyasal değişimin öne çıktığı topluluklar içinde, kimi zaman toplumsal uyanışın hızlandığı yörelerde gerçeklik kazanırken, kentlerde, kasabalarda, köylerde, farklı özellikleri olan topluluklar içinde var olan geleneksel kültürlerden de kan alır. Başlangıcında kapitalist biçim altında sanayileşmenin ekonomik temel sağladığı uluslaşma, bilim ve teknikbilim gibi evrensel emeğin damarlarından beslenmiş olmasının yanısıra, ulusu oluşturan toplulukların geleneksel kültürlerinin özelliklerini de taşımış olması dolayısıyla, her ulus ve kültürü birbirine göre farklı olur. Ama, yöresel, bölgesel, aşiretsel, kabilesel vb. birimlerin birbirinden az ya da çok farklı geleneksel kültürleri, bu kültürlerin kendileri olarak, ulusal kültür potasında kaynaşarak, ulusal kültürü oluşturduğunu düşünmek, kuşkusuz, birçok negatif soruyu da birlikte getirir. Kuşku yok ki, "ulusal" terimiyle, etnik bir yenilenmeyi değil, etnisitenin, etnisite gibi bölgesel, yöresel, dinsel, mezhepsel farklılıkların ulus potasında eridiği yeni bir birlik olan ulus anlamında bir ulusallıktan söz ediyorsak, ulus-kültür, yeni birliğin (ulus birliğinin) kültürü olarak doğar. Ulus birliğine ulusun öğeleri olarak katılan ve başka uluslara göre farklı olan, genel olarak "halk" kültürü olarak deyimleyebileceğimiz geleneksel kültürlerin içerdiği ve daha çok komünal yaşamdan gelen evrensel, yani "insanal" öğeler, ulus kültürünün de evrensel içeriğine özsel katkı sağlar, ama ulus-kültür, komünal yaşamdan kaynağını alan halkın kültürüyle özdeşleşmiş olmaz. Olduğu zaman ulus-kültür olmaz.

Ulus-kültür, evrensel emeğin (bilimin ve teknikbilimin) uluslaşmanın harcına katıldığı ölçüde ve emeğin evrenselliğinin ulus yapılaşmasında belirleyici olduğu ölçüde evrensellik içerir. Ulus-kültürün evrensel kültüre eşik oluşturmasının anlamını, ulus-kültürde içkin olan evrensel emeğin varlığında aramak gerekir. İkincisi, emeğin evrenselliği, özünde, emeğin (dolayısıyla emekçinin), etnik, dinsel, mezhepsel, bölgesel ve benzeri özelliklerinden tam olarak yalıtılmış, tüm insanlığın ortaklaşa sahibi olduğu değerlerin toplamını ifade eder.

Kültür: Ulusal ve Sınıfsal

Ulus-kültürün, etnik köken, gelenek ve yerellekle açıklanmak istenmesine karşın, belirtelim ki, ulus-kültür, yeni bir ekonomik, toplumsal ve siyasal oluşumun yansıması olarak yeni bir kültürdür. Geleneksel halk kültürlerinden farklı olması anlamında da yeni bir kültürdür. Ulus-kültürün, burjuva demokratik niteliğini belirleyen kapitalistleşme biçimi ve süreçleri, bu kültürün, evrensel özünün açılıp serpilmesine (emeğin ve emekçinin gelişmesine ve sosyalist ulusa dönüşmesine) olanak sağlayabileceği gibi, gene bu ulus kültürünün, emekçi sınıf ve katmanların ve sınıfsal ideolojilerin, egemen burjuvazi tarafından içerde zor (şiddet) ile baskılanmasıyla faşizme dönüşebilir; ya da söylendiği gibi "dünyanın en özgür ülkesi" ABD, emperyalist damarlarıyla faşizme küresel bir nitelik kazandırabilir.

Sınıfsal açıdan ulus kültürü, ulusu oluşturan modern sınıfların (burjuvazi, küçük-burjuvazi ve işçi sınıfının) ortak bileşkesi gibidir. Sınıfların ayrı ayrı çıkarlarının, sınıflar üstü çıkar birliğini oluşturduğu koşullarda, ulus kültürü, kendisini oluşturan sınıfların da ortak kültürü olarak yansır. Kendisini oluşturan sınıfların sınıfsal çıkarları arasında ve özünde var olan çelişki, her sınıfın çıkarı ulusun ortak çıkarının önüne geçmesiyle birlikte, ulus kültürü, sınıfsal özelliklere göre, ayrışmaya ve birbirleriyle çatışmaya girer.

Burada, biri içerden ve biri dışardan iki farklı kültür, sınıf çıkarlarına göre ayrışmaya başlayan ulus-kültürü kendi denetimleri altına alarak güdülemeye çalışırlar. İçerde, uluslaşmanın bir başka deyişle sanayileşmenin tamamlanmadığı, bunun kırsal alanda temelini oluşturacak (toprak reformu gibi) ekonomik dönüşümlerin gerçekleştirilmediği, eğitimsel alanda köylülüğün (örneğin Köy Enstitüleri aracılığıyla) demokratikleşmesi süreçlerinin yolunun kapatıldığı ve dolayısıyla (tarikat ve cemaat gibi) dinsel, etnik vb. alt kültürlerle, uluslaşma süreçlerini olduğu kadar ulus kültürünün oluşmasını engelleyen "düşük yoğunluklu" ve "ilan edilmemiş" bir karşı-devrim sürecinin başlamasına ekonomik altlık oluştururlar.

Kültür, özünde evrenseldir. Şöyle de denebilir, kültür, evrensel özü nedeniyle kültürdür. Evrenselliğin buradaki anlamı, geçmişten geleceğe tüm insanlığı kucaklamasıdır. Yalnızca kucaklaması değil, maddenin canlanarak doğalaşması ve doğanın daha yüksek bileşikler oluşturma niteliğini kendinde taşıması gibi, doğal insandan uygar insana yükselmesi ve tüm insanlığın insanlaşması da insanın niteliği gereğidir. Canlının insana doğal yükselmesinin yerini, insanla birlikte, insanın kendi bilinci ve istenciyle yükselmesi süreci almıştır. Kültür, özünde, bilincin gelişmesi, istencin yetkinleşmesiyle aynı doğrultuda oluşur ve gelişir. İnsanın insanlaşması süreci, evrenselleşmenin

aşamalarıdır. İnsanın insanlaşmasını dışlayan, evrenselleşmesini engelleyen ve kazanımlarını kimi zaman teke tek, kimi zaman topluca ve toplumsal olarak tahrip eden "bilinç biçimleri", biçimsel düzenlemede insanın zihinsel ürünleri olması anlamında "kültür" içinde yer alırlar, ama içerik açısından, özü bakımından kültür ile çatışan, kazanılmış kültürleri yozlaştıran, bozan, dağıtan, yokeden zihinsel ürünler olarak, kültürden dışlanırlar. İnsanın kazanımları, özel içeriği bakımından insanlığın kazanımları olduğu zaman ve kazanımları olduğu ölçüde kültür olarak korunurlar. Bu nedenle de, örneğin, insanlığın geçmişinden günümüze, katliam ve soykırım, "kültür" kavramında kendine bir yer bulamaz.

Ulus kültürü, yukarda da belirttiğimiz gibi, özünde ulusu oluşturan sınıfların oluşturduğu birliğin kültürüdür. "Ulus" ile, burada, burjuva ulustan sözettiğimizi belirtelim. Ayrıca, bir kez daha yineleyelim: Burjuva ulus, burjuvazi ve işçi sınıfı ile, bu iki sınıf arasında yer alan küçük-burjuvaziden oluşur. Biri sermayesiyle, biri emek-gücüyü, ekonomik yaşamda karşı karşıya gelir. Biri (işçi) emek-gücünü satar, öteki (sermaye sahibi) emek-gücünü satın alır. Ama bu iki sınıf arasında sermayenin ve emek-gücünün aynı kişide toplandığı küçük-burjuva yer alır.

Küçük-burjuva, sermayeyi temsil eden üretim araçlarının sahibi olarak, kendisinin (ve ailesinin) emeğini istihdam ettiği için, sermaye sahibi olarak burjuvaziyi ve emek-gücü sahibi olarak proletaryayı kendi ekonomisinde temsil eder. Kapitalist ilişkilerin ağır bastığı, zanaatçının ve köylünün üretim araçları ve geçim nesnelere metaya dönüştüğü ve kendi ürünü kapitalist pazarın yasalarıyla çevrilmeye başladığı zaman, küçük-burjuva köylünün (ya da zanaatçının), meta olarak pazara sunduğu ürünün fiyatında, teorik olarak, toprağının rantını, sermayesinin karını ve emeğinin ücretini gerçekleştireceği varsayılır. Ürünlerin piyasa fiyatı, toprağının rantını gerçekleştirmesine olanak vermediği zaman toprağının rantını, sermayesinin karını gerçekleştirmesine olanak vermediği zaman sermayenin karını topluma karşılıksız bırakmak zorunda kalır. Emek-gücünün ücretini, ürünün (piyasa) fiyatında gerçekleştiremediği zaman, emeğinin ücretinden bir kısmını da topluma karşılıksız bırakmak durumunda kalır. Topluma karşılıksız bırakılan üründe maddileşmiş olan değer, bir kısmıyla genel anlamda toplum tarafından karşılığı ödenmeden tüketilir, daha çok da hammadde olarak, değerinden düşük fiyatla satın alınmış olması dolayısıyla, sermaye tarafından emilir.

Burada kır ve kent küçük-burjuva betimlemesi yapmaktan çok, köylülüğün, esnaf ve zanaatçının ve yaşam biçimi açısından küçük-

burjuva olan emekçilerin, sınıfsal konumlarının bir yönüyle burjuvalaşan ve çoğunlukla proleterleşen bir eğilim içerisinde olduğunu, ve bu nedenle politik açıdan kararsız ve ikircikli sınıfı temsil ettiğini belirtmektir. (Geçerken, ayrıca içerisinde belirtelim ki, sınıfsal değişimin ve dolayısıyla yoksullaşmanın hızlandığı dönemler, küçük-burjuvazinin kararsızlığının arttığı, dinsel, etnik, bölgesel kültürlere göre kümelenildiği ve bunu işçi sınıfına yaydığı dönemlerle örtüşür.)

Ulusunu oluşturan sınıflar olarak burjuvazi, küçük-burjuvazi ve proletaryanın sınıf çıkarları, ulusun, ulus olarak çıkarlarıyla bütünleştiği dönemler, bu sınıfların, kendi sınıfsal varlıklarını, ulusun varlığı ile koruyup sürdürdükleri dönemlerdir. Sınıfların ortak çıkarı, ulusun varlığında ve bağımsızlığında gerçekleşme olanağı bulunduğu sürece, ulus-kültür, ulusal kültür olarak, üst kültür konumunu korur. Bu dengenin sınıfsal açıdan içerden ve dışardan bozulmasıyla, ulus-kültür ile sınıf-kültürler arasındaki denge de bozulur. Ama her iki durumda da, özellikle de sermaye ile emek arasında sınıfsal çelişkinin yeğînleşmesi ölçüsünde, sınıfsal çıkarlar ulus çıkarının üstüne çıkar, ve siyasal erke egemen olan sınıfın çıkarı, kendi çıkarını ulusal çıkar olarak dayatır. Özellikle, iki dünya sistemi arasında, yani kapitalist dünya sistemi ile sosyalist dünya sistemi arasında, sermaye ve emek çelişkisi, içerde yalnızca bir sistem değişikliği sorunu olmaktan çıkar, aynı zamanda, iki dünya sistemi içinde, birinden (kapitalist) ötekine (sosyalist) geçiş sorunu olarak gündeme gelir. O zaman, ulusal sorun, iki dünya sistemi arasındaki sorunla da eklenmiş olur, ya da ulus kültür ile ulusal kültür, iki sistem arasında düğümленir. Çünkü, emeğin temsil edildiği sınıfsal kültür, ulus kültürün üstüne çıktığı zaman, sermayeyi temsil eden ve uluslararası sermayeyle birleşen sınıfsal kültür, ulusal kültürü, emeğin temsil ettiği sınıfsal kültüre karşı kullanmaya ve bunun için de gerici emperyalist ideolojileri olduğu kadar, kapitalist-öncesi gerici ideolojileri ulusal kültür içersine çekmeye çalışır.

Ulus-kültür (ulusunu oluşturan modern sınıflardan ayrı olarak), kapitalist-öncesi kültürler ile içerden ve dipten; uluslar-üstü emperyalist kültürler ile dışardan ve üstten çevrilmeye de başlar.

Ulus-kültür, bu kültüre karşıt kapitalist-öncesi kültürlerin, özellikle de (egemen olsun, ezilen olsun) etnik kültürlerin, (laiklik karşıtı) dinsel, mezhepsel, tarikatsel, cemaatsal kültürlerin istilasına uğrar. Uluslaşma sürecinin tamamlanmamış ve kırsal alanın özellikle bazı yörelerde demokratik bir yapıya kavuşmamış olması, kapitalist-öncesi gerici kültürlerin yinelenmesinin ve kendi temel anlayışı

odağında yenilenmesinin ve yeniden güçlenmesinin maddi zeminini oluşturur.

Kuşku yok ki, etnik, dinsel ve mezhepsel bölünme, burjuva toplumun modern sınıflarını, etnik, dinsel ve mezhepsel özelliklerine göre kendi içinde bölmekle kalmaz, emekçi sınıf ve katmanları kendi içersinde birbirine düşürerek, sermaye ve emek arasında yeğinleşen ve demokratikleşmenin iç gücünü oluşturan çelişkiyi, sermayenin emek üzerinde tahakkümünün "gerekçesi"ne dönüştürür.

Sendika, grev, toplu sözleşme, birlikte, sınıf bilincine varmış olan işçilerin, haklarını demokratik yöntemlerle aramasının araçları olan ekonomik kurumudur. Sağdan ortaya (merkeze) yapılanan siyasal partileşmenin, ortanın soluna, sosyalist partileşmeye doğru açılımı ekseninde, genel oy, emekçi sınıf ve katmanların, (özellikle, sendika, grev, toplu sözleşme ya da benzeri örgütlenmelerden yoksun köylülüğün) çıkarları doğrultusunda istençlerini demokratik yollarla ifade ettikleri siyasal kurumlaşmanın temel öğeleridirler. Emekçi sınıf ve katmanların demokratik yöntemlerle ve (grev ve toplu sözleşme, genel oy gibi) demokratik kurumlar aracılığıyla emeklerinin ve emekçilerin ürünlerinin, kapitalist pazar (piyasa) sistemine göre oluşmuş değerlerine yakın ücret ve fiyat belirlenmesi için verdikleri savaşım ve bunun bir kazanımı demek olan işçi ücretlerinin ve tarımsal ürünlerin devlet tekel fiyatlarının arttırılması, sermaye açısından ücretlerin ve hammadde fiyatlarının artışı, sermayenin kar oranının düşmesine, kar oranının düşmesi (henüz ulusal bir ekonomiden sözettiğimize göre) içerde artı-değer birikiminin azalmasına, (sermaye sahibinin kişisel tüketimlerinden ayrı olarak) biriktirilen artı-değerin azalmasına, yeniden-üretim genişletilmesinde bir azalmaya da, neden olur. Dolayısıyla, gerek sermayenin ilkel birikiminin neden olduğu kırsal yoksullaşmanın kentlerin varoşlarına yığıldığı işsiz kitle, gerek doğal olarak artan nüfus oranında, bu fazla nüfusu istihdam edecek yeniden-üretim genişlemesi için gerekli sermaye birikimi sağlanamamış, işsiz nüfus artmış, ve kapitalist üretim biçimi, üretken güçlerin gelişmesinin engeli haline gelmiş olur: bunalım.

Bunalımı aşmanın üç yolu: işçi sınıfının ücretinde ve (tarımsal ürünlerin fiyatında ifadesini bulan) kırsal emekçinin ücretinde artış oranları azaltılmaya, enflasyon aracılığıyla sınai ürünlerin fiyatı yükseltilmeye başlanır, kar, faiz ve rantlar artırılır. Bunalım sermaye cephesinden emek cephesine aktararak aşılır. Bu, sermayenin bunalımını erteler, ama sermaye ve emek çelişkisini yeğinleştirir.

İkincisi, bunalım, özellikle bir genel savaşla birlikte, sistem için çözümsüz bir noktaya varmıştır. Sistem, devrimci doğrultuda

değişmeye zorlanır. Ama, ancak emekçi sınıf ve katmanlar üzerindeki baskı arttırılarak ve zor (şiddet) uygulanarak sistem korunmaya çalışılır. Kazanılmış grev ve toplu sözleşme haklarını askıya almak, işçi sınıfının ekonomik ve demokratik savaşımını bastırmak için ilerici, devrimci sendikalar kapatılır, sol ve sosyalist yığınların, kurumların, kişilerin politik ve ideolojik savaşımını bastırmak için siyasal partiler kapatılır, sendikaları ve siyasal partileri kapatmanın "demokratik" koşulları bulunmadığı yerde, bu koşullar toplumsal olarak yaratılır ve gerekirse parlamenter sistem askıya alınır. Bireysel ve kitlesel savaşım yöntemleri yasaklanır, işkence ve idam "meşruiyet" kazanır. Sermaye, bunalımı, emekçi sınıf ve katmanların ve onların savaşımlarıyla, sendikal, siyasal, ideolojik açıdan bütünleşen yazarın, sanatçının, bilim adamının, daha genel bir söylemle, ideolojik seçimiyle, emekçi sınıflar yanında yerini almış aydınların bireysel ya da örgütlü, tek başına ya da topluca bütün etkinliklerini baskılayarak, bedensel baskı altına alarak, yokederek aşar: faşizm.

Ulusal kültür, "ulusal" sözcüğünün anlamıyla birlikte açıklanabilir. Burjuva toplum anlamında ve kapitalist-öncesine göre yeni ekonomik ve siyasal birliğin modern sınıflarının (burjuvazinin, küçük-burjuvazinin ve işçi sınıfının) çıkarlarının ortak ifadesi olan "ulusal"lık, ulusal kültürün de niteliğini belirler. Sınıfsal çıkarlar dengesinin egemen sınıf yararına bozulması, egemen sınıfın çıkarlarının ve dolayısıyla düşüncelerinin egemen duruma gelmesi, ulusu oluşturan sınıfların ortak özelliğinden oluşan ulusal kültürü, burjuva kültür ağırlıklı ve giderek burjuva kültürün üste çıktığı farklı bir ulusal kültüre dönüştürür. Bu özsel değişmeye karşın, biçimsel ve deyimisel olarak "ulusal kültür" kullanılmakla kalmaz, egemen sınıfların çıkarlarıyla örtüşen kültür, emekçi sınıf ve katmanların karşısına ulusal kültür olarak çıkarılır.

Ulusal kültürün, özellikle köylülüğün ağırlıklı olduğu bir toplumda, nüfus olarak büyük kitlesini oluşturan küçük-burjuvazinin, nesnel koşullar bakımından küçük-burjuva olan, öznel bilinci bakımından geleneksel yaşam anlayışına bağlı olan kesimi, bu nesnel sınıf değişimine karşın kendi yaşamını sürdürdüğü bölgede aşiretine ve aşiret reisine, kabile reisine, köy topluluğu içinde ağaya, tarikat şeyhine, tekke dedesine bağlılığını ve bağımlılığını sürdürür. İster ekonomik nedenlerle, ister siyasal zorlamayla, ister kendi istenciyle, ister istencine karşın, geleneksel yaşam ortamından koparak ya da göçerek, kentlerin, özellikle de sanayileşmiş siyasal ve kültürel kentlerin varoşlarında "getto"larını oluşturduğu zaman, buraya kendileriyle birlikte taşınan geleneksel kültürün yanısıra, özellikle

tarikat ve cemaat kültürü de taşınmış olur. Bir yönüyle işçilerin toplu olarak birarada çalıştıkları ve örgütlendikleri yerlerde, sınıf bilinçli işçiler, etnik, dinsel, mezhepsel, bölgesel özelliklerine göre bölünür, emekçi sınıfın devrimci demokratik devinimi zayıflatılır. Öte yandan, modern yaşamla örtüşen yaşam biçimlerini ve anlayışlarını orunlaması gereken yerel yönetimlerin, kendi yaşam biçimiyle ve anlayışıyla örtüşen partilerden ve kişilerden oluşmasının "oy" depoları olarak, gerici bir rol oynarlar. Daha somut bir örnekle, Sincan'daki Afganistan göçmenlerin oylarıyla, laik cumhuriyetin başkenti Ankara'nın yerel yönetimi belirlenir.

Gerici küçük-burjuvazi, ulus-kültürün, rengini karartmakla kalmaz, demokratik ve devrimci hareketi bölmesi, zayıflatması, geriletmesi ölçüsünde, demokratik yöntemlerle ülkeyi yönetme olanağını yitiren burjuvazinin de bağlaştığı olur. Bu nedenle de, ulus-kültür, (biçimsel olarak ulus-kültür olarak) özünde, gerici bir nitelik kazanır, ve burjuva gericiliğin olduğu kadar küçük-burjuva gericiliğin biçimsel kavramında gizlendiği ve biçimsel kavramı içinde kapitalist-öncesi gerici kültürleri beslediği bir nitelik kazanır.

Kültür: Evrensel ile Küresel

Ulus-devleti, Sovyetler Birliği'nin yayılması olasılığına karşı koruyarak dışardan, etnik ve dinsel gericiliği "koçbaşı" olarak içerden kullananlar, Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte, ulus-devletin işlevini tamamladığını söyleyenler oldu. Bunu, ulus-devletin egemen sınıfı olarak burjuvazinin "ulusal" kimlik kaybının kültür kaybıyla birlikte gerçekleştiğini belirtmek için yazıyorum.

Çünkü, küreselleşme de, özünde emeğe özgüdür; bilim ve teknikbilim, sanat, estetik, yazın, evrensel emeğin ürünleridir, ve bu nedenle kendiliklerinden evrenseldirler. Kullanım-değerlerinin ve dolayısıyla servetin kaynağı olarak insan emeği⁸ kullanım-değerlerinin kaynağı olan doğa gibi, evrenseldir. Yalnızca, bir kez üretildikten sonra, insanlığın sürekli yararlandığı bilim gibi, sanat gibi emekler değil, aynı zamanda, şu ya da bu biçimde, şurada ya da burada, insanların tek tek ya da toplu olarak tükettiği, ama insanlığın bir bütün olarak kendisini yeniden-üretmesinin maddi nesnelereyi oluşturan, insanlığın kendisini yeniden-üretmesinin maddi temelini oluşturan ürünleri üreten emek de, bu özelliğiyle evrenseldir.

Sermaye, sermaye sahibi tarafından maledinilmiş birikmiş emeğin eşdeğeri paraya dönüşmüş biçiminden başka bir şey değildir. Evrensel eşdeğer olmasının ölçütü, kendisinde temsil edilen emeğin

⁸ Bkz: Karl Marx, *Alman İdeolojisi*, s. 23.

değerinin evrensel ölçekte kabul edilmiş olmasıdır. Altın ve gümüşün evrensel eşdeğer olması, halklar arasında, karşılıklı olarak belirli bir miktardaki emeğin değeriyle eşitlenmiş varsayılmasında ifadesini bulur. Bugün, uluslararası paranın, maden ya da kağıt olsun paranın, değişim-değeri, onun üretimi için harcanan emeğin değeri ile değil, temsil ettiği ulus ölçeğinde birikmiş emeğin değeriyle ifade edildiği gibi, bu değer, birikmiş (cansız) emeğin, varsayım olarak harekete geçirdiği canlı emek miktarına bağlı olarak artar ya da azalır.

Sermayenin küreselleşmesi, özünde, birikmiş (cansız) emeğin, küresel ölçekte canlı emeği kendisine bağımlı duruma getirmesi olarak da ifade edilebilir. Baskının yöntemi ve şiddetin yeğinliği, sistemin özelliğinden kaynaklanır. Kimi yerde emeğin ve emekçinin köleleşmesi ve kimi yerde faşist yöntemlere başvurulması, kimi ülkede karşılıklı anlaşmalarla "demokratik" kurallar içinde egemenliğin bir iktidar tarafından ulus dışında bir başka erke devri, sermayenin küreselleşmesinin önümüze koyduğu yöntemlerden bazılarıdır.

Daha kısa bir söyleyişle, sermayenin küreselleşmesi, sermayenin egemenliğinin küreselleşmesidir ve bunun için, ulus birimleri içinde birleşmiş emeği, ya ulusları bölerek ya da emekçiyi etnik, dinsel, mezhepsel, bölgesel, yöresel özelliklerine göre bölerek, egemenliğini güçlendirir.

Buna karşılık, emeğin uluslararası birliği ve birleşmesi, yani emeğin küreselleşmesi, insanlığın evrensel olarak özgürleşmesinin tek yöntemidir.

Eleştiri bölümünde ayrıntılarıyla açıklayacağımız gibi, ulus-devlet ile birlikte bir bütün olarak ulus-kültürü ve ulusal kültür, bugün nitel bir değişiklikten geçmekte olduğu gibi, ulus-devleti oluşturan sınıflara göre ulus-kültürün ve ulusal kültürün nitel değişim ve dönüşümleri de gündemdedir. Bizim buradan varacağımız sonuç şudur: kültür, toplumsal birliklerin yükselmesine koşut olarak, topluluk (ve aşiret/kabile) kültürü, ulus kültürü, ulusal kültür, ulusal-üstü kültür ve evrensel kültür olarak bir dizi değişiklikten geçmiş olmakla kalmaz, aynı zamanda toplulukların sınıflı topluma evrimleşmesiyle ve geleneksel sınıfların yerini modern sınıfların almaya başlamasıyla, kültürler, sınıfsal özellikleriyle de belirginleşirler.

Ulus-devleti yansıtan ulus-kültür, kuşku yok ki, ulusu oluşturan sınıfların ulus ortak paydasını oluşturan siyasal ve ekonomik niteliklerinin bileşimini ifade eder. Bu nedenle ulus-kültürün sınıfsal açıdan, çelişik bir içeriği vardır. Sınıfların, sınıf olarak varlıklarını, ulusun varlığında koruyarak geliştirir. Ulusun nitel değişimi

sürecinde, burjuva ulustan sosyalist ulusa evrimleşmesi sürecinde çelişkiler, ulus-kültürde yansır.

Burada, "ulus-devlet" ile, "burjuva ulus" anlamında ulus-devletten, bir başka deyişle burjuva-ulus-devletten sözettiğimiz açıktır. Cumhuriyetin kuruluşunda, küçük-burjuva demokratik yapılanma, doğası gereği, küçük-burjuva bürokratik bir yapılanmayla örtüştü. Burjuvazi, bir bakıma, siyasal sisteme kimliğini kazandıran küçük-burjuva bürokratik egemenliği altında gelişti ve işçiler bu siyasal baskı altında sınıfsallaştı. Küçük-burjuva bürokrasisi, siyasal erki, bir kesimiyle feodal kimliğini koruyan ve bir kesimiyle kapitalist tarımcıya dönüşmüş olan büyük toprak sahipleri ile bağlaşan burjuvaziye ya da bunların temsilcilerine devrettiği zaman, bir bakıma, küçük-burjuva bürokrasisinin, bürokrat olarak "patron"u olduğu, kamu iktisadi kuruluşlarının "patron"luğunu da, sistemin gerçek patronlarına devretmiş oldu. Sanayileşmenin kapitalist biçim altında, ama devlet kapitalizmi olarak geliştiği gözönünde tutularak söylemek gerekirse, burjuvalaşan devlet yanında, "özel" burjuva tam gelişmemiş, ama küçük-burjuva devlet "burjuva"laşmış, ya da burjuva ideolojisi temsilcilerinin eline geçmiş olur.

Devletin, doğrudan işverdiği işçi sınıfının kesimiyle "patron" olarak ilişkisi, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasındaki sorunlara da, devletin, işçilerin ve burjuvaların "baba"sı olarak yaklaşmasına neden olur. Cumhuriyetin asker-sivil aydın kadrosunun oluşturduğu küçük-burjuva bürokrasisinin elinden, siyasal erkin, büyük toprak sahipleri ile ticaret kapitalistlerinin temsilcilerinin eline geçmesi, yani küçük-burjuva babanın yerini, bir yanıyla kapitalist öncesi egemen unsurlar olan toprak ağalarının, beylik kalıntısı beylerin, aşiret reislerinin, şeyhlerin, ve bir yanıyla kapitalist sistemin egemen sınıfını oluşturan tarım, ticaret ve sanayi burjuvazisinin temsilcilerinden oluşan "baba" alıyor, ulus-devleti oluşturan, "küçük-burjuva" niteliğin "burjuva"sı, içerde kapitalist-öncesi feodal ve teokratik gericilik ile, dışarda kapitalist-üstü emperyalist gericilik ile eklemleyecek, ve dolayısıyla, ulus-devlet ve buna koşut olarak ulus-kültür nitel bir değişikliğe uğrayacaktı.

Burada, kimlik değişikliği, yalnız "burjuvazi"nin kimlik değişikliği olarak ya da kimliğin bozulması olarak nitelendirilemezdi, burada bozularak değişen bir ulus-devletten de sözetmek olanaklıydı. Ama gene de, demokrat, ilerici, devrimci sınıf ve katmanların, ekonomik çıkarları için, ideolojik hedefleri için savaşım vererek siyasal erke ulaşmalarının teorik olarak bütün olanakları vardı. Köylüler, yeni ürünlerine en iyi fiyatı belirleyecek siyasal partide oylarını toplayabilirlerdi; işçiler, kendi sınıf partisi olmasa da,

ekonomik savaşlarının demokratik koşullarını sağlayan siyasal partilere oylarını yönlendirebilirlerdi. Esnaf, zanaatçı, memur, kısacası emekleriyle geçimlerini sağlayanlar, küçük-burjuvalar, daha iyi bir yaşam yolunu açacak siyasal erke iradelerini yansıtmakta ve eyleme dönüştürmekte gecikmeyebilirlerdi. Yazar, sanatçı, bilim adamı, kendi özgürlüğünde ulusun bağımsızlığını, ulusun bağımsızlığında insanlığın özgürlüğünü soluyacağı siyasal çizgiyi bulgulamakta ve bu düşüncelerini kültürel güce dönüştürmekte ve gerçekleştireceği hedefe yöneltmekte zorluk çekmeyebilirlerdi.

Toplayabilirlerdi, yönlendirebilirlerdi, gecikmeyebilirlerdi diyoruz, çünkü bugün, bu hedefi, ulus-devletin sınırları içersinde bulmak giderek zorlaşmış görünüyor. Gezginci valizinin üstünde "IMF", "Dünya Bankası", "Dünya Ticaret Örgütü", "Seattle", "Prag" vb. gibi etiketler bulunan adreslere, emekçiler "oy"larını ya da "ok"larını ulaştırma olanağını yitirmiş bulunuyorlar. Ulaştırmanın yollarını bulması olanaklı emekçiler ise, kendilerini bulamıyorlar: kendilerini ya etnik özelliklere göre, ya mezheplere göre, dahası tarikatlara, şeyhlere, bölgelere, yörelere göre bölünmüş buluyorlar; kendileri bölünmese, sendikaları bölünüyor, sendikaları direktse, bir sabah fabrikanın kapatıldığını ya da satıldığını öğreniyor, üç-beş kuruluş tazminat karşılığı işlerini bırakıp ayrılmaktan başka bir çıkar yol bulamıyorlar.

Sözün kısası, siyasal erkte ağırlığını daha fazla duyurmasına karşın, burjuvazi, ulus-devlet fotoğrafındaki yerinde buharlaşmış bulunuyor ve uluslararası sermayenin (IMF'nin, DTÖ'nün) fotoğrafında beliren yüzüyle, ulus-devlet fotoğrafında bir başka planda ve arkada yeralmiş görünüyor. Dolayısıyla, ulus-devlet içindeki yerini pekiştirmekle birlikte, burjuvazi, ulusal-devletin negatifine dönüşmüş, kucağında kalan gayri-meşru çocuğu ulusallığa, ancak "kriz bölgeleri"nden "NATO-dışı" alanlara kadar, NATO ile belirlenen sistemi korumak için sahip çıkmak zorunda bırakılmıştır. Bunun nasıl bir ulus-kültürü ve ulusal-kültür olduğunu, olacağını, okurun dalgalanan algısına bırakmak gerekiyor. [*Ağustos 2002*]

SENARYO OLARAK FEDERASYON

Federasyonun Türkiye açısından farklı anlamları olmak gerekir. Bunlardan biri, Türkiye ile sınırlı federasyondur. Ulus-devletin çözüştürülerek federal bir yapıya dönüştürülmesi amaçlanmakta, bir bakıma Sevr haritasının, yeniden, ama aşamalı olarak gerçekleştirilmesinin yolu açılmak istenmektedir.

İkincisi, Türkiye'nin içersinde yer alacağı bölgesel ölçekte federal yapılanmadır. Osmanlı İmparatorluğu dahil Sovyetler Birliği'nin ve Yugoslavya'nın dağılması sonucu, bağımsızlıklarını açıklayan ülkelerin, Türkiye ile federal bir birlik oluşturması amaçlanmakta ve Türkiye'nin federal birliğin çekim merkezi olması için federal bir yapılanmaya geçmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

Üçüncüsü, Türkiye'yi de içersine alan, Bosna'dan Basra Körfezine değin, ABD'nin, müslüman ulusların resmi olmayan birliğinin liderliğini üstleneceği, "Üçüncü Amerikan İmparatorluğu" adıyla anılan islami birliktir. Bu, aynı zamanda, Türkiye'nin panislamist politikaya açılımını öngörüyordu.

Dördüncüsü. müslüman, yani dinsel kimlik üzerine oluşturulan federal birlikten farklı, Türk, yani etnik kimlik üzerine kurgulanan 225 milyonluk büyük Türk federasyonudur. Bunun gerçekleşmesi de, Türkiye'nin pantürkist politikaya açılımıyla olanaklıydı.

Yeni-Sevr modellerine, federasyon önerileri açısından bakıldığında, şunlar da eklenmeli:

Sevr Andlaşması, andlaşmanın imzalandığı tarihle ya da imzalandığı tarihlere öngelen dönemlerde bu topraklarda yaşamakta olan toplulukların, kavimlerin, bağımsız devletler haline getirilmesi amacıyla, salt bu amaçla hazırlanmış bir andlaşma değildir. Çünkü Sevr Andlaşmasıyla aynı gün yürürlüğe girmesi kararlaştırılan "Üçlü Anlaşma" ile, bu topraklar, bu topraklarda hiçbir zaman oturmamış olan İtalyanlar, Fransızlar, İngilizler arasında ayrıca paylaşılarak Türkiye Cumhuriyetinin kurulması önlenmek istenecekti. Bugün de, Sevr'i ister bir bütün olarak, ister parçalı olarak gündeme getirenlerin, şu ya da bu etnik/dinsel topluluğa devlet olmak olanağı sağlamayı değil, ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyetini çokertmeyi amaçladıklarını bilmek gerekir.

Sevr Andlaşması, İmparatorluğun doğusundaki kapitalizm-öncesi doğal ve geleneksel özelliklerini aşamamış toplulukların "kimlik hakları"nı kurtarmak ve korumak için değil, İmparatorluğun ana gövdesini oluşturan coğrafyayı da paylaşmak için yapılmış bir anlaşma olduğu, yani bu andlaşmada sömürgeci ve emperyalist paylaşımın belirleyici olduğu da gözardı edilmemek gerekir. Sevr Andlaşmasıyla, bu ana gövde bir yanıla komşu uluslara (örneğin Yunanistan'a) peşkeş çekiliyor, bir başka yanı (Ermeniler, Kürtler, Asurlar, Pontus gibi) kimi etnik ve dinsel kavimlere/cemaatlere "devlet" toprağı olarak bağışlanıyor, ama aynı coğrafyadan müslüman topluluklara (Türlere ve Kürtlere) ayırdıkları bölümlerin büyük bir kısmını (Sevr Andlaşmasının üç "mimarını" olan İngiltere, Fransa ve İtalya, gene bu andlaşma ile aynı gün yürürlüğe girmesini kendi

aralarında kararlaştırdıkları Üçlü Anlaşma ile), kendilerinin sömürge alanlarına dönüştürüyorlardı. Burada yeni bir ulus olarak doğmakta olan ve Kürtlerin de içersinde yer aldığı Cumhuriyet engellenmek istenmişti; saray ve hilafet yandaşı Türkler gibi, saray ve hilafetle içiçe kimi Kürtler de, doğmakta olan bu ulus-devleti engellemek isteyenlerin yanında yer almışlardı.

Sevr, bu özelliğiyle kavranılmadığı için, içerde, bugün de Sevr'i, Sevr'deki "Kürdistan"ı kurmak amacıyla savunanlar, Sevr'in başlangıçta, Kürdistan kurmayı değil, Türkiye Cumhuriyetini (ulus-devleti) kurdurmamayı amaçladığını göremiyorlar ve dolayısıyla, bugün, dışardan, Sevr'deki Kürdistan'ın kurulmasını isteyenlerin amaçlarının Kürdistan'ı kurmak değil, Sevr'i bir bütün olarak yaşama geçirmek ve Türkiye Cumhuriyetini bitirmek olduğunu anlamaya yanaşmıyorlar.

Şunu da belirtelim:

Türkiye üzerine kurgulanan senaryoların üç aşaması ve üç nedeni var.

Biri, Sovyetlerin emperyal genişlemesine (genişlemesine) duvar oluşturmak; ikincisi, Sovyetlerin çökertilmesinin üssü olarak Türkiye'nin kullanılması; üçüncüsü, küresel egemenliğin şablonunda Türkiye'yi lime lime doğramak.

Türkiye üzerine kurgulanan federasyon senaryoları bu üçüncü dönemle örtüşüyor.

Sovyetlerin emperyal genişlemesine karşı Türkiye duvar oluşturmakla kalmadı, nasıl ki, dün, NATO ile korunan sistemi, yani emperyalist sistemi korumak için kendi anti-emperyalist gençliğini, Atatürkçü geleneği sürdüren ya da Atatürkçü gelenekten gelen ulusal bağımsızlık kültürüyle donanımlı bilim adamını, yazarını, çizerini, tek sözcükle aydınını kendi elleriyle boğarak yok ettiyse, nasıl ki, laik kaldıkları ve sol siyasal yanda yer aldıkları için aleviler kitlesel olarak katledildiyse, bugün de, NATO üyesi olarak kendini yok etmenin şifresini içersinde gizleyen ABD ile "Stratejik İşbirliği"ne prangalanmış olarak, kendisi olduğu Türkiye Cumhuriyetini, her gün yeni bir kurumunu çökerterek yok ediyor. Sıra, üniter ulus-devletin ve laik cumhuriyetin anayasası yerine, federal devlet ve dindar cumhuriyete anayasa oluşturmaya gelmiş bulunuyor.

(2)

Bir yarım yüzyıldan fazla bir zaman var ki, Türkiye kendini yönetmiyor, yönetecek yöneticileri kendisi belirlemiyor, belirleyemiyor.

Kırklı yılların sonlarında ABD'ye "gönül bağıyla" bağlanmış bulunan İsmet İnönü, 1960'lı yıllarda, "Daha bağımsız ve şahsiyetli bir

dış politika izlenmesini istiyorsunuz. Herkes aynı şeyden bahsediyor. (...) Bir görev veriyorum. Neticesi bana gelmeden Washington'ın haberi oluyor. Sonucu memurumdan önce, Amerikan sefirinden öğreniyorum. (...) Bu meselenin üstüne vakit geçirmeden eğilmek lazımdır. Yoksa bağımsız dış politikadan bahsedemezsiniz. Hatta iç politikada bile bağımsızlık düşünülemez. Yapamazsınız bağımsız politika..." diyordu.⁹

İnönü'nün, "Amerika'nın mesuliyetine inanıyordum. Bunun cezasını görüyorum demektir!" demesi için¹⁰, EOKA'nın Türkleri kanlı yöntemlerle yok etmesi dayanılmaz bir durum almasına, İnönü hükümetinin Kıbrıs'a müdahale kararının ABD Başkanı Jhonson tarafından engellenmesine kadar beklenmesi gerekecekti. Ne var ki, o zaman da çok geç sayılabilirdi, çünkü, ülkenin siyasal iradesi ABD tarafından tam olarak ipotek altına alınmıştı. Başbakan İnönü, Washington'da Jhonson ile görüşürken, hükümet, bütçe oylamasıyla düşürülecek, seçim öncesi Türkiye'de Jhonson'ın birlikte fotoğraf çektiği Süleyman Demirel başbakan koltuğuna oturacaktı (1965).

Başbakan koltuğuna oturduğunun ertesinde de, Demirel, ABD'nin Irak, İran ve Türkiye Kürtlerini federe bir cumhuriyet haline getirmek ve Türkiye'ye bağlamak istediğini, Genelkurmayın hükümete verdiği bir brifingte dile getirecekti.

Demirel, Genelkurmay'a taşıdığı ABD önerisinin Türkiye'nin bölünmesinin bir başlangıcı olduğunu, ancak cumhurbaşkanı olduğu zaman kavrayacaktı.

(3)

Sovyetler Birliği dağılma sürecine çekildiği zaman (1991) CIA analistlerinden Paul Henze: (1) laikliğin eskidiğini, ılımlı islam kapsamında dinin/islamın siyasallaşmasını; (2) Atatürkçü (Lozan Andlaşması sözkonusudur) "azınlık" anlayışının eskidiğini, yalnızca müslüman olmayan toplulukların (cemaatlerin) değil, müslüman olan ama etnik açıdan Türk olmayan toplulukların da azınlık statüsüne alınması gerektiğini; (3) Atatürkçü yalıtık dış politikanın eskidiğini, Kemal Atatürk'ün 23 Nisan 1920'de Meclis konuşmasında serüven olarak, hayali görüşler olarak nitelediği pantürkist ve panislamist politikalara yeniden dönülmesi gerektiğini; (4) ulus-devletlerin, 70 yıllık da olsa, temel sorunların çözümünde başarılı olamadığını, *etnik, dinsel ve mezhepsel* temele dayalı, olmazsa bölgesel federal bir

⁹ M. Şükrü Koç, *Emperyalizm ve Eğitimde Yabancılaşma*, Ankara 1970, s. 165-166.

¹⁰ *Milliyet*, 16 Nisan 1964.

sisteme, özellikle de Osmanlı millet modeline dönülmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdi.¹¹

Panislamist ve pantürkist politikalara dönüş ile federasyon önerilerini, bu açıdan somutlaştırmak da gerekiyor.

Müslüman ulusların liderliği ve panislamizm: "Üçüncü Amerikan İmparatorluğu" yazarları, Heilburn ve Lind, Başkan Bill Clinton'ın, Bosna'ya yirmibin asker göndermesinin nedenini, Bosna'nın müslüman bir Avrupa devleti olarak kalmasını istemiş ve Amerika'nın, İran (Basra) Körfezinden Balkanlara kadar müslüman ulusların resmi olmayan birliğinin lideri olmayı üstlenmiş olmasıyla açıklıyorlardı.¹²

Yazarlara göre, Clinton, "Amerika Birleşik Devletlerinin islam ülkelerinin liderliği pozisyonunu muhafaza etmek" amacıyla ve Bosna'nın müslüman olarak kalmasını istediği için, Bosna'ya 20 bin asker gönderme kararı almıştı.

Yazarların, ABD'nin liderliğini üstlendiğini ileri sürdükleri "İran Körfezinden Balkanlara kadar müslüman ulusların" sınırını, Daniel Vernet, "Saraybosna'dan Orta Asya'ya kadar" genişleterek, bunun gerçekleşmesi için de, Ankara'nın "bölge gücü" olmasının kaçınılmazlığına değinecekti.¹³ *Pantürkizm ve Büyük Türk Federasyonu:* Türkiye'nin pantürkist politikaya dönmesinin somut anlatımını ise, 1996'da Virginia'da toplanan eski ve yeni on CIA analistinin kurguladıkları senaryoda bulmak olanaklıdır. 2020 yılına kadar tasarlanan dört senaryoya göre, (1) Türkiye ve İran bir federasyon oluşturur, ABD'nin bölgedeki gücü azalır; (2) Türkiye ve İsrail, Suriye'yi işgal eder, Irak üç devlete bölünür; (3) Rusya, Türkiye'yi etkisizleştirir, Türkiye toprak ve güç olarak küçülür; (4) Türkiye, Kafkas Federasyonu kurar. *Son Durum:* Türkiye ve Türk devletlerin egemen üyeleri olduğu yeni bir uluslararası gücün ortaya çıktığını dünya kabul eder. Aslında yeni bir "Türk İmparatorluğu", ama serbest yardımlaşma ve ekonomik etkinlik ilkelerine bağlı 225 milyonu aşan nüfusuyla Türk federasyonu, Rus federasyonunda kalan nüfusu büyük ölçüde geçer.¹⁴

"Bir zamanlar Osmanlı Türkler tarafından yönetilen bölgelerin "yüreği", Türkiye'nin "denge noktası" olacağı savlanan Üçüncü Amerikan İmparatorluğu, nasıl ki, ABD'nin, "İran (Basra) Körfezinden Balkanlara kadar müslüman ulusların resmi olmayan birliğinin lideri olacağı" tasarımı üzerine kurgulanmışsa, "serbest

¹¹ *Turkey's New Geopolities*, A Rand Study, 1993; Kuşatılanlar, 1996.

¹² *New York Times*, 2 Ocak 1996.

¹³ *Le Monde*, 4 Ocak 1996.

¹⁴ *Turkish Daily News*, 16 Mayıs 1997.

yardımlaşma ve ekonomik etkinlik ilkelerine bağlı" 225 milyonluk Türk federasyonunun istikrarı da, Brzezinski'nin sözleriyle, "ancak otoriter bir gücün", yani ABD'nin liderliğinde sağlanabilecekti.

Virginia'da Türkiye'nin 2020 yılına değin çeyrek yüzyıllık geleceğinin senaryosunu tasarlayan eski ve yeni on CIA analistinden biri olan, Ulusal İstihbarat Konseyi eski başkan yardımcısı Graham Fuller, Virginia toplantısından on ay sonra, Ekim 1996'da, İstanbul'da gerçekleştirilen Kafkaslar Konferansında, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Sovyetler Birliği'nin, Yugoslavya'nın dağılmasıyla oluşan yeni bağımsız toplulukların/ulusların, kendi istekleriyle, Türkiye'nin liderliğinde bir federasyonun parçası olmaları için, Türkiye'nin "azınlıklara iyi muamele eden" bir federasyon olması gerektiğini söyleyecek, federasyona örnek olarak da, Osmanlı millet modelinin denenmesini önerecekti.¹⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerin, kendi güçleriyle kendilerini koruyamayacağını ve Türkiye ile bir konfederasyon oluşturmaları için Türkiye'nin bir federasyon olması gerektiğini öneren Fuller'in ardından ABD eski Dışişleri Bakanlarından Henry Kissinger, İstanbul'da verdiği konferansta, Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan gibi (etnik açıdan çoğunluğu Türk olan) "ölkelerin tekrar Rusya'nın eline geçmemesini, İran'ın etkisine girmemesini, Türkiye'nin bu ölkelerle tarihi yakınlığı, bir de ırk yakınlığı nedeniyle çok yakın olabilme ve iyi iletişim kurabilme olanağına sahip bir öлке olduğunu" söyleyecek, ABD'li yöneticilerin yabancı olduğu bu ölkelere, ırk ve tarih yakınlığı nedeniyle Türklerle birlikte ilişkiye geçebileceğini dile getirecekti.¹⁶

(4)

Federasyonun Türkiye açısından, Körfez Savaşına (17 Ocak 1991) ve Kerkük-Musul senaryolarına endeksli olarak tartışılmaya başlandığı bilinir.

"Türkiye'deki 43 milyon Türkün, Musul-Kerkük'teki soydaşı Türkmenler ve Türkiye'deki 12 milyon Kürdün, Musul/Kerkük'teki soydaşı olan Kürtlerle birlikte oluşturacakları (...) *bir federal devlet*. Belki müstakil, belki de göbek bağı!.. O göbek bağı da Musul-Kerkük'ten çıkan ve Yumurtalık'ta son bulan iki petrol boru hattı"

¹⁵ *Yeni Yüzyıl*, 5 Ekim 1996.

¹⁶ *Yeni Yüzyıl*, 15 Kasım 1996.

olamaz mıydı?¹⁷ Cıvaoglu, "daha barış masası kurulmadan" Özal'ın oluşturduğu yeni harita tasarımını böyle açıklıyordu.

Özal, daha önce de, "bu işin uzun sürmeyeceğini" belirtmiş, Amerika'nın savaştan sonra çekileceğini, bölgeyi kontrol altında tutacak bir güce gereksinim duyulabileceğini ve bu gücün de Türkiye olduğunu ifade etmişti.¹⁸

Güneri Cıvaoglu ise, savaş devam ederken, Riyad'dan gönderdiği "İki Yarbay" adlı yazısında, Amerikan Kuvvetlerine bağlı iki yarbayın, kendisine özel olarak verdikleri mesajın, Özal'ın düşünceleriyle örtüştüğünü görünce şaşkınlığını gizlemeyecek, "üst düzeyde bir şeylerin pişirilmekte olduğunu" düşünecektir. Çünkü, Amerikalı yarbay, duvara asılı dev Ortadoğu haritasının önünde sağ elinin avuç içini Kerkük/Musul alanında gezdirerek, "İşte Kürt devleti burada kurulur, demişti. Savaş bitecek, Saddam çökmüş olacak. Bu yörede devlet kalmayacak. Devlet otoritesinden yoksun bir boşluk doğacak. Kürtler bir devlet kurarak buradaki boşluğu dolduracaklar. Belki Türkiye'den de toprak isterler."¹⁹

"Federasyon" tasarımları, özellikle Körfez Savaşının ardından Uğur Mumcu'nun değindiği başlıca konulardan biri olacaktı. Mumcu, kimi devletlerin, "federasyon"u, özellikle petrol ile ilgili bir çıkar sorununun aracı olarak gündeme getirdiklerini yineliyor ve Cumhurbaşkanı Özal'ın "Federasyon fikri dahil tartışalım" önerisini ortaya attığı günlerde, Talabani ve Barzani'nin, Washington'da, "Anadolu Federasyonu Cumhuriyeti" adıyla, yeni bir devlet kurulmasını önerdiklerini, özünde, ABD'nin çıkarları doğrultusunda ve ABD'nin amaçlarını gerçekleştirmenin bir aracı olarak "federasyon" görüşünü gündeme getirdiklerini yazıyordu.²⁰

"Anadolu Federasyonu Cumhuriyeti" tasarımının, Türkiye Cumhuriyeti topraklarını bölmenin bir aşaması olduğu görüşünü yinelerken, bunun CIA tarafından kotarılan ve Pentagon tarafından uygulanan gizli "bir Amerikan oyunu" olduğunu yazıyor, "1960'lı yılların başında Irak'ta kuramadıkları "Arap-Kürt Federasyonu" yerine, Türkiye'de 1990'lı yıllarda ABD desteği ile "Türk-Kürt Federasyonu" kuracaklar" diye ekliyordu.

"Anadolu Federasyonu Cumhuriyeti" tasarımının yerini, Körfez Savaşının inişe geçen seyriyle birlikte, "Kuzey Irak Kürt Federe Devleti" aldığı zaman, Mumcu, bu "Kürt Federe Devleti"nin de "Anadolu Federasyonu Cumhuriyeti" gibi Musul ve Kerkük

¹⁷ Güneri Cıvaoglu, "Tasarım", Sabah, 27 Ocak 1991.

¹⁸ Cumhuriyet, 23 Ocak 1991.

¹⁹ Sabah, 2 Şubat 1991.

²⁰ Cumhuriyet, 31 Temmuz 1992.

petrollerinin Türkiye üzerinden Batıya ulaşmasının bir senaryosu olduğunu ve ABD'nin, Körfez Savaşı sonrasında, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti oluşturma şansını yeniden elde ettiğini yazacak, Türkiye'nin de katkısıyla gelinen noktanın, Sevr Andlaşmasında öngörülen "kapitalist emperyalizmin" "siyasal kadastro" planı olduğunu belirterek ekleyecekti: "Doğrusunu söylemek gerekirse Kürtler üzerindeki ABD planı büyük bir başarıyla yürüyor."²¹

(5)

PKK, program taslağında (27 Kasım 1978), "sömürgeciliği yıkararak bağımsız, demokratik ve birleşik bir Kürdistan devleti kurmayı" asgari hedef olarak belirlemişti.²²

ABD'nin, "Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'da izlenecek politikalar için vazgeçilmez bir coğrafyada bulunan Türkiye'nin "Türkiye olarak değil, Anadolu olarak algılandığını" imleyen Migdalowitz, PKK'nın, "1993 ateşkesinde federal devlet önermesine karşın, bağımsız bir devletten yana olduğunu" belirtiyordu.²³

Kasım 1995'te *Özgür Halk*'ta yayınlanan konuşmasında *Novore Vremya* (Rusya) muhabiri Makarinko Vadim'e, Öcalan, "TC'nin çöküşü"nü "Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesine bağlı" olduğunu söyleyecek, tam da bu yıllarda çeşitli ülkelerden gazeteci ve politikacılara farklı ve değişen "federasyon" anlayışlarını sergileyecekti.

İmralı'da sorgusunda, Alman Şark Enstitüsü Başkanı Uda Steinbach ile üç yıl önce görüşüğünü belirten Öcalan, kendisinin tercihini Türkiye lehinde yaptığını, bu nedenle de dışlandığını belirtecek ve "Benim 1996'dan beri yazışmalarım oldu. Bütünleşmeye ilişkin işaretlerim vardır. Bu görüşe varmakta geç kaldık" diyecekti.²⁴

ABD Dışişleri Bakanlığında uzun yıllar görev yapan emekli diplomat David Adolph Korn'a yazdığı mektupta ise, Öcalan, "ABD çıkarlarına hiçbir zaman saldırmadıklarını" ileri sürüyor, "sizler kadar bağımsız büyük bir devlet olmak istiyoruz, tek ulustan oluşan bir Amerika kadar federalizm istiyoruz." diyordu.²⁵

Bu anlatımlardan "tek ulus" ile Türkiye'yi mi yoksa, "pankürdist" bir ulus düşüncesini mi, amaçladığı, "federalizm" ile, Türkiye

²¹ *Cumhuriyet*, 6 Ekim 1992.

²² İsmet G. İmset, *PKK - Ayrılkçı Şiddetin 20 Yılı (1973-1992)*, Turkish Daily News Yayınları, Ankara 1993, s. 51-52.

²³ Carol Migdalowitz, "Türkiye'nin Kürt Sorunu ve ABD Politikası", *Avrasya Dosyası*, cilt _, s. 119-137; M. Hüseyin Buzoğlu, *Körfez Savaşı ve PKK*, Strateji Yayınları, Ankara, s. 141.

²⁴ "PKK barış masasına otursun", *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1999.

²⁵ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1995.

bütünlüğü içinde bir federalizm mi, "pankürt" bir birliğin federatif yapıda mı olacağını anlatmak istediği açık değildi.

1980'den sonra Suriye ve Bekaa'da başlayacak ve kimi anlatımlara göre otuz bin kişiyi bulacak olan silahlı/savaş örgütlenmesinin belirli bir düzeye ulaşmış olmasından sonra, Ağustos 1984'te Eruh ve Şemdinli sınır karakollarına ateş açarak, "Kürt usulü" isyanı başlatmış bulunan PKK, 17 Mart 1993'te ateşkes ilan etmesine karşın, 25 Mayıs 1993'te, Bingöl-Elazığ karayolunda, bir başka deyişle, Bakü-Ceyhan arasında geçmesi tasarlanan petrol boru yolunda ve bu boru yolunun yapımına katılan konsorsiyum temsilcilerinin otomobille yapacakları keşif gezisinden iki gün önce, yol keserek, birliğine yeni gitmekte olan 33 eri kurşuna dizecektir.

Haziran 1995: Alman televizyonu ARD kanalı muhabiriyle yaptığı konuşmada, Öcalan, "Türkiye ile geliştirilecek federatif bir yapılanmanın" olanaklı olduğunu belirtirken "üniter devletin çözümsüz" olduğunu ileri sürüyor. "ABD'nin bir federatif yapı" olduğunu yinelerken, "Irak somutunda olduğu gibi Araplarla, İran'la ve esas olarak da Türkiye ile bir federatif yapı geliştirerek, Ortadoğu'yu bir halklar federasyonuna dönüştürebileceğini" söylüyordu.²⁶

21 Kasım 1995: Londra'da yayınlanan el Hayat gazetesine verdiği demeçte, Öcalan, ABD'nin arabuluculuğunda Türkiye'de federatif bir yapı kurulması karşılığında silah bırakmayı önerecektir. PKK lideri, federasyon kurulması durumunda Türkiye'nin sınırlarının bozulmayacağını da iddia edecekti.²⁷

Ocak 1996: Paris Match muhabirine, İspanya, Belçika, İsviçre modellerinin, hatta ABD'nin bir federal sistem olduğunu, "otonomiye de, bağımsız devlete de karşı olmadığını", tek bir ulus olduğu halde Almanya'nın federal bir sistem olduğunu anımsatarak, "burada bir Alman federalizmi kadar federalizm uygulayalım diyorum" diye konuşacaktı.²⁸

Buraya şu notu da eklemek gerekiyor: İmralı'da, savunmasında (23 Haziran 1999), "PKK'nın, "İçte ve dışta çok tehlikeli bir noktaya ulaştığını" "tehdit olarak değil, bilgi olarak" söyleyecek olan Öcalan, "Kürt sorununun demokratik temelde çözülmesi ve PKK'nın silahları bırakma düzeyine geldiğini" belirtmiş, "Esas hakkındaki mütalaaya cevap"ında "kimsenin artık daha fazla acı çekmeye tahammülü olmadığını" söyleyerek "(1) demokratik birlik, (2) vatani parçalama ya da küçültme değil, özgür vatanda birlikte yaşama, (3)

²⁶ *Özgür Halk*, Yıl: 6, Sayı 56, Haziran 1995, s. 29.

²⁷ *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1995.

²⁸ *Özgür Halk*, Yıl: 7, Sayı 62, Ocak 1996, s. 37.

özgür barış ve kardeşlik" önermişti.²⁹ Bu önerinin, PKK'nın siyasallaşması koşuluna endekslenmiş bir öneri olduğunu ayrıca belirtmek gerekir.

(6)

Sonu:

Türkiye, federasyona niçin ve nasıl endekslendi?

Çok yineledim, sınıfsal siyasallaşmanın önünün etnik ve dinsel siyasallaşmayla kesilmesi sonucu gelindi buraya.

1961 Anayasasıyla, modern sınıflar temeli üzerinde gelişen ve burjuvaziyi, küçük-burjuvaziyi, işçi sınıfını, sınıfsal açıdan temsil eden siyasal partilerin yerini, etnik, dinsel, mezhepsel temele dayalı partiler, cemaat ve tarikatların güdümüne giren partiler aldığı için.

Bununla kalmadı, günlük yaşamdan çalışma yaşamına, yasamadan yürütmeye, temel eğitimden üniversiteye, tarikat ve cemaatlerin kısılcığında, etnik, dinsel ve mezhepsel ayrışmanın girdabında ulus gibi ulusallık da ayaklar altında çığnayan paspasa benzetildi.

Türkiye buraya nasıl geldiyse, ayrılmanın basamağı olarak bilinen federasyon aşamasına da böyle geldi.

Türkiye'nin, "islamın lideri" olarak, "müslüman ülkelerin uygarlıklar arası ve uygarlıklar içi çatışmalarını önleyeceğini" ve bunun için, yani müslüman ülkelerin lideri olması için laiklikten kendini yalıtması gerektiğini söyleyen "uygarlıklar çatışması"nın ikinci el üreticisi Samuel Huntington'ın, niçin Türkiye'yi üniter/ulus-devlet olmaktan, bir islam cumhuriyeti olmaya yönlendirdiğini, gene Huntington'ın kendisinden okuyalım:

"Küreselleşme, çok kültürlülük, kozmopolitlik, göçler, alt milliyetçilik ve karşı milliyetçilik Amerikan bilincini yıprattı; etnik kimlik, ırk kimliği ve cinsiyet kimliği ön plana geçti ve Amerika'nın dil ve kültürüne yönelik birçok soru işaretini gündeme getirdi. Ulusal tarih eğitimi yerini, etnik tarih ve ırk tarihi eğitimine bıraktı. Amerikalıların ortak değerlere verdikleri önem, çeşitliliğe gösterilen ilginin gerisinde kaldı. Ulusal bütünlük ve ulusal kimlik duygusu erozyona uğradı. 2000 yılından önce ABD bayrağı yarıya indirilmişti, diğer bayraklar Amerikan kimliğine ait olan bayrak direğinin üzerinde daha yükseklerde dalgalanıyordu. Amerikan ulusal birliğine meydan okumalar artıyordu. ABD kimliğinin ileri sürdüğü gibi, tüm insanlığın ortak değerlerini kucaklayan evrensel bir ulus mu? Ya da biz kimliğimizi Avrupalı mirasımızla, Avrupalı kurumlarımızla tanımlayan Batılı bir ulus muyuz? Yoksa tarihimiz boyunca

²⁹ "Abdullah Öcalan'ın savunması", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1999.

'Amerika'nın ayrıcalığı' görüşünü destekleyenler tarafından ileri sürüldüğü gibi kendimize özgü uygarlığımızla benzersiz miyiz? Ulus olarak etnik, dinsel ve ırksal alt kimliklerimizin ötesine geçen anlamlı bir kimliğe sahip miyiz? Ulusal çıkarlar ulusal kimlikten doğar. Çıkarlarımızın neler olduğuna karar vermeden önce kim olduğumuzu bilmek zorundayız. Ciddi tehditlerle karşı karşıya kalan toplumlar ulusal kimlik duygularını, ulusal hedeflerini, ortak kültürel değerlerini canlandırarak çöküşlerini erteleyebilir, parçalanmalarını sona erdirebilirler. Amerika 11 Eylül'den sonra bunu yaptı."

Bu satırların ardından, Meclisin gündemine alınan Anayasanın federal devletin ve dindar cumhuriyetin anayasası olup olmayacağı sorulabilir. Bu anayasa, Türkiye'nin 11 Eylülü de olabilir, ulusal bayrak, ulusal bayrak olarak gönderde, en yukarda kalır. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, ulusal övüncümüz Kemal Atatürk'ün ölüm yıldönümü olan, 10 Kasım'da, "Kral öldü yaşasın kral" sözlerini anımsatırcasına, Suud Kralının krallığını ayağına eğilerek kutsayan Gül'ün Çankaya'sında gönderde ulusal bayrağın, hilafetin ve halifenin yeşil sancağı altına çekilmiş olduğu, (Kürtlerin kurtarıcısı Chomsky'nin sözleriyle) "resmi olmayan başkent Diyarbakır"da üç renkli Kürt etnik bayrağının altına çekildiği, dindar ve federal anayasaya uyarlanmış birer tasarım olarak söylenebilir. Biz ulusal bayrağın bütün bayrakların üstünde tek bayrak olarak gönderde olacağı bir anayasa istiyoruz. Dileriz, böyle bir anayasa için, bir "11 Eylül" yaşamayız. * [Aralık 2007]

* Huntington'dan yapılan alıntı ve son paragraf, "İnsan Haklarında Yeni Sorunlar Yeni Hedefler"e daha önce yazılmış olan "Federasyon" yazısından aktarılmıştı.

MİLLET YALAN ve GERÇEK¹

Muvaffak ŞEREF*

Bu yazı 1943 yılında kaleme alınmıştır. Yazar, bu yazının da içinde yer aldığı makalelerini, *Türkiye ve Sosyalizm* başlıklı bir kitapta toplayarak 1968 yılında yeniden yayınlamıştır. Ancak bu makaleye, yazıda görüleceği gibi, neredeyse makale kadar geniş dipnotlar eklemiştir. Böylece yazı, ulus sorununa aynı yazarın 1940'lı yılların başları ile 1960'lı yılların sonlarında nasıl yaklaştığını; zaman içinde kendi düşünceleriyle nasıl bir tartışma yaşadığını gösteren ilgi çekici bir niteliğe bürünmüştür. Yazar, 1960'lı yıllarda Milli Demokratik Devrim (MDD) Hareketi içinde yer almış düşünürlerden biridir. Yazısı, ülkemizde ulus sorununa aynı düşünce dünyasının farklı zaman dilimlerinde nasıl yaklaştığını göstermesi bakımından ilgi çekici ve öğreticidir. [Editör]

Bu son harpten önceki Fransız yazarlarından bazıları, o sıralarda Fransa'da görülen parçalanma belirtilerine açıkça işaret etmişler ve asıl tehlikenin, Fransa'nın servet ve kültürünü meydana getirmiş olan geniş halk kitlelerine karşı sömürücü kozmopolit sınıfla tam bir çıkar ve işbirliği halinde mücadeleye geçen Fransız nasyonalizminden (milliyetçiliğinden) geldiğini belirtmişlerdi.

Fransa faciası bu görüşü doğrulamıştır. Fransız nasyonalizminin başstemsilcilerinden biri,² düşman karargâhına her gün Fransa'dan biraz daha yurt, biraz daha emek taşımaktadır. Bir başkası,³ Fransız Paris'in Fransız sokaklarında, Fransa'ya karşı düşman muhafızlarıyla dolaşiyor.

Milletine ihanet etmiş olan sadece Fransız nasyonalizmi mi? Hayır, istilaya uğrayan ülkelerde düşmandan çok düşmandan yana olan köle yönetimlerin hepsinin de milli unvanını kullandıklarını hatırlamak bu yargıya varmaya yeter.⁴

Aynı yazarlar, kelimelerin büyük bir rol oynadığı o kaygı verici durum karşısında, "millet" kelimesinin anlamını belirtmeyi, bu kelimeye özünü, somut muhtevasını vermeyi gerekli görmüşlerdi.

* Yazar hakkında temel bilgiler, derginin sonunda yazarlar hakkındaki kısa künyelerden edinilebilir. Burada yazım kuralları bakımından da herhangi bir değişiklik yapılmaksızın tıpkıbasım yapılan yazı şu kaynaktan alınmıştır: Muvaffak Şeref, *Türkiye ve Sosyalizm*, Acar Kitabevi, İstanbul 1968, s. 13-50.

Memleketimiz için böyle bir tehlike düşünülemez. Fakat özellikle son günlerde, “millet” kelimesinin, ya içi boş ya da gerçek milletin çıkarlarına aykırı görüş veya amaçlarla sık sık kullanıldığını görüyor, bu durum karşısında üzüntü, kaygı duymaktan kendimizi atamıyoruz.

I

Millet teorileri oldukça çeşitlidir: ırkçılık ve mistik anlayış, “Milleti Devlet yaratır” iddeası, müşterek irade teorisi, doğal sınırlar teorisi, dil ölçütü, vb...

Bu teorilerin hepsi de belirli bir politikaya hizmet etmekten ileri gidememektedir. Yani, genel ve objektif olan bilimden uzakta bulunmaktadır. Bunları kısaca gözden geçirelim.

IRKÇILIK

İrkçılık, İsrail oğullarının, Romalıların ve Yunanlıların kölelere, feodalizmin toprak kullarına, İspanyol sömürgeciliğinin yerliye karşı ileri sürdükleri “seçkin kavim” iddeasının geçen yüzyılda sahte-bilimsel, bugün de mistik şeklidir.⁵

Teolojik delillerden daha inandırıcı deliller arayan emperyalizm, asıl kont Joseph-Arthur de Gobineau'nun (1816-1882) «İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine Deneme» adlı kitabıyla, geçen yüzyılın ikinci yarısında, sahte bilimsel formülünü bulmuştur. Gobineau ve ondan sonra yer yer türeyen “ulema”, insanları renkleri, saçları, kafa, burun, yüz biçimleri ve nihayet kafa endisleri bakımından çeşitli gruplara ayırmışlar, her gruba bir de “manevi, fikri, ruhi” nitelikler ekleyerek bir takım ırklar icad etmişlerdi. Irklar hiyerarşisinde yeryüzünün bütün meziyetlerine sahip olanı ârî ırktı: en aşağılığı da semitik. Emperyalist devletlerin kavimleri, tabîî, üstün ârî ırktandı. İrkçuların bu çabaları sadece bir övünme hevesinden ileri gelmemekte idi. Mesele, yukarda da söyledığımız gibi, sömürüyü meşrulaştırmaktı.

Fakat ötekiler gibi bu iddealar da günün birinde çöktü. Bilimsel antropolojistlerin, biyolojistlerin, ruhbilimcilerin, tarafsız, ciddi çalışmaları, bu efsaneyi sararmış sayfeler arasına gömdü. Hiçbir kavmin bir tek ırktan meydana gelmediği, saf ırk diye bir şey bulunmadığı anlaşıldı. Mesela, ârî ırktan olması pek istenen Bavyeralıların köküne kadar brakisefal (makbul olmayan toparlak kafalı) oldukları, Moğollarda 60'dan 100'e kadar kafa endisi bulunduğu tespit edildi. Ruhsal üstünlük iddeasına gelince, bunun da morfolojik farklara değil, tekniğe, toplum ve sınıf koşullarına bağlı olduğu ortaya çıktı.¹

¹ Dr. Muzaffer Şerif Başoğlu'nun “Psikoloji Karşısında İrkçılık” ve Niyazi Berkes'in “İrkçılık” adlı yazılarına bkz. *Yurt ve Dünya*, Sayı: 22 ve 24.

Geçen yüzyılın bu efsanesinden esinlenerek memleketimizin şu ya da bu bölgesinde veya dışında saf Türk ırkı bulunduğunu iddea edip, mahallilik, hemşehrilik hırslarını doyurmaya çalışanlar, bu iddealarıyla millî bütünlüğümüz için ne kadar tehlikeli rol oynadıklarını düşünsünler ve gözlerini biraz da bilimsel sonuçlara çevirsınler.

Bugün en koyu ırkçılar bile artık bu görülür çıkmazdan vazgeçerek daha karanlık yollara sapmış bulunuyorlar. Baş-ırkçı Prof. Günther şöyle diyor:

«Yer yüzünde, bir cinsten bir grup halinde bir ırk bulmak imkansızdır. Aynı dille, aynı gelenekle ve aynı dinle birbirine bağlı insan grupları asla bir ırk halinde değil, ırklar katışımı halinde yaşamakta bulunuyorlar.»

MİSTİK ANLAYIŞ

İrkçılığın sahte-bilimsel safhası böylece kapandı. Fakat emperyalizmin geç kalmış heveskârının (Almanya) önce geniş halk kitlelerine, sonra da dünyaya egemenlik politikasını yürütebilmesi için meşrulaştırıcı yeni deliller bulması gerekiyordu.

“En büyük yalanların her zaman bir kısmına olsun inanılır. (...) Propagandanın bilimsel özü ne kadar mütevazıca olursa, kalabalığın yalnızca duyularına seslenirse, başarısı o kadar kesin olur. Büyük kitlenin temsil melekesi gayet sınırlıdır; kavrayışı küçüktür; buna karşılık hafızadan yoksunluğu büyüktür. Öyleyse, her etkin propaganda pek az noktalarla sınırlanmalıdır. (...) Bu prensip terk edilirse, evrensel olunmak istenirse sonuçlar küçülmüş olur.”

Bunlar sadece hayal edilmiş değil, en yetkili ağızdan (Hitler), bugün İncil yerine sürülen baş-kitaba (Mein Kampf) geçmiş ilkelerdir. Bu ilkeler konulduktan sonra, artık her şeyin kolayca açıklanması mümkündür.

“Kavimlerin birbirinden farkı, rasyoloji, yani gerçek anlamıyla ırk bakımından değil, çeşitli ırkların katışımındaki oranları bakımındandır. Her kavim kendisini meydana getiren ırklardan birini öteki kavimlerden az çok daha iyi temsil eder.” (Günther). Nasyonal-sosyalizm Alman kavminin de (Volk) birçok ırklardan meydana geldiğini kabul eder. Fakat her alanda yönetimi nordik ırkın ele almasını ister. Esasen bu doktrine göre “hemen dünyanın her yerinde, her kavimde, her ırkta yönetici sınıflar, yönetilen sınıflardan farklı ırk unsurlarından meydana gelmişlerdir” (Günther). Nordik ırk, “bütün Almanları bir birlik halinde perçinler” (Dr. Jakob Graf). Nordik olmayan Almanlar da - Yahudiler dışında halkdaş, kavimdaş (Volksgenosse) sayılır- Nordik olanlara boyun eğmeye mecburdur.

Nordik ya da Cerman de ne? Bu sorunun cevabını tarih mi, etnografya mı, antropoloji mi, arkeoloji mi, ya da bir başka bilim dalı mı verecek? Hayır. Bu cevabı veren sadece efsane (mythe) dir: Uygarlıkların kökü kuzeydedir. Sarı saçlı, mavi gözlü savaşçılar, bu bölgeden bütün dünyaya yayılmışlar ve bütün büyük uygarlıkları kurmuşlardır. Uygarlıkların parlaması ya da sönmesi, bunların -cermen ırkının- saflaşmasına ya da öteki ırklarla karışmasına bağlı kalmıştır. Bu ırk şimdi katışık durumdadır. Müdahale edilmezse, Avrupa uygarlığı yıkılacaktır. O halde XX'inci yüzyılın ödevi nedir? Cerman tarihinin derinliklerinden bu soylu ırkın kan ve toprak birliğini çıkarmak; yani yukarki efsaneyi icademiş olan Alfred Rosenberg'in deyişiyle “bir mythe yaşayıp bir tip yaratmak”. En yetkili ağıza (Hitler'e) göre, «her düşünce, her fikir, her eğitim ve her bilim bu amaca hizmet etmelidir.»

Böylece bilimin de sınırı çizilmiş oluyor. Hemen söyleyelim ki, nasyonal-sosyalizm, genel bir teori kurmak iddeasında değildir. Çünkü bu doktrine göre, objektif gerçek yoktur. Her ırkın kendine özgü bir dünyası vardır. Ve “Bir ırkın erişebileceği en yüksek bilgi, bu ırkın dinî efsanesinde saklıdır” (Rosenberg). Bu bilgiye erişmek için, İsa bile bir yana atılıp, yerine eski Cerman tanrıları, Odin ve Wotan, göreve çağırılmıştır.

Çağımızın bilimsel zihniyetine taban tabana karşıt olan bu mistik anlayış üzerinde daha fazla durmayacağız. Şu var ki, bizde de, bu eğilimden esinlenerek, mistisizme saplananlar bulunduğu için, bu gibilere şunları hatırlatacağız: Almanya, teknik bakımdan emperyalizm çağını yaşamaktadır ve tanrıları fabrikaya sokmuş değildir. Biz ise, ilerlemek için, ileri tekniğe ve buna et-tırnak kadar bağlı ileri kültüre doğru gitmek zorunluluğundayız. “Gelenek” diye geriye dönemeyiz.

MİLLETİ DEVLET YARATIR İDDİASI

Ana ilke olarak “Devletin dışında, Devlete karşı hiçbir şey yoktur, her şey Devlet içindir” esasını kabul etmiş olan İtalyan faşizminin dünya görüşünü ve “millet”i nasıl anladığımız da bu doktrinin en yetkili ağzından (Mussolini'den) dinleyelim:

“Faşizme göre dünya, insanın, içgüdüye dayanan, bencil ve anlık bir zevk hayatına sürükleyici bir doğa kanunu tarafından yönetilen, sırf kendisi için var olan ve öteki insanlardan ayrı bir birey halinde yaşadığı bu, yüzeyde görünen maddî dünya değildir (...) Faşizmin insanı vatan ve millet olan bir bireydir (...) Eski natüralist görüşlerde olduğu gibi Devleti yaratan millet değildir (...) Tersine, millet Devlet tarafından yaratılır.”

Bu doktrin de, bir önceki gibi, objektif gerçeği inkar etmektedir. Aralarındaki fark, birincinin her şeyi kavmin cevherine (das Volkstum), ırka bağlı görmesine karşılık bu sonuncunun her şeyi, bireyi, milleti Devletten çıkarmasındadır. Bu doktrinin Devleti bir kişinin iradesine bağladığını hatırlarsak, solipsizme varıldığını, yani “mihveri alem”in tek kişinin kafasında toplandığını açıkça görürüz. Esasen burada “Devlet”ten maksat faşist Devlet olduğuna göre, “Milleti Devlet yaratır” iddeasının kabulü, böyle bir Devlet tarafından yönetilmeyen bütün milletlerin aynı zamanda İtalyan milletinin tarihsel varlığının inkarı” demektir.

Görünüyor ki bu teori de bilimsel hiçbir temele dayanmamaktadır.

MÜŞTEREK İRADE TEORİSİ

Kökünü Rousseau'nun “genel irade”sından alıp Durkheim'in “kollektif bilinç”iyle sosyoloji alanına giren Fransız görüşü ise, milleti, bireylerin birlikte yaşama isteğine, müşterek iradeyse, hergün tekrarladığı farsolunan bir plebisite dayandırmaktadır.

Bu sübjektivist teori, milletin, ülke, dil, ekonomik hayat, kültür birliği gibi objektif etkenlerini gözönüne almamakla muhtevayı ihmal etmektedir. Esasen, ne Rousseau'nun “genel iradesi”sinde, ne de Durkheim'in “kollektif bilinç”inde somut insana, millete ait bir şey kalmış değildir. Rousseau'ya göre her yurttaş bütün kişiliğini, bütün kudretini genel iradenin yüksek yönetimine aktarmalıdır. Böylece, soyut ve mutlak bir iktidar anlayışına varılmıştı: Devlet. Durkheim ise, “kollektif bilinci bireysel verilerden esaslı bir şekilde farklı ve bağımsız bir manevî gerçek gibi gördüğü için, idealizme yaklaşıyor”du.ⁱⁱ

Renan “Bir milletin bizatihi var olduğunu Fransız ihtilaliyle ilan etmek şerefi Fransa'ya aittir” demişti. Fakat fiili özgürlüğe doğru bir halk hareketi olarak başlayan büyük ihtilal, önderlerinin sadece hukukî özgürlüğe sahip, soyut insan anlayışları yüzünden, daha başlangıçta sosyal farklılaşmaya varmış, gerçek milleti bir yana atan nasyonalizm tam bir sembolizme ulaşmıştır.

DOĞAL SINIRLAR TEORİSİ

Sırf politik amaçlarla ortaya atılmış olan teorilerden biri de doğal sınırlar teorisidir. Richlieu tarafından icadedilmiş olan bu politik varsayımına göre, millet, etrafa deniz, ırmak, dağ silsileleri gibi doğal engellerle çevrili belirli bir coğrafya bölgesi üzerinde yaşayanlardır.

ⁱⁱ Hilmi Ziya Ülken, *Yirminci Asır Filozofları*, s. 380.

Milletin hiç bir unsurunu kapsamayan bu varsayım, denizleri, akarsuları ayırıcı nitelikte görmesi bakımından da çürüktür. Denizler ve akarsular ayırıcı değil, birleştiricidir. Dağlar bile, otlak meydana getirmeleri bakımından, bir engel sayılamaz. Bir millet, ülkesinin jeografik çeşitliliği nisbetinde, ekonomik gelişme olanaklarına sahiptir. Esasen etnolojik bir inceleme bu varsayımı hemen çürütebilir. Macarlar ile Polonyalılar, hiçbir doğal engeli bulunmayan bir bölge üzerinde yaşamışlardır. İberik yarımadası çeşitli kavimlere ülke olmuştur. Almanya doğal sınırlarından yoksundur. Büyük Doğu-Avrupa ovasında doğal engel yoktur.

Şu var ki, doğal sınırlarla yurdu bir tutmamak gerekir. İnsanların ve milletlerin doğa ile kucak kucağa ilişkileri gözönüne getirilince, bir milletin emeğiyle yoğrulmuş bir yurdun milli oluştaki payı inkar edilemez.

DİL ÖLÇÜTÜ

Dil, başlangıçta ırk ölçütü olarak alınmıştır. Alman filologları, ilk ırk sınıflamalarını bu ölçütle yapmışlar, arîlik-samîlik ayırımlarını dil kökenlerine dayandırmışlardı. “Seçkin ırk” iddiasının öncülerinden olan Fichte, dile baş yeri veriyordu. Fakat dilin veraset yoluyla elde edilmediğinin ve Avrupa toplumlarının istilalar ve toptan göçlerle karmakarışık bir hale gelmiş bulduklarının anlaşılması, bu iddieyi çürütüvermiştir.

Dil, çok zaman milliyetin başlıca etkeni olarak alınmaktadır. Gerçekten bu etken önemlidir. Dil birliği zihinsel ve psikolojik hayat yakınlığını anlatır. Fakat dil, tek ya da en üstün etken değildir; önemli bir etkidir. Belçika'da iki, İsviçre'de üç dil kullanılması, bu toplumların milletlik niteliklerini ortadan kaldıracak bir olay sayılamaz⁶

Ve nihayet, kimileri de milleti büsbütün inkara kadar varmışlardır. Françis Delaisi, “Modern Dünyanın Çelişkileri” adlı kitabında, milleti, tanrılar gibi, sırf bir mythe'den ibaret saymaktadır.

II

Buraya kadar anlattıklarımızdan bir sonuca varabilir miyiz? Millet kökünü ıskellikten alan bir ırk birliği midir? Devletin bir ürünü müdür? Birlikte yaşama isteğinde bulunanlar mıdır? Doğal engellerle çevrili bir coğrafya bölgesi üzerinde yaşayanlar ya da aynı dili konuşanlar mıdır? Millet yok mudur?

Bu soruların doğru cevaplarının verilebilmesi için, sosyolojinin, idealist, düalist, mistik, sembolist spekülasyonlardan kurtulup objektif

gerçeğe ulaşmasını beklemek gerekmiştir. “Millet nedir?” sorusuna şöyle cevap verilmiştir:

“Millet, dil, ülke, ekonomik hayat ve kültür birliğinde ifadesini bulan psişik oluşma birliğinden kurulu, tarihsel olarak meydana gelmiş, istikrarlı bir topluluktur.”

Bu tanım, ilk bakışta yukarki teorilerden işe yarayanlarının bir araya toplanmış, eklektik şekli gibi görülebilir. Böyle bir görüş çok yanlış olur. Çünkü bu tanımdaki ne “yurt”un doğal sınırlarla, ne “dil”in soyut dil ölçütüyle, ne de psikolojik oluşmanın içi boş kolektif bilinçle ilintileri yoktur. Ve hemen söyleyelim ki, bu etkenler hiç de ayrı ayrı, bağımsız değil, karşılıklı bağımlılık halindedir.

MİLLET TARİHSEL BİR AŞAMADIR

Toplumlar, tarih içinde, şu üç diyalektik süreçle gelişirler: Birincisi, “insanla doğanın karşılıklı etkileri sırasında, sosyal iş sürecinde, insanla doğa arasındaki madde mübadelesinde çelişkiler ortaya çıkmaktadır. İnsan, sunî maddi alanına biçim verirken o güne kadar uyduğu davranış tarzı ile bu yeni çevrenin yarattığı uyarıcı arasında bir çelişki meydana gelmesine sebep olur. Bu çelişki, bir davranış değişikliği sonucunda, yani üretim güçlerinde bir değişiklik olması sonucunda ortadan kalkar. Ama bu da yeni uyarıcıların ve giderek yeni çelişkilerin ortaya çıkmasına sebep olur. Ve bu böylece sürer gider. İkinci diyalektik süreç, yeni üretim güçleri ile eski üretim ilişkileri arasında bir çelişki meydana gelmesiyle oluşur. Yeni üretim güçlerini frenlemeye başlayan bir çelişki, üretim ilişkilerinin yeni üretim güçlerine uymasıyla ortadan kalkar. Üçüncü diyalektik süreç, yeni üretim ilişkileri ile, yani yeni ekonomik temel ile eski arasındaki çelişkiden doğar. Başlangıçta yeni ekonomik temelin meydana gelmesini frenlemiş olan bu çelişki üstyapının yeni ekonomik temele uymasıyla son bulur. Bu diyalektik süreçler -yalnızca bu üçü- insanlığın sosyal gelişme sürecini meydana getirir.”⁷ Yukarki tanımda birbirine bağlı unsurları belirtilen millet gerçeği de, bu üç diyalektik sürece bağlı tarihsel gelişme içinde meydana çıkar. Bilindiği gibi, toplumların gelişme aşamaları “üretim tarzlarına”, yani üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin meydana getirdiği bütünü tarih içinde aldığı birbirinden temelden farklı biçimlere göre belirlenir: iştirakçi ilkel topluluk, kölelik, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm. Dünyanın hemen her yerinde Marksistler arasında tartışma konusu olan “Asya tarzı üretim” varsayımını da kapitalizm-öncesi aşamalara ekleyelim.

Yukarki tanımda birbirine bağlı unsurları belirtilen millet gerçeğini, birer birer, bu aşamalarda araştırmak en sağlam yoldur. Bugün

bir kısım burjuva teorisyenlerince de benimsenen, hatta Webster'ın New World Dictionary'sine de geçmiş olan yukarki tanım, J. Stalin'in 1912'de yayımlanmış olan "Marksizm ve Millî Mesele" adlı kitabından alınmıştır. Stalin, adı geçen kitabında, tanımına uygun millet kategorisini kapitalizm aşamasında bulur. "Millet, yalnız bir tarihsel kategori değildir; belirli bir çağın, yükselen kapitalizm çağının bir tarihsel kategorisidir. Feodalizmin tasfiyesi ve kapitalizmin gelişmesi süreci, aynı zamanda, insanların milletler halinde teşekkülü sürecidir" der.⁸ Bu süreci izleyelim:

Orta-Çağın ortalarındayız. Avrupa, feodalizmin tam içindedir. Teknik hızla geriye gitmiştir. Site, para ekonomisi sönmüş, köye, kapalı köy ekonomisine, aynî mübadeleye dönülmüştür. Tarım 5 ila 18 nüfuslu aile grupları tarafından yapılmaktadır. Fakat toprakları derebeyinin mülküdür. El sanatları (zanaat) feodal mülkiyetin bir parçasıdır. Bir demokrasi, bir devrim hareketi halinde meydana çıkmış olan Hıristiyanlık, feodal düzenin tutucusu, koruyucusu haline gelmiştir. Her yenilik iddeası tanrıtanımazlık sayılıp, sahibinin diri diri yakılmasıyla ödetilmektedir. Doğanın incelenmesine ihtiyaç yok. Sağduyu "bir iğnenin uçunda kaç meleğe yer vardır?" gibi teolojik sorunların çözümüyle uğraşmaktadır. Toprak kulluğuna din ve düşünce kulluğu uygun düşmektedir. Dünya görüşü dinseldir. Yani, seviye prensibine, otoriteye dayanmaktadır. Felsefe "teolojinin uşağı" (ANCILLA THEOLOGIAE) sayılmaktadır. Bilim, geleneğin ve Kutsal Kitabın yorumundan ibarettir. Sanat, biçimi ve özyle yer ve göğün üstün güçlerini yansıtmaktadır. Ahlak, kölelik sadakatiyle efendilik gururuna ve efendi tohumundan gelene saygı temeline dayanır.

X'uncu yüzyıldayız. Önceki yüzyıllarda yavaş yavaş gelişmiş olan teknik, bu yüzyıldan başlayarak, Avrupa topluluklarının yeniden kapitalizme -bu kez XIX'uncu yüzyılın sanayi kapitalizmine varacak bir düzene- doğru yol almalarına imkan vermiştir. Pazar için üretim, yani «mal» imali başlamaktadır. 920'de, Rammelsberg'de gümüş madenlerinin keşfi para ekonomisinin kurulmasını kolaylaştırmıştır. Sein ile Rhin arasında, Flandre'da, Güney İngiltere'de, Akdeniz kıyılarında, özellikle İtalya ve Güney Fransa'da mal mübadelesi gelişmektedir. Bu gelişmenin köy kadrosu içinde oluşmasına imkan yoktur. Tarımla sanayii birbirine bağlayan bir ortama ihtiyaç vardır. Bu ortam "şehir"dir. Böylece, yukarda saydığımız bölge belirilmiş ve bu ortam içinde yeni bir sınıf meydana gelmiştir: Tüccar ve esnaf, kısaca burjuva.

Burjuvanın, emeğe, ilk maddeye, mamulleri ve ilk maddeleri nakletmek için serbest yollara, alıcıya ihtiyacı vardır. Derebeyi ise, toprak kullarını ve sahibi bulunduğu ilk madde kaynaklarını elinden çıkarmamakta, feodal mülkiyete dahil yollarda ulaşım araçlarından

haraç almak, bunları yağma ettirmek suretiyle ulaşımı güçleştirmekte, angarya ve aynî aidatla köylünün alım imkanlarının genişlemesine engel olmaktadır. Bu durum, burjuvayı, bir yandan kendi bünyesi içinde örgütlenmeye, loncalar (korporasyon) kurmaya, bir yandan da, köylü ile birlik halinde, feodalizmle mücadeleye götürmüştür. Feodalizmi tutan Papalık ve imparatorluktu. Bu iki kuvvete karşı savaşmak için yeni politik kadrolara ihtiyaç vardı. Burjuva ve köylü bu ihtiyaçtan ötürü krallar ve bağımsız prenslerle birleşmişlerdi. Bunlara, başlangıçta, geniş halk kitlelerinin iddealarını savunmuş olmaları bakımından, “millî Devlet” adı verilmiştir, İtalya'da şehirler, hem Papalık, hem de imparatorlukla mücadele ediyordu. Fransa, İngiltere ve Almanya ise asıl rakiplerini Papalıkta görmüşlerdi. “Millî Devlet”lerle Papalık ve İmparatorluk arasındaki, vak'acı tarih kitaplarını dolduran mücadeleler, yukarıda kısaltmaya çalıştığımız altyapı çatışmasının politik üstyapıdaki yansılardır. Bu çatışmanın inanç alanındaki sonucu Reform (Fransa'da Calvinizm), düşünce ve sanat alanındaki sonucu ise Rönesans ve Hümanizma hareketleri olmuştur. Reform, Hıristiyanlığın mistik enternasyonalizmine karşı farklılaştırıcı bir harekettir. Rönesans ve Hümanizme ise, yöresel özelliklerin dar kadrolarını yıkan, beşerîye doğru genişletici bir karakter ve güç taşımıştır. Rönesans ve Hümanizma, kronolojik bakımdan geriye dönüş ifade ederse de, gerçekte yeni kapitalist hareketin, Ortaçağ feodal düzenini yıkmak için, İlk-Çağ ticaret kapitalizminden hız alması demektir.

Bu akımlar, Orta-Çağda vadedilmiş bir alem uğruna hiçe indirilmiş olan insanı bu gerçek dünyanın erdemleri içinde görüş, dogmatik zihniyetten özgür incelemeye, teoloji ve skolastikten felsefeye ve doğa bilimlerine geçiş demektir.ⁱⁱⁱ

İşte, bu gelişmenin sonucu, insana, kabileden, köyden, siteden daha geniş bir ufuk açmak olmuştur: Millet.^{iv}

Fakat kral ve lonca ile mesele çözülmüş değildir. Bunlar, feodal düzenle bir mücadele aracı olarak meydana gelmiş olmakla birlikte, o düzenin koruyucularıdır. Kral derebeyinin büyütülmüş şeklinden başka bir şey değildir. Krallık ülkesinin sahibi, feodal mülkiyetin yüce koruyucusudur. Lonca, toprak kulluğundan kurtardığı insanı meslek kulu haline sokmuştur. 1789, bir ülkede (Fransa) feodalizmin bu son

ⁱⁱⁱ Adnan Cemgil'in “Hümanizma” adlı yazısına bkz. *Yurt ve Dünya*, Sayı: 25.

^{iv} Esasen XIV'üncü yüzyılda bir öğrenci grubunu, belli bir zanaaten olanları, belli bir mesleğin sahiplerini anlatmak üzere meydana çıkmış olan “nation” (millet) sözcüğü, bugün de birçokları için belirsiz olan anlamıyla, ilk olarak, adı bilinmeyen bir İsviçreli tarafından kullanılmıştır. (H. Lefebvre) [Henri Lefebvre, *Le nationalisme contre les nations = Milletlere Karşı Milliyetçilik*, Editions Sociales Internationales, Paris 1937, p. 108.]

kalıplarının da parçalanışını anlatır. Fakat geniş halk kitlelerinin kuruluş hareketi halinde parlayan ihtilalle bir millet tamamlanmış değil, ancak sesini duyurmuştur. Çünkü 1790 ve 93, sosyal farklılaşmanın, Fransa'nın bugünkü bulunmuş, parçalanmış halinin ilk habercileri olmuştur.

YURT BİRLİĞİ

Doğanın sosyal evrimdeki payını yukarda belirttik. Toplumların, feodalizmden kapitalizme geçerek millet aşamasına girebilmeleri için tarımla sanayinin, köylerle şehirlerin, birbirlerini tamamlayıcı bir bütün haline gelmeleri gerekmiş olduğunu gördük. Böylece millet kadrosuna geçen toplumların doğalarının da köy ve siteden daha geniş bir çevre meydana getirdiğini gözlemiş oluyoruz: Yurt.^v

Burada, “yurt”un gerçek muhtevası üzerinde biraz durmayı faydasız görmüyoruz. Çünkü bu kelime de, millet kelimesi gibi, çoğu zaman muhtevassız olarak kullanılmakta, birçokları yurdu, insan emeği katılmamış, mehtaplı, guruplu, “şairane” manzaralardan, bazen bir mezar taşından, bazen kırık bir minareden ibaret saymakta, sembolizme, fetişizme saplanılmaktadır.

Yurt, her şeyden önce, genişliğine ve derinliğine insan emeğiyle yoğrularak üretime boyun eğdirilmiş doğadır. İnsansız toprak, sömürülmeyen yeraltı değerleri, üretime çevrilmemiş akarsu ve deniz... yurttan sayılamaz.

Fakat yalnızca bu şartın gerçekleşmesiyle yurt tamamlanamayacağı gibi, sırf bu anlamdaki “yurt”la millet de bütünleşemez. Yurt, bütün yurttaşların emeğine sunulmuş doğadır. Esasen, ancak üretim ilişkileri bu aşamaya eriştiği taktirdedir ki, doğa -hiç değilse yurt kadrosu içinde- topluma kendisini cömertlikle teslim eder.

X'uncu yüzyıldan başlayarak, özellikle sanayi devriminden sonra, Avrupa'da birinci şart yer yer gerçekleştiği halde, ikincisinin gerçekleşmemiş olması yüzünden, yurtlar daha çok birer kelime halinde kalmaya mahkum olmuştur. Voltaire, “Yoksulların yurdu yoktur” demişti. 1789, geniş halk kütlelerini gerçek yurda doğru götürüyordu. 1790 ve 93 bu yürüyüşün saptırılması tarihleridir.

EKONOMİK HAYAT BİRLİĞİ

Birey için ekonomik hayat, üretim ile tüketimden ibarettir. Tüketim üretimin bir tabii olduğuna göre, bireyin ekonomik hayatını belirleyen üretimdir. Tek insan XVIII'inci yüzyılın bir kuruntusudur. Bun-

^v “Patrie” (yurt) sözcüğü, ilk olarak XVI'ncı yüzyılın hümanistleri tarafından kullanılmıştır: Dolet, Rabelais, Du Bellay, Ronsard. (H. Lefebvre) [a.g.e., s. 137].

dan ötürü, bireyin üretimini, sosyal üretim mekanizmasının bir birimi, bir vidası olarak kabul etmek zorundayız. O halde, bireyin ekonomik hayatının sosyal üretimle belirlendiği sonucuna varırız. Sosyal üretimin, her dönemde, her aşamada aynı ilişkiler düzeni içinde oluşmadığını gördük: göçebe (ilkel) toplumun iştirak halinde mülkiyeti, feodal toplumun toprak mülkiyeti, kapitalist toplumun üretim araçları (makinelere, ilk maddeler, vb.) mülkiyeti (sermaye). Bu çeşitli düzenlerden her birine ayrı, belli bir dağılım ve bölüşüm düzeni uygun düşer. Ekonomik hayat birliğini bu düzenlere göre yorumlamak gerekir. Göçebe (ilkel) toplum, iştirak halinde mülkiyet ve birlikte üretimin nimetlerinden bütün fertlerim birlikte faydalandırmaktadır, Fakat bu toplumun insanı doğanın öylesine kulesidir ki, bu birliğin farkında bile değildir. Bunu ancak sonraki aşamaların ezilen fakat kurtuluş düğümlemlerini çözebilecek bilince varamayan sınıfları farkedebilmişlerdir: Altın devri hülyaları, ütopyalar.

Feodal toplum, ekonomik hayat birliği bakımından bir yandan küçük küçük kadrolarla (aile), bir yandan da derebeyi-toprak kulu ayrılığı ile bölünmüş haldedir. (İlk çağ) ticaret kapitalizminin kölelik kurullarıyla ikiye bölünmüş sitesi, özgür insanlar bakımından sadece bir çıkar birliği manzarası göstermektedir.

Milletin oluşunda zorunlu bir etmen olarak beliren ekonomik hayat birliğini, sosyal iş bölümü düzeniyle, Yeni Zamanlar kapitalizminde aramak gerekir. Ancak, üretim araçlarının sosyal emekte payı olmayan bir sınıfın elinde toplanması sonucunu doğuran sosyal farklılaşma, ekonomik hayat birliğinin kökünden yıkılması ve esasen tamamlanmamış olan milletlerin de içinden ikiye bölünüp parçalanmaları sonucunu vermiştir. Böyle bir toplumda “bir değil iki millet vardır.”

DİL BİRLİĞİ

“Dil ve düşünce hayatı, ortak bir amaca (üretim) yöneltilmiş, ortak bir çabadan, cedlerimizin ilkel işlerinden doğmuştur” (Louis Noire). Dil bilgisi, bize kelimelerin ilkel temellerini, aktif kökler denilen ve bir çabayı anlatan “fiil”lerin meydana getirdiğini, kelimelerin fiillere uygun düşen iş aletlerinden başlamak üzere meydana geldiğini öğretir. Bir üstyapı olan dil de, öteki üstyapılar gibi, sosyal tekniğin gelişmesine bağlı olarak gelişir.

Düşünme, her zaman kelimeler aracılığıyla oluşur. Bir bilginin deyişiyle söyleyelim: “Düşünme sessiz bir nutuktur.” Bu olayı şu örnekle de anlatırlar: Yabancı bir dili çok iyi öğrenen bir kimse o dille düşünmeye başlar. Almanca, İngilizce, Fransızca düşünmek gibi. Ke-

limelerle düşündüğümüzü anlayabilmek için en kısa yol bunu kendimiz denememizdir.

Bu kısa açıklamamızla varılacak sonuç nedir? Dil sosyal emekten doğar ve sosyal tekniğin gelişmesine bağlı olarak gelişir ve birçoklarınınca tamamen bireysel bir olay sanılan düşünmenin ilk maddesi sosyal bir ürün olan dildir. O halde, dil birliği zihinsel faaliyet yakınlığının ve psikolojik anlaşmanın en belirgin ölçütüdür. Ancak, bir toplumu meydana getiren bütün bireylerin sırf aynı dili kullanmaları, o topluma “millet” niteliğini veremeyeceği gibi (ilkel toplumlar), sosyal farklılaşma sonucunda farklılaşan ortak kökenli diller de sırf aynı kökten gelmiş olmaları bakımından dil birliğine esas olamaz. Fransızca, İspanyolca, İtalyanca ve Romence'nin kökü halk Latince'sidir. Milattan sonra IX'uncu yüzyıldaki durumuna “romane” dili adı verilen halk Latincesi, feodal düzene karşı kapitalist aksiyonun gelişmesiyle başlayan millete doğru hareketle birlikte, o yüzyıldan başlayarak, yukarıda adlarını saydığımız dallara ayrılmıştır.

Bugün Avrupa'da kozmopolit zümrelerin, çağını ihtişamla yaşadıktan sonra gittikçe yozlaşan dilleri karşısında, geleceğin kültür dilleri olmaya aday geniş halk kitleleri dilleri sapasağlam yaşamaktadır.

PSİKOLOJİK ANLAŞMA

Cansız nesnelere başlamak üzere, sırasıyla bitkiler, insandan başka hayvanlar, göçebe, feodal... toplumların insanları ve nihayet en ileri aşamadaki toplum insanı üzerinde bir göz gezdirirsek, derece derece zorunluktan özgürlüğe geçildiğini görürüz. Bu gözlemimiz, bizi, en ileri aşamalarda bile, insan iradesinin hiçbir determinizme bağlı bulunmayan bir tür Tanrı olduğu ya da olacağı sonucuna götürmez. Tersine, sosyal tekniğin gelişmesi ölçüsünde, insanın tüm doğa (ve toplum) için geçerli olan nedensel zorunluk üzerinde bilinç kazanmak, doğa kanunlarını fark edip öğrenmek ve tekniğin egemenliği altına almak suretiyle özgürlüğe doğru yol aldığımız anlarız.

Cansız nesnelere tabî olduğu fiziko-şimik determinizmden başlayıp, canlıların tabî olduğu biyolojik determinizm halinde uzanan nedensellik zinciri, alet yapan insanla teknik determinizme ulaşır. Biyolojik insanın içgüdüleri, refleksler halinde beliren hareket imkanları, teknik insanın psişizmi, zekası ve iradesiyle özgürlüğe doğru genişler, açılır, ilkel insanda, psişizmin tekniğe bağlı olduğunu gözlemek, pek kolaydır. Fakat, sosyal tekniğin gelişmesi sonucunda, bir yandan dil, gelenek, hukuk, ahlak, bilim, sanat,... gibi üstyapıların dallanıp budaklanmış olması, bir yandan da insanın, yine bu gelişme sonucunda, daha geniş, nisbi bir hareket özgürlüğüne kavuşmuş bulunması, insan psişizminin tabî olduğu determinizmin gözlem ve tesbitini oldukça güçleştirir. Hele, örgütlenme-

miş toplumun başıboş kanunlarına körü körüne bağlı olan insanı söz konusu ise. Bu tür toplumlarda, bireysel iradelerin yöneldikleri hedeflerle, bu iradelerin karşılaşmasından meydana gelen sosyal olay arasında çoğu zaman görülen ayrılıklar, temel etkenin farkında olmayanları, ya fatalizme, ya da bireysel iradelerin dışında bağımsız ve egemen bir “kollektif bilinç” kuruntusuna götürür. Gerçekte ise, sosyal olay, her zaman sosyal tekniğe ve üretim ilişkilerine bağlı bireysel iradelerin birbirleriyle karşılaşmasının sonucudur. Örgütlü toplumlarla bireysel iradeler, belli, ortak hedeflere yöneltilmiş olduğundan, sosyal olaylar da önceden kestirilmiş, belli sonuçlardan ibarettir.

Fakat bununla, örgütlenmemiş toplumlarda bireysel psikolojilerin uzlaştığı çevreler bulunmadığı sonucuna varılmış olmaz. Tekniğin ve üstyapılar düzeninin bireyler üzerindeki etkisini unutmamak gerekir. Sınıflara bölünmüş toplumlarda, egemen sınıf, üstyapılar düzenini, çeşitli yollarla, ötekilerine kabul ettirir. Bundan ötürüdür ki, örgütlenmemiş toplumlarda da bütün bireylerin üzerinde az çok birleştikleri geniş bir yerleşmiş değerler bölgesi mevcuttur: “iyi”ye ve “kötü”ye, “haklı”ya ve “haksız”a, “güzel”e ve “çirkin”e dair, sistemleştirilmemiş, üzerinde düşünülüp taşınılmamış, yarı bilinçli, müphem tasavvurlar, kanaatler, duygular. Bunlar, sosyal hayat ölçüsünde alınırsa, sosyal psikolojiyi meydana getirirler.

Sosyal psikoloji, bir toplumu meydana getiren bireyler arasında bir yakınlık, bir anlaşma etkeni olması bakımından milletin oluşunda önemli bir etken sayılmak gerekir. Fakat sadece sosyal psikoloji, psikolojik anlaşmayı sağlayabilir mi? İnsan toplumunun birleştirici bağının emek bağı olduğunu görmüşlük. Tam bir psikolojik anlaşma, ancak emek bağına dayanan toplumda, sınıfsız toplumda mümkün olabilir demektir. Sınıflara bölünmüş toplumlarda sosyal emek bir sınıfa, araçlar ise bir başka sınıfa aittir. Bu tür toplumlarda birleştirici sosyal psikoloji etkeninden daha güçlü bir etken, bölücü, ayırıcı rolünü oynamaktadır: Sosyal ideolojiler.

Sosyal ideoloji, oldukça sistemleşmiş, üzerinde bilinç kazanılmış, hedefleri belli değerlere dayanır. Egemen sınıfın ideolojisi, kurulu düzeni korumaya çalıştığından, tabii, sosyal psikoloji değerlerinin de koruyucusudur. Toplumun ilerlemeye doğru değiştirici gücünü taşıyan sınıfların ideolojisi ise, yerleşmiş değerleri gitgide artan bir baskı ile hırpalır, sarsar ve sonunda yıkar. Görülüyor ki, böyle bir çatışmaya sahne olan bir toplumla psikolojik anlaşma değil, psikolojik çatışma vardır.

Avrupa'nın millet aşamasına ayak basıp sosyal farklılaşma yüzünden tamamlanamayan yarım milletleri bugün de bu durumdadır. Bir yanda, çoğunluğu milletlerin gerçek unsurlarını meydana getiren sınıflar, bölücü, parçalayıcı yerleşmiş düzeni ve değerleri sarsmakta, karşı yanda ise, egemen sınıflar, başta millet kelimesi olmak üzere, kelimelerin doku-

naklı titreşimlerinden yararlanarak, fetişizme, sembolizme başvurarak, yerleşmiş değerleri ve düzeni tutmaya çalışmaktadır. Bu sonuncuların, mite, efsaneye, masala dayanan ideolojilerinin başvurabileceği bundan başka bir taktik esasen yoktur.

KÜLTÜR BİRLİĞİ

“Kültür” kelimesi, bizde birçoklarınca, dil, bilim, sanat, felsefe, din, gelenek ve görenekler, hukuk ve ahlaktan ibaret olan muhtevasından tecrid edilerek, içi boş bir biçim halinde kullanılıyor. Esasen birer birer incelenip derinleştirilmeye, doğuş ve oluş etkenleri araştırılmaya ihtiyaç gösteren bu olaylar “kültür”den ayrılınca, “kültür ve teknik ayrı şeylerdir; bir millet kültürünü tarihsel köklerinden, tekniğini ise yabancılardan alabilir”, hatta, “tekniksiz kültür kuracağız” gibi garip yargılara varılıyor. Kültürün sosyal tekniğe olan nedensel bağlılığını daha yukarda çeşitli örneklerle belirtmeye çalışmış bulunduğumuzdan, bir başka yazımızı sırf bu konuya ayırmak ve sözü geçen garip yargılara o yazımızda daha etraflı cevap vermek üzere, kültür özellikleri konusuna geçiyoruz.

Şu sorular karşısında kalabiliriz: Mademki, dil, hukuk, ahlak, bilim, sanat... gibi olaylar sosyal tekniğe dayanmaktadır, mademki her toplum belli sosyal teknik aşamalarından geçmek, sosyal teknikle belirlenen toplum türlerini yaşamak zorunluluğundadır, o halde aynı aşamada bulunan aynı tipten iki toplumun kültürleri de birbirinin tıpatıp aynı olmak gerekir. Günümüzde ya da tarihte birbirine her bakımdan eşit hiç olmazsa iki toplum gösterilebilir mi? Başta dil olmak üzere, üstyapılar adıyla yukarda sıralanan olaylardan hangisi, aynı türden iki toplumda eşitlik göstermektedir ya da göstermiştir?

Göçebe, (kölec) feodal, kapitalist... adlarıyla andığımız toplum türleri, toplumların sıvı halinde içlerine dökülüp boşaldıkları sert birer dökümcü kalıbı değildir. Başta doğa farkları olmak üzere, yeryüzünü kaplayan geniş toplumlar kadrosu içinde alınan yer, geçiş dönemlerindeki keşifmeler, öteki toplumların etkileri, sosyal teknikte hızla sıçramalar, gerilemeler gibi etkenler, belli toplumlara belli özellikler verir. Fakat bu özellikler hiçbir zaman üst yapıların ana çizgilerini silecek nitelikte olamaz, (ilkel) göçebe toplumda miras hukuku, feodal toplumda tecrübî ambriyoloji, kapitalist toplumda animizm aramak boştur. Bununla birlikte, kültür özelliklerinin önemi hiç de küçümsenemez. Aynı aşamada -mesela millet aşamasında- bulunan aynı tür toplumlar birbirlerinden ancak kültür özellikleri ölçütüyle ayırdedilebilir.

Yalnızca bu özellikler bir toplumda kültür birliğinin varlığını anlatabilir mi? Yukardan beri çeşitli vesilelerle gördük ki, feodalizmden kapitalizme geçip millet aşamasına giren toplumlar, sosyal farklılaş-

malar yüzünden, toplum ölçüsünde, ne yurt, ne ekonomik hayat, ne dil birliğini sağlayabilmişler, ne de psikolojik anlaşmaya varabilmişlerdir. Bu yüzden tamamlanıp bütünleşemeyen yarım-milletlerde, bütün bireyler bakımından, kültür birliği bulmak imkansızdır. Bugün birbirine gitgide daha sıkı malî bağlarla bağlanarak adeta ayrı bir toplum haline gelen, çeşitli toplumlara mensup kozmopolit zümrelerin kültürleri karşısında, geniş dünya topluluğuna millî özellikleriyle katılmaya aday kitlelerin millî kültürleri yer almakta ve gelişmektedir.

Görülüyor ki, geniş halk kitlelerinin, gerçek milletlerin sırtlarından geçinenlerce, bir yandan çözülmesini çıkarlarına uygun görmedikleri millî sorunları bu kitlelere unutturmak, bir yandan da öteki milletleri boyunduruk altına almak amaç ve kaygılarıyla uydurulan “ırk üstünlüğü”, “milleti Devlet yaratır”, “kollektif bilinç”, “doğal sınırlar”... gibi iddealar birer yalandan ibarettir.

Millet, sosyal gelişme yolunda bir aşamadır, bir gerektir. Bazı toplumlar bu asamaya girmişler, fakat millet olarak henüz tamamlanıp bütünleşmemişlerdir. “Beşeri”ye giden yolun bu son aşaması da elbet yaşanacak, aşılacaktır.

SONNOTLAR

¹ Bu yazı iki kısımdan meydana geliyor. Birinci kısımda Alman ve İtalyan faşistlerinin millet görüşleri ile öteki burjuva görüşleri -eleştirili olarak- özetlenmiştir. Özetler, bir dergi yazısına sığdırılmak istendiği için, son derece kısa, bundan ötürü de yetersiz olmakla birlikte, konuyu incelememiş olanlara oldukça derli toplu bir fikir verebilir. İkinci kısımda, J. Stalin'in tanımı açıklanmaya çalışılarak, Marksist millet görüşü -yine pek kısa olarak- açıklanmak istenmiştir. Stalin'in tanımı, 1912'de yayımladığı “Marksizm ve Millî Mesele” adlı kitabından aktarılmıştı. Türkçesi geçen yıl bizde de yayımlanan adı geçen kitabını Stalin, Rus imparatorluğunda birçok milletin bulunmasından ötürü partisinin karşısına çıkan somut sorunları çözümlmek amacıyla yazmıştır. (B.k. J. Stalin, *Marksizm ve Millî Mesele*, çev. M. Kabagil Sol Yayınları, Ankara 1967). Marksistlerce bugüne dek daha uygunu önerilmemiş olan tanım, millet gerçeğinin tüm unsurlarını kapsamakla birlikte, hemen her tanım gibi, oldukça mekanik bir niteliktedir. “Milletin dört karakterini, sadece yanyana koyarak, sayar; bunları diyalektik olarak birbirine bağlamaz; bu dört karakterin, belirli bir tarihsel evrimin sonucu olarak, nasıl doğabildiğini, milleti tarihsel olarak nasıl meydana getirdiğini göstermez” (Bk. Jean Chesneaux, *Le processus de formation des nations en Afrique et en Asie = Asya ve Afrika'da milletlerin meydana geliş süreci*. La Pensée, fevrier 1965, no. 119, p. 73). Yazımda, Stalin'in tanımı işte bu nedenle açıklanmak istenmişti. Ne var ki, o yıllarda eldeki kaynakların sınırlı olmasından da ötürü, denemem pek de başarılı olmamış, hatta güdük ve ilkel kalmıştır. Üstelik, Max Beer'in “Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Genel Tarihi” adlı kiti-

bindaki yanlışlara uyararak önsözde de belirttiğim gibi göçebelik ve toprağa yerleşme ve iştirakçi ilkel topluluktan sınıflı topluma geçişteki işbölümü aşamaları ile “üretim tarzı” ve bununla belirlenen “sosyal kuruluş” kavramlarım birbirine karıştırmış, kölelik aşamasını yer yer atlayıvermiş. İlk çağ Yunan ve Roma'sında en belirgin yan ve ilişkileriyle kendini gösteren kölelik yerine feodalizmden (ve kapitalizmden) söz açmışım (Bk. Mak Beer, *Histoire general du socialisme et des luttes sociaies*, Les Revus, Paris 1930, P. 17-25, 63. C-4, 94 - 98, 1941'de, “Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Umumi Tarihi” adıyla yayımlanan Türkçe çeviride, nedense “feodalizm” sözcüğü kullanılmayarak “orta-çağ” sözcüğü tercih edilmiştir (Çev. Zühtü Uray, Maarif Marbaası 1941, s. 23 ve 24). İşte bu nedenlerle, yazıyı söz konusu yanlışlarıyla aktarmakta bir yarar görmedim. “Millet tarihsel bir aşamadır” arabaşlık bölümünün Orta-çağa kadar olan kısmını atarak, yerine köşeli parantezler [] içinde yeni bir parça ekledim. J. Stalin adı geçen kitabında, milleti kapitalizm çağının bir ürünü olarak alır. “Millet, yalnız bir tarihsel kategori değildir; belirli bir çağın, yükselen kapitalizm çağının bir tarihi kategorisidir. Feodalizmin tasfiyesi ve kapitalizmin gelişmesi süreci, aynı zamanda, insanların milletler halinde teşekkülü sürecidir” der (Bk. Türkçe çeviri, S. 21). Marksistlerin bir kısmı bugün de bu görüştedir. Yazımda, ben de, bu görüş üzerinde yürümüştüm. Oysa, özellikle ikinci Dünya Savaşından sonra, başarıya ulaştırılan milli kurtuluş savaşlarının da etkisiyle, milletlerin meydana geliş sürecinin başlangıcını kapitalizm-öncesi aşamalarda gören Asyalı, Afrikalı ve Batılı Marksistler de çıkmıştır. Örneğin, Vietnam milletin doğuşunu X'uncu yüzyılda Çinlilerin bu ülkeden ayrılmalarından sonraya ya da Le hanedanı dönemine (XV - XVIII'inci yüzyıllar) yahut Tay-Son milli ayaklanma'sına (1772-1802), Çin milletin doğuşunu modern zamanlardan önceye, hatta Han hanedanı (m. ö. II'inci yüzyıl ile m. s. II'inci yüzyıl) hatta Kinhanedanı (M.Ö. III'üncü yüzyıl) dönemlerine kadar götüren bilginler vardır (Bk. J. Chesneaux, a. g. dergi, S. 74-75).

Millet sorunu, “Asya tarzı üretim” varsayımıyla ilgili olarak da ortaya atılmıştır. J. Chesneaux, aynı yazısında (s. 81) bu konuda şunları söylüyor: «Ekonomik hayat birliği, milletlerin meydana geliş süreci konusunda marksistler arasındaki tartışmaların en canlı olduğu noktalardan biridir. Marksizmin klasikleri bu “ekonomik birlik” kavramı üzerinde gerçekten pek açık seçik değildir. Ekonomik hayat birliği Kozlof ya da Potekhine'in söyledikleri gibi, kapitalist milli pazarla (öncelikle sosyalist milli pazarla) tamamıyla bir tutulabilir mi? Kapitalizmin gelişmesinden önceki biçimler altında da ortaya çıkabilir mi? Bu mesele gerçekte Asya tarzı üretim meselesine bağlıdır. Hiç değilse bazı Afrika-Asya ülkelerinde, Asya tarzı üretime bağlı eski ekonomik örgütlenme, bir ekonomik devletçiliği, bir ekonomik birlik biçimini, ekonomik bağlantıyı gerektirmekte idi. Hatta Asya tarzı üretim yerini feodal eğilimli ilişkilere bıraktığı zaman bile, bu ilişkiler «Asyatik» kökenlerinin damgasını taşıyor ve bu ekonomik bağlantı karakterini muhafaza ediyordu; örneğin Çin'de idari ve askeri mekanizmayı beslemek için (maaş ve ücretler pirinçle ödenmek üzere) pirincin stok edildiği genel ambarlar ya

da büyük sulama işleminin Devletçe yönetilmesi. Demek öyle görünüyor ki, daha kapitalizm öncesi dönemde, hiç değilse bu ülkelerden bazılarında Batı'nın kapitalizm - öncesi köleci yada feodal toplumlarında olabileceğinden daha ilerlemiş bir ekonomik birlik meydana gelmiştir.» Bu düşünceler Osmanlı İmparatorluğu için de -hiç değilse ilk bakışta- ilginçtir. Şu da var ki, buna karşı, “Asya tarzı üretim” varsayımında üretim güçlerinin insan unsurunun kapalı köy kadrosuyla sınırlı olduğu, kapalı köyün ise tanımımızdaki unsurlarıyla milletin meydana gelmesine engel olduğu da söylenebilir. Hele Osmanlı İmparatorluğunda da olduğu gibi, egemenlikleri altına aldıkları ülkelerde kapitalizm- öncesi çeşitli kuruluşlardaki toplumların yer aldığı ve dilleri, kültürleri (dinlerini de ekleyelim) ve psikolojileri farklı, hatta birbirine düşman kavimlerin yaşadığı imparatorlukların bu durumu da düşünülürse, söz konusu görüş büsbütün zedelenir.

Burada, son zamanlarda bizde de iyice tartışma konusu olan “Asya tarzı üretim” varsayımı üzerinde kısaca durmak pek yersiz olmaz. Kemal Tahir'in çok haklı uyarılarından ve *Eylem* dergisinin 1 Ağustos 1944 sayısındaki (cilt 1, sayı 6) yazımdan bir süre sonra başlayan bu tartışmalar, iki bakımdan çok yararlı olmuştur. Bir kere birçoklarına, ezberlemesine “ilkel komün, kölelik, feodalizm, kapitalizm, sosyalizm” demekle, pratiğe doğrudan uygulanabilir bir şey söylenmiş olmayacağını anlatmış, tarihsel maddeci teoriye, bu arada “üretim tarzı” ve “sosyal kuruluş” kavramlarına iyice eğilmek zorunluluğunu duyurmuştur. Marx ve Engels'in son günlerde bizde de çevirişi yayımlanan “Alman İdeolojisi”ndeki -söz konusu yazıma bir kısmını aktardığım- şu sözlerini bir kez daha hatırlatayım: “Çıkarılan bu genel sonuçlar, bu soyutlamalar, gerçek tarihten koparılarak kendi başlarına ele alındıklarında hiçbir değer taşımazlar. Bunlar, tarihi malzemeyi daha kolaylıkla sınıflandırmamıza ve bu malzemenin farklı bölümlerinin nasıl istif edilmesi gerektiğini göstermeye yararlar. Ama bunlar, felsefenin yaptığı gibi, tarihi çağları düzenli bir biçimde birbirine bağlamayı sağlayacak bir reçeteyi ya da şemayı asla veremezler bize. Buna karşılık, asıl güçlük, ister eski çağlar ister bugünle ilgili olsun, bu malzemeyi incelemeye, sınıflamaya ve gerçekten analiz etmeye koyulduğumuzda ortaya çıkar” (K. Mars-F. Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Selahattin Hilav, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1968, S. 50). “Asya tarzı üretim” tartışmalarının ikinci sonucu da, kendi tarihimize eğilmek zorunluluğunu duymamız oldu. Bunun ürünlerini ergeç mutlaka alacağız. Ezberlenmiş düşünsel modelleri Türkiye'de varsaymak gibi idealist bir davranıştan kurtulacak, diyalektik ve tarihsel maddeci davranışı kavrayarak benimsediğimizi o zaman isbatlamış olacağız.

Tartışmanın bu olumlu yanlarına karşılık, olumsuz yanları da olmuştur. Kimi aydınlar, bu kez de “Asya tarzı üretim” varsayımını yeni bir “reçete” gibi almışlar, üstelik tarihimizi de iyice incelemeksizin, gümrükten mal kaçırır gibi, bu «reçete» ile, günümüz, hatta geleceğimiz hakkında bile -“Recherches Internationales” dergisinin teşhisiyle - “ütopik” sonuçlar çıkarıvermişlerdir (Bk. *Recherches Internationales*, No. 57-58, 1967, P. 277). Nihayet, kulaktan dolma bazı “sosyalist” gündelik politikacılar, söz konusu “ütopik” sonuçları

adeta kapışmışlar ve bir “ceberut Devlet, tepeden inme” edebiyatı yaratmışlardır.

“Asya tarzı üretim” varsayımı, kapitalist sosyalist başlıca ülkelerde birçok marksist bilginin, elli yıla yakın bir zamandan beri, özellikle son on yılda üzerine önemle eğildiği ciddi bir sorundur. Hemen ekleyelim ki, varsayım tarihle gerçekleşirse, “feodal” sözcüğünü reçete halinde benimseyenlerin sandıkları gibi marksizm tehlikeye düşmez, tersine zenginleşir. “Asya tarzı üretim”, bazı Asya, Afrika ve Güney-Amerika toplumlarının, tarihlerinin belirli dönemlerinde gösterdikleri özelliklerden hareketle -yüksek derecede soyutlama sonucunda- çıkarılmış bir varsayımdan öteye gitmeyecek midir, yoksa -ilerleyici somutlarla ve gerçeklemelerle- gerçekliği isbatlanacak mıdır? Bunu zaman gösterecek. Unutulmamalıdır ki, ilkel iştirakçi rejim, kölelik ve feodalizm üzerindeki bilgiler de daha yeterince geliştirilebilmiş, işlenmiş değildir. Başta bir kısım Doğu toplumlarının belirli tarihsel dönemlerde gösterdiği özelliklere gelince; bunu, varsayımı kesinlikle reddedenler bile inkar etmemektedirler. Millet olarak meydana geliş sürecimizin başlangıcını nerede göreceğiz? Bunu Osmanlılar Türkiye'sinde bulmak mümkün müdür? Konumuzla ilgili bu önemli sorular dahil, bir çok sorunun cevabını bizler, tarihimizde, kendi özelliklerimizi araştırarak bulacağız.

² Mareşal Pétain. “Fransız faşizmi ile ilişkileri gayet iyi bilinen ve oynayacağı role 1934'ten beri hazırlanmış olan Pétain” (Bk. Paul Louis, Fransız Sosyalizmi Tarihi, çev. Şerif Hulüsi, Dördüncü Yayınevi, İstanbul 1966, S. 367), 1940'ta -Genel Kurmay Başkanı General Weygand'la birlik olup- Fransa'yı Hitler Almanya'sına peşkeş çekmiş ve Vichy rejimi diye anılan sözde milliyetçi, düşmanla işbirlikçi faşist bir rejim kurarak, Hitlerin isteklerine göre, Fransa'yı yönetmiştir. Vichy rejimi, o sıralarda “yüzbinlerce insanı, faşist savaş sanayiine hizmet etsinler diye, Almanya'ya gönderiyordu (a.g.e., s. 369). Pétain, kurtuluştan sonra, vatana ihanet suçundan yargılanmış, yaşı dolayısıyla müebbed hapse mahkum edilmiş ve 1951'de ölmüştür.

³ Pierre Laval. Önce sosyalistken sonra faşist olmuştur. “Fransa'nın siyasetini Pétain'in vasiliği altında idare eden Pierre Laval, baskılar yaparak, tehditlere başvurarak, vicdanları para ile satın alarak şaşkına döndürülmüş bir Millî Meclisten tarihi bir gün olan 10 Temmuz 1940 günü güvenoyu aldı. Bu güvenoyu, aslında, Pétain'in diktatörlüğünü getirip, demokrasiyi yoketmek demektir. Laval'e güvenoyu vermekle Fransız halkını temsil etmek görevine ihanet etmiş olanların işledikleri suçun dehşetini anladıklarını pek sanmıyoruz. Demokrasinin tahtından indirilmesi kararına ancak 80 milletvekili karşı çıkmıştı. Bunlar Parlamentodaki üye sayısının onbirde birini teşkil ediyorlardı (Faul Louis, a.g.e., s.368). Laval, kurtuluştan sonra, vatana ihanet suçundan yargılanarak, 1945'te kurşuna dizildi.

⁴ Milli-sosyalist, faşist Hitler ordularınca istila edilen Avrupa ülkelerinde düşmanın kurdurduğu tüm hükümetler, basta Norveç'in Qulsling'i gelmek üzere, sözde-milliyetçi, faşist unsurlardan meydana gelmişti.

⁵ İrkçi Hitler rejiminde en çok zulme uğrayan Yahudiler (tabii emekçi kitleleri), bir millet olamadıkları için, Yahudiliği ötedenberi ırkçılığa dayandırmışlar ve “seçkin kavim” oldukları ideasını İsrail Devleti kurduktan sonra da sürdürmüşlerdir. Daha 1862'de Moise Hesse “Roma ve Kudüs» adlı kitabında, yahudilerin ırk içgüdüleriyle varlıklarını koruduklarını yazar. Léo Pinsker “Kendi kendini kurtarış” adlı kitabında (1892), yahudilerin “arı (saf) bir kökene” sahip oldukları için birbirlerine bağlı olduklarını söyler. Théodore Herzl'in “Yahudi Devleti” adlı kitabına (1895) göre, Yahudiler, “ırkların girişine (inférence) engel olan” evlenme yasaları sayesinde, tek bir kavim ve arı bir ırk olarak kendilerini korumuşlardır (Bk. Al Hakam Darwaza, Un bref aperçu de la question Palestinienne = Filistin sorununa kısaca bir bakış, Beyrouth - Liban 1966, p, 16). “Seçkin, kavim” ideasını benimseyen ve bunu ırk temeline dayandıran siyonizm, esasta, Hitler antisemitizmiyle birleşir. “Siyonist liderler, Herzi'den Weizmann'a. Ben - Gourion'dan Goldmann'a kadar, hep hep, siyonizinin asıl düşmanının antisemitizm değil, (başka kavimlerin içinde) “erime” olduğu kanısını taşımışlar ve yaymışlardır (Bk. Fayez A. Sayegh, Le colonialisme sioniste en Palestine = Filistin'de Siyonist sömürgecilik, Beyrouth - Liban 1966, p. 22). İsrail Devleti kurduktan sonra, Filistin araplarının “güvenlik bölgesi”ndeki “getthos”larda, sürekli sıkıyönetim altında türlü baskılara uğratılmasının dayandığı görüş de, Yahudilerin “seçkin kavim” oldukları iddiasıdır. Faşizm, millî-sosyalist, faşist Hitler rejimine ve bu rejimin antisemitizmine (Yahudi aleyhtarlığına) ötedenberi karşı olan bu satırların yazarı, elbette ki, ırkçı, milletlerarası siyonizme de karşıdır.

⁶ 1836'da Hollanda'dan ayrılarak bağımsız Devlet olan Belçika'da fransızca konuşan Valonlar ile flamanca konuşan Flamanlar arasında başlangıçtan beri dil uzlaşmazlığı vardır. 1967 Şubatında Louvin Üniversitesinde çıkan anlaşmazlığın Belçika'da yarattığı bunalım, dil sorununun politik alanda da ne derece önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

⁷ Oskar Lange, Ekonomi Politik, çev. Muvaffak Şeref, Ataç Kitabeyi, İstanbul 1965, cilt I, S. 52-53.

⁸ 1950 yılında j. Stalin'in Dilbilimde Marksizm Konusunda adlı yazısı yayımlandı (Fransızca çevirisi j. Staline, A propos du marxisme en linguistique, Etudes Sovietiques, Paris 1951). Türkçesi bizde yeni yayımlanan (j. V. Stalin, Marksizm ve Dil, çev. Adil Onural, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1968) sözkonusu yazısında Stalin, o günlerdeki marksistlerce genellikle benimsenen görüşe karşı, dilin bir üstyapı kurulu ve sınıfsal karakterde olmadığı tezini öne sürer. İlkın “altyapı” ve “üstyapı” kavramlarını açıklar. “Altyapı, toplumun gelişmesinin belli bir aşamasındaki ekonomik temeldir. Üstyapı, toplumun, politik, hukuki, dinsel, artistik, filozofik görüşleri ile bu politik, hukukî ve öteki görüşlere uygun düşen kurullardır. Her altyapı, kendi malı olarak kendisine uygun düşen bir üstyapıya sahiptir. (...) Eğer altyapı değişir ve ortadan kalkarsa, üstyapı da ardsıra değişir ve ortadan kalkar; yeni bir altyapı meydana gelirse, ona uygun düşen üstyapı da ardsıra meydana gelir.

(...) Üstyapıyı yaratan altyapıdır; ama bu hiç de üstyapının altyapısını yansıtmakla yetindiği, pasif olduğu, altyapısının akıbetiyle, sınıfların akıbetiyle, rejimin karakteriyle ilgilenmediği anlamına gelmez. Tersine, bir kez doğdu mu, pek büyük bir aktif güç haline dönüşür, altyapının biçimlenmesine ve pekişmesine aktif olarak yardım eder; yeni rejime, eski temeli ve eski sınıfları temizlemesinde ve tasfiye etmesinde yardımda bulunmak için tüm tedbirleri alır» der (Türkçe çeviri, s. 12-13, 14). Stalin dili önce bu bakımdan üstyapıyla karşılaştırır. “Bu bakımdan, der, dil üstyapıdan kökünden ayrılır. Dil, belli bir toplumun bağrında eski ya da yeni, şu ya da bir başka altyapı tarafından değil toplumun yüzyıllar boyunca tüm tarihi ve altyapıları tarafından meydana getirilir. Herhangi bir sınıf tarafından değil, tüm toplumca, toplumun tüm sınıflarınca, yüzlerce kuşağın çabalarıyla yaratılır. Herhangi bir sınıfın değil, tüm toplumun, toplumun tüm sınıflarının ihtiyaçlarını gidermek için yaratılır. İşte bu nedenledir ki, *tüm* toplum için tek ve toplumun tüm üyeleri için ortak dil olarak, halkın tümünün dili olarak yaratılır (T. ç s. 14-15) Stalin, üstyapı ile dil arasındaki farkın nedeni olarak, dili üstyapıdan ayıran önemli bir noktayı daha açıklığa kavuşturur. “Üstyapı, üretime, insanın üretici çabasına doğrudan bağlı değildir. Üretime ancak dolaylı olarak, ekonominin aracılığıyla, altyapının aracılığıyla bağlıdır. Bundan ötürüdür ki, üstyapı, üretim güçlerinin seviyesinde meydana gelen değişiklikleri hemencecik ve doğrudan yansıtmaz; ancak altyapıda değişiklikler olmasından sonra, yani üretimdeki değişikliklerin altyapı değişiklikleri içinde bir kez biçimlenmesinden sonra yansıtır. Bu, üstyapının etki alanının dar ve sınırlı olduğunu anlatır. Dil [ise], tersine, insanın üretici çabasına ve yalnızca üretici çabasına değil, aynı zamanda, üretimden altyapıya, altyapıdan üstyapıya kadar, işinin tüm alanlarında insanın tüm çabalarına doğrudan bağlıdır. Bundan ötürüdür ki dil, altyapıda değişiklikler olmasını beklemezsizin, üretimde meydana gelen değişiklikleri hemencecik ve doğrudan yansıtır. Bundan ötürüdür ki, dilin insanın tüm faaliyet çevresini kaplayan etki alanı, üstyapının etki alanından çok daha geniş ve çeşitlidir. Hatta hemen hemen sınırsızdır (T. çeviri, s. 18-19).

Stalin, yazısında, bir de altyapı değiştirildikten sonra dilin değiştirilmesi gerekli olup olmadığı sorununa değinir. Sorunu pratik açıdan, yararlılık açısından ele alır. Önce, Rusya'da son yüzyıl içinde meydana gelen köklü dönüşümlere değinerek, Rus dilinin o süre içinde ne olduğunu gözden geçirir. “Puşkin'in ölümü üzerinden, yüzyılı aşkın bir süreç geçmiştir. Bu süre içinde, Rusya'da feodal rejim ve kapitalist rejim tasfiyeye uğratılmış ve üçüncü bir rejim, sosyalist rejim doğmuştur. Demek oluyor ki, iki altyapı üstyapılarıyla birlikte tasfiye edilmiş ve yeni bir altyapı, bir sosyalist altyapı, yeni üstyapısıyla birlikte doğmuştur. Oysa örneğin, Rus dili ele alınırsa, bu dil, bu uzun süre sırasında köklü hiçbir dönüşüme uğramamıştır ve modern Rus dili, yapı-bakımından, Puşkin'in dilinden az farklıdır. Bu dönem boyunca Rus dilinde değişen nedir? Rus dilinin vokabüleri (sözcük hazinesi) iyice zenginleşmiştir; köhnemiş çok sayıda sözcük vokabülerden silinip kaybolmuştur; önemli sayıda sözcüğün anlamı değişikliğe uğramıştır; dilin gramer yapısı tekemmül etmiştir. Puşkin'in dilinin yapısına gelince; grameri ve temel vokabüleriyle bu

dil, tüm esas karakterlerini muhafaza etmiştir ve modern Rus dilinin dayanağı olarak durmaktadır. Ve bu, tamamıyla anlaşılabilir bir şeydir. Gerçekten de, her devrimden sonra, dilin o günkü yapısını, gramerini ve temel vokabülerini, üstyapı için olağan olduğu şekilde ortadan kaldırmak ve yerine yeni bir yapı, bir gramer ve bir temel vokabüler koymak neye yarayacaktır? “Su”ya, “toprak”a, “dağ”a, “orman”a, “balık”a, “insan”a, “yürümek”e, “yapmak”a, “üretmek”e, “alışveriş yapmak”a, vs... artık, su, toprak, dağ, v.b... denilmeyip başka adlar verilmesinde, kimin yararı olacaktır? Dilde sözcüklerdeki değişikliklerin, cümlede sözcükler düzeninin, mevcut gramere göre değil de, büsbütün ayrı bir gramere göre meydana gelmesinde kimin yararı olacaktır? Dilde böylesi bir altüst etmenin devrine ne yararı olacaktır? Genellikle, tarih, aynı bir zorunlukla yapmaya zorlanmadıkça, önemli hiçbir şey yapamaz» (T. ç., s. 17-18).

Stalin'in düşünme tarzının yazılarında yansıyan başlıca özelliği, son derece sistemli olmasıdır. Anlatmak istediği ne kadarını gerektiriyorsa, ne fazla ne eksik, o kadarını söyler. Bundan ötürü, yukarki aktarımlarla yetinilmeyerek yazısının tümü okunmalıdır.

Stalin'in söz konusu yazısı, Türk marksistlerini de etkilemekte gecikmemiştir. Dil sorunu bizleri yalnızca teorik açıdan değil, pratik açıdan da -öteki ülkelerin marksistlerinden daha çok- ilgilendiriyordu. Bizde, altyapıda köklü bir dönüşüm de olmadığı halde, dilimizi -hiç değilse sözcük hazinesi bakımından- temelinden değiştirmeye yönelmiş bir akımla karşı karşıya idik. Hatta, bu akıma, üzerinde iyice düşünüp taşınmaksızın, bizler de kendimizi kaptırmıştık. Hatta gelişmesine bizler de katkıda bulunuyorduk. Halktan uzak bir dilden (Osmanlıcadan) kurtulalım derken, yoksa halktan büsbütün uzak bir başka dile doğru mu sürüklenmekte idik? 1950'deki yazımda (Dergi Üzerine) bu kaygı açıkça belirir. Stalin'in yazısını dilimize kazandıran Adil Onural arkadaşımız da, öyle anlaşıyor ki, bu kaygı içinde. Türk solunun öztürkçecilikte hayli ileri gitmiş, hatta zaman zaman, yer yer aşırılığa varmış çevirmen ve yazarlarından başlıcalarında bir süredir beliren bir gerileme, bir eskiye dönme eğilimi de yine bu kaygıdan ileri gelse gerek. Kaygımız yerinde midir?

Bu sorunun cevabını araştırmadan önce Stalin'in yazısını bir kez daha tümüyle gözden geçirmemiz yararlı olur. Stalin, yazısında, başlıca Rus dili ile Ukrayna, Beyaz Rusya, Özbek, Kazak, Gürcü, Ermeni, Eston, Leton, Litvan, Moldav, Tatar, Azeri, Başkır, Türkmen dillerini örnek olarak gösterir. Fransızca ve İngilizceye de değinir. Ama bu diller, -gerek sözcük hazineleri (vokabülerleri), gerek gramerleri bakımından- su katılmamış, katılmışsa da az katılmış, kimliklerini kazanmış dillerdir. Stalin, dilin her zaman sınıfsal bir karakter taşımış ve taşımakta olduğu, toplum için ortak ve tek bir dil, sınıfsal bir karakterde olmayıp tüm halkın malı olan bir dil bulunmadığı doğru mudur? sorusunu cevaplarırken şunları söyler: «Sınıfların bulunmadığı bir toplumda bir sınıf dilinin söz konusu bile olamayacağını anlamak zor değildir, tikel komün rejimi, sınıflar diye bir şey bilmiyordu. Bu koşullar içinde ilkel

komün rejiminde demek ki sınıf dili bulunamazdı - dil, tüm topluluk için ortak ve tek idi. (...) Klan dillerini kabile dillerine, kabile dillerini kavim dillerine, kavim dillerini milli dillere ulaştırmış olan sonraki gelişmelere gelince - her yerde, gelişmenin her aşamasında, dil, toplum halinde yaşayan insanlar arasında anlaşma ve haberleşme aracı olarak, her zaman toplum için ortak ve tek olmuş ve toplumun üyelerine, sosyal durumlarına bağlı olmaksızın, eşitlikle hizmet etmiştir. Burada, örneğin Keyhusrev'in ve Büyük İskender'in ya da Sezar'ın ve Şarımayn'ın imparatorluklarında olduğu gibi kendilerine mahsus altyapıları bulunmayan ve askerî ve idari, gelip geçici ve dayanaksız kuruluşlardan başka bir şey olmayan, kölelik çağındaki ve Ortaçağdaki imparatorlukların sözünü etmiyorum. Bunların imparatorluk için tek, imparatorluğun tüm üyelerince anlaşılır dilleri yoktu ve olamazdı. Bu imparatorluklar, kendi öz hayatlarını süren ve kendi öz dillerine sahip olan bir kabileler ve kavimler yığılmasını (conglomérat) temsil ediyorlardı. Demek ki, sözünü ettiğim, bu imparatorluklar ve benzerleri değil, imparatorluğun kısımlarını meydana getiren, kendi altyapılarına sahip ve uzun zamanlardan beri oluşmuş dilleri bulunan kabile ve kavimlerdir. Tarih gösteriyor ki, bu kabilelerin ve bu kavimlerin dilleri, sınıf dilleri değil, halkın hepsinin dili kabile ve kavimlerin [ayrı ayrı her birinde] ortak ve bunlarca anlaşılır diller idiler.» (T. çeviri, s. 20-21).

Stalin'in yukarki sözleri, bizim dil sorunumuzun (ve millet sorunumuzun) çözümlenmesi için de önemli ipuçları veriyor. Şöyle ki: Osmanlı İmparatorluğunun da, yukarda anılan imparatorlukların bir "benzeri" olduğunda şüphe yoktur. Sınırları içinde, kendi altyapılarına sahip olan ve uzun zamanlardan beri oluşmuş dilleri bulunan kavimlerin (ve yer yer kabilelerin) yaşadığı bir imparatorluk. (Bizde zaman zaman Osmanlı İmparatorluğunu tek bir "toplum" sayanlar çıkıyor ki, bu, ekonomik ve sosyolojik açılardan apaçık bir yanılgıdır. Bk. Sencer Dıvıçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu*, Sermet Matbaası, İstanbul 1957). Osmanlıcaya gelince; bu konuda yargıyı Adil Onural'a bırakalım. Çevirisine bir dipnotu ekleyen arkadaşımız, Osmanlıca üzerine şunları söylüyor: "Stalin'in Balkan halklarının dillerine karşı Türkçeyi kullandığını söylediği Osmanlı sömürücü sınıfının, Türk halkının öz diline karşı da arapça ve farsçayı kullanmaktan geri kalmadığını belirtmek lazımdır. Hakikatte, bu sınıf kendi dar sınırları içinde muteber olan ve böyle elmasını da şuurla istediği bir edebiyat, ilim ve devlet "dil"inden başka hiçbir dile saygılı değildi. Ve bugün, doğru olarak, Osmanlıca adı verilen bu "dil" ihtiva ettiği arapça ve farsça unsurlardan ötürü, yalnız Türk halkı için anlaşılmaz olmakla kalmıyor, fakat terkindeki Türkçe ve Farsça unsurlardan ötürü Arap halkı; Türkçe ve Arapça unsurlardan ötürü de İran halkı için aynı derecede anlaşılmaz bir dil vasfı taşıyordu. Bu "dil" in kendine has bir grameri ve vokabüleri yoktu. Öyle ki, Osmanlıcanın sinesinde topladığı bu üç dile ait gramer ve lügat unsurları geldikleri ana kaynaklarına iade edilecek olsa, geriye Osmanlıca diye bir şey kalmazdı.» (s. 38).

Onural'ın seçtiği dilden yana değilim. Çevirisi gözden geçirilse görüleceği gibi, hatta 48 inci sahifedeki aktarımda görülceği gibi, içine sık sık Fransızca

ve yer yer öztürkçe sözcükler katılarak büsbütün katışık hale konulmuş bir Osmanlıcadan başka bir şey değil çünkü. Bundan ötürüdür ki, Stalin'den aktarımları da çevirisinden almayarak, Fransızcasından kendim çevirdim. Osmanlıcaya değgin yargısına ise -fazlaca katı ve kesin olmakla birlikte- içtenlikle katlıyorum.

Osmanlı İmparatorluğu ve Osmanlıca üzerine söylediklerimi ve Onursal'dan aktardıklarımı özetlersek, kısaca diyebiliriz ki, sınırları içinde, kendi altyapılarına sahip ve uzun zamanlardan beri oluşmuş dilleri bulunan kavimlerin yaşadığı bir imparatorluk ve bu kavimleri sömüren siyasi, askeri ve idari gücü temsil ederlerin yamalı bohça, katışık, sınıfsal karakterde “dil”i. Pekiyi, imparatorluğun “misak-ı-millî” ile sınırlayarak kurtardığımız parçasının, bugünkü Türkiye'mizin -hiç değilse cumhuriyet döneminin başlangıcındaki- durumu ne idi? Cumhuriyet döneminin başlangıcında da ekonomik ve sosyal bakımlardan bütünleşmiş bir Türkiye'den söz açılmaz. Bundan ötürüdür ki biz, milletleşme sürecine de millî kurtuluş savaşımızla ayak basmışızdır. Dile gelince; Kürtçe, arapça, lazca, Çerkezce, v.b. gibi apayrı vokabülerleri ve gramerleriyle çeşitli diller (“azınlıklar” denilen yurttaşların rumca, ermenice, yahudiceleri de cabası) ve bir de Onursal'ın ne idüğünü belirttiği Osmanlıca.

Buraya Stalin'in lehçelere değgin sözlerini de aktarayım : «Sınıf lehçeleri -ki bunlara jargon denilmesi daha doğru olur- halk kitlelerine değil, sosyal hiyerarşinin doruğundaki küçük bir tabakaya hizmet ederler. Üstelik, bunların kendilerine özgü ne gramer sistemleri, ne de temel sözcük hazineleri vardır. Bundan ötürü, bunlar hiçbir zaman bağımsız diller haline gelemezler. Yöresel (mahallî) lehçelere gelince; bunlar, tersine, halk kitlelerine hizmet ederler ve kendi gramer sistemlerine ve temel sözcük hazinelerine sahiptirler. Bunun için, bazı yöresel lehçeler, milletlerin meydana geliş süreci içinde, millî dile temel olabilir ve bağımsız diller haline gelebilirler. Örneğin Rus dilinin Kursk-Orel lehçesi Kurskrel-Orel “ağzı”) için böyle olmuş, bu lehçe Rus millî diline temel olmuştur. Ukrayna dilinin Poltava • Kiyev lehçesi için de aynı şey söylenebilir. Bu da Ukrayna millî dilinin temeli olmuştur. Bu dillerin öteki lehçelerine gelince, bunlar özgün (orijinal) vasıflarını yitirir, bu dillerin içinde eriyip yok olurlar.» (T. ç., s. 68).

Anadolu ve Trakya'sıyla Türkiye'mizin çeşitli bölgelerindeki lehçelerin durumları da, bu gözlemlerin ışığı altında değerlendirilmelidir. Demek oluyor ki, cumhuriyet döneminin başlangıcında, milletleşme sürecine yeni girdiğimiz gibi, bu sürecin hızlanmasında önemli bir etken olabilecek millî bir dilimiz de yoklu. Kendimize tek ve ortak bir dil yaratmaya çalışmak zorunluğunda idik. Yaratmak diyorum, çünkü, ne Osmanlıca, ne de çeşitli lehçelerden hiçbiri bize bu tek ve ortak dili sağlayacak durumda, güçte değildi.

Tüm sözcük hazinesiyle ve grameriyle yoktan var etmek de demiyorum. Bunun gereksizliği bir yana, böylesi kimsenin elinden gelmez de ondan. İnsanlar bir süre için olsa da- birbirleriyle anlaşamaz duruma geldiler mi, üretim durur, dağılım durur, hizmetler durur, düşünme durur, öğretim, bilim,

sanat, politika, v.b., kısacası, tüm ekonomik ve sosyal ilişkiler ve çabalar durur. Neyse ki, ne sosyal hayat ne de hatta kimilerince bireysel sanılan birey hayatı izin vermez böylesine. Hem, dilimizi, önceden edinilmiş hiçbir unsur bırakmaksızın değiştirmeye yönelen aklı basında hiç kimse çıkmamıştır. En aşırıları bile -yanılmıyorsam- “su”ya su, “toprak”a toprak, “orman”a orman “balık”a balık, “insan”a insan, “yürümek”e yürümek, “yapmak”a yapmak diyorlardı. Bugün de başka şeyler denildiğini bilmiyorum. Dilin kendine özgü kanunlarını bilmemekten, kestirememekten ileri gelen aşırılıklar olmadı mı? Az sonra okuyacağınız 1950 (Dergi Üzerine) ve 1956’daki (Devrik Cümle) yazılarımda yakındığım halde, benim de aşırılıklarım oldu. Ama ilk anda aşırı sandığımız sözcüklerden çoğu hepimizin diline girmiştir. Çeşitli lehçelerden edindiğimiz sözcüklere ve cümle kuruluşlarına gelince; dilin kendine özgü kanunlarının etkisiyle değişikliklere uğrayarak, bugün dilimizin temelini meydana getiren bunlardır. Zora düştükçe Osmanlıcanın ve batı dillerinin unsurlarından da yararlanıyoruz. Türkçeleşme süreci devam ediyor. Milletleşme sürecimiz gibi. Önemli olanı, birbirine bağlı her iki yönde ilerlemekte olmamızdır. Türk marksistlerinin görevi, milletleşme sürecimize olduğu gibi, Türkçeleşme sürecine de önyak olmaktır. Oysa arkadaşımız, Türkçeleştirme akımını bir burjuva akımı sayıyor. “... Halkla olan menfaat zıtlığının itişiyile, diyor, tıpkı feodal Osmanlı sömürücü sınıfı gibi, halk dilinden uzak bir hakim sınıf jargonu, bir ilim, sanat ve devlet “dil”i çatıştırmağa özenen Türk burjuvazisi bugün bu teşebbüsünü Türkçeyi yabancı dillerin nüfuzundan “kurtarmak”, “özleşmiş”, yabancı kelimelerden “arınmış” bir Türkçe meydana getirmek şiarı altında yürütmeye çalışmaktadır. Burjuvazi bu iddeasiyle, aslında, Türk dilinin başka dillerden almış olduğu kelimeler üzerindeki hakimiyet hakkını inkar etmekte, Osmanlıcanın Türk halkının hiçbir zaruri ifade ihtiyacına karşılık vermeyen yabancı kelimeleriyle Türkçenin bir ihtiyaç karşılığında ve vokabülerini zenginleştirerek benimsemiş olduğu yabancı menşeli kelimeleri aynı sıraya koyup Türk halkının öz dilini kendi “bezirganca” sınıf çıkarlarına uygun dar -yani geniş kitlelerin anlayışından uzak- bir kültür ve devlet “dili” kurmak uğrunda tasfiyeye uğratmak istemektedir. Burjuvazinin bu dil politikası yalnız Türkçenin kelime hazinesini tahrip etmekle kalmamakta, aynı zamanda onun gramatikal bünyesi üzerinde de zararlı olmaktadır. Çünkü Türk halkının ifade ihtiyaçlarını mükemmelen karşılamakta olan bir takım kelimelerin yerine mutlaka halis (!) “öz” Türkçelerinin konulması gayreti içinde, hemen bütün hallerde, Türkçenin morfolojisine aykırı şekiller ortaya atılmakta ve hatta burjuva jargonunun kotarılabilmesi uğrunda bu aykırılıklar görmezlikten gelinip teşvik edilmektedir. Buna paralel olarak, bilhassa edebiyat vadisinde Türkçenin normal sentaksının ikinci plana atılarak talî ve tabî şekillerin (devrik cümle şekilleri) gelişigüzel kullanılışlarıyla ön plana alınmak istendiği görülmektedir. Böylece, kelime hazinesiyle, gramatikal yapısıyla bir “hercümerç” içine atılan Türkçenin, bu defa da, emperyalist batı ülkeleri dilleri karşısında pozisyonu sarsılmakta ve zayıflamaktadır. Ve burjuvazi bir yandan “Türkçeyi yabancı dillerin nüfuzundan kurtarmak” demagojisiyle şovence duyguları körüklerken, öbür yandan emperyalist

batı ülkeleri dillerinin, birer “ilim dili” olarak, orta ve yüksek tedrisata yerleşmesini kendi eliyle sağlamakta, bunu hoş görmektedir. Bunda gayri tabii bir taraf yoktur, çünkü Türk halkının hükümlerlik haklarının her hususta çiğnenmesine göz yuman burjuvazinin, bir tek Türkçenin istiklalini samimiyetle isteyebileceğine inanmak için pek safdil olmak gerekirdi.” (s. 40-41)

Arkadaşımızın bu görüşlerine elbette ki katılamayacağım. Yanıldığı, Türkçeleştirmeye, asıl, ümmet kalıntısı “mukaddesatçı”larla türedi burjuvazinin ve her iki takımın da temsilcisi olan D. P. ve A. P. yöneticilerinin karşı olmasıyla bile bellidir. Onural «Türk halkının öz dili, ancak Türk balkının hayati menfaatleriyle kendi menfaatleri arasında zıtlık bulunmayan bir sınıfın -işçi sınıfının iktidarında layık olduğu tam gelişme imkanlarına kavuşabilecektir. Türkçenin kaderiyle Türk balkının tarihî kaderi -sosyalizm-arasında sıkı bir bağlılık vardır” diyor. Dili bir yana, bu görüşü paylaşmayacak hiçbir marksist yoktur.

ULUS NEDİR?

Bu yazı, ulus sorununa ülkemizde 1970'li yıllarda nasıl yaklaşıldığını gösteren bir belgedir. 1978 yılında *Gerçek Yayınları Eğitim Dizisi* kapsamında 11 numarayla yayınlanmıştır. Özgün basımda yazar adı yoktur. Toplam 17 kitapçıktan oluşan dizi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP) tarafından çıkarılan haftalık “Kitle” gazetesini ve aylık “İlke” dergisi ile bir bütün oluşturmuştur. Aşağıda tıpkıbasımı yapılan yazı, o dönemde TSİP yöneticilerinden *Yalçın Yusufoglu* tarafından kaleme alınmıştır. [Editör]

Uluslar tarih sahnesinde burjuva devrimleri ve kapitalist sistem ile birlikte çıkmışlardır. Bu nedenle tarihsel süreçte kapitalizm öncesinde, herhangi bir ülkede ya da toprak biriminde yaşayan insan topluluklarına “ulus” adını vermeye imkan yoktur.

İlk insanın ortaya çıkışından bu yana insanlar çeşitli topluluk biçimleri arasında yaşamışlardır. Ulus öncesi topluluklar başlıca kan bağlarına, soya dayanan gen, klan, kabile, aşiret'tir. Zamanla milliyetler belirlemeye başlamıştır. Klan-kabile toplulukları, milliyetler ve uluslar farklı sosyal, ekonomik temellere tekabül ederler ve aralarında büyük nitelik farklılıkları taşırlar.

Bu toplulukların en önemlilerinden klan, kabile vb. gibi topluluklar etnik bir kategori olup, *sınıf öncesi* (sınıfsız) toplum birimleriydiler.

Milliyet'ler ise yeni bir tarihsel kategori olup, ilkel komünal toplum sisteminin (yeni sınıfların, özel mülkiyetin olmadığı, üretimin ve tüketimin ortaklaşa yapıldığı ve üretim tekniği, bilgisi ve araçlarının son derecede ilkel olduğu toplum biçimi) sonlarında, sınıflaşmanın başlamasıyla farklı soy ilişkilerinden gelmiş kümeler ortaya çıkmışlardır. Milliyetin gelişimi köleci ve feodal toplumda ve kapitalizm aşamasının öncesine dek sürmüştür.

Milliyetler ortak bir dil ve kültüre sahip insanların bölgesel varlıklar halinde oluşturdukları topluluklardır.

Milliyet topluluklarının iktisadi yaşantı birliği yoktur. Köleci toplumlardan sonra gelen feodal toplum, milliyet'in gelişmesini, bir milliyet'i oluşturan insanlar arasındaki ekonomik bağların güçlenmesini getirmiş olmakla birlikte, milliyet'leri iktisadi yaşantı birliğine kavuşturacak bir ekonomik-sosyal sistem değildir.

Milliyetler, belli bir ölçüye kadar ortak bir toprak, ortak bir dil, yakın ekonomik ilişkilere dayanıyorlar ve ortak niteliklerinin bir ölçüde farkına varabiliyorlardı.

Bu özellikler zamanla güçlendi ve belirli bir insan topluluğuna bağlı olma bilinci daha da belirginleşti.

Ortak özelliklerin güçlenmesi elbette ki kendiliğinden ortaya çıkan sebepsiz bir olgu değildi. Feodal toplum, köleci sisteme nazaran milliyet unsurlarının arasındaki birliği bir ölçüde geliştirmesine ve onları ekonomik bakımdan yakınlaştırmasına rağmen, ayrı ekonomik birimler esasına dayandığı için, kapitalizm öncesi toplumda milliyet adı verilen topluluklar “ekonomik bir bütünlük” olarak değerlendirilemezler.

Bu ekonomik bütünlüğün sağlanmasının önkoşulu feodal sistemin çözülmesiydi. Bunu ise feodalizmin bağrından gelişip güçlenen kapitalizm sağladı. Kapitalizmin gelişmesi, üretimin, mübadele ve ticaretin gelişmesini, ulusal bir iç pazarın kurulmasını ve feodal birimleri sona erdirerek milliyet halindeki topluluğun tam bir ekonomik bütün halinde ve merkezi bir burjuva devleti altında birleşmesi sonucunu doğurdu.

Böylece uluslar kapitalizmin şafağında doğarak geliştiler. Uluslaşma sürecinin ekonomik temeli *kapitalizm*, siyasal ve sosyal hedefi *anti-feodal* bu anlamda *demokratik* idi.

Böylelikle ilk kez Avrupa’da uluslar doğdu. Feodal aristokrasiyi yıkan burjuvazi, kendi ekonomik-sosyal sistemini getirirken milliyetleri ulus düzeyine yükselterek, merkezi ekonomik birimler (bütünlükler) halinde birleştirdi.

Burjuvazi ulusal bir pazar yaratmak için feodal birimlerin yerine çoğunlukla aynı milliyetten olan unsurları tek bir ulus altında toplarken, aynı zamanda ulusal duvarları da örmüş oluyordu. Bu çabalar ise, ideolojik planda milliyetçilik akımını da birlikte getirmekte. Feodal sistemin üst yapısı ve belirleyici ideolojisi olan din’in yerine resmi ideoloji olarak milliyetçilik benimseniyordu.

Burjuva milliyetçiliği, feodalizmi yıkmakta olduğu, bu yüzden de ilerici olduğu dönemde, ulusal dili, kültürü hızla geliştirdi, milliyet topluluğu içinde yaşayan insanların ortak bağlarını güçlendirdi. Bu faktörler ulusun temel belirleyici özelliği olan iktisadi yaşantı birliği’nin yardımcı öğeleri oldular. Kapitalist sistemin altında üretici güçler gelişti, insanlar feodal baskıdan kurtuldu, topraktan özgürleşti. Böylece feodal toplumdan daha ileri bir toplum düzeni getirilirken, aynı zamanda insanlar ulus adı verilen daha büyük bütünlükler altında yaşamaya başladılar.

ULUSUN BELİRLEYİCİ ÖZELLİKLERİ

Feodalizmden kapitalizme geçiş çağında ortaya çıkan ulus’un belirleyici özelliklerini şöyle sıralayabiliriz: Dil birliği, kültür birliği,

toprak birliği, iktisadi yaşantı birliği. Bunları kısaca ve örneklerle inceleyelim.

DİL BİRLİĞİ

Dil birliği ulusun özelliklerinden birisidir. Ancak tek başına ulus'un ayırt edici bir karakteristiği değildir. Örneğin bugün aynı dilleri konuşan farklı uluslar bulunmaktadır. Aynı dili konuşan İngiliz, Amerikan ve Kanada uluslarının aynı ulustan olduklarını söyleyebilir miyiz? Hatta Büyük Britanya adı verilen toplulukta, aynı dili konuşan farklı ulusal toplulukların bulunması, dil birliği ve bölge yakınlığının ulusu tanımlamaya yetmediğini kanıtlar. İspanyolca konuşan Latin Amerika ülkeleri birer ayrı ulusturlar.

Hatta bunlar arasında kültürel ve bölgesel bakımından da adeta iç içe geçmiş küçük Orta Amerika ulusları farklıdırlar. Gene Yahudiler aynı anadilden oldukları halde (ve tüm dünyadaki Yahudiler arasında güçlü bir şoven dayanışma bulunduğu halde) ayrı ayrı uluslara dağılmış olan Yahudilerin tek bir ulusun fertleri gibi görülemeyeceğini, Yahudilerin tek bir ulusal varlığının sadece İsrail devletinde somutlandığını bilmek gerekir. Türkçe konuşan ve etnik bakımdan Türk kökenli olan topluluklar da tek bir ulus sayılmazlar. Bugün sosyalist Azerbaycan ile kapitalist Türk ulusu arasında dil yakınlığı dışında ortak yan yoktur. Hatta SSCB'deki Azeri ulusu ile İran'daki Azeri ulusal topluluğu arasında dil ve kültür birliği Türk ulusuna kıyasla çok daha yakın olduğu halde, kültürlerin ve ekonomik yaşantı birliklerinin farklı olması nedeniyle bunlar tek bir ulus olarak sayılamazlar.

KÜLTÜR BİRLİĞİ

Kültür birliği, dil birliğinin yanı sıra ulus'un diğer bir belirleyici özelliğidir. Bu da tek başına ya da dil birliğiyle birlikte ulus'u tanımlamaya, belirlemeye yetmez. Kültür birliğinden geçmişten devralınmış, milliyetler döneminden kalmış kültür ve gelenek özellikleri anlaşılmalıdır. Kültür ile ideoloji birbirine karıştırılmamalıdır. Aksi halde, kültür kavramı ideoloji ile birlikte geniş anlamda ele alınacak olursa, bir burjuva ulusu içinde bile kültür birliğinden söz etmeye olanak yoktur. Çünkü kelimenin geniş anlamıyla, kültürün sınıfsal bir karakteri vardır. Ayrıca her toplumun kültürüne o toplumun egemen sınıfının ideolojisi kendi damgasını basar. Burjuvazinin kültürü ile proletaryanın kültürü farklıdır.

Burjuva ulusal kültür birliği dediğimiz kavram kelimenin dar anlamıyla, yani tarihsel ve geleneksel olarak yaşayan kültür özelliklerini içerir. Çünkü farklı sosyal oluşumlardan arta kalmış olsa da, insanlığın

veya bir ulusun, milliyetin sahip olduğu kültürel miras birtakım değerli öğeleri de içerir. Bu olumlu öğeler halk tarafından yaratılmıştır.

Dil ve kültür birliği bir ulusal karakter oluşturur. “Ulusal karakter”i mutlak görmemek, tarihsel süreç içinde ve değişik sosyal koşullarda değişeceğini bilmek gerekir. Bir ulusun yapısını belirleyen sosyal-ekonomik oluşumun değişmesiyle ulusal karakter de değişir. Daha önce vermiş olduğumuz Azerbaycan örneğini ele aldığımızda, altmış yıla yakın bir süredir, sosyalist sistem altında yaşayan Azerbaycan Sosyalist Cumhuriyeti ile bugün İran’da ezilen ulus durumundaki Azeri ulusal topluluğunun ulusal karakterlerinin hayli farklı olduğunu görürüz.

TOPRAK BİRLİĞİ

Ulusun ayırt edici özelliklerinden birisi de hiç kuşkusuz toprak birliği (bütünlüğü)’dür. Toprak birliği deyiminden ortak bir dile ulusal kültüre ve ekonomik yaşantı birliğine sahip olan insanların aynı topraklar üzerinde yaşamasını anlamak gerekir.

Toprak birliği ulus öncesi milliyetler çağından kalma bir özelliktir. Fakat milliyetler çağında, aynı topraklar üzerinde yaşayan aynı dili konuşan ve aynı kültüre sahip olan insanlar, ayrı feodal birimler (ekonomik bütünlük) halinde toplanmış olduklarından yani aralarında iktisadi yaşantı birliği olmadığından, toprak birliği de –ne tek başına, ne de dil ve kültür birliğinin yanı sıra- ulus’u belirlemeye yetmemiştir.

Ancak bir ulusun diğer tüm belirleyici öğeleri varsa, fakat toprak birliği yoksa bu topluluk ulus olamaz. Çünkü toprak birliği olmayan bir topluluk fertleri, bir ulus olmanın diğer belirleyici öğelerini uzun süre yaşatamazlar.

İKTİSADİ YAŞANTI BİRLİĞİ

İktisadi yaşantı birliği bir ulus’un yukarıda belirttiğimiz bütün faktörleri arasında en fazla belirleyici olan faktördür. İktisadi yaşantı birliği olmayan bir ulusal topluluktan ulus diye söz edilemez.

Ekonomik yaşantı birliği, feodalizmden kapitalizme geçerken tarihte ilk kez burjuvazi –ve onun sosyal sistemi kapitalizm- gerçekleştirmişti. Aynı dile, ortak kültüre, aynı ekonomik yaşantıya sahip değillerse, yani bir ekonomik bütün teşkil etmiyorlarsa onları ulus olarak kabul etmek olanağı yoktur. Örneğin günümüz Arap ulusları buna en canlı örnektir. Hatta sosyal sistemleri de birbirine son derece benzeyen, ayrıca iki komşu ülke durumunda bulunan; dil, kültür ve “ulusal karakter” bakımından da birbirlerinin benzeri olan Suriye ve Irak iki ayrı ulustur. Nasır zamanında Suriye ve Mısır Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında federatif tarzda “birleşmişlerdi”. Ancak iki ulusun tek

bir ekonomik bütün halinde birleştirilmesi mümkün olmadığından bu birlik siyasal planda bile sözde kaldı.

Gene Demokratik Alman Cumhuriyeti ile Federal Almanya uluslarını tek bir ulus kabul etme imkanı yoktur.

Eskiden tek bir ulus olan bu ülkede, otuz yıl önce iki ayrı ekonomik bütünlük ve iki ayrı sosyal sistem oluşmuştur. Otuz yıl gibi kısa bir süre, binlerce yılda oluşan kültürel özellikler için önem taşımasa da, bugün Almanya toprakları üzerinde iki ayrı Alman ulusu yaşamaktadır. Bu iki ulus arasında dil birliği vardır. Ortak ulusal ve geleneksel karakteristikleri de silinmemiştir; sadece sosyalist Alman ulusu, geçmiş ulusal özelliklerin, gelenek ve kültürün olumlu yönlerini alarak sosyalizm ile bağdaştırmış, onları sosyalizme bağımlı kılmıştır. Bu nedenle, otuz yıllık süre içinde kapitalist Federal Almanya ile sosyalist Demokratik Alman Cumhuriyeti arasında bir kültür farklılaşması bile başlamıştır. Ama esas belirleyici olan kuşkusuz ki, farklı ekonomik bütünlükler ve sosyal sistemlerdir. İkisi de Alman milliyetinden gelen ve üstelik burjuva çağın uluslaşmasını gerçekleştirip, bir hayli güçlendiren bir toplumun devamı olarak iki ayrı ulusun ortaya çıkmış olması, ekonomik yaşantı birliğinin ulus'u belirleyen faktör olduğunu gösterir.

İleride Federal Almanya'da işçi sınıfı iktidara geldiği ve sosyalizmi kurmaya başladığı zaman bu iki ulusun yeniden birleşmesi veya sosyalist enternasyonalizm temeli üzerinde belli bir bütünlüğe kavuşması mümkündür, hatta belki de bu entegrasyon diğer uluslarınkinden daha kolay ve hızlı bir süreç izleyecektir, fakat bugün Federal Almanya ile Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni tek bir ulus saymak olanağı yoktur.

Bir topluluğun ulus niteliğini taşıyabilmesi için yukarıdaki ayırt edici niteliklerden tümünü taşıması gerekir. Bunlardan bir teki bile eksik olsa, o ulusal topluluk ulus karakterine sahip değil demektir.

ULUSLAŞMA SÜRECİ: MİLLET'TEN ULUS'A

Milliyet kategorisinden ulus kategorisine geçişin burjuva devrimleri çağındaki karakteristiklerini yukarıda belirtmiştik.

Burjuva ulus kavramını daha iyi anlamak ve burjuva ulus'un ekonomik temelini kavrayabilmek için, feodal toplumun milliyet'inden kapitalist toplumun burjuva ulus'una geçişteki ekonomik faktörleri topluca gözden geçirmek yararlı olacaktır; çünkü çağımızda burjuva ulustan farklı bir ulus daha vardır: sosyalist ulus. Burjuva uluslaşma sürecinin özelliklerini tanımak, sosyalist ulus ile burjuva ulus arasındaki nitel farkı görmeyi de kolaylaştıracak ayrıca bununla ilgili çok önemli bir konu olarak, şu noktaya da ışık tutacaktır: Çarlık Rusya'sında işçi sınıfı, devrimi gerçekleştirdiği zaman, henüz milliyet

aşamasında bulunan topluluklar, burjuva ulus haline dönüşmeden kapitalizmi atlayarak sosyalist ulus haline gelmişler, sosyalist enter-nasyonalizm temeli üzerinde Sovyetler Birliği'ni oluşturmuşlar, yeni bir tarihsel kategori olan Sovyet Halkını meydana getirmişlerdir.

Dünya sosyalist sisteminin bu denli güçlendiği, ayrıca ulusal kur-tuluş hareketinin hızla yükseldiği çağımızda bazı genç ulusal devlet-ler, siyasi bağımsızlıklarını elde ettikten sonra kapitalizm yoluna gir-memişler, kapitalist aşamayı atlayarak kapitalist olmayan yol'dan sosyalizme yönelmişlerdir. Dolayısıyla bu ülkelerdeki uluslaşma süre-ci de burjuva anlamında bir süreç değildir. Ya muhtemelen işçi sınıfı toplumunda egemen ve öncü güç halinde büyüyerek sosyalist kuruluşu gerçekleştirecek ve ülkeyi sosyalist ulus haline dönüştürecek, ya da “ulusal burjuva” unsurlar egemen olacak ülkeyi sosyalist yönelimli devrimci yolundan saptırıp dünya kapitalist sistemi ile bütünleştirerek burjuva uluslar yaratacaktır.

Bu nedenle, gerek sosyalizmi kuran çok uluslu devletlerde, “ulus öncesi” aşamadaki ulusal toplulukların (milliyetlerin) sosyalizm bay-rağı altında sosyalist ulus haline dönüşmelerini, gerekse, dünya sosya-list sisteminin büyük yardımları ve etkisi altında birtakım genç ulusal devletlerin (Kongo, Güney Yemen, Angola, Mozambik, Somali, Gine, Benin, Tanzania, Gine-Bissau vb.) burjuva uluslaşma sürecini atlaya-rak sosyalist ulus haline gelmeyen yönelmelerini anlamak için önce burjuva uluslaşma sürecinin özelliklerini iyi tanımak gerekir.

BURJUVA ULUSLAŞMASI

Burjuva uluslaşmasının karakteristik ekonomik-sosyal konuları şunlardır:

- Burjuvazinin güttüğü esas amaç feodal bölünmeleri tasfiye edip, ülkeyi tek bir bütün halinde birleştirmek, böylelikle, ba-ğımsız ve ulusal bir iç Pazar sağlamak (İç pazarı bütünleştir-mek).
- Ulusal sınırlarla çevrili bir burjuva ulusun yönetimini üst yapı-da merkezi bir burjuva devleti ile sağlamak.
- Böylelikle serflerin feodal boyunduruktan kurtarılmasını, topraktan özgürleşmelerini ve kapitalist sanayi pazarlarında burjuvaziye ucuz işgücü sağlamalarını kolaylaştırıp hızlandır-mak.
- Feodal sınıfın ve kalıntıların tasfiye sürecini şu veya bu yoldan gerçekleştirmek (Feodaliteyi devrimci yoldan, zor kullanarak tasfiye etmek veya onların kapitalistleşmesini sağlamak “Prus-ya modeli” burjuvazinin tarihte denediği iki yöntem olmuştur).
- Kapalı aile ekonomisini yıkıp, tarım sektöründe Pazar için üre-tim yapılmasını sağlamak.

- İşçilerin emek güçlerini ücret karşılığında satın alarak artı değer sömürüsüne dayalı bir sosyal sistem kurmak.

Burjuvazi kendi iktidarı için bu hedefleri öngörmüşken, geniş serf (köylü) yığınlarını yanına alabilmek, hatta kendi sömürdüğü işçilerin de desteğini sağlamak için üstyapıda burjuvazi demokrasisini savunmuş ve burjuva demokratik kurumlarını getirmiştir. Bunlar başlıca, genel oy hakkı, belediyelerin de seçimle oluşturulması, ülkede burjuva parlamentosunun varlığı, yasama, yürütme ve yargı organlarının ayrılması (kuvvetler ayrılığı ilkesi) gibi temel demokratik kurumların karakteristikleri idi. Ne var ki iktidara gelen burjuvazi bu demokratik kurumların kendi iktidarını tehlikeye attığını gördüğü anda burjuva demokrasisini rafa kaldırmayı kolayca benimsemiştir.

Burjuva ulus sistemi, burjuvazinin sınıf egemenliği, üretim araçlarının özel mülkiyeti ve kapitalizmin artı değer sömürüsü üzerine kurulur.

Burjuva milliyetçiliği ise zamanla içte burjuvazinin egemenliğini pekiştirmek için gerici ideoloji haline, dışarıda ise başka ulusları ezmek ya da başka ulusların burjuvazileri ile çıkar çatışmaları halinde kendi ulusunun emekçilerini o ulus emekçilerine karşı kışkırtmak için bir araç durumuna düşmüştür.

Burjuva ulusu halkların kardeşliğine düşmandır.

Burjuva ulusun, uluslararasılaşması, kozmopolit ve sömürücü bir nitelik taşır.

SOSYALİST ULUS

Burjuva uluslar içinde sınıf mücadelesinin keskinleşmesi ve neticede bu devletlerden bir kısmında işçi sınıfının iktidara gelerek sosyalizmi kurması ile, tarihte oluşan yeni tip topluma bağlı olarak yeni tip bir ulus oluşmuştur: Sosyalist ulus.

Sosyalist ulusun karakteristiklerini şöyle sıralamak mümkündür:

- Sosyalist ulus üretim araçlarının özel mülkiyetinin kaldırılması esası üzerine kurulur.
- Sosyalist ulus, emekçi sınıflar arasındaki, özellikle işçi ve köylü arasındaki farkı kaldırarak sınıfsız topluma varmayı amaçlar.
- Sosyalist ulus, işçi sınıfı hegemonyası altındaki bir politik rejime (devlete) ve merkezi ekonomik planlamayla yönlendiren bir ekonomik güdüme sahiptir.
- Sosyalist ulusun toprak programı burjuva ulusunki gibi “Pazar için üretim” değildir; kolektivizasyonu öngörür. Bu bakımdan sosyalizmin kuruluş aşamasında feodal kalıntıların tasfiyesi sırasında köylüye toprağın tasarruf hakkı veya bir dönem için

mülkiyeti verilir. Ama gerek toprağa yeni kavuşan köylüleri, gerekse de eskiden beri varlığını sürdüren küçük üreticileri sosyalist güdümlü kooperatifler şeklinde kollektivizasyona dönük olarak örgütlemeye başlar.

- Sosyalist ulusta köylülüğün işçileşmesi öngörülürken bu artı-değer sömürüsü amacıyla değil, fakat tüm toplum lehine gerçekleştirilir. Yaratılan değerler tümüyle topluma geri döner.
- Sosyalist ulus içte bütün emekçilerin birliğini işçi sınıfı bilimi ve enternasyonalizmi temeli üzerinde sağlamaya çalışır. Dışta ise ulusal bencilliklere düşmeksizin bütün sosyalist ülkelerin birliği ve halkların kardeşliği üzerinde bir politika güder.
- Sosyalist ulusun uluslararası politikası, sosyal sistemi ne olursa olsun tüm ulusların eşitliği ezası üzerine kurulur ve uluslar arasındaki serbest rızaya dayanır.
- Sosyalist ulus kendisi gibi diğer sosyalist uluslar ile sosyalist enternasyonalizm temeli üzerinde işbirliğine girişerek sosyalist enternasyonal yolunda ilerler. Sosyalist uluslarda üretim araçlarının sosyalist devlet mülkiyeti hakimdir. Bu mülkiyet, sosyalist devletler arası mülkiyet durumuna getirildiğinde, sosyalist ulusların ayrı ekonomik birimler halinde kalmalarının maddi temeli kalkacak, aynı zamanda proleterya ideolojisi üzerinde kurulacak yeni enternasyonal kültürle birlikte gelecekte sosyalist entegrasyon (bütünleşme) gerçekleşecektir.

Sosyalist uluslar, ancak burjuva uluslara karşı ulusal duvarlarını sağlamlaştırırlar, diğer sosyalist uluslara karşı ise ulusal duvarlarını alçaltırlar ve sosyalist entegrasyonizm anlayışı ile gelecekte ulusların ortadan kalktığı bir sosyalist dünya topluluğu yönünde hareket ederler.

- Burjuva ulusların ideolojisi burjuva milliyetçiliği ve şovenizmi iken, sosyalist ulus için milliyetçilik söz konusu değildir. Sosyalist ulusun ulusal çıkarlarını belirleyen şey *yurtseverlik*'tir.
- Sosyalist uluslarda gerçek bir ulusal birlik vardır. Burjuva uluslarda ise ulusal birlik görüntüseldir, sahtedir. Çünkü toplum uzlaşmaz sınıflara bölünmüştür.
- Sosyalist uluslar tüm dünya işçilerinin birliğini, tüm sosyalist ülke halklarının (sosyalist ulusların) en sıkı işbirliğini –ve gelecekte bütünleşmelerini- tüm dünya halklarının kardeşliğini öngörmekte, kısacası uzun vadede ulusların ortadan kalktığı bir sosyalist dünya toplumuna doğru ilerlemektedirler.

GENÇ ULUSAL DEVLETLERDE ULUSLAŞMA SORUNU

Üçüncü dünya adını verdiğimiz ve siyasi bağımsızlığına yeni kavuşmuş, bağımsız devlet kurmuş ülkelerde uluslaşma süreci birçok

karmaşık ya da değişik süreçleri izlemektedir.

Bu uluslardan bir kısmı, emperyalizmden siyasi olarak bağımsızlaşmışlardır, fakat ekonomik bakımdan kapitalist dünyaya bağımlıdır. Bu nedenle, emperyalizme ekonomik bakımdan bağımlı genç devletlerde bir burjuva uzlaşma süreci izlenmektedir.

Bu ülkelerin emperyalizmden siyasi olarak bağımsızlaşması için ulusal burjuvazi ülkeye önderlik etmiştir. Siyasi bağımsızlık sağlanınca da, burjuvazi ülkeyi kapitalist ekonomi yoluna sokmuştur. Bu yüzden içeride pre-kapitalizmden (kapitalizm öncesinden) kapitalizme geçerken, yani burjuva uluslaşma süreci yaşanırken, dışarıda emperyalizmin yeni sömürgecilik yöntemlerinin kıskaçı altına girmektedir. Bu ülkenin egemen burjuvazisi artık genellikle “ulusal” niteliğini yitirmiş, anti-emperyalist konumlarından uzaklaşmışlardır. Türkiye'nin Kemalist burjuvazisi bunun tarihteki ilk örneklerindedir. Keza bugün Fildişi sahili, Kamerun, Zaire, Fas, Malavi vb. gibi ülkeler bu gruba örnek olarak gösterilebilir.

Genç ulusal devletler arasında, bir kısım reformist yönetimler de bulunmaktadır. Reformist yönetimler de genel yapılarıyla emperyalizme karşı teslimiyetçi bir yol izlemektedir. Belirgin olarak devlet kapitalizmini uygulayan ve devlet kapitalizmi yoluyla özel sektörü (burjuvaziyi) güçlendirmekte olan bu ülkelerdeki uluslaşma sürecini de burjuva uluslaşma olarak almak gerekir. Tunus, Zambiya, Senegal gibi ülkeler bu reformist rejimlere karakteristik örnektir. Bununla birlikte dünya sosyalizminin artan gücü ile bu ülkelerdeki devrimci demokratik hareketlerin gelişmesi, reformist rejimlerin emperyalizmle uzlaşmalarının önüne geçebilmek için direnen başlıca etkenlerdir.

Genç ulusal devletler arasında kapitalist olmayan yol çizgisini izleyenlerden bir kısmı resmi ideoloji olarak sosyalizmi kabul etmişlerdir. Bu ülkeler tarihte Moğolistan örneğinde görüldüğü gibi sosyalizm ve sosyalist uzlaşma yolunda önemli adımlar atmışlardır. Bu ülkenin uzlaşma süreci sosyalist ulus kategorisindeki uluslaşma sürecine yakındır. Kongo Halk Cumhuriyeti, Gine Halk Cumhuriyeti, Somali Demokratik Cumhuriyeti, Angola Halk Cumhuriyeti, Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti, Mozambik Halk Cumhuriyeti, Benin Demokratik Halk Cumhuriyeti, Gine Bissau Halk Cumhuriyeti bu tip ülkelerdendir.

Kapitalist olmayan yol ülkeleri arasında resmi ideolojisi bilimsel sosyalizm olmayan, sadece bilimsel sosyalizmden önemli ölçüde etkilanmiş ve esinlenmiş olan ve sosyalist sistemden büyük yardımlar sağlayan bir diğer grup ülke vardır. Bu ülkelerde ulusal burjuvazinin ve küçük burjuvazinin ağırlığı daha fazladır. Yukarıda saydığımız ve bilimsel sosyalizmi resmen kabul eden ülkelere yakın bir uluslaşma

süreci güden bu tip ülkelerde uluslaşma, süreçleri bağırılarında tehlike-ler taşımaktadır. Gerek emperyalizmin komploları, gerekse yerli burjuvazinin güçlenmesi, ya da henüz tasfiye edilmemiş durumundaki bir takım toprak sahiplerinin çeşitli dirençleri bu ülkeleri kapitalist olmayan yol çizgisinden çıkararak kapitalist yola sokabilir. Uzun yıllar –pek tutarlı olmasa da- kapitalist yolu izlemiş olan Nasır yönetimindeki Mısır’ın daha sonra bir devlet kapitalizmi yapısına dönüşmesi ve özel sektörü güçlendirmeye başlaması gitgide gericileşmesi ve emperyalizmle uzlaşması, yukarıda sözü edilen tehlikenin en somut örneğidir.

Gerek kapitalist olmayan yolun bur grup ülkelerinde, gerekse tüm kapitalist olmayan yol ülkelerinde sosyalist yönelimden geri dönüşleri ve zikzakları önleyecek biricik güç hiç şüphesiz işçi sınıfının gelişmesidir. Bu ülkelerdeki uzlaşma süreçlerini, kelimenin burjuva anlamıyla –yeni artı değer sömürüsüne dayanan bir sistem altında- bir uzlaşma olarak almamak, fakat bu ulusları, bir burjuva ulustan devrim yaparak sosyalizmi kurmuş olan işçi sınıfının yönettiği bir sosyalist ulus olarak da kabul etmemek gerekir. Çünkü bu ülkelerde henüz sosyalist kuruluşun maddi önkoşulları oluşmamış, işçi sınıfı egemenliğini kurulmamıştır. Bu uluslar bir geçiş aşaması yaşamaktadırlar. Bu geçiş aşamasında, sosyalist doğrultusu tutarlı olanlar bilimsel sosyalizmi resmi ideoloji olarak ilan ederek, bir zamanlar Moğolistan’ın ya da Sovyetler birliği’ndeki Orta Asya –Uzak Doğu- Uzak Kuzey milliyetlerinin izledikleri yolu izlemekte olduğu anlaşılan ve devrimci tutumları olaylar içinde sürekli doğrulanan birinci gruptaki kapitalist olmayan yol ülkeleridir.

SONUÇ

Sosyalist ulusların ve kapitalist olmayan yol ülkelerinin bu özelliklerini sınırlamak, bugün ulus kavramının temsil ettiği anlamın yüz yıl öncesininkinden farklı olduğunu görmemizi kolaylaştırmak içindir.

Önce burjuva uluslar olarak tarih sahnesine çıkan ve sınıf mücadelesi yolundan geçerek sosyal devrimle sosyalist ulus kimliğine kavuşan ulusların meydana getirdiği dünya sosyalist topluluğunun (sosyalist sistemin) dünya sosyal gelişimini belirlemesi ve ulusal kurtuluş sürecini büyük ölçüde etkilemesi ulus kavramına ve ulus meselesine bakışta çok önemli bir yeni tarihsel faktördür.

Dünya sosyalist sisteminin gücünün ve bilimsel sosyalist ideolojinin yeryüzünde karşılaştığı büyük etkinlik, saygınlık ve yaygınlığın dünya devrimci sürecindeki yansımalarından birisi de kapitalist olmayan yoldan uluslaşma süreçlerinin önemli bir gerçeklik haline gelmiş olmasıdır.

Bunun yanı sıra, hiç kuşkusuz burjuva ulusu da çağımızın bir gerçekliğidir. Dünyanın birçok geri ülkesi pre-kapitalizmden kapitalizme geçmekte ve burjuva uluslaşması politikasını takip etmektedir. Bu nedenle ne burjuva uluslaşma sürecinin tarihe karıştığı sanılmalı, ne de bu yol mutlaklaştırılmalıdır.

KEMALİZM'İN ULUSALCILIK ANLAYIŞI ve GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE ULUSALCILIK - MİLLİYETÇİLİK ALGILAMALARI

İhsan Şerif KAYMAZ*

Türkiye’de, özgün tarihsel, toplumsal, kültürel koşullara bağlı olarak, farklı ulusalcılık algılamaları ortaya çıkmıştır. Devletin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk, Kemalist ulusalcılık olarak adlandırdığımız ve Batı’daki laik eksenli, bütünüleştirici ulusalcılık anlayışını temel alan bir ulusalcılık algılamasına sahiptir ve Türk toplumuna bu algılamayı yerleştirmeye çalışmıştır. Ancak bunun karşısına, Osmanlı – İslâm geleneğinden esinlenen, ulus yerine ümmeti temel alan, birleştirici değil, ayrıştırıcı bir nitelik taşıyan sapkın bir ulusalcılık anlayışı çıkmıştır. Milliyetçilik olarak ifade edilen ve süreç içinde devlete egemen olan bu sapkın ulusalcılığı, benimseyenler, milliyetçi – muhafazakâr denilen ve sosyolojik geçiş sürecinin ürünü olan bir ara kesimdir. Dünyada ve Türkiye’de ulusalcılığın değişen koşullara nasıl ayak uyduracağı bugünden öngörmek olanaklı değildir.

Anahtar Sözcükler: *Kemalizm, ulusalcılık, milliyetçilik, muhafazakârlık, küreselleşme.*

Türkiye’de son yıllarda hemen her konuda ciddi bir kavram kargaşası yaşanmaktadır. Bunun nedeni, özellikle küreselleşme süreci ile birlikte toplumsal, siyasal, kültürel değer ve kavramların egemen ideolojinin –liberalizmin– ölçütlerine göre tanımlanması, o çerçevede anlaşılması ve o doğrultuda davranılması yönündeki yoğun baskı ve zorlamalardır. Sistemin doğrudan denetimi altında bulunan eğitim, medya gibi aygıtların bu amaçla etkin biçimde kullanılmaları bir yana, “bilimsel/akademik” oldukları ileri sürülen yayınlarda da aynı tek yanlılığı gözlemlemek olanaklıdır. Bu ideolojik şablonlamadan nasibini alan kavramlardan birisi de ulusalcılıktır. Bu yüzden, Kemalizm’in ulusalcılık anlayışının ve Türkiye’de ulusalcılık-milliyetçilik algılamalarının irdelenmesini amaçlayan bir çalışmada, öncelikle sözcüğün tarihsel/kavramsal çerçevesini çizme gereksinimi kendisini göstermektedir.

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Öğretim Üyesi.

Aslında ulusalcılık söz konusu olduğunda, bu akımı doğuran kapitalist üretim biçiminin ve ilişkilerinin ortaya çıktığı 18.-19. yüzyıl Batı Avrupa koşulları ile ulusalcılığın sonradan geliştiği bölgelerdeki sosyo-ekonomik koşullar arasındaki farklılıklar, kavramın algılanması konusunda zaten belli bir kafa karışıklığına yol açmaktadır. Batı Avrupa dışındaki ikinci, üçüncü kuşak ulusalcıları, kendilerinden önce bu akımı benimsemiş olanların oluşturdukları toplumsal, siyasal modelleri örnek almakla birlikte, kendi özgün sosyo-ekonomik koşullarına uygun olarak farklı modeller geliştirmekten de geri kalmamışlardır. Böylece ulusalcılık tarihsel süreç içinde birleşmeye de, ayrılmaya da; revizyonizme de, *status quo*'culuğa da; emperyalizme de, anti-emperyalizme de kaynaklık etmiştir. Hatta koşulların değişmesine bağlı olarak aynı toplum içinde ulusalcılık algılaması nitelik değiştirebilmiştir.¹

ULUSALCILIĞIN NİTELİĞİ ve TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarihsel olarak baktığımızda, ulusalcılığın, *duygu*, *düşünce/ideoloji* ve *eylem/hareket* olmak üzere, üç aşamalı bir gelişim süreci izlediğini görüyoruz. Ulusalcılık, her şeyden önce, kişinin içinde yaşadığı topluluğa karşı duyduğu ve benzerleriyle birlik oluşturarak kendisini daha güçlü hissetme gereksiniminden kaynaklanan bir bağlılık *duygusu* ve bu duygu etrafında şekillenen bir kimlik algılamasıdır. Her kimlik gibi ulusalcılığın da *biz bilinci* ile ifade edilen olumlu ögesi ve *onlar bilinci* ile ifade edilen olumsuz ögesi vardır. Aynı kimlik altında birleşen topluluk üyelerini tanımlamakta kullanılan *biz bilinci*, topluluğa ve üyelerine –zeki, cesur, kahraman, çalışkan, vb- olumlu nitelikler yüklerken, topluluk dışındaki *farklı* olanları tanımlayan *onlar bilinci* ise, *ötekileştirdiği* bu farklı unsurları –korkak, hain, tembel, aptal, vb- olumsuz sıfatlarla küçümser, hatta daha da ileri giderek onları düşmanlaştırır. Söz konusu bağlılık duygusunun işlevsellik kazanması ve bu bağlamda ulus kavramının toplumsal bir örgütlenmeye dönüşmesi, duygu aşamasından *düşünce* aşamasına geçilmesini yani *ulus* merkezli bağlılık duygusunun ideolojik bir içerik kazanmasını gerektirir. Son aşamada, ulusalcı duygu, ulusalcılık düşüncesi / ideolojisi tarafından harekete geçirilir ve *eyleme* dönüşür.² Bu aşamada artık ulus kavramını merkez alan ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal bir yapı söz konusudur ki, bu yapının örgütsel çerçevesini ulus-devlet oluşturur. Batı'da ulusalcılığı duygu aşamasından düşünce

¹ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*, 9.B., Macmillan, New York, 1961.

² Baskın Oran, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara, 1977, s. 14-21.

/ ideoloji aşamasına taşıyan, sonra da onun eyleme / harekete dönüşmesine öncülük eden, burjuva değerlerine sahip orta sınıf aydınları olmuştur. Ulusalculuğun başarısı, her üç aşaması bakımından da *göbek çukurunu* gerektirir. Ernest Gellner'e ait olan bu kavram, tıpkı göbek çukurunun çocuğun bir anneden doğduğunu göstermesi gibi, toplumların da açıklayıcı bir tarihsel arka-plana, derinliğe sahip olması gerektiğini anlatır. Gellner'e göre bu, ulusalculuğun başarısı için o denli gereklidir ki, onun mevcut olmaması durumunda yapay da olsa, mutlaka bir *göbek çukuru* oluşturulur.³

Ulusalculuğun çıkış noktası, içinde yaşanan topluluğa duyulan bağlılık duygusudur ve bu duygu aslında ulus kavramı ile bağlantılı bir olgu değildir. Söz konusu bağlılık duygusu, tarihin her döneminde, insanın toplu halde yaşama gereksiniminden doğan doğal bir durum olarak karşımıza çıkar. Kabileye, aileye, cemaate, zümreye, gruba duyulan bağlılık, ekonomik alt-yapının tarımsal niteliğinin değişmesi ve sanayileşme sürecinin gelişmesi ile birlikte ulus kavramına yönelmiştir. Yani ulusalculuk, sanayileşme ile birlikte ortaya çıkmıştır ve onunla arasında yakın ve zorunlu bir bağ vardır.⁴

Egemen kimliklerin genellikle dinsel bir nitelik taşıdığı ve siyasal çevre ile kültürel çevrenin birbiri ile örtüşmediği tarım toplumu, ulusalculuğun gelişmesine izin vermez. Osmanlı *millet sistemi* bunun tipik örneğidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, her biri farklı bir dinsel grubu ifade eden *millet* toplulukları, aynı siyasal otorite altında yarı özerk varlıklar olarak yaşamaktaydılar. *Millet* toplulukları arasında kültürel bir bütünlük bulunmamaktaydı; buna gereksinim de duyulmuyordu. Tersine, klâsik imparatorluğun yönetim mantığı, temel yönetim tekniği olarak bütünlleştirici değil, ayrıştırıcı bir anlayışa sahipti. Tüm toplumu ortak bir kimlik altında birleştirmeyi öngören ulusalculuk, bireysel kimliklerin, kişilerin toplumsal rolleri ile tanımlandığı tarım ekonomisine dayanan bir sosyo-politik iklimde gelişemezdi.⁵

Dolayısıyla ulusalculuk, sanayinin belli nitelikte ve büyük miktarda işgücüne gereksinim duyması ile gelişme olanağı bulmuştur. Nitelikli işgücü, kitlesel okur-yazarlıkla, bu da aynı dilde kitlesel eğitim politikalarıyla sağlanabilirdi. Bunu ise, ancak ulus-devletin merkeziyetçi politikaları gerçekleştirebilirdi. Sanayi toplumunda kimlik, din-

³ Ernest Gellner, *Nationalism*, New York University Press, New York, 1997, s. 101'den aktaran John Breully, "Sunuş," E. Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan, Hil Yay., İstanbul, 2006, s. 62.

⁴ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s. 79-174.

⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 2.B., Çev. M.Kıratlı, T.T.K. Yay., Ankara, 1984, s. 333; Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan Yay., Ankara, 1993, s. 78-79.

sel değil, kültürel bir temele dayanacak; kültürün temelini ise dil oluşturacaktı. Bireylerin kendilerini ifade etmeleri ve iletişim kurmaları, ana dille aktarılan standart kültür aracılığıyla olacaktı.⁶

Standart kültürün güçlenmesi ile birlikte gerçekleşen toplumsal bütünleşme sonucunda, aile, aşiret bağlılıklarının giderek zayıfladığını, “halk” kavramının ön plana çıktığını görüyoruz.⁷ Özetle belirtmek gerekirse, sanayileşmenin kültürün standartlaşmasına katkıda bulunması, onu ulusalcılık için gerekli kılmaktadır; kültürel türdeşleşme sanayi açısından işlevsel bir zorunluluk olduğu için de ulusalcılık sanayileşme için gereklidir. Ulusları ve ulusalcılığı doğuran süreç budur.

Ulusalcılık ideolojisinin başlangıcını, *Jean-Jacques Rousseau* tarafından *genel irade* kavramının geliştirildiği 18. yüzyıl ortalarına tarihleyebiliriz. Amerikan ve Fransız devrimleri ile başlayan süreç ise, ulusalcılığın eylem olarak tarih sahnesindeki yerini alışına tanıklık eder. Ulus kavramını bugün bildiğimiz soyut anlamıyla ilk kez kullanan *Emmanuel Sieyès*'tir.⁸ Parçalanmış Alman devletlerini birleştirmeyi öngören Alman ulusalcılığının gelişmesi ile birlikte ulusalcılığın etnik vurgusunun ön plana çıktığını görüyoruz. Rousseau ve Sieyès'le gelişen Aydınlanmacı ulusalcılık *Ernest Renan* ile 20. yüzyıla bağlanmıştır. Ulusun, onu oluşturan bireylerin birlikte yaşama konusundaki ortak rızası ile vücut bulduğunu, “ulus, her gün tekrarlanan bir *plebisittir*” sözü ile açıklayan Renan, ulus kavramının dil, din, ırk birliği gibi münferit unsurlara indirgenmesinin yanlıtıcı olacağına dikkat çekmiştir.⁹

Birinci Dünya Savaşı'na kadar ulusalcılığa bakış ve bununla ilgili olarak üretilen kuramlar analitik ve sosyolojik olmaktan çok felsefi idi. Modern toplumun üç büyük kuramcısı -*Marx, Weber ve Durkheim*- ulusu devlet ve toplumla bir tutarak onun iç işleyişi ile ilgilenmişlerdi. Her üçü de, ulusalcılık üzerinde çok az durmuş ve ulusal kimliği, hanedan devletlerinin yerini anayasal devletlerin almasına ve buna bağlı olarak ilerici-liberal kültürlerin şekillenmesi sürecine katkı yapmasından dolayı olumlu bir veri olarak kabul etmişlerdi.¹⁰

Birinci Dünya Savaşı, ulusalcılığın ayrılıkçı yönünün yaşama geçmesi sonucunu doğurdu. 1918 yılında çok uluslu Habsburg ve Osmanlı İmparatorlukları kesin biçimde, Rus Çarlığı ise geçici olarak

⁶ John Breully, *a.g.m.*, s. 29–31, s. 50–52.

⁷ Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Mass.: MIT Press, Cambridge, 1953, s. 15-30.

⁸ Kohn, *a.g.k.*, s. ii-vii.

⁹ Cengiz Çağla, “Renan, Irk ve Millet,”

<http://www.ykykultur.com.tr/dergi/?makale=110&id=17> (09.06.2010)

¹⁰ John Breully, *a.g.m.*, s. 20–21, dn.12.

çöktü. Rusya, enternasyonalist bir ideolojiyi benimseyerek imparatorluğunu üç-çeyrek yüzyıl daha yaşatmayı başardı; ama sosyalizmi kullanarak imparatorluğu yaşatma olanağı da yirminci yüzyılın sonuna doğru ortadan kalktı. Bunun üzerine Avrasya coğrafyası, 70 yıl boyunca dondurulan ulusalcılıkların eskisinden daha güçlü olarak yeniden su yüzüne çıkmasına tanıklık etti.¹¹

Ulusalcılığın dille bağlantılı, ulusal kültüre dayanan toplumsal bir gerçeklik olduğu, ilk kez iki savaş arası dönemde işlenmeye başlandı. Bu dönem, aynı zamanda ulusalcılığın emperyalist güçlere karşı bağımsızlık savaşımına yön veren özelliğini de ortaya çıkardı. Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması, bu açıdan tarihsel bir dönüm noktası oluşturdu. Bu gelişmenin de etkisiyle *Hans Kohn* ulusalcılığı açıklarken ilk kez Batı / Doğu ayırımını yapma gereğini duydu. Ona göre Batı'da ulusalcılık, liberal ve demokratik sistemin gelişmesi sürecinde yurttaşlardan oluşan bir topluluk olarak ulusu temel almıştı. Böylece Batı ulusalcılığı, bireyi tebaa düzeyinden yurttaş düzeyine yükselterek olumlu bir işlev üstlenmişti. Doğu'da ise, ulusalcılığın işlevi iki yönlü idi: Batı'daki gibi, bireyi tebaa olmaktan çıkarıp, onun yurttaş olmasını sağlamasının yanı sıra, toplumun etnik / kültürel temelde ulusal bağımsızlığını kazanmasına da önyak olmuştu.¹² *Carlton J. Hayes*, dönemin nazi / faşist eğilimlerinin etkisiyle, modern ulusalcılığı ilkel kabileciliğin yeniden canlandırılması olarak irrasyonel doğası ile nitelendirdi.¹³ *Eric H. Carr* ile birlikte ulus kavramı, siyasi, ekonomik, toplumsal süreçlerin genel çerçevesini çizen temel birim olarak görülmeye başlandı.¹⁴ Sosyolojik çalışmaların ele aldığı temel toplumsal birim artık ulus devletlerin sınırları içinde yaşayan toplumlardı. Marksizm'in sınıfı ulustan üstün tutan ideolojisi de bu yeni algılama karşısında sarsıntıya uğradı. Ulusu devlet ile bir tutan bu anlayış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra *Hans J. Morgenthau*'nun çalışmalarıyla daha da pekişti.¹⁵ Bütün dünyada sömürgelerin uluslaştığı 1960'lı yıllara gelindiğinde artık sosyal bilimcilerin büyük çoğunluğu ulusu sınıftan, ulusalcılığı sosyalizmden daha etkin konumda

¹¹ Eric J. Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1993, s. 8-9.

¹² Hans Kohn, *The Age of Nationalism: The First Era of Global History*, Harper Pres, New York, 1962.

¹³ Carlton J.H. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, Russell & Russell, New York, 1968.

¹⁴ Edward H. Carr, *Nationalism and After*, 2.B., Macmillan & Co., Londra, 1967.

¹⁵ Hans J. Morgenthau, Kenneth W. Thompson, *Politics Among Nations*, 6.B., McGraw-Hill, New York, 1985.

görüyorlardı.¹⁶ Türkiye’de 1930’larda *Kadro* hareketi, 1960’larda ise *Yön* hareketi ulusalcılığı sosyalizmden üstün gören bir anlayışla Kemalizm’in ideolojisini şekillendirmeye çalıştı. *Elie Kedourie* ile birlikte ulusların mı ulusalcılığı, yoksa ulusalcılığın mı ulusları yarattığı tartışılmaya başlandı. Kedourie, ulusu yaratanın ulusalcılık olduğunu ve bu süreçte aydınların özellikle belirleyici bir rol üstlendiklerini savunuyordu.¹⁷ Modern anlamda yurttaş kimliği sağlamayan kabile, din, etnisite kökenli hareketlere olumlu gözle bakılmıyor, standart bir kültürün ve ortak bir dilin oluşması nesnel bir zorunluluk olarak değerlendiriliyor, ulusalcılığın bunu gerçekleştirecek temel araç, ulus-devletlerin de bu sürecin içinde gerçekleşeceği temel siyasal yapılar olduğu genel kabul görüyordu. Bu bağlamda, farklı kültürel alt grupların ulusal yurttaşlık kimliği içinde eritilmesi (asimilasyonu) onaylanıyordu.¹⁸

1970’ler ve 1980’ler kapitalizmin küresel egemenliğini güçlendiren dramatik gelişmelere sahne oldu. Çin Halk Cumhuriyeti’nin kapitalist blok ile işbirliği içine girmesi, Amerikan Doları’nın uluslararası petrol ticaretinde temel değişim aracı haline gelmesi, Batı’nın finans merkezlerinde biriken petro-dolarların Üçüncü Dünya ülkelerine borç olarak akması, bunun sonucunda bu ülkelerin Batı’ya olan ekonomik ve siyasal bağımlılıklarının büyük ölçüde artması ve nihayet küresel bir etkinliğe kavuşan finans sektörünün kapitalist sistemin yönlendirici gücü olarak sanayinin yerini alması savaş sonrası dünyasının bütün taşlarını yerinden oynattı. Dumbarton Oaks ve Bretton Woods’da kurulan liberal dünya düzeni ciddi bir değişim gösterdi. ABD’de Reagan’ın, İngiltere’de ise Thatcher’ın iktidara gelmesiyle belirginleşen finans merkezli yeni kapitalist yapıda, klâsik özelliklerini yitiren ve iyiden iyiye saldırganlaşan egemen ideoloji, neo-liberalizm olarak adlandırılmaya başlanmıştı. Doğu Bloğu’nda sosyalist sistem çöküş sürecine girerken, dünya genelinde ulus inşası süreci önemli ölçüde yavaşladı.

KÜRESELLEŞME ve ULUSALCILIK

Doğu Bloğu’nun çökmesiyle birlikte küresel egemenliğini iyice pekiştiren ve artık küresel bir imparatorluğa dönüşme hesapları yapan finans odaklı kapitalist sistemin karşısında tek bir ciddi engel vardı: Ulus-devletler. Yukarıda belirttiğimiz gibi, klâsik imparatorluğun yönetim mantığı, temel yönetim tekniği olarak toplumu bütünleştirmeyi

¹⁶ Rupert Emerson, *Sömürgelerin Uluslaşması*, Çev. Türkkaya Ataöv, Türk Siyasi İlimler Derneği Yay., Ankara, 1965, s. 91-202.

¹⁷ Elie Kedourie, *Nationalism*, 4.B., Wiley-Blacwell, Oxford, 1993.

¹⁸ John Breully, *a.g.m.*, s. 33-38.

değil, ayrıştırılmayı öngörür. Roma İmparatorluğu'ndan beri *divide et empire* (=böl ve yönet) kuralı, gücü elde etmenin ve sürdürmenin temel stratejisi olarak kabul edilmiş olup, tarihteki tüm imparatorluklar bu stratejiyi uygulamışlardır. Toplumu kültürel olarak bütünleştirmeyi öngören ulusalcılığın ve ulus devlet yapısının, küresel bir imparatorluk kurma hesabındaki finans-kapitalin emperyal anlayışıyla bağdaşamayacağı açıktır.

1990'larda yeni egemen ideoloji, ulus devlet yapısını ve ulusalcılığı hedef alan küresel bir propaganda sürecini başlattı. Doğu Bloğu'nun çökmesinin hemen ardından, *Karl Popper*'in öğrencisi olan *George Soros*, küresel finans-kapitalin ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nın maddi ve siyasi gücünü arkasına alarak Prag'da Orta Avrupa Üniversitesi'nin kurulmasına önyak oldu. Bu üniversiteye bağlı olarak faaliyet gösteren ve başına *Ernest Gellner*'in getirildiği Ulusalçılık Çalışma Merkezi (CSN), komünizm sonrası Doğu Avrupa'da küresel kapitalizmin misyonerliğini yapan bir ileri karakol görevini üstlendi. Amacı ulusalcılığın zaafalarını ortaya çıkarmaktı. Bu birimin çalışmaları, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkede, yine Soros ve ABD Dışişlerinin sağladığı mali ve siyasi destekle faaliyet gösteren *Açık Toplum* dernekleri ve *Demokrasi* vakıfları aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırıldı. Yaygın ve etkin bir propaganda ağı ile bir yandan ulus dışı -etnik, dinsel, vb- kimlik kavramları üzerine aşırı vurgu yapılarak ulusalcılığın ve ulus devletin zayıflatılması amaçlanırken, bir yandan da *post-modern* yöntemlerle ulusalcılığın içi boşaltılmaya çalışılmıştır. Post-modern yaklaşımlar ulusu, sosyal / maddi bir gerçeklik olarak değil; bir kurgu, bir tasavvur olarak ele almakta ve onu, sanki varlığı kendisinden menkul bir olgu gibi göstermektedirler.¹⁹ 1990'lı yıllardaki yayınların büyük çoğunluğunda, etnik ve dinsel kimliğin ulusal kimlikten farklı bir nitelik taşıdığı ve bunların hukuken tanınmasının demokrasinin gereği olduğu vurgusu yapılmıştır. Buna bağlı olarak geçmişe dönük etnik temizlik söylemleri ve propagandaları hız kazanmıştır. Yine 1990'lı yıllarda *çok kültürlülük* ve *toplumsal mozaik* gibi konularının yoğun biçimde işlendiğini görüyoruz. Bu küresel propagandanın meyveleri çok geçmeden toplanmaya başlanmıştır. Hemen her ülkede, devlete bağlı ulusal kimlik / yurttaşlık kavramı ile etnisite, din gibi ikincil kimlik kavramları arasında çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Mikro milliyetçiliklerin, dinsel-etnik alt kültürel kimliklerin, etno-kültürel farklılıkların hukuken tanınma istemlerini yoğunlaşmaları, giderek ağırlaşan bir saldırı altında kalan ulus devlet modelinin sorgulanmaya başlanması sonucunu do-

¹⁹ Örneğin bkz. Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 2.B., Verso, Londra, 1991.

ğurmuştur. Küreselleşen finans kapitalin ulus-üstü –bölgesel ve küresel– siyasal ve ekonomik örgütler aracılığıyla etkinliğini güçlendirmesi de ulus devlet modelini sarsıcı bir etki yapmıştır.²⁰

1945 yılından bu yana dünyadaki “bağımsız” devlet sayısı yaklaşık dört kat artarak 200’e ulaşmış bulunmaktadır. Siyasi gözlemciler, mevcut eğilimin ve ulus-devletleri hedef alan olumsuz propagandanın sürmesi halinde 21. yüzyılın sonuna kadar bu sayının çok daha yüksek rakamlara çıkabileceğini ifade etmektedirler. Bugün dünyada konuşulan dil sayısının 4500 civarında olduğu dikkate alınır, parçalanma potansiyelinin ne denli yüksek olduğu anlaşılır. Böylesi bir parçalanma sürecinin yaşanması, özellikle Avrasya’nın *Balkanlaşması*, hatta *Lübnanlaşması* siyasal düzen ve istikrarı mevcut durumun bile çok gerisine götürecektir. Bugün “bağımsız” oldukları kabul edilen devletlerin büyük çoğunluğunu, siyasi, ekonomik ve askeri olarak kendi ayakları üzerinde durmaktan aciz olan ve kendi iç sorunlarını bile çözmekte yetersiz kalan siyasi birimler oluşturmaktadır. Varlıklarını koruyabilmek için daha büyük devletlere dayanan, hatta onlarla tek yanlı *bağımlılık* ilişkisi içinde bulunan bu devletler açısından ulus-devletin *bağımsızlık ve türdeş kültür oluşturmak* gibi temel ayırt edici özelliklerinden söz etmek olanaklı değildir. Bu tür bağımlı devletlerin sayısının artması, ister istemez uluslararası istikrarın zayıflamasına yol açacak ve bu da beraberinde yeni ve öncekine göre daha kırılğan bir uluslararası yapıyı getirecektir.

Dolayısıyla küresel propagandanın kullandığı retoriğin tersine, klâsik anlamıyla *self-determination* kavramı, günümüz dünyası için sorun çözücü değil, sorun yaratıcı bir nitelik taşımaktadır.²¹ Küresel propagandanın etkisiyle gelişen ayrılıkçı / bölücü etnik kimlik savları, yapıcı bir program ve içeriğe sahip değildir. Bu savların birçoğunun gerçek anlamda bir tarihsel derinliği (göbek çukuru) bulunmamaktadır. Bu nedenle, kültürel bakımdan türdeş bir ulus-devlet yaratma şansları zayıf, bu yöndeki söylemleri de gerçekçilikten uzaktır. Karşı tarafın olumlu yaklaşımlarına sırt çevirmektedirler; çünkü aksi halde yapay olarak yaratılan *biz* ve *onlar* ayrımının gerçekçi temellere dayanmadığı ortaya çıkacaktır.²²

Ulus-devleti hedef alan propaganda, ayrılıkçı / bölücü hareketlerin yanı sıra, köktendinci hareketlerin de yükselişe geçmesine neden olmuştur. Özellikle İslâm ülkelerinde etkili olan köktendincilik, kutsal saydığı değerleri aşındırdığını düşündüğü her şeye, bu arada modernite ve ulusalcılığa tepki duyarken, İslâm’ın kutsal tarihini,

²⁰ John Breully, *a.g.m.*, s. 62–67.

²¹ Suavi Aydın, *a.g.k.*, s. 73.

²² Eric Hobsbawm, *a.g.k.*, s. 205.

özellikle asr-ı saadet devrinin saf ilke ve uygulamalarını referans alır. Vahşi kapitalizmin egemenliği altındaki bir dünyada bozuk düzene, sağlıksız toplum ve siyaset yapısına karşı çıkılması ve bozuklukların düzeltilmesinin yolu olarak Kuran'ın evrensel bilgeliğine sığınma çağrısı yapılması kimseye aykırı gelmez. Üstelik ulusalcılık yalnızca temsil ettiği ulusa hitap ederken, İslâm köktendinciliğinin çağrısı tüm insan ırkına yöneliktir. Ama 21. yüzyılın dünyasında bu anlayışın ne kadar gerçekçi olduğu çok tartışmalıdır.²³ Son tahlilde köktendincilik, çağdaş değerlere karşı geçmişe duyulan özlemden beslenen bir tepki hareketidir. Ulusalcılık ise, çağdaş bir devlet ve toplum projesidir.

1990 sonrası dünyasında ulusalcılığı zorlayan etkenlerden birisi de ulus-devletin dünya ekonomisi içinde bağımsız bir ekonomi oluşturma işlevinin zayıflamasıdır. Uluslararası ekonomik ilişkilerin daha fazla işbölümü ve işbirliği gerektiren karmaşık bir nitelik kazanması ve çok uluslu şirketlerin dünya ekonomisi içindeki ağırlıklarının artması, ulus-devletlerin ekonomi üzerindeki etkinliğini azaltmıştır. Uluslararası para hareketleri, *off-shore* bankacılığı ve *eximbank* gibi yöntem ve uygulamalarla her türlü mali kural ve denetimin dışına çıkarılmıştır. Bunu sağlayan ise, iletişim teknolojisinde 1970'lerden bu yana gerçekleşen devrim niteliğindeki gelişmelerdir. 1980'li yıllardan başlayarak bütün dünyayı saran özelleştirme hareketleri de ulus-devleti ekonomik yaşamdan dışlayıcı etki yapmıştır. Ulus-devletler, kamu gelirleri ve harcamaları yoluyla; refahın dağılımını, gelirin paylaşılmasını etkileyebilmekte ve bu sayede hâlâ ekonomi üzerinde birincil aktör olma konumlarını koruyabilmektedirler. Ancak son yirmioz yıl içinde ekonomi üzerindeki etkinliklerini bir ölçüde yitirdikleri yadsınamaz.²⁴

KEMALİZM'İN ULUSALCILIK ANLAYIŞI²⁵

Kemalizm'in (Atatürkçülüğün) çıkış noktası, Türk halkının, Batı

²³ Eric Hobsbawm, *a.g.k.*, s. 206–207.

²⁴ Eric Hobsbawm, *a.g.k.*, s. 212–215.

²⁵ Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 1927, *passim*; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* C. I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1945, *passim*; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* C. II, 2.B., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1959, *passim*; *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. XV (1923), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005; Atatürk'ün Ruşen Eşref'e verdiği mülâkat, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Nisan 1921; Atatürk'ün Ahmet Emin'e verdiği mülâkat, *Vakit*, 10 Kânun-ı sani 1922; Atatürk'ün Yakup Kadri'ye verdiği mülâkat, *İkdam*, 22 Eylül 1922; Atatürk'ün *Petit Parisien*'e verdiği mülâkat, *İkdam*, 3 Teşrin-i sani 1922; Atatürk'ün İzmit'li gazetecilere verdiği mülâkat, *Akşam*, 20 Kânun-ı sani 1923; Atatürk'ün Ahmet Şükrü'ye verdiği mülâkat, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Kânun-ı evvel 1923; Atatürk'ün Maurice Pern'e verdiği mülâkat, *Akşam*, 11 Şubat 1924; Atatürk'ün Yunus Nadi'ye verdiği mülâkat, *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1924.

emperyalizminin baskı ve saldırılarından “*kendi azim ve kararı ile*” kurtulması ve uygar dünya içindeki yerini almasıdır. Bunun gerçekleştirilmesi ise, halkın tüm gücünün amaç doğrultusunda örgütlü bir eyleme dönüştürülmesini gerektirmektedir. Güç birliğinin sağlanması, *halkın bütünleşmesine*, toplumdaki her türlü ayrıştırıcı unsurun etkisizleştirilmesine bağlıdır. Halkın birlik – bütünlük içinde olması, hem amacın saptanmasında, hem de ona ulaşılmasında Kemalizm’in temel dayanak noktasıdır. Bu, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve kendisini Türk sayan tüm insanları, dili, dini, ırkı ne olursa olsun kucaklayan bir ulusalcılık anlayışının ifadesidir.

Yukarıdaki açıklamadan Atatürk ulusalcılığının, Osmanlı’daki “millet” kavramından farklı olarak din eksenli değil, Batı’da Rönesans - Aydınlanma -Sanayileşme çizgisini izleyen sürecin sonunda ortaya çıkan laik eksenli bir anlayışı yansıttığını görüyoruz. Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1931 tarihli programında, “*millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtîmai heyettir*” denilmektedir.²⁶ Atatürk, *Medeni Bilgiler* kitabında Türk milletini şöyle tanımlamaktadır: “*Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına Türk milleti denir.*”²⁷ Her iki tanım da din kavramına, ulusu oluşturan unsurlar arasında yer verilmediğini, ırksal / etnik vurgulardan da kaçınıldığını, böylece, hangi etnik kökenden gelirse gelsin ve hangi dini inanca sahip olursa olsun, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan halkın, *Türk ulusu* olarak nitelendirilmekte olduğunu anlıyoruz. Irk temeline değil, yurt temeline dayanan Kemalist ulusalcılık, yayılcı / emperyalist / saldırgan emeller beslemeyen bütünüyle barışçı bir nitelik taşımaktadır.

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte topluma benimsetilmeye çalışılan ulusalcılık ideolojisinin kökleri, İttihat Terakki’ye kadar iner. Başta bizzat Atatürk olmak üzere, Kurtuluş Savaşı’nı yürüten ve Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kadrolar, 1908 devriminin ve İkinci Meşrutiyet hareketinin içinde fiilen yer almış subay ve bürokratlardan oluşan küçük burjuva aydınlarıydı. Ancak gerek birinci, gerekse ikinci kuşak Jön-Türk aydınları, Batı’daki uygarlık değerlerinin ve kurumlarının Osmanlı’nın feodal yapısı üzerine yerleştirilmesinin ve bu zemin üzerinde yaşatılmasının olanaksızlığını göremediler. *Namık Kemal*, *Ziya Gökalp* ve diğerleri bunun mümkün olduğunu zannettiler. Uygarlığa giden yolun toplumsal / siyasal düzende köklü bir değişikliği gerektirdiğini, uygarlık değer ve kurumlarının, bunları yaratan zihniyet

²⁶ *Cumhuriyet Halk Partisi Programı, 1931*, <http://www.chp.org.tr/CHP-Kutuphanesi.aspx> (09.06.2010)

²⁷ *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Haz. A. Âfetinan, T.T.K. Yay., Ankara, 1969, s. 18.

değişikliğini gerçekleştirmeden ithal edilmesinin sonuç vermeyeceğini bütüncül bir program dâhilinde ilk kez ortaya koyan, köklü değişiklikleri hayata geçirmek için ise *devrim* yapmak gerektiğini gösteren Atatürk olmuştur.²⁸

Halkı Türk ulusal kimliği altında bütünleştirmek, ekonomik önlemlerin yanı sıra, eğitim alanında ve dil – tarih konularında merkezden yürütülecek kapsamlı ve köktenci politikaları gerektirmekteydi. *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ile eğitim hizmetinin devlet eliyle merkezi olarak verilmesinin altyapısı hazırlandı. Cumhuriyet okullarında amaç doğrultusunda eğitim verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi için öğretmen okulları açıldı. Eğitimin, Cumhuriyet’in ulusalcılık ideolojisini benimsemiş eğitimci eliyle, ulusal bir anlayışa göre düzenlenmiş bir program ve müfredat çerçevesinde yapılması sağlandı. Üniversite reformu ile yüksek öğretimde de benzeri düzenlemeler yapıldı. Eğitim süreci boyunca bireylere yalın bir Türkçenin ve ulusalcılığı temel alan standart bir tarih bilincinin aşılması için Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu kuruldu. Bu kurumlarca hazırlanan ders kitapları, ilk ve orta dereceli okullarda okutulmaya başlandı. Zorunlu hale getirilen ilköğretim sayesinde her Türkiye Cumhuriyeti yurttaşının Türkçeyi iyi öğrenmesi ve standart tarih bilincini edinmesi sağlanmaya çalışıldı. Eğitimi daha etkili hale getirmek amacıyla harf devrimi yapıldı, okuma-yazmayı kolaylaştıran Latin harflerinin kullanımına geçildi. Yeni yazının herkes tarafından öğrenilmesi için millet mektepleri açıldı. Cumhuriyet’in ulusalcılık anlayışını, sosyal etkinlikler ve sanat faaliyetleri yoluyla ülkenin her köşesinde yaşayan tüm halka yaygınlaştırmak amacıyla halkevleri kuruldu.

Bu adımlar atılırken, Kemalizm’in düşünce sisteminde büyük ağırlık taşıyan, aydınlanma felsefesi kaynaklı *pozitif bilim* anlayışı temel alındı. Batı uygarlığının değer ve kurumlarını ve bunları yaratan bilimsel – laik zihniyeti almak, Atatürk’e göre bir zorunluluktur. Söz konusu değerler ve kurumlar, Batı’ya ait oldukları için değil, pozitif bilime dayandıkları için alınmalıydılar. Esasen Atatürk, bunların Batı’ya ait olduğunu düşünmüyordu. Yaşanılan çağda Batı’nın uygarlık alanında ileri gitmiş olması, uygarlığın Batı’ya ait olduğu anlamına gelmiyordu. Atatürk’e göre uygarlık kimsenin tekelinde değildi, o tüm insan ırkının ortak malıydı. Nitekim kendisi, tüm yaşamı boyunca “Batı uygarlığı” yerine “çağdaş uygarlık” (*muasır medeniyet*) demeyi tercih etmiştir. Türk halkı Batı’dan aldığı değer ve kurumları kendi tarihsel, toplumsal, kültürel değerleriyle sentezleyecekti; yani bunları Batı’dan almak, kesinlikle Türk halkının ulusal kimliğini yitirmesi

²⁸ Doğan Avcıoğlu, “Kemalizmi İyi Anlamak,” *Devrim*, S. 4 (11 Kasım 1969), s. 2–3.

sonucunu doğurmayacaktı. Tersine, bu yolla Türk halkı, kendi özgün kimliğiyle çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkmak için gerekli olan zihinsel ve maddi donanımı kazanmış olacaktı. Dolayısıyla Batı'dan bazı değer ve kurumları alma gereksinimi ulusalcılık ile çelişmemekte, onu tamamlamaktaydı, hatta onun zorunlu bir adımını oluşturmaktaydı.

Kemalist düşünceyi Tanzimat Batıcılığı'nın taklitçi anlayışından ayıran temel özellik, onun *tam bağımsızlık* anlayışına yaptığı güçlü vurgudur. Emperyalizmin boyunduruğundan kurtularak tam bağımsız olmayı, uygarlık değerlerini Türk halkına mal etmenin olmazsa olmaz koşulu sayan Atatürk, bunu yaşamı boyunca temel ve vazgeçilmez bir ilke olarak kıskançlıkla savunmuştur: "*Tam bağımsızlık denildiği zaman; elbette siyâsî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve her alanda tam bağımsızlık ve bağlantısızlık söz konusudur. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk, ulus ve ülkenin gerçek anlamıyla tüm bağımsızlığından yoksun olması demektir.*"²⁹

Bu saptamalardan yola çıkarak, Kemalist ulusalcılığın hedefini şu şekilde tanımlayabiliriz: Tam bağımsızlığını elde eden ve ulusal bütünlüğünü sağlayan Türk halkının; pozitif bilimin rehberliğinde, örgütlü gücünü kullanarak, devrim yoluyla sosyo-ekonomik düzenini çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkmasına olanak verecek şekilde değiştirmesi. Ancak üstyapı kurumlarında gerçekleştirilen köklü değişikliklere karşın, devrim altyapıya indirilemediği için son tahlilde başarılı olunamamıştır. Devrim, Atatürk'ün ölümünden çok kısa bir süre sonra yerini karşı devrime terk etmiştir. Bu başarısızlığın nedenini Atatürk'ün yaptığı saptamaların ya da uyguladığı yöntemin isabetinde değil, bütünüyle tarihsel koşullarda ve Atatürk sonrası yöneticilerin onun uzak görüşlülüğünü kavrayamamış olmalarında aramak gerekir. Ne önderin öngörüsünde ve kararlılığında, ne de uygulanan yöntemin etkinliğinde bir zaaf söz konusu değildir. Ancak gerek Kurtuluş Savaşı'nın, gerekse devrimlerin feodal ve yarı-feodal unsurlarla işbirliği içinde yapılmasını zorlayan tarihsel koşullar, başarıya ulaşılmasını engellemiştir.³⁰ 1945 sonrasında, Kemalizm bir devlet politikası olmaktan çıkmış ve Türkiye, günümüze kadar etkisini artırarak sürdüren tersine bir sürecin içine girmiştir.

TÜRKİYE'DE ULUSALCILIK – MİLLİYETÇİLİK AYRIMI

Türk toplumu ulusalcılıkla ilgili farklı algılamaların en belirgin biçimde gözlemlendiği toplumlardan birisidir. Bunun nedeni, Türki-

²⁹ Atatürk, *Nutuk*, s. 386.

³⁰ Doğan Avcıoğlu, *a.g.m.*, s. 3-4.

ye’de sosyolojik olarak yaşanmakta olan tarihsel geçiş sürecinin 1945 sonrasında bütünüyle denetimsiz bir hal alması ve yine bu tarihten sonra dış siyasi aktörlerin müdahalelerine çok açık bir duruma gelinmiş olmasıdır.

Çoğunlukla birinci – ikinci kuşak kentlilerden oluşan, kent kültürünü henüz tam anlamıyla özümseyememiş kitleler, içinde buldukları kültürel boşluğu geleneksel dini değerlerle doldurmaya çalışırlar. Bu Türkiye’ye özgü bir durum değildir. Birçok Batı ülkesinde 19. ve 20. yüzyıllarda aynı gelişmenin gözlemlendiği tarihsel bir dönem yaşanmıştır. Uluslaşmanın gecikmeli olarak gerçekleştiği Türkiye, Batı’nın 100 – 150 yıl önce yüzleşip aştığı sorunları Cumhuriyet’ten sonra yaşamaya başlamıştır. 1945 öncesinde, köyden kente göç olgusunun denetim altında tutulması ve Köy Enstitüleri yoluyla kırsal kesimde yaşayan insanlara temel uygarlık değerlerinin buldukları yerde kazandırılması suretiyle bu geçiş sürecinin olabildiğince sancısız ve hızlı bir biçimde aşılması amaçlanmıştı. Ancak özellikle Batı ile tek yanlı bağımlılık ilişkisinin kurulmasından ve çok partili yaşama geçilmesinden sonra, emperyal gücün dayatmasıyla Atatürk döneminin bütün denetim önlemleri ve araçları bir kenara bırakılmış ve süreç kendi haline terk edilmiştir.³¹

Sosyolojik olarak uygarlaşma / bireyselleşme sürecini tamamlamamış –taşralılıktan kurtulamamış– olan yeni kentli ara kesim, ulusalcılığı geleneksel-dinsel bir çerçevede algılamaktadır. Bunların sadakat duyduğu toplumsal odak, “ulus” değil, “ümme’tir. Osmanlı geçmişine özlem duyarlar ve kendilerini *ulusalci* olarak değil, *milliyetçi* olarak adlandırırlar. Türkçe olan *ulusalcılık* yerine yabancı kökenli *milliyetçilik* terimini tercih etmelerinin nedeni, bu terimin kökenini oluşturan “millet” kavramının Osmanlı geleneğinde dinsel bir anlam içermesidir. *Milliyetçiler*, Batı Avrupa’da Rönesans – Aydınlanma çizgisinde gelişen ve Endüstri Devrimi’nin ürünü olan sanayileşme ile ivme kazanan laik eksenli *ulus* ve *ulusalcılık* (=nation, nationalism) kavramlarına ve bu kavramlarda ifadesini bulan duygu, düşünce ve harekete açıkça karşıdırlar. Onların *milliyetçiliği* din eksenlidir, yani bir milliyetçi için *milleti* oluşturan asıl etken din birliğidir. Dil, tarih, ülkü birliği gibi ulusalcılığın temel değerleri, milliyetçiler açısından din birliğinin arkasından gelen ikincil özelliklerdir. Türkiye’de bu kesime uzun yıllar boyunca *milliyetçi-mukaddesatçı* denilmiştir. Milliyetçiler ile mukaddesatçıların ayrıştıkları ve kendi siyasal örgütlen-

³¹ Avcıoğlu bir yazısında Türkiye’nin ABD’ye tek yanlı olarak bağımlı hale gelişini, “*yurtta Amerika, cihanda Amerika*” sözleriyle kinayeli bir biçimde açıklamıştır. Bkz. Doğan Avcıoğlu, “Milliyetçiliğin Yeniden Uyanışı,” *Yön*, S. 84 (6 Kasım 1964), s. 2–3.

melerini (MHP ve MNP / MSP) gerçekleştirdikleri 1960'lı ve 1970'li yıllardan sonra bunların tümünü ifade eden bir kavram olarak *milliyetçi-muhafazakâr* tabiri kullanılmaya başlanmıştır.

Türk burjuvazisi de oluşumundan bu yana, milliyetçilik kavramında ifadesini bulan çarpıtılmış / dinselleştirilmiş ulusalcılık anlayışını desteklemiştir. Çünkü Türk burjuvazisi, uluslararası sermaye ile rekabet şansı bulunmadığı için ancak onunla işbirliği yaparak, hatta açıkça onun güdümüne girerek gelişebileceğini değerlendirmiştir. Ulusalcılığın ekonomik, siyasal, kültürel bağımsızlık öngören anlayışı, uluslararası sermayeden bağımsız hareket ederek kendini geliştirme vizyonu bulunmayan ve bu konuda kendisini yeterli de görmeyen Türk burjuvazisi için kabul edilebilir bir seçenek değildir. Böylece, siyasal İslâm, milliyetçilik ve liberalizmi benimsemiş olan kesimler kapitalist sistemin oluşturduğu maddi altyapı üzerinde ulusalcılara / Atatürkçülere karşı kutsal bir ittifak oluşturmuşlardır. Türkiye'nin son 65 yıllık siyasi tarihi, bu saflaşmanın resmini yansıtır.

Yakından bakacak olursak, ulusalcı – milliyetçi ayrımının daha duygu aşamasında ortaya çıktığını görürüz. *Biz bilinci* ve *onlar bilinci* her iki kesim açısından farklı anlamlar içerir. Temel sadakat odağı “ümme” olan bir milliyetçi için belli bir dine / mezhebe mensup olanlar, hatta dini algılama ve yaşama biçimi kendisinininkiyle özdeş olanlar *bizdir*. Bunun dışında kalan herkes *öteki* ya da *onlar* kategorisine girer. Günümüzde İslâm dini ile ilgili algılama ve uygulamaları farklı olan çok sayıda tarikat ve cemaatler bulunmaktadır ve bunların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Dolayısıyla kendisine milliyetçi diyen kesim, kimliğini din kavramı içine sıkıştırdığı; din kavramından da İslâm dininin bütününe değil, ancak sınırlı bir kesitini anladığı için giderek küçülen bir *biz* algılamasına ya da tersinden söylersek, giderek genişleyen bir *onlar* algılamasına sahiptir. Temel sadakat odağı olarak “ulus” kavramını gören bir ulusalcı ise, kültür, tarih, dil gibi olgular bağlamında ortak özellikler yüklediği insanları *biz* kategorisinde değerlendirirken, bunun dışında kalanları *onlar* olarak görür. Din, ulusalcı açısından ulusu oluşturan kültürel öğeler arasında yer almakla birlikte başat ve belirleyici bir nitelik taşımaz. Milliyetçi, ulusalcıyı *biz* kavramı içinde algılamaz. Onun gözünde, “laikçi” ve “solcu” olan ulusalcı *ötekidir*. Ulusalcı, milliyetçiyi *biz* kavramı içinde görmekle birlikte, ulusu oluşturan kültürel öğelerden din dışında kalanları özümseyememiş olduğunu, dine ise, diğerleri yanında abartılı bir ağırlık verdiğini düşündüğü bu kesimi genellikle “gerici” ve “yobaz” olarak görür.

Ulusalcı ile milliyetçi arasında duygu aşamasında dahi yeterince derin olan ayrılık, düşünce / ideoloji aşamasında daha belirgindir. *Biz*

ve *onlar* bilincinde ifadesini bulan toplumsal sadakatın yöneldiği odaklarının duygusal düzlemde farklı olması, düşünce / ideoloji aşamasında örgütlenme tasarılarının farklı odaklar çevresinde aranması sonucunu doğurur. Ulus merkezli bir örgütlenme anlayışını ifade eden ulusalcılık ideolojisi, ulus-devlet modeliyle uyumlu bir anlayışı yansıtır. Ümmet odaklı bir örgütlenme tasarısının, modern dünyadaki uygulama alanının ve şansının ne olduğu ise çok tartışmalıdır. Bu yüzden milliyetçilik ideolojisi, dayanaklarını günümüz dünyasında değil, Osmanlı – İslâm geçmişinin teokratik kurumlarında ve değerlerinde arar. Milliyetçi kesimin siyasal örgütü olarak bilinen Milliyetçi Hareket Partisi'nin parti amblemini, Osmanlı İmparatorluğu'nun III. Selim öncesindeki bayrağı olan üç hilal simgesinden almış olması; bu parti adına düzenlenen siyasal mitinglerde Türk ulusunu ve Türklüğü ön plana çıkaran sloganlardan daha çok tekbir getirme biçimindeki dinsel sloganların kullanılması; milliyetçi-muhafazakâr kesimin düşünce önderlerinin her vesile ile yazdıkları yazılarda ve yaptıkları konuşmalarda Osmanlı geçmişine, kurumlarına ve şahsiyetlerine karşı duydukları hayranlığı, özlemi ve bağlılığı dile getirmeleri örnek olarak gösterilebilir. Bu özellikleriyle milliyetçilik, 21. yüzyıl Türkiye'sinde *anakronik* bir görünüm sergilemektedir.

Ulusalcı – milliyetçi ayrışması, eylem / hareket aşamasında daha da belirginleşir. Ulusalcı, ulusun örgütlü gücünü temsil eden temel siyasal yapı olarak *bağımsız* ulus-devleti görür. Ulus-devletin üzerinde bir güce ve otoriteye razı olmaz. Bağımsızlığın yitirilmesi olasılığına karşı çıkar, direnir, savaşır. Kitlelerin bağımsızlık konusunda yeterince duyarlı olmadığı durumlarda bile ulusalcı onları bağımsızlık yönünde motive etmeye çalışır. Milliyetçi ise, din, mezhep, tarikat / cemaat odaklı sadakat algılamasında ulus-devleti zorunlu siyasal örgütlenme modeli olarak görmediği gibi, bunun bağımsız olup olmamasını da ulusalcı kadar önemsemez.³² Onun için “dinsel inancın gereğini yapmak ve inancına uygun yaşamak” diye ifade edilen ve içeriği kişiden kişiye değişebilen bir anlayış, bağımsız ulus-devlet duyarlılığından önce gelmektedir. Bu konuda *milliyetçi* olarak tanınan kesim ile (MHP) *muhafazakâr* olarak nitelenen kesim (AKP) arasındaki fark sanıldığından çok daha küçüktür. Dinsel sadakat aşamasından ulusal sadakat aşamasına tam anlamıyla geçememiş olan bir milliyetçi-muhafazakâr, ulusalcının sahip olduğu yurtseverlik duygusundan yani ulusal bilinçten son çözümlemede yoksundur.

³² Doğan Avcıoğlu, “Amerikancı Milliyetçilik ve Mukaddesatçılık,” *Yön*, S. 162 (6 Mayıs 1966), s. 5.

Sanayi devrimini yaşamamış, dolayısıyla burjuva ve işçi sınıflarının şekillenmediği, dinsel / feodal ilişkilerin ve kurumların egemen olduğu bir toplumda, ulusalcılık bilincinin varlığını aydınlar düzeyinde dahi olsa gözlemlemek olanaklı değildir. Bu tür toplumlarda, toplumun özgün tarihsel, ekonomik, siyasal, kültürel özelliklerine bağlı olarak ulusalcılığın sapkın görünümleriyle karşılaşılması doğal sayılmalıdır. Türkiye’deki muhafazakâr milliyetçilik, söz konusu sapkının Türkiye koşullarına özgü tipik bir örneğidir. Toplumumuzdaki ulusalcı – milliyetçi-muhafazakâr ayrımının kökleri Ulusal Kurtuluş Savaşı’na kadar uzanır. Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın komutanı ve Türkiye ulus-devletinin kurucu önderi olan Mustafa Kemal Atatürk, sözcüğün tam ve mutlak anlamıyla bir ulusalcıdır. Fakat gerek Türk toplumunun, gerekse yakın çalışma arkadaşlarının büyük çoğunluğu Batılı anlamda laik eksenli bir ulus-devlet anlayışını özümseme noktasının henüz çok uzağında olduklarından Atatürk, Kurtuluş Savaşı boyunca dini motiflerden yararlandığı gibi, yer yer etnik motiflere gönderme yapmaktan da kaçınmamıştır. Laiklik ve ulusalcılıkla ilgili görüş ve tasarılarını yaşama geçirmek için savaşın sona ermesini, barış ortamının oluşmasını, böylece koşulların uygun hale gelmesini beklemek zorunda kalmıştır. Zaferin kazanılmasından sonra, siyasal erki bütünüyle kendi elinde toplamış ve ancak o zaman bağımsız ve laik ulus-devlet oluşturma tasarısını uygulamaya koyma olanağını bulmuştur. Devrimlerin bütün amacı, Türk ulusal kimliği etrafında bağımsız bir ulus-devlet ve bu devletin sınırları içinde türdeş bir kültüre sahip, yurttaşlık bilincine ulaşmış özgür bireylerden oluşan uygar bir toplum yaratmaktır. Esasen bu özellikler, demokrasinin de olmazsa olmaz koşullarıydı.

Ancak süreç, yukarıda belirtildiği gibi sekteye uğramış, geriye çevrilmiştir. 1945 yılından başlayarak fiilen Türkiye’nin resmi devlet ideolojisi olmaktan çıkartılan, ancak 1980’e kadar yine de resmi söylemdeki yerini biçimsel olarak koruyan Kemalizm (Atatürkçülük) 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle birlikte resmen ve kesinlikle terk edilmiştir. Bunun yerine, 1970 yılında milliyetçi-muhafazakâr kesimin entelektüel örgütü olarak bilinen *Aydınlar Ocağı*’nda geliştirilen *Türk-İslâm Sentezi* adlı Kemalizm karşıtı ideoloji benimsenmiştir. Sentez, *"Türklüğün ancak Müslüman olmak koşuluyla mümkün ve sürdürülebilir olduğu"* fantezisine dayanır ve *ümmetçilik ile milliyetçilik arasında bir çelişki bulunmadığını* ileri sürer. Senteze göre *İslâm, Türk olmayı mümkün kılan bir önkoşul ve Türk kimliğinin onsuz olmaz bir parçasıdır.*³³ 12 Eylül darbesinin ardından, zorunlu din derslerinin bir

³³ Çiler Dursun, "Türk-İslam sentezi ideolojisinin failini tanımak," 28 Mayıs 2006,

Anayasa hükmü haline getirilmesi ve Türk eğitim sisteminde imam hatip liselerinin ön plana çıkarılması suretiyle Atatürkçü – laik eğitimin yerini dinsel bir eğitim anlayışı almıştır. Amaç, eğitim yoluyla toplumun dinselleştirilmesi idi ve bu anlayış ABD'nin o dönemde izlediği “yeşil kuşak” politikası ile uyumlu bir nitelik taşıyordu.³⁴ 1983 yılında Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dâhilinde Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür ve eğitim politikasını belirleyen “Milli Kültür Raporu” ile Türk-İslam Sentezi devlet nezdinde kabul görmüştür. Rapora göre, “*kültür varlığının değişmeyen özü dindir; din kültürün özü, kültür ise dinin bir formudur.*”³⁵ “Milli Kültür Raporu”, 12 Eylül askeri yönetiminin talimatıyla Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu, Milli Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu ve Yüksek Öğretim Kurulu tarafından resmen uygulamaya konmuştur. Böylece Kemalizm'e ve ulusalcılığa temelden karşı olan milliyetçi-muhafazakâr bir ideoloji, Atatürk'ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti devletinin resmi ideolojisi ve devlet felsefesi haline gelmiştir.

12 Eylül yönetimi, Atatürk tarafından kurulan bütün kurumları ortadan kaldırdıktan ya da tanınmaz hale getirdikten, devlet içindeki Atatürkçü kadroların tamamını tasfiye ettikten ve Mustafa Kemal Atatürk'ün özel vasiyetnamesine varıncaya kadar Atatürk ve Atatürkçülük adına ne varsa tahrip ettikten sonra, iktidarı Nakşibendî tarikatının bir müridine terk ederek kenara çekilmiştir. Dışarıdan güdümlendiği belli olan bu operasyondan sonra artık hiçbir şey Atatürk'ün isteği ve öngördüğü şekilde olamazdı, olmamıştır.

21. YÜZYIL TÜRKİYE'SİNİN ULUSALCILIK AÇISINDAN GÖRÜNÜMÜ

Bugün geldiğimiz nokta, Kemalist ulusalcılığın içinde bulunduğu durum ve geleceği bakımından iyimser düşünmemize olanak veren bir nitelik taşımamaktadır. Kemalizm'in, toplumdaki her türlü ayrıştırıcı unsurun etkisizleştirilmesi suretiyle halkın bütünleştirilmesini öngören ulusalcılık anlayışı, resmi devlet politikası olarak bütünüyle terk edil-

http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5895 (09.06.2010)

³⁴ 'Yeşil Kuşak', ABD'nin sosyalist bloğu güneyden çevreleme amacına yönelik bir Soğuk Savaş projesiydi. ABD Başkanı Carter'in Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski tarafından 1977'de geliştirilen proje, Sovyetler Birliği'ni istikrarsızlığa sürüklemeyi ve İslâm ülkelerini kalkan olarak kullanmak suretiyle bu ülkenin Basra Körfezi'ne inmesini engellemeyi hedefliyordu. Bunun için İslâm ülkelerinde dinin etkinliğinin artması sağlanmaya çalışılıyordu.

³⁵ Devlet Planlama Teşkilatı, *Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 1983; Vecihi Timuroğlu, *Türk-İslam Sentezi*, Başak Yayınları, Ankara, 1991, s. 91–95.

miş görünmekte, bu ise, demokrasinin bir gereği imiş gibi gösterilmeye çalışılmaktadır. Sanayileşmenin ve refahın eşit olarak dağılmadığı toplumlarda geri kalan bölgelerde yaşayan ve ulusal gelirden yeterli payı alamayan kesimler tepkiselliğe yönelir. Eğer bu tepkisellik din, dil, etnik köken gibi belirtilerdeki farklılaşma ile örtüşürse, ulusal kimliğe alternatif kimlik arayışları gündeme gelir. Hele, 1990 sonrası dünyasında olduğu gibi, genel ortam ve koşullar kimlik ayrışması bakımından uygun bir zemin oluşturuyorsa toplumsal parçalanma kaçınılmaz olur. Bu gruplar, kendi dillerinin, kültürlerinin, değer yargılarının eğitim ve yönetim sistemine dâhil edilmesi ve kimliklerinin hukuki olarak tanınması doğrultusunda uğraş verirler. Türkiye’de özellikle 1980 askeri müdahalesinden bu yana dış desteği de arkasına alarak hızlanan ve hem etnik, hem dinsel düzlemde yaşanan bu olgu, demokrasi söylemiyle maskelenmeye çalışılsa da, yalnız ulus-devletin değil, demokratik sistemin varlığını temelinden sarsacak bir düzeye ulaşmıştır.

Türkiye’de Batı’nın sömürüsüne ve ulus-devleti hedef alan saldırılarına karşı çıkan ve bağımsızlıktan yana görüşler açıklayanlar, uzun süre *komünist* olarak damgalanmışlardır. Bunlar arasında gerçekten sosyalist ideolojiyi benimseyenler veya ona yakınlık duyanlar bulunmakla birlikte, büyük çoğunluğu Kemalist ve ulusalcı dünya görüşüne bağlı olan insanlardı. Son otuz – otuz-beş yılda, siyasi cinayetlere kurban giden ya da çeşitli nedenlerle özgürlükleri kısıtlanan aydınların neredeyse tamamı, Kemalizm’e, ulusalcılığa, laikliğe inanan ve Türkiye’nin bağımsızlığını savunan kişilerdi. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra, genel suçlama sıfatı olarak *komünizm* yerine *ulusalcılık* kullanılmaya başlanmıştır. O kadar ki, bu suçlama, bireysel düzeyde ifade edildiği gibi³⁶ devletin resmi belgelerinde de yerini almış bulunmaktadır. Emniyet Genel Müdürlüğü Terörle Mücadele Daire Başkanlığı, 2008 yılında İçişleri Bakanı Beşir Atalay’a verdiği terör brifinginde, ulusalcılığı, *aşırı sağ faaliyetler* başlığı altında terör raporuna dâhil etmiştir. Raporda, ulusalcılık, çeşitli dernek ve vakıflar halinde örgütlenen ve internet siteleri aracılığıyla halkı etkilemeye çalışan *tehlikeli bir oluşum* olarak nitelendirilmektedir. Ulusalcılığın *tehlikeli faaliyetleri* arasında, *ülkenin bağımsızlığını yitirdiği, AB sürecinde ülkenin egemenliğinin yok edildiği* gibi söylemlerde bulunmak sayılmaktadır.³⁷ “Liberal” aydınlar da ulusalcılığı, *dışlayıcı / düşmanlaştı-*

³⁶ Fethullah Gülen, ulusalcı hareketi, “kemiksiz ve kimiksiz, iğreti, suni ve hedefsiz, iğreti bir yapı” olarak nitelendirdi. “Ulusal Cephe Suni ve Manipülatif,” *Aktüel Dergisi*, S. 14 (18 Ekim 2005).

³⁷ *Vatan*, 29 Mart 2008 (<http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?Newsid=169937>) (09.06.2010) Emniyet Genel Müdürlüğü Terörle Mücadele Daire Başkanlığı’nın söz

rıcı bir anlayış olarak nitelendirmekte, bu savlarının kanıtı olarak da ulusalcıların, *emperyalizme, küreselleşmeye, dinsel ve etnik farklılaşmalara, AB'ye ve ABD'ye karşı olmalarını* göstermektedirler.³⁸ Bu noktada kendilerini “liberal” olarak adlandıran çevrelerle milliyetçi-muhafazakâr çevrelerin ulusalcılara karşı ortak tavır aldıkları görülmektedir. Tüm bu örneklere bakarak, Türkiye’de karşı devrimin Cumhuriyet tarihindeki en ileri aşamasına ulaştığı saptamasını yapabiliriz.

SONUÇ

Son yirmi otuz yılda ulus-devlete zarar veren küresel saldırı, klâsik liberalizmin demokrasi, özgürlük gibi temel değerlerini de zarara uğratmıştır. Bu nedenle, neo-liberallerin bir yandan klâsik ulus-devlet modeline yöneltilen saldırılara arka çıkar ve ulus-devlet yapısının meşruiyetini sorgularken, bir yandan da onu kendi ideolojilerinin dar kavramsal çerçevesi içine hapsedmeye çalışmaları ne gerçekçidir, ne de iyi-niyetle bağdaşan bir yaklaşımdır. Her şeye karşın, bugün için ulus-devletin temel toplumsal örgütlenme modeli olarak rakibi yoktur; dolayısıyla varlığını daha uzun süre devam ettireceğini söylemek abartı olmayacaktır. Ancak değişen koşullar dikkate alındığında, ulus-devletin düşünsel – ideolojik temellerinin liberalizmden farklı bir zemine kayacağı anlaşılmaktadır. Temel sorun, bu değişimin hangi yönde olacağıdır. Yeni ulus-devlet modeli, faşizan bir anlayışı ifade eden devlet kapitalizmi eksenine mi, yoksa özgürlük, eşitlik, sosyal adalet, sosyal devlet gibi motifleri ön plana çıkaran daha toplumcu bir eksene mi kayacaktır? “İnsani” değil, “piyasayı” merkez alan günümüz dünya sisteminde, ilk olasılığın daha güçlü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye özeline indiğimizde ise, 12 Eylül askeri müdahalesi ile birlikte Cumhuriyetin ulus-devlet modelinin terk edildiği ve onun yerine Kemalizm karşıtı milliyetçi-muhafazakâr Türk-İslâm sentezi modelinin yerleştirildiği gerçeğinden hareketle, Kemalist ulusalcılığın geleceği hakkında iyimser görüşler ortaya koyma şansımız yoktur. Kemalist ulusalcılığın bütünleştirici anlayışının yerini Türk-İslâm sentezi modelinin indirgeyici anlayışının almış olması, ister istemez toplumsal, kültürel ve giderek siyasal ayrışmayı getirecektir. Günümüz Türkiye’si her alanda bu ayrışmanın sancılarını yaşamaktadır.

konusu yaklaşımının Fethullah Gülen’in bu konudaki değerlendirmesinin ardından gelmesi dikkatten kaçmamaktadır.

³⁸ Günay Göksu Özdağ, Büşra Ersanlı, “Önsöz,” E. Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s. 14-15.

KAYNAKÇA

- Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, 2.B., Londra, Verso, 1991.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Atatürk'ün Ahmet Emin'e verdiği mülâkat, *Vakit*, 10 Kânun-ı sani 1922.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Atatürk'ün Ahmet Şükrü'ye verdiği mülâkat, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Kânun-ı evvel 1923.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Atatürk'ün İzmit'li gazetecilere verdiği mülâkat, *Akşam*, 20 Kânun-ı sani 1923.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Atatürk'ün Maurice Pern'e verdiği mülâkat, *Akşam*, 11 Şubat 1924.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Atatürk'ün *Petit Parisien*'e verdiği mülâkat, *İkdam*, 3 Teşrin-i sani 1922.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Atatürk'ün Ruşen Eşref'e verdiği mülâkat, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Nisan 1921.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Atatürk'ün Yakup Kadri'ye verdiği mülâkat, *İkdam*, 22 Eylül 1922.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Atatürk'ün Yunus Nadi'ye verdiği mülâkat, *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1924.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, 1927.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. I*, İstanbul, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1945.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C. II*, 2.B., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, C. XV (1923), İstanbul, Kaynak Yayınları, 2005.
- Avcıoğlu, Doğan, "Milliyetçiliğin Yeniden Uyanışı," *Yön*, S. 84, 6 Kasım 1964.
- Avcıoğlu, Doğan, "Amerikancı Milliyetçilik ve Mukaddesatçılık," *Yön*, S. 162, 6 Mayıs 1966.
- Avcıoğlu, Doğan, "Kemalizm'i İyi Anlamak," *Devrim*, S. 4, 11 Kasım 1969.
- Aydın, Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara, Gündoğan Yay., 1993.
- Breully, John, "Sunuş," E. Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan, İstanbul, Hil Yay., 2006.
- Carr, Edward H., *Nationalism and After*, 2.B., Londra, Macmillan & Co., 1967.
- Çağla, Cengiz "Renan, Irk ve Millet,"
<http://www.ykykultur.com.tr/dergi/?makale=110&id=17> (09.06.2010).
- Cumhuriyet Halk Partisi Programı, 1931*, <http://www.chp.org.tr/CHP-Kutuphanesi.aspx> (09.06.2010).

- Deutsch, Karl W., *Nationalism and Social Communication: An Inquiry into the Foundations of Nationality*. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1953.
- Devlet Planlama Teşkilatı, *Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, 1983.
- Dursun, Çiler, “Türk-İslam sentezi ideolojisinin failini tanımak,” 28 Mayıs 2006, http://www.radikal.com.tr/ek_haber.php?ek=r2&haberno=5895 (09.06.2010).
- Emerson, Rupert, *Sömürgelerin Uluslaşması*, Çev. Türkkaya Ataöv, Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yay., 1965.
- Gellner, Ernest, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan, İstanbul, Hil Yay., 2006.
- Gülen, Fethullah, “Ulusal Cephe Suni ve Manipülatif,” *Aktüel Dergisi*, S. 14 (18 Ekim 2005).
- Hayes, Carlton J.H., *The Historical Evolution of Modern Nationalism*, New York, Russell & Russell, 1968.
- Hobsbawm, Eric J., *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1993.
- Kedourie, Elie, *Nationalism*, 4.B., Oxford, Wiley-Blacwell, 1993.
- Kohn, Hans, *The Age of Nationalism: The First Era of Global History*, New York, Harper Pres, 1962.
- Kohn, Hans, *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*, 9.B., New York, Macmillan, 1961.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 2.B., Çev. M.Kıratlı, Ankara, T.T.K. Yay., 1984.
- Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Haz. A. Âfetinan, Ankara, T.T.K. Yay., 1969.
- Morgenthau, Hans J., Kenneth W. Thompson, *Politics Among Nations*, 6.B., New York, McGraw-Hill, 1985.
- Oran, Baskın, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, Ankara, A.Ü.S.B.F. Yay., 1977.
- Özdağ, Günay Göksu, Büşra Ersanlı, “Önsöz,” E. Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan, İstanbul, Hil Yay., 2006.
- Timuroğlu, Vecihi, *Türk-İslam Sentezi*, Ankara, Başak Yayınları, 1991.
- “Ulusalçılık, Terör Dosyasına Girdi,” *Vatan*, 29 Mart 2008 . (<http://w9.gazetevatan.com/haberdetay.asp?Newsid=169937>) (09.06.2010).

CUMHURİYETÇİ DEMOKRASİ TEORİSİNE KATKI: ATATÜRK'ÜN SİYASAL DÜŞÜNÇESİNDE “HALK HÜKÜMETİ”

Hakan REYHAN*

Bu çalışmada; Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal düşüncesinde; genel düşünsel yapısında; halkçılık ilkesinden kaynaklanan, Atatürk'ün kendine özgü ve ulusunun karakterine uygun bir siyasal tasarım oluşturma gayesiyle geliştirmiş olduğu –tam olgunlaşmamış olmakla birlikte- cumhuriyetçi bir demokrasi teorisinin bulunduğu iddia edilmektedir. Bu çerçevede elbette Atatürk döneminde Türk siyasal yaşamının demokratik olduğu iddia edilmemekte, ancak Atatürkçü düşünce sistemi ile demokrasi fikri arasındaki bağdaşmazlık görüşü eleştirilerek Atatürk'ün teorik önermelerini oluşturmaya çalıştığı halk hükümeti modelinin gerçek, somut bir demokrasi kurgusu olduğu ifade edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Demokrasi, halkçılık, halkçılık programı, halk hükümeti, cumhuriyet, cumhuriyetçilik, cemahiriye, laiklik, devletçilik, ulusallık*

“...Bizim hükümet biçimimiz tam bir demokrat hükümettir.
Ve dilimizde bu hükümet ‘halk hükümeti’ diye anılır...”

Mustafa Kemal Atatürk

Demokrasi kelimesi siyaset tartışmalarının vazgeçilmez, “büyü-
lü” kelimesi olmaya devam ediyor. Bu, iki bin beş yüz yıl önce de
böyleydi, şimdi de böyle. Halkla birlikte bir hareket içerisine girmek
isteyen; ütopyasında, programında, hedefinde halk ile ilgili az çok
düşünceler olan her düşünür, siyasetçi, örgüt, ideoloji genellikle önce
demokrasiye sarılmıştır. Geçtiğimiz yüzyıllarda İngiliz, Fransız,
Amerikan, Rus devrimlerinde görüldüğü gibi “bağımsızlık” bayrağı
da olmuştur demokrasi; günümüzde, bariz bir şekilde belirlediği gibi,
emperyalizmin, sömürgeciliğin, kanlı katliamların, soykırımların
üstünü örten bir süslü, fiyonklu perde de olmuştur. Çağdaş toplumlar-
da, her halükârda, “demokrasi” kavramının iyiliği, en azından ondan
daha iyisinin olmadığı tartışma götürmez bir gerçek olarak hâlâ kabul
edilmektedir. Ülkemizde de bu anlayış geçerlidir. Hâlâ bir siyasal

* Siyaset Bilimi Uzmanı.

düşünce karalanmak istendiğinde ona yöneltilecek en büyük eleştiri o düşüncenin “demokrasi dışı” olduğu veya en hafifinden “anti-demokratik eğilim” taşıdığıdır. Ülkemizin çağdaşlaşma sürecinde edindiği siyasal kültür geleneğinden olsa gerek, en faşist karakterli siyasi hareketler ve siyasi kişilikler dahi demokrasi dışında tanımlanmaktan çekinmekte, hatta demokrasi dışılığı, en ağır suçlama olarak telakki etmektedirler. Örneğin, ülkemizde faşizmi benimseyen, faşist olarak nitelendirildiğinde tepki göstermeyen hiçbir siyasal oluşum yoktur. Siyasal yelpazenin en ucundaki “ırkçı milliyetçiler” bile faşizmi bir hakaret olarak kabul etmişlerdir. Kısacası, demokrasi, Türk siyasal kültüründe gayet olumlu bir imaja sahip itibarlı bir siyasal terimi ifade ettiğinden tarihsel şahsiyetlere ve düşünce şekillerine verilen değer demokrasiye olan mesafelerine göre “iyi” veya “kötü” olarak nitelendirilebilmektedir. Elbette demokrasi kavramının bu kadar belirleyici olmasında Türk siyasal hayatının gelişim sürecinde darbe geleneğinin de ciddi bir ağırlık taşımış olmasının ve demokratik süreci askıya alan bu darbelerin ülkeye vermiş olduğu somut zararlarının da etkisinin olduğu bir gerçektir. Bu açıdan Türkiye’deki siyasi rekabette demokrasi fikri ciddi bir nirengi noktası olabilmektedir. Böyle bir siyasi mücadele ve tartışma içerisinde Mustafa Kemal Atatürk’ün düşünce sisteminin de, hem güncel siyasi çerçevede hem de akademik çalışmalarda, demokrasi ile çeliştiğini vurgulayan argümanlar ortaya konmuştur. Bunun aynen böyle olduğunu bizzat ispatlamaya çalışan sözde Kemalistler(!)in de var olduğu bir gerçek olmakla birlikte buna benzer nitelendirmelerin büyük bir haksızlık, daha da ötesi tarihsel tahrifat olduğu açıktır.

Demokrasi düşüncesi ile uyumu çerçevesinde böylesine bir yanlış kabullenmişlik ortamında Mustafa Kemal Atatürk’ün ve onun düşünce yapısından beslenen gerçek Kemalizm’in demokrasi fikrine hiç de yabancı olmadığını, aksine Atatürk’ün “halk hükümeti” adıyla ve “halkçılık” düşüncesi ile birlikte -kalkınmaya odaklı yönetim düzenini de belirleyen- liberal/kapitalist demokrasiden farklılaşmış orijinal bir demokrasi modeli geliştirmeye çalıştığını esas olarak onun bireysel görüş ve yaklaşımlarına dayanarak açıklamak ve Atatürk’ün bu çerçevedeki siyasal tasarımının İslam dünyasında anti-empyralist mücadeleyle kurulmuş diğer devrimci-halkçı rejimlerin ideolojisiyle de (örneğin Libya cemahtariye rejiminin ideolojisiyle) nasıl bir zıtlık teşkil ettiğini tespit ederek özgünlüğünün daha iyi anlaşılmasını sağlamak bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Ülkemizde bu konunun sosyal bilim çalışmalarında daha fazla incelenmesi, Türkiye’de eksikliğini hâlâ hissetmekte olduğumuz demokrasi kültürünün oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmada, Atatürk'ün bir Türk aydını, devlet kurucusu ve ulusal kurtuluş önderi olarak halk hükümeti ve demokrasi konularında dile getirdiği (veya yazıya döktüğü) düşüncelerinden yola çıkarak onun konu hakkındaki fikri haritasını ortaya koymaya çalıştık. Siyasi çalışmalarında bilimsel/akılcı bir yöntem izlemekle birlikte 'kurucu lider' olarak daha çok devrimci pratik ile meşgul olduğu için sistematik bir kuramsal yapıyı ortaya koyamamış olan Atatürk'ün demokrasi konusundaki düşüncelerini derleyip toparlamak ve bütüncül bir çözümleme yapmak ciddi bir uğraşı gerektirmektedir. Türkiye'deki sosyal bilim incelemelerinde ve genel olarak cumhuriyet tarihi çalışmalarında Kemalist siyasal düşünce incelenirken genellikle Atatürk'ün politik süreçten bağımsız olarak da dile getirdiği "kendisine has" düşünceleri tali olarak değerlendirilmiş, esas odaklanılan konu Kemalist siyasal rejim ve bu rejimin (dönem dönem farklılaşsa da aynıymış gibi algılanan) ideolojisi olmuştur. Atatürk'ün zaman zaman, "reel Kemalist siyaset tarzı"yla (bu bir paradoks olarak da algılanabilir) da örtüşmeyen bir siyasal düşünce yapısına sahip olduğu pek dikkate alınmamıştır. Yine, siyaset bilimi çerçevesinde Atatürk'ün demokrasi düşüncesi, Kemalist uygulamalarla aynileştirilerek ve genellikle liberalizm/neo-liberalizm düşüncesinin demokrasi argümanları merkeze alınarak irdelenmiştir. Bu yüzden bu çalışmamızdaki tezimizi destekleyen akademik/bilimsel yapıtlar son derece kısıtlıdır. Bütün bunları çalışmamızın zorlukları olarak nitelendirmek mümkündür. Aynı şekilde böyle bir çalışma yapmanın gerekliliği de burada yatmaktadır.

DEMOKRASİNİN GERÇEK ANLAMI

Yüzyıllardır üzerine tartışılan ancak hâlâ tanımı, içeriği, kapsamı konusunda ortak bir kaniya varılamamış olan; çeşitli açılardan eleştirilmiş olmakla birlikte "ne yazık ki, ondan iyisi de yok!" şeklindeki ön kabul ile –bütün eksikliklerine rağmen- mevcut uygulanış biçiminden ziyade teorisiyle olumladığımız demokrasi, aslına bakılırsa hiç de anlaşılması zor bir düşünce değildir. Onu anlaşılmasız kılan ve halkın büyük kesimi tarafından özümsememesine, eleştirilmesine, eksik bulunmasına yol açan husus, bu kavramın kök anlamından (*demos-kratos/halk iktidarı*) farklı olarak belli bir ideolojik içerikle (*liberalizm*) sunulması ve bu ideolojik içeriğiyle gerçekleşen uygulanış biçiminin gerçek demokrasi sanılması veya çeşitli zihin yönlendirme teknikleriyle genel kamuoyunda o şekilde bir algılama (*yanılsama*) yaratılmasıdır.

Gerçekten de, çoğu dilimize çevrilmiş olan ve üniversitelerimizde de okutulan 'etkili' sosyal bilim/siyaset bilimi kitaplarında

demokrasi ve liberalizm birbirlerinden ayrılmaz iki düşünce şekli olarak sunulmakta; demokrasi olmadan liberalizmin ve daha da önemlisi liberalizm olmadan demokrasinin olamayacağı altı çizilerek vurgulanmaktadır. İktisat bilimi literatüründe de bu anlayış, serbest piyasa ile demokrasinin ayrılmaz bir parça olduğu belirtilerek sunulmaktadır.¹ Demokrasi teorisinin ve liberal siyaset biçimlerinin uyum düzeyi tarihsel, felsefi ve metodolojik açıdan çok yönlü olarak karşılaştırıldığında oldukça “sakat” olduğu ortaya çıkacak olan bu anlayışın farklı veçheleri üzerine sayfalarca yazılabilir. Ancak, özetle şunu söylemek gerekir ki, hakim sosyal bilim ve siyaset paradigması demokrasiyi siyasi anlamda liberalizm, iktisadi anlamda kapitalizm kısırlığı içerisine hapsedmiş ve bu düşüncenin liberalizmin/kapitalizmin/piyasacılığın ideolojik meşruluk aracı olarak sunulmasına hizmet etmiştir.² Jean-Jacques Rousseau’nun temellendirdiği halk

¹Demokrasinin ancak bireyci felsefeye dayalı liberalizmle olanaklı olabileceğini, diğer bütün siyasi düşüncelerin (özellikle toplumsalcularından/devletçiliklerinden dolayı) az ya da çok demokrasi karşıtı olduklarını düşünen yaygın “ideolojik” kanıyı dolandırmadan açıkça dile getiren bir çalışma için bkz. Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Liberte Yayınları, Ankara, 2003. Yayla’nın ve diğer “neo-liberal” siyaset bilimcilerin özellikle etkilendikleri bir siyaset teorisyeni (aslında ideologu) olarak; iktisadi ve siyasi özgürlüklerin ancak kapitalist düzen içerisinde, devletin sosyal, düzenleyici işlevlerinden arındırıldığı serbest piyasa ekonomisi “çerçevesinde” gerçekleşebileceği şeklinde görüşleri ile 1980’li yıllara damgasını vurmuş olan Milton Friedman’i de elbette burada zikretmek gerekir. Bkz. Milton Friedman, *Kapitalizm ve Özgürlük*, Çev. Doğan Erberk-Nilgün Himmetoğlu, Plato Film Yayınları, İstanbul, 2008. Neo-liberalizmin Milton Friedman ile birlikte diğer etkili kuramcılarında birisi olan Friedrich Hayek de serbest pazardaki “serbestlik” ile demokratik siyasal rejimin özgürlüklerini özdeşleştirmeye çalışmış, demokratik sürecin ancak serbest piyasa sistemi ile yani kapitalizm ile mümkün olabileceğini iddia etmiştir. David Miller, *Blackwell’in Siyasi Düşünce Ansiklopedisi*, Çev. Pülent Peker-Nevzat Kırac Ümit Yayıncılık, 1994, s.166.

²Ülkemizde aynı yanlış denklem sosyal bilim metodolojisi ve bilgi teorisi ile siyasal düşünceler arasında bağlantı kuran tartışmalarda da kendisini göstermektedir. Örneğin Auguste Comte geleneğinden gelen pozitivist felsefenin genellikle “kamusalcı-devletçi” yapıların özel olarak da sosyalist ve/veya ulusalcı/Kemalist düşüncenin metodolojik temelini oluşturduğu buna mukabil liberalizmin, liberal düşünce biçimlerinin pozitivism karşıtı bir siyasal düşünce olduğu mevcut sosyal bilim literatüründe, özellikle de liberal yazarlar tarafından bir genel geçer kural şeklinde sunulmaktadır. Halbuki, pozitivist bilgi teorisinin liberalist tezleri doğruladığıyla ilgili çok somut argümanlar vardır. Türk siyasal düşüncesinin gelişim süreciyle ilgili değerlendirmelerin, felsefi/metodolojik incelemelerin İkinci Meşrutiyet döneminden başlayarak genellikle, şablonik olarak, pozitivism (İttihat ve Terakki-CHP geleneği ile genel olarak Türk sosyalizmi) ile liberalizm (Hürriyet ve İtilaf-DP/AP/ANAP geleneği ile genel olarak Türk sağ) gerilimi çerçevesinde değerlendirilmesini eleştiren, Comte geleneğinden kaynaklanan pozitivist düşünce biçiminin ve siyaset tarzının Kemalizm’den çok Türkiye’deki liberal-muhafazakar gelenekle uyumlu olduğunu iddia eden bir makale için bkz. Hakan Reyhan, “Düşünce Tahlillerinde

egemenliği fikrinin, konjonktürel/pragmatik amaçlarla da olsa etkisini hissettirdiği klasik liberalizm ile demokrasi arasında (yine de ontolojik olmayan) bir bağ kurmak mümkündür. Ancak, bütün toplumsal gerçekliğin “piyasa”ya (“piyasalar”a), “kâr maksimizasyonu”na göre değerlendirildiği, dünyanın büyük bir “global piyasa” olarak anlandırıldığı, insanın ve insanın da içinde bulunduğu ekolojik sistemin sadece piyasa sisteminin nesnesi olarak değer gördüğü neo-liberal düzende demokrasiye aslında bir gösteri figürü olmaktan öte işlev bırakılmamıştır.³ Kök anlamının Türkçe tam karşılığı halk (*demos*) iktidarı (*kratos*) olan demokrasi nasıl oluyor da, halkçı bir düzenin değil de, iktisadi ve kültürel açıdan halktan iyice ayrılmış, ayrıcalıklılaşmış burjuva düzeninin, kapitalizmin temel yapı taşı olarak kabul ediliyor? Başka bir çalışma bağlamında sorulması ve cevaplandırılması gereken öncelikli sorulardan birisi budur.⁴ Global

Gecikmiş Bir Ayrım: İki Öncü Sosyolog, İki Farklı Pozitivizm”, *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, Cilt: 13, Sayı:49, 2007/1, s. 51-93.

³Sanal bir “demokratik çoğulculuk miti” üzerinden çokuluslu şirketlerin, yeni emperyalizmin piyasacı hâkimiyetlerini meşrulaştırma işlevi gören neo-liberal demokrasinin en temel özelliği kamusalığın ve onunla bağlantılı olan ulusallığın tamamen ortadan kaldırılmasını demokrasinin ön koşulu olarak görmesidir. ”...(klasik) liberal demokrasi, fiili işletim mekanizmaları dolayısıyla eksikli olsa da, gelişim süreciyle paralel bir şekilde, ulusal devlet ve sosyal devlet öğelerini de içerisinde barındırdığı için, ekonomik ve sosyal hakları bir insan hakkı olarak kabul ederek(kabul etmek zorunda bırakılarak) vatandaşa bu hakları devletten talep etme fırsatı tanıdığı ve siyasal iktidara yönelik olarak, bu çerçevede bir baskı mekanizması da geliştirilebildiği için ideal, yetkin demokrasiye daha yakındı. Ancak, son çeyrek asırda iyice oturtulmaya çalışılan neo-liberal dönemin demokrasisi, bu eksikli demokrasiye bile tahammül edememektedir... Neo-liberal demokraside insan hakları sınırsızdır. Ama, bu hakları yalnızca ekonomik gücü olanlar kullanabilirler. Siyasal iktidarı sonuna kadar denetleyebilir, etkileyebilir ve belirleyebilirsiniz, yeter ki farklı bir düşüncede siyasal iktidar istemeyin. İktidara gelen partilerin sağ da olsa, sol da olsa aynı icraatları yapması rastlantı değildir... Tabii, siyasal düşünceler de bu sisteme göre şekillenecek, bu durum da tam anlamıyla düşünsel tek boyutluluk ortaya çıkaracaktır. Alternatif düşüncelerin pek yaşama şansı yoktur... Bu gerçek anlamda totalitarizmdir. Halk, elitlerin demokrasi oyununda oynayan güzel ve ihtişamlı bir figüranlar topluluğu olarak algılanmaktadır... Neo-liberal demokrasilerde bir çoğulculuk efsanesi vardır. Ama gerçekte “teklüğün çoğulculuğu” diyebiliriz buna. Zira, değerler sistemi aynıleşmiştir. Her şeyin piyasa için olduğu, herkesin piyasa için çalıştığı bir sistemin kaçınılmaz sonucu budur. Bu durumu sürekli olarak yeniden üreten çeşitli ideolojik aygıtlar vardır: Tanrılaştırılan piyasa ve sermaye, zihin yönlendirme işlevi gören medya ve iletişim sistemleri...” Hakan Reyhan, “Neo-Liberal Demokrasinin Eleştirisi ve Yetkin Demokrasi”, *Oknos Dergisi*, Mart-1999, s. 53-56.

⁴Sayıları az olmakla birlikte bazı liberal demokrasi teorisyenleri, “kapitalizm” ve “serbest piyasa” ile “demokrasi” ve “özgürlükler”in birbirlerinin vazgeçilmez unsuru olmadığını dile getirmişlerdir. Örneğin, özellikle Milton Friedman gibi neo-liberal teorisyenlerin (demokrasi ve özgürlüklerin ancak kapitalizmle mümkün olacağı

kapitalist burjuvazinin bütün ideolojik aygıtlarıyla birlikte tam olarak egemen olmaya başladığı 21. Yüzyıl'ın başlarında, demokrasi düşüncesi de, büyük ölçüde halkçı özelliğinden arındırılarak, dünyada hakim ideoloji olan liberalizmin göstermelik 'insancıl' yüzü olarak kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Bu 'insancıl' yüzün (*maskenin de denebilir*) arkasında nasıl bir sömürü çarkının işlediği, ne büyük katliamların yapıldığı, nasıl bir seçkinler oligarşisinin oluşturulduğu; geçen yüz yılda milyonlarca insanın telef edildiği iki büyük dünya savaşından, atom bombalarından, nükleer vahşetlerden, sömürgeler dünyasındaki insanlık dışı soykırımlardan ve daha yakın zamanlarda gözümüzün önünde; Bosna'da, Filistin'de, Irak'ta, Afganistan'da ortaya çıkan acı insanlık tablosundan sonra günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır.

Kökleri binlerce yıllık insani bir kolektif sistem arayışına uzanan demokrasi düşüncesini, liberalist rejimlerin tutsaklığından ve insanlık karşısı kapitalist sistemlerin emperyal silahı olmaktan kurtarmak için yeni bir demokrasi teorisini tartışmaya açmak gerekmektedir.⁵ Hem

şeklindeki görüşlerini eleştiren Crawford Bough Macpherson'a göre demokrasi düşüncesinin sadece Batılı liberal-demokrasi düşüncesiyle eş anlamlı olarak kullanılması yanlıştır. Macpherson, Batı dışı Sovyet sosyalist ülkeleriyle az gelişmiş Asya-Afrika ülkelerinin de (her ne kadar bu demokrasi anlayışı liberal demokrasiye çok uzak olduğunu düşünmekle birlikte) kendilerine has bir demokrasi anlayışları vardır. Hatta Macpherson, ulusal bağımsızlık hareketi içerisinde kendi özgün demokrasisini gerçekleştirmeye çalışan az gelişmiş ülkelerin demokrasi anlayışlarının (demokrasiyi kapitalizmle çerçeveleyen) liberal-bireyci ideoloji tarafından dönüştürülmediği ve Marksizm'in sınırlandırılmış sınıf örüntüsüne de sokulmadığı için daha orijinal bir demokrasi olabileceğini düşünmektedir. Ayrıca Macpherson'a göre mantıklı bir hümanist liberal, kapitalist piyasadaki serbestliğin bireyin ekonomik özgürlüğü demek olduğu; siyasal özgürlüğün kapitalizmi gerektirdiği gibi Friedmancı tezleri reddedecektir. Crawford Bough Macpherson, *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Çev. Levent Köker, Birey ve Toplum Yayınları, İstanbul, 1984, s. 34, 147. Kapitalizmi liberalizmden de demokrasiye de ayıran Macpherson'a göre kapitalist bir toplumsal yapı ve serbest piyasa bir üretim-tüketim sistemi içerisinde, -emekle sermaye arasındaki ayrılık yüzünden- gerçek anlamıyla bir demokrasiyi sağlanmasa olanaksızdır. Bkz. Levent Köker, "Serbest Piyasa-Demokrasi İlişkisinin Teorik Sorgulanmasına Bir Örnek: C.B.Macpherson'un Siyasal Düşüncesi", *Toplum ve Bilim*, Sayı, 24, Kış, 1984.

⁵Neo-liberal düzen içerisinde "demokrasi" fikrinin bu şekilde yanlış bir çerçevede sunuluyor, emperyal kapitalist sisteme uygun olarak inşa ediliyor olmasına karşı elbette Batı düşünce dünyasından da şiddetli itirazlar bulunmaktadır. Örneğin Harry Shutt, çok uluslu şirketlerin tahakkümü altındaki, yeni sömürge ilişkilerinin hakim olduğu mevcut dünya düzeninin demokrasiyi değil, faşizmi doğurduğunu vurgularken özellikle emperyal hegemonya, tahakküm altında kalan Üçüncü Dünya ülkelerinin özgürlük savaşımının gerçek demokrasiyi önünü açtığını, demokrasi fikri ile emperyalizm ve kapitalizmin aynı zeminde bulunmalarının mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Shutt, küresel karmaşayı sona erdirecek yeni bir demokrasi

dünyada hem de ülkemizde, bu kurtuluşun ve ideolojik arınmanın tarihsel, düşünsel, toplumsal kökenleri fazlasıyla mevcuttur. İşte bu çalışmamızın konusu olan Mustafa Kemal Atatürk'ün halkçılık düşüncesi ve bu düşünce çerçevesinde kurgulamaya çalıştığı “halk hükümeti” modeli de kapitalist olmayan “milli demokrasi” anlayışının, yani gerçek, somut bir toplumsal/siyasal sistem olarak demokrasinin Doğu'dan gelen ve kökleri Türk ulusal kişiliğine kadar dayandırılan orijinal cumhuriyetçi bir örneğini teşkil etmektedir. Sömürü ve seçkincilik temelinde değil, mazlumiyetin, esaretin kaldırılması ve gerçek “halk temsiliyeti” temelinde kurgulanan, işlenmemiş ham hali Atatürk'ün ve onunla birlikte hareket eden Kemalistlerin düşüncesinde (ve en azından girişimlerinde, praxislerinde) mevcut olan bu demokrasi modeli, objektif bir demokrasi teorisi çerçevesinde, kafası özgür sosyal bilimcilerimiz tarafından şiddetle incelenmeye ve irdelenmeye muhtaçtır. Sadece

tasarımının gerçekleştirilmesini önerirken işe mevcut düzenin temel ilkelerini ve varsayımlarını yeniden ele almakla başlanması gerektiğini söylemiştir. Harry Shutt, *Yeni Bir Demokrasi: İflas Etmiş Dünya Düzenine Alternatifler*, Çev. Mahmut Tekçe-Bilge Gürsu Nomer, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 48-49. Shutt, bu düşüncesiyle bizim de özellikle üzerinde durduğumuz Batıcı hakimiyet epistemolojisinin (pozitivizm vs.) sorgulanmasını da gündemine almış olmaktadır. Hem iktisadi hem de siyasi bir alan olarak beliren kapitalist pazarın sadece özgürlük ve seçim değil, aynı zamanda egemenlik ve baskı alanı olduğunu, bu doğasıyla kapitalizmin, demokratik işleyişi ortadan kaldırdığını, zorunlu olarak anti-demokratik bir iktisadi ve siyasi sistem doğurduğunu söyleyen bir başka çalışma için bkz. Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, Çev. Şahin Artan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003. Wood'a göre demokrasi fikri sadece siyasi bir kategori olarak değil, özellikle iktisadi bir kategori olarak dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede Wood'a göre mevcut kapitalist baskı rejimini dönüştürmek üzere demokrasiyi iktisadi sistemin düzenleyici, iktisadi işleyişin temel mekanizması olacak şekilde -işgücünün, emeğin demokratik olarak yeniden örgütlenmesiyle birlikte-yeniden örgütlemek gerekmektedir. s.340-341. Yine, liberalizm ile demokrasi ilişkisini sorgulayan; liberalizmin demokrasiyi cılızlaştırdığını söyleyen ve her iki düşünce şekli arasında sanılanın aksine önemli tezatlıklar olduğunu, tarihsel-düşünsel kaynaklarından yola çıkarak ortaya koyan Batı entelektüel-akademik dünyasındaki az sayıda ciddi çalışmalardan biri olarak bkz. Benjamin Barber, *Güçlü Demokrasi-Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, Çev. Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995. Bu akademik çalışmaların dışında özellikle son zamanlardaki darbeleri ve savaşları teşvik eden neo-liberal globalleşmeci düzenin ortaya çıkardığı yıkım bilançosunun da etkisiyle-reel politik tartışmalarda liberalizmin demokrasiyle uyumlu bir düşünce olmadığını savunular çoğalmış, hatta “liberal faşist” kavramı bile ortaya atılmıştır. Liberalizm ile ilgili olarak güncel politik tartışmalara değinmekten ziyade tarihsel bir temele oturtmaya çalıştığı “liberal faşizm” ideolojisini “Amerikan liberalizminin totaliter siyasal dini” olarak nitelendiren, ancak reel-teorik ayrımı yapmadan sol düşüncenin de aynı şekilde faşizan ideolojik unsurlardan beslendiğini, hatta faşizmin soldan beslendiğini ifade ederek metodolojik bir yanığı ve tutarsızlık içerisine giren bir çalışma için bkz. Jonah Goldberg, *Liberal Faşizm*, Çev. Enver Günsel, Pegasus Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Batı Aydınlanması'ndan ve Batı demokrasi tarihinden kaynaklanan çağdaş demokratik birikime değil, aynı zamanda Doğu'nun/Anadolu'nun on bin yıllık kültürel özelliklerine de uygun, Doğu'nun (özelde Türklüğün) tarihsel, toplumsal ve siyasal koşullarıyla da uyumlu böyle bir yerli demokrasi anlayışının bütün çağdaş yapısal özellikleriyle birlikte geliştirilmesi, etkinleştirilmesi sadece ülkemizdeki demokrasi ve temsil krizine değil, orijinalitesi Batı ile uyumlu olmadığı için Batı tipi burjuva demokrasisini bir türlü sindiremeyen bütün Doğu toplumlarına da örnek teşkil edebilecektir.⁶ Bu çalışma, Atatürk'ün görüş ve düşünceleri çerçevesinde aydınlarımızı ve sosyal bilimcilerimizi bu konuya eğilmeye çağıran bir 'demokrasi çözümlemesi denemesi' niteliği de taşımaktadır. Bunu sağlayabilmenin en temel yolu öncelikle, şu anda akademiye ve aydınları tamamen etkisi altına almış olan "Avrupa merkezci" bilim paradigmasından⁷ kurtulabilmek ve gerçekten bilimsel bir yöntem ile toplumsal gerçekliği çözümlemekten geçmektedir.⁸

⁶Elbette Batı'da da hakim kalıplar dışarısına çıkmış demokrasi düşünceleri, demokrasi teorisyenleri vardı, vardır. Özellikle sol literatür bu konuda yığınla çalışma ile doludur. Mustafa Kemal Atatürk'ün yararlandığı Batı kaynakları da oldukça fazladır. Zaten Atatürk'ün düşünce yapısında etkisi olan, ciddi bir entelektüel-halkçı zemin üzerine şekillenmiş olan iki hareketin Fransız Devrimi ve Sovyet Devrimi olduğu da malumdur. Ancak Atatürk, halkçılık sistemini geliştirirken bu hareketlerin temel değerlerini benimsemekle birlikte bunlarla sınırlı kalmamış, esas olarak kendi toplumunun kültürel ve siyasal yapısından beslenen yüzde yüz orijinal bir demokrasinin yapı taşlarını oluşturmaya çalışarak aşında bu konuda, demokrasi konusunda kafa yoran, yorması gereken sosyal bilimcilere de sağlam bir bilimsel yöntem göstermiştir. Fransız Le Matin Muhabirine verdiği bir demeçte (08.03.1928) Atatürk'ün gerçekten ciddi bir sosyal bilimci gibi ifade ettiği şu tespitler ilgi çekicidir: "Türk demokrasisi Fransız ihtilâlinin açtığı yolu izlemiş, ancak kendine özgü, seçkin niteliğiyle gelişmiştir. Zira her ulus, devrimini, sosyal yapısının baskısına ve gereksinimine bağlı olan hal ve durumuna ve ihtilal ve devrimin oluş zamanına göre yapar." Seyfettin Turhan, *Atatürk'te Konular Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 161.

⁷Immanuel Wallerstein'e göre hali hazırda dünyada toplumsal/siyasal süreci açıklayıcı sosyal bilim yaklaşımı Avrupa'nın dünyaya hakimiyet kurduğu dönemde ortaya konmuş temel değerler kümesini temel bilimsel gerçeklik olarak kabul etmekte ve dünyanın geri kalan kısımlarının değerler sistemini inkar eden, hatta tahrip eden bir Avrupa merkezci sosyal bilime dayanmaktadır. Wallerstein'e göre sosyal bilim içinde egemen olan bu bilim yaklaşımına karşı sağlam dayanaklar bulmak gerekmektedir. Immanuel Wallerstein, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu/Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.198. Türkiye'nin entelektüellerine de sirayet eden bu metodolojik yanılsamanın kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Doğan Ergun, "Moda Kavramlarla Bilim Yapmaya Heveslenmek", *Memleket SiyasetYönetim Dergisi*, 2009/11, s. 179-203.

⁸Bütünsel gerçekliği anlamamıza sağlayacak, her toplumsal olguyu, gerçekliği tarihselliği içerisinde incelemeyi gerekli kılan diyalektik yöntem, gerçeğin öğelerini tümlükleri (bütünselliği) içinde değerlendirdiği ve betimlemekle yetinmeyip

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN ZİHİN DÜNYASINDA DEMOKRASİ

Mustafa Kemal Atatürk, demokrat mıydı, otokrat mıydı, tek partici anlayışa mı sahipti yoksa vesayetçi demokrasinin lüzumuna mı inanıyordu? Bu sorular, çeşitli araştırmalarda ve söylemlerde genellikle soranın ideolojik penceresine göre değişik cevaplarla sunulmaktadır. Ancak ya güncel pratik siyasetin ya da ideolojik polemiklerin konusu olmuş olan bu sorular, -bütün dış koşulların ötesinde- Atatürk'ün öz düşünce yapısıyla birlikte nesnel biçimde henüz tam olarak incelenmemiştir. Büyük bir yanılsama içerisinde, -sadece liberallerin veya liberalizme yakınlaşan sosyal demokratların savunabileceği düşünülüyorsa gerek- liberal olmayan Atatürk'e, demokrasi düşüncesi -gerçek anlamda demokrasiyi savunduğunu defalarca ifade etmiş olmasına rağmen- yakıştırılmamış, bilakis Atatürk, genellikle demokrasi dışı düşünce şekilleri içerisinde gösterilmiştir.⁹ Oysa Atatürk, daha Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında,

açıkladığı için elbette en bilimsel metodolojik yaklaşımdır. Bkz. Doğan Ergun, *Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu*, İmge Yayınları, Ankara, 2005, s. 28.

⁹Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal düşüncesinin (Kemalizm'in) korporatist özelliği dolayısıyla, demokrasi dışılığını özellikle vurgulayan görüşler için bkz. Taha Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989. Parla'nın Kemalizm'i yarı faşizan olarak nitelendirdiği bu kitabının dışında, kuramsal olarak Kemalizm'in demokrasi dışılığını-Parla kadar katı bir ifadeyle olmasa da vurgulayan başka bir çalışma için de bkz. Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993. Köker, başka bir çalışmada da çoğulcu-demokrat bir toplumsal-siyasal örgütlenme için korporatist, bürokratik-muhafazakar içeriğiyle Kemalizm'i bir bütün olarak olumsuzlamanın gereğine inandığını söylemektedir. Levent Köker, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Yayınları, Ankara, 1992, s.194. Yine Şerif Mardin'e göre, Atatürk'ün siyasal düşüncesinde "hürriyet" (ve elbette demokratik özgürlükler) fikri, onun, yeni bir (laik-çağdaş-bağımsız) devlet kurma idealiyle; eski(dinci-bağımlı) devleti ve o devletin elitlerini saf dışı bırakma ve yeni devleti koruma duyarlılığıyla sınırlandırılmış, bir nevi tali duruma düşürülmüştür. Şerif Mardin, "Atatürk'ü Anarken", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 28, Mayıs-Haziran 1994, s. 5-9. Tabii, aynı dergideki makalesinde "Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihsel kimliği başka, ordu ideolojisi olan Kemalizm başka, demokrasi ise bambaşka" diye yazarak Atatürk'ü, Kemalizm'i ve demokrasiyi hiçbir zaman ve mekanda bir araya gelemeyecek, bir arada bulunmayacak antagonist (uyuşturulamaz karşıt) kişilikler/kavramlar olarak gören ve noktayı koyan Mehmet Altan'ın konuyla ilgili "metafizik" düşüncelerini de burada zikretmek gerek. Bkz. Mehmet Altan, "Kemalizm Ordunun Resmi İdeolojisidir...", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 28, Mayıs-Haziran 1994, s. 61. Dikkat edilirse bütün bu çalışmalar, Atatürk'ün siyasal düşüncesini, Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal-siyasal örgütlenmesini gözlemleyerek belirlemeye çalışmakta, Atatürk'ün kendine has, özgün siyasal düşüncelerine odaklanmaktan özellikle imtina etmektedirler. Daha doğrusu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişim özelliklerinde tamamen Atatürk'ün siyasal düşüncesinin belirleyici olduğunu varsaydıkları için, rejimin demokrasi

hareketlerinin özgürlük, bağımsızlık ve demokrasi idealiyle gerçekleşmekte olduğunu ifade etmiştir. Üstelik Atatürk, Türk ulusunun, ulusal kurtuluş savaşı süresince aynı zamanda demokrasi düşüncesini de sadece şeklen benimsemediğini, deyim yerindeyse zihnen de içselleştirmeye başladığını, olumlu bir gelişim olarak tespit etmiştir. Yani Atatürk'ün, Kemalist düşünceye yöneltilmiş liberal eleştirilerin aksine, halka güvenemediği için demokrasiyi tali duruma düşüren, erteleyen “vesayetçi” bir demokrasi anlayışını benimsediğini söylemek doğru değildir. Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı'nın en sıcak döneminde (4 Ocak 1922) sarf ettiği şu sözler demokratik düşüncesini net bir biçimde ortaya koymaktadır: “Milletimizin bugünkü yönetimi, gerçek niteliği ile bir halk yönetimidir. Türkiye'deki bu değişiklik, şekilde değil, milletimizin zihninde görülmektedir.”¹⁰ Görüldüğü gibi, Atatürk, gayet ilerici bir görüşle, “demokrasi” olgusunu (halk yönetimi ibaresiyle), hem bir yönetim sistemi içerisinde ele almış hem de, daha da önemlisi, bu düşüncenin her şeyden önce halk tarafından “benimsenme”, “zihnen kabullenme” süreci ile olgunlaşabileceğini tespit etmiştir. Atatürk'ün, Amerikan Senatosu'nun 26 Şubat 1923 tarihli oturumunda Amerikan milletine hitaben okunan bu çerçevedeki bildirisi de, Cumhuriyet kurulmadan önce, emperyalist hegemonyasını henüz kurmamış olan ABD'ye ciddi bir demokrasi uyarısı niteliğinde bir bildiri olarak tarihe geçmiştir. Atatürk, bu bildirisinde özgürlük ve demokrasi düşüncesi ile birlikte zulme, despotluğa karşı dururken özellikle bağımsızlığa vurgu yapmakta ve mealen söylemek gerekirse; demokrasinin, özgürlüğün ancak bağımsızlıkla ve halk egemenliğiyle anlam kazanabileceğini emperyalist propagandanın tesiri altında kalarak Kuvayı Milliye'ye farklı gözlemlerle bakan Amerikan halkına algılatmaya çalışmaktadır.¹¹

dışılığı ile Atatürk'ün siyasal düşüncesi arasında (bu düşünceleri hiç irdelemeden, bu düşüncelerin zaman zaman dönemin “Kemalist” Hükümetlerinin uygulamalarıyla da ters düştüğünü hiç dikkate almadan) çok kolaycı bir şekilde “genellemeci” paralellikler kurmaktadır. Gerçi Atatürk'ün bu şekilde faşizan bir çerçevede algılanmasında “Atatürkçü” olduğunu söyleme cüretini gösteren cuntacıların, gerçekten diktatörlük taraftarı olanların, devrimciliği değil, seçkinciliği Kemalizm sananların ve sağcı ‘muhafazakar’ şekilci Atatürkçülerin katkısını da yadsımamak gerekir. Üstelik, bu kesimler de tıpkı liberaller gibi Atatürk'ü demokrasiye pek yakıştırmamaktadırlar.

¹⁰Hikmet Bila, *CHP Tarihi*, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979, s. 42.

¹¹Amerikan Senatosu'nun 26 Şubat 1923 günlü oturumunda Senatör Mr. Owen'ın önerisi üzerine okunarak zapta geçen bildiride Mustafa Kemal Atatürk, aynen şu ifadeleri kullanmıştı: “Büyük Amerikan milletine, Siz zulüm ve despotluğu vatanınızdan kovdunuz. Siz uzun ve kanlı bir mücadele sonunda özgürlük ve bağımsızlığınızı kazanarak halk egemenliğine dayalı, demokratik bir devlet ve güçlü bir uygarlık kurdunuz. Yeryuvarlığının öbür yanında başka bir ulus var ki, o da aynı

Mustafa Kemal Atatürk'teki ve Kemalizm'deki demokrasi fikrini başka açıdan (daha dolaylı olarak), devrim süreciyle birlikte oluşan "medeni ilerleme" çerçevesinde ortaya koyan akademisyenler de vardır. Örneğin Alpaslan Işıklı'ya göre Atatürk devrimi (Kemalizm), padişahın kulu olmaya adeta koşullandırılmış bir ümmetten (bireyin olmadığı cemaatten), eşit ve özgür yurttaşlardan oluşan bir ulus (Türk milleti) doğması yönünde çok büyük bir azim ve kararlılık gösterdiği için demokratikti ve Atatürk, öğretmenlere; "biz sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller istiyoruz." diye seslenirken de bu düşüncesini yansıtıyordu. Atatürk İlkeleri'ni belirten Altı Ok'ta demokrasi okunun olmaması Atatürk'ün düşüncelerinin demokrasiyle uyuşmadığı anlamına gelmediğini¹², bu altı ilkenin esasında bütünüyle Atatürk'teki demokrasi düşüncesini yansıttığını düşünen Işıklı'ya göre; bizzat halife olması yönündeki teklifleri bile derhal reddeden Atatürk'ün Cumhurbaşkanı olduğu dönemde, Batı demokrasileri tam bir kriz içerisinde faşizme doğru yönelirken onun yüzünün tereddütsüz bir şekilde demokrasiye dönük olduğu kuşkusuzdur.¹³ Sina Akşin de

özgürlük, aynı bağımsızlık ve aynı demokrasi uğruna mücadele ediyor. Bu ülkünün soyluluğuna ve yüceliğine karşı sizi yanıltmak istiyorlar. Bu propagandayı yürütenler ya birtakım cahil tutucular ya da yeni kazandığımız özgürlüğü yok etmeyi ve bizi ondan yoksun bırakmayı amaçlayan gizli ve açık düşmanlarımızın maşalarıdır. Yalanlara ve iftiralara inanmayınız. Özgürlük ve bağımsızlık uğruna savaşan ve tıpkı sizler gibi dünyada gelişme ve adalet için mücadele veren Türk halkına kalbinizi açık tutunuz." Turhan, *a.g.e.*, s. 27. Atatürk, önderliğindeki Kuvayı Milliye hareketinin milli direniş ile birlikte gelişen bir "milli demokrasi" hareketi olduğunu da düşünüyordu. Gerçekten de bu hareket süreci içerisinde bir yandan anti-empyralist/anti-sömürgeci savaş yürütülürken öte yandan iktidarın kaynağı da değiştirilmeye çalışılmış; laik, demokratik, ulusal devletin yapıtaşları büyük bir devrim içerisinde oturtulmuştur. Saltanat rejimi sona erdirilmiş, ulus iktidarının, halk iktidarının yani gerçek bir demokrasinin temeli inşa edilmeye başlanmıştır. Atatürk'ün siyasal düşüncesine göre bu büyük dönüşüm süreci içerisinde feodal-ümmet/cemaat toplumunda ve halife-saltanat/kul sisteminde yüzyıllardır baskı altında tutulmuş olan Türk kişiliği de empyralizmle mücadele ve uluslaşma sürecinde bütün yaratıcılığıyla harekete geçirilmiştir. Elbette sömürgeci-empyral bir tarihsel süreç içerisinde büyüerek "modern" bir imparatorluk haline gelen ve bağımsız ulus-devletler için bir tehdit olmaya başlayan ABD için aynı şeyi söylemek ve ABD tarihinin içerisinde Türk devrim tarihi için benzerlikler aramak mümkün değildir. Zaten, Atatürk de bu bildirisinde sadece, İngiliz sömürgeciliğine karşı verilmiş olan Amerikan bağımsızlık savaşını olumlamaktadır.

¹²Daha Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında Kemalizm ile ilgili yazdığı teorik kitapta Tekin Alp ise daha da net bir ifade kullanarak Atatürk'ün siyasal düşüncesinin özeti olan "altı ok"dan (halkçılık, milliyetçilik, inkılapçılık, laiklik, cumhuriyetçilik, devletçilik) birisinin demokrasi olduğunu, demokrasinin halkçılıkla eş anlamlı olduğunu söylemektedir. Tekin Alp, *Kemalizm, Toplumsal Dönüşüm Yayınları*, İstanbul, 1998, s.204.

¹³Alpaslan Işıklı, *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, Tüze Yayıncılık, Ankara, 1997, s.5-6.

benzer düşünceyi paylaşmakta, -Atatürk ile ilgili kişisel değil, Türkiye ile ilgili dönemselsel bir değerlendirme yaparak- Atatürk dönemindeki demokrasi düzeyinin sadece Ortadoğu ve Arap ülkeleri arasında değil Batı ülkeleri arasında da ileri bir demokrasiyi yansıttığını belirtmektedir.¹⁴ Bunun dışında ayrıca vurgulamak gerekir ki; Atatürk, medeni hakların, örneğin kadın haklarının kabul edilmesini de sadece çağdaşlaşmanın, eşitlikçi cumhuriyetçiliğin bir gereği olarak değil, aynı zamanda –cumhuriyetin zorunlu gereği olarak kabul ettiği- demokratik gelişim merhalesinin adımları çerçevesinde değerlendirmiştir. Atatürk'ün yakın çevresinde her zaman yer alan Tarih Profesörü Afet İnan'ın naklettiğine göre; 4 Haziran 1933'de, Ruşen Eşref Ünaydın, Falih Rıfkı Atay, Saffet Arıkan, Recep Peker, Necip Ali, Fethi Okyar, Tefvik Rüştü Aras, Şükrü Kaya gibi dönemin önemli simalarının katıldığı bir sohbet toplantısında konu kadın hakları ve demokrasi konusuna gelince Atatürk, görüşlerini şu şekilde dile getirmişti: “Cumhuriyet rejimi demek, demokrasi sistemi ile devlet idaresi demektir. Biz Cumhuriyet'i kurduk, o on yaşını doldururken demokrasinin bütün icaplarını sırası geldikçe tatbikata koymalıdır. Kadın haklarını tanımak da bunun bir icabı olacaktır.”¹⁵ Atatürk'ün siyasal düşüncesinde demokratik unsurların çok belirgin olduğunu, özgün tarihsel referanslara dayandırarak gerçekleştirdiği çeşitli eserlerinde sıklıkla vurgulayan Attilâ İlhan da Atatürk'ün devrim anlayışının tepeden inmece askeri darbe devrimciliğine elvermediğini Atatürk'ün komita fikri yerine kongre (şura); askeri bir harekât yerine halk hareketi fikrini benimsediğini belirterek¹⁶ Atatürk'ün zihin haritasındaki demokrasiyi işaretlemiştir. Çeşitli yazılarında İlhan'ın da sıklıkla işaret ettiği gibi Kurtuluş Savaşı'nın en başından beri, binlerce yıllık Türk siyaset kültürünün de gereği olarak gayet olağan biçimde, temelinde halk katılımından öte bizzat halkın yönetime katılması anlayışının hakim olduğu kurultay sistemiyle¹⁷

¹⁴Sina Akşin, “Atatürk Döneminde Demokrasi”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt 47, Sayı 1-2, Ocak-Haziran 1992, s.248.

¹⁵Afet İnan, “Atatürk ve Demokrasi”, *Belleten Dergisi*, Ocak, Sayı: 89, 1959, s.23.

¹⁶Attilâ İlhan, *Hangi Atatürk*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1996, s.196.

¹⁷Kuvayi Milliye en başından beri, Batı'dan Doğu'ya kadar bir kurultay örgütlenmesi (“kongre tipi” örgütlenme; kongreler iktidar) ile yürütülmüştür. Kurtuluş Savaşı süresince kapsam alanına göre yerel (Birinci Balıkesir, Manisa, Oltu, Birinci Kars vs.), yöresel (Trabzon Kongreleri, İkinci Balıkesir Kongresi, İkinci Kars Kongresi vs.), bölgesel (Erzurum Kongresi, Alaşehir Kongresi, Büyük Edirne Kongresi vs.), ulusal (Sivas Kongresi) düzeyde 28 kongrenin toplandığını belirten Anayasa Hukukçusu Bülent Tanör, oluşum çerçevesi, örgütlenme dinamikleri açısından ulusal hedefe doğru evrilen yerel nitelikli iktidar biçimleri (“kongre devletçikleri”) olan bu kongrelerin tamamını “yerel kongre” başlığı altında incelemiştir. Tanör'e göre Kurtuluş Savaşı sırasındaki “sivil toplum” canlılığını da yansıtan bu kongreler ile

hareket eden Kuvayi Milliyecilerin önderi Atatürk'e demokrasi düşüncesi ne kadar uzak olabilir ki?... Temsil mekanizması anlamında kurultay sistemiyle somutlaşan ve doğrudan demokrasiye daha yakın olan bu katılımcı anlayış olsa olsa halkçılığı dışlayan liberal demokrasiye uygun düşmeyebilir.

Burada sonuç olarak şu savın doğruluğunu kabul etmek gerekir: Çok değişik iktisadi, sosyal, siyasal, -temel olarak sınıfsal-, güç ilişkilerinden dolayı Cumhuriyet'in siyasal rejimi/siyasal sistemi çerçevesinde tam anlamıyla hayata geçirememiş olsa dahi, Atatürk'ün zihninde orijinal bir demokrasi fikri hem bir ideal yönetim sistemi olarak hem de bir gelişmişlik ve medeniyet ölçüsü olarak her zaman yer bulmuştur.

BİR DEMOKRASİ MANİFESTOSU: HALKÇILIK PROGRAMI

Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal düşüncesinde “halkçılık”, genel olarak demokrasi düşüncesiyle özdeş olarak değerlendirilmiştir. Atatürk, ulusal kurtuluş savaşını örgütlemeye, Kuvayi Milliye'yi kurumsallaştırmaya ve yeni bir “ulusal siyaset” oluşturmaya henüz başladığı 1920'de aynen şu ifadeyi kullanmıştır: “Temelden incelendiğinde bizim görüşümüz-ki halkçılıktır- kuvvetin, egemenliğin, yönetimin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır.”¹⁸ Kemalist düşünce içerisinde devrimci bir demokrasi anlayışını yansıtan bu sözler sadece lafta bırakılmamış, Atatürk'ün önderlik sürecinde kurumsal/örgütsel çerçevede uygulamaya geçirilmeye de çalışılmıştır. Atatürk'ün uzun süre üzerinde çalışarak bizzat hazırlamış olduğu ve 1921 Anayasası'nın da

ilgili, bu örgütlenmelerin önemi doğrultusunda ciddi bir sosyal bilim incelemesinin yapılmaması da büyük bir eksikliktir. Bkz. Bülent Tanör, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 8-30. Hem felsefesi hem de kurumsal yapısı “halk hükümeti” prensibine göre oluşturulan ve bu temelde faaliyet yürüten Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin de “kurultay” sisteminin, “kongre iktidarı” tipolojisinin daha kapsamlı, gelişmiş, bütüncül, ulusal, çağdaş bir örneği olarak kurulduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca ifade etmek gerekir ki, kurultay sistemi, Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar geniş bir coğrafya da etkisini hissettiren Türk siyaset ve yönetim kültürünün temel unsurlarından birisidir. Atatürk de Türklerin bu siyasi kültür geleneği ile demokrasi arasında bağlantı kurarak şöyle söylemiştir: “Türk milleti en eski tarihlerinde, meşhur kurultaylarıyla, bu kurultaylarda devlet reislerini intihap etmeleriyle (seçmeleriyle) demokrasi fikrine ne kadar merbut olduklarını göstermişlerdir. Son tarih devirlerinde, Türklerin teşkil ettikleri devletlerde başlarına gelen padişahlar, bu usulden ayrılarak müstebit olmuşlardır.” Afet İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 68.

¹⁸Doğu Cephesi'ndeki hareketsizlikle ilgili bir soru önermesine Mustafa Kemal Atatürk tarafından verilen cevap içerisinde (01.08.1920). Turhan, *a.g.e.*, s.73.

taslağını oluşturan ‐Halkçılık Programı‐ bu çerçevede geliştirilen bir Kemalist demokrasi programı olarak da nitelendirilebilir. Atatürk, hareketlerinin siyasal yönünü ortaya koyan bir program hazırlamak ile meşgul olduğunu Büyük Millet Meclisi’nin 12 Temmuz 1920 günlü oturumundaki konuşmasında şu ifadeleri kullanarak beyan etmişti: ‐...hangi prensibi koyabileceğimizi düşünmekle meşgul olalım. Zannedirim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi, milletin temayülatı umumiyesini ispat etmiştir; o da Halkçılıktır ve Halk Hükümeti’dir. Hükümetlerin halkın eline geçmesidir. İdareyi halka teslim etmek için çalışalım. O zaman bütün müşkilatın bertaraf olacağına bendeniz kaniim. Ben bununla şahsen iştigal etmekteyim. Yakın zamanda bu nokta-i nazarımı ifade eden mütealaatımı Heyet-i Aliye’nize arz edeceğim.‐¹⁹ Halkçılık düşüncesini sadece ilkesel olarak ortaya koymakla yetinmeyip onu bir yönetim şekli (‐usulü idare tarzı‐) haline getirmeye çalışan Atatürk’ün bizzat gerçekteşirdiği hazırlığından sonra ‐Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası‐ adıyla 13 Eylül 1920’de Meclis’e sunulan²⁰ (19 Eylül’de okunan) bu program, Meclis’te ciddi tartışmalara neden olmuş ve Atatürk’ün siyasal düşüncesinin temelini oluşturan ‐Halkçılık‐ fikri bu programla birlikte ilk defa somut bir biçimde gündeme getirilmiştir.

Halkçılık Programı’nın 2. Maddesi’nde TBMM hükümetinin tek amacının halkın hayat ve bağımsızlığını sağlamak olduğu

¹⁹İsmail Arar, *Atatürk’ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, Baha Matbaası, İstanbul, 1963, s.10.

²⁰Meclis’te ve kamuoyunda yapılan tartışmalar sürecinde her zaman ‐Halkçılık Programı‐ adıyla anılan bu Layiha, Mustafa Kemal’in imzasıyla Meclis’e sunulmuş olan 31 maddeden oluşmaktaydı. Layiha, Meclis’te okunduktan sonra maddelerinin tek tek görüşülmesi için başkanlığını Yunus Nadi Bey’in ve raportörlüğünü İsmail Suphi Bey’in yaptığı bir komisyona havale edilmiştir. Komisyon, Layiha’nın ilk dört maddesini kanun tekniğine uymadığı, daha çok bir siyasi bildirge tarzında olduğu için, (emperyalizm ve kapitalizmle mücadele gayesini beyan ettiğini vurgulayarak) ayırmış, bu dört maddeyi ayrı bir bildirge haline getirmiş ve ayrıca Meclis’e sunmuştur. Meclis’e ‐Halkçılık Beyannamesi‐ olarak sunulan bu bildirge oy birliğiyle kabul edilmiştir. Komisyon, kalan maddeler üzerine görüşmelere devam etmiştir. Bu görüşmelerden sonra bir anayasa tasarısı oluşturularak 18 Kasım 1920’de Meclis’e sunulmuş ve uzun görüşmelerden sonra bu tasarı 20 Ocak 1921’de kabul edilerek Türkiye’nin ilk Anayasası oluşturulmuştur. Görüldüğu gibi, Türkiye’nin ilk Anayasası’nın temelinde Atatürk’ün hazırladığı Halkçılık Programı vardır. Ayrıca Atatürk, Halkçılık Programı adıyla anılan ‐Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası‐nı ilk kez 13 Eylül 1920’de Meclis’e sunduktan sonra bu Layiha’nın gerekçesini daha ayrıntılı olarak açıkladığı bir broşür de hazırlamış, bu broşürü bastırarak çoğaltmış ve milletvekillerine dağıtmıştır. Halkçılık Programı’nın daha ayrıntılı olarak açıklanığı ve az sayıda basıldığı anlaşılan bu broşürün orijinali ne yazık ki hala araştırmacıların eline geçmiş değildir. Arar, *a.g.e.*, s. 11, 15.

vurgulanarak, Hükümetin, halkı, emperyalizm ve kapitalizmin baskı ve zulmünden kurtarıp idare ve egemenliğin gerçek sahibi kılarak bu amacına ulaşacağı inancını taşıdığı belirtilmektedir. 6. Madde'de ise, egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğu, yönetim usulünün, halkın doğrudan doğruya ve fiili olarak kendisinin yönetmesi esasına dayandığı açıklanmıştır.²¹ Aynı programın 8.Maddesi şöyleydi: “Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur”²² Bu, “halk hükümeti” ibaresinin ilk kez resmi bir metinde yer almasıydı. O dönemin ulusal kurtuluş savaşı koşullarında olabildiği kadarıyla Hilafet’i ve Saltanat’ı da TBMM iradesine, halk iradesine tabi kılan (7. ve 8. maddeler) aynı zamanda da anti-kapitalist ve anti-emperyalist tahakkümü de açık bir şekilde mahkûm eden, yani her türlü iç ve dış baskıdan, dayatmadan, tahakkümden arınmış olan ulusun tam egemenliğini savunan bu metin liberal olmayan, cumhuriyetçi Kemalist demokrasi anlayışının temel bir metni olarak kabul edilebilir. Milli bir temelde gerçekleşen böyle bir demokrasi anlayışı, Batı’nın demokratik kültürünü ve kazanımlarını da yadsınamamakla birlikte, şimdilerde hakim olan soyut liberal demokrasiden farklı somut bir demokrasinin, yani “halk hükümeti” modelinin temel özelliklerini yansıtmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk, 16/17 Ocak 1923’de İzmit Kasrı’nda Adnan Bey (Adıvar), Halide Edip Hanım (Adıvar), Ahmet Emin Bey (Yalman), Velid Bey (Ebuuzziya), Suphi Nuri Bey (İleri), Yakup Kadri Bey (Karaosmanoğlu), İsmail Müştak Bey (Mayokan), Falih Rıfkı Bey (Atay), Kılıçzade Hakkı Bey (Kılıç) gibi İstanbul gazetecilerine verdiği uzun mülakatta Halkçılık Programı’nı yeni bir hükümet şeklinin temel çerçevesini belirlemek üzere bir proje şeklinde hazırladığını anlatmış, Meclis’in bu yepyeni hükümet şekline henüz hazır olmadığını düşündüğü için o projede düşündüklerini çok özenle üretmiş olduğunu da söylemiştir. Atatürk’e göre, o günkü şartlar altında duygularını o programdakilerden daha fazla açıklamış olsaydı saltanat sistemine bağlı olan Meclis’tekilerin hepsi (mücadeleyi) bırakır giderlerdi.²³ Elbette Atatürk’ün o koşullarda adını

²¹Zeki Çevik, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilât-I Esasiye Kanunu” *İÜSBF Dergisi*, No: 26, Mart 2002, s. 27-38.

²²Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, Remzi Kitabevi Yayınları, Cilt III, İstanbul, 1999, s. 425.

²³Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993, s. 119. Mustafa Kemal Atatürk’ün Halkçılık Programı ve halk hükümeti düşüncesi ile ilgili olarak değerlendirme yapan Anayasa Hukukçusu İlhan Arsel de Atatürk’ün, bu programın ruhunu yansıtan hakimiyeti milliyet parolası ile işe başlarken bunun eninde sonunda milletin kendi iradesine göre kendisini idare edeceği

söyleyemediği, ancak niteliklerinden bahsettiği kavram Cumhuriyet ve dolayısıyla, onun siyasal anlayışına göre, halk egemenliğinin tecellisi olarak gerçekleşecek olan milli bir demokrasiydi. Atatürk döneminin yakın tanıklarından olan ve Kemalizm ile ilgili kuramsal çalışmaları bulunan siyasal bilimci Emin Türk Eliçin de, bu tespiti destekleyerek, Türk siyasal yazınının temelini Halkçılık olduğunu belirtirken, halkçılığın da demokrasi ile eş anlamlı olduğunu vurgulamıştır. Eliçin'e göre; “Yeni Türkiye devletini kurup başına geçenlerin dünya görüşü halkçılıktır ve bu sosyal felsefenin başlıca niteliği “halk” ile “millet” kavramlarının örtüştürülmesidir. Onun için egemenliği ele alan milletin aynı zamanda bir halk devleti, bir halk hükümeti sayılması kaçınılmazdır.”²⁴ Eliçin, Türk milleti ile özdeşleşmiş bir halk hükümetinin Batı demokrasilerinden farklı, millete özgü/milli bir demokratik anlayış ortaya koymasının da kaçınılmaz olduğunu vurgulayarak bu farklılığın temel nedenlerinden birisini Türkiye’de henüz sınıfsal ayrışmanın oluşmamasında aramıştır.²⁵ Elbette devrimci bir yönelime giren, hareket halindeki Türkiye toplumunda bu “sınıfsal uyum”un geçici, konjonktürel bir durum olduğunu, toplumsal olaylara bakışını diyalektik metodolojiye uygun olarak temellendiren Atatürk tarafından da bunun böyle algılandığını vurgulamak gerekir. Zira Atatürk, halkçılık düşüncesini toplumsal-tarihsel bir çerçevede yorumlayarak, iktisadi ilişkilere en önemli nedensel unsur atfederek halkçılık düşüncesini izah ederken “tarihsel maddeci” denebilecek bir açıklama tarzı da getirmiştir. Bu bakış açısı doğrultusunda içinde bulunduğu devri “halk devri”, halk devrini de “ekonomi devri” olarak tanımlayan Atatürk, metodolojik bakışını da anlamamızı sağlayan şu sözleri söylemiştir: “Bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla (hayat bulmasıyla), itilâsıyla (gelişimiyle), intihâtıyla (son bulmasıyla) alakadar ve münasebettar olan milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tespit ettiği bu hakikat, bizim milli hayatımızda ve milli tarihimizde de tamamen mütecellidir (ortaya çıkmıştır). Hakikaten Türk tarihi tetkik olunursa bütün itilâ ve intihat ve esbabının (nedenlerin) bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır... Tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler, zaferler veyahut mağlubiyetler, izmihlâl (yok olma)

bir cumhuriyet rejimiyle neticeleneceğini bildiğini ifade etmiştir. İlhan Arsel, *Türk Anayasa Hukuku*, Mars Matbaası, Ankara, 1959, s.45.

²⁴ Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996, s. 232.

²⁵ A.k., s. 234.

ve felaketler, bunların kâffesi (bütünü, cümlesi); vukua geldikleri ahvali iktisadiyemizle münasebettar ve alâkadardır.”²⁶

Bütün bu değerlendirmelerden, Atatürk’ün, Halkçılık Programı içerisinde sıklıkla geçen “halk idaresi”, “halk hükümeti” ve “halkçılık” deyimlerini “cumhuriyet”in karşılığı olarak kullanmakla yetinmeyip bu kavramlarla aynı zamanda yeni bir sosyal ve ekonomik düzenin gerçekleşeceğini de anlatmak istediği sonucu çıkmaktadır. Bu yeni düzen hem iktisadi-sosyal alanda hem de onunla bağlantılı olarak yönetim alanında bir dönüşümü gerektirmektedir. Halkçılık Programı’nı görüşmek üzere Meclis’in seçmiş olduğu Komisyon’un raportörlüğünü yapan İsmail Suphi Bey (Soysallıoğlu), konu Meclis’te görüşülmeye başlarken yapmış olduğu sunum konuşmasında Halkçılık Programı’nın ayrıca Osmanlı’dan bu yana memleketin gelişmesinin önünü tıkayan “idare hastalığı”na da çözüm olabileceğini vurgulamıştır.²⁷ Temeli Halkçılık Programı’na dayanan 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu da (1921 Anayasası) da İlhan Arsel’e göre sadece yeni bir sosyo ekonomik düzeni inşa etmeyi içermiyor, aynı zamanda idari yapılanmayı hakimiyet-i milliye esaslarına göre yeniden örgütlemek ihtiyacına cevap verecek bir esas hükümleri ortaya koyuyordu. Ayrıca Arsel’e göre; içerisinde halkçılık esaslarının yer aldığı bu kanun (Teşkilat-Esasiye Kanunu), “milleti efendi kılmak gayesini tahakkuk ettirmek için, hakimiyetin millete ait olduğu ve milletin bu hakimiyet hakkını Büyük Millet Meclisi vasıtasıyla istimal edecek esasını ilan etmekle iktifa etmemiş ve fakat vilâyetlerde, kazalarda ve nahiyelerde halk idaresi esaslarının cari

²⁶Arar, *a.g.e.*, s.18. Mustafa Kemal Atatürk’ün tarihsel-toplumsal gerçekliği açıklarken iktisadiyata temel bir belirleyicilik atfetmesi onun metodolojik bakış açısının tarihsel maddeciliğe yakın (ya da yatkın) olduğunu göstermektedir. Atatürk, 1904’de daha 23 yaşındayken tuttuğu notlarda “evvela sosyalist olmalı, maddeyi tanımalı” diyordu. *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, (Gen. Yay. Yön. Fikret Ulusoydan), Cilt 1, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998, s.15. Bu ve benzeri anekdotlar; Atatürk’ün bu metodolojik yaklaşımının sonradan, -Bolşevik devriminin etkisiyle- ortaya çıkmadığını onun kendi gelişim sürecinde edinmiş olduğu formasyonun, okumalarının ve gözlemlerinin sonucunda oluştuğunu, yani temelleri olduğunu ortaya koymaktadırlar.

²⁷İsmail Suphi şu ifadeleri kullanmıştır: “Biliyorsunuz ki, bu memleketin öteden beri bir hastalığı vardır. Bu hastalık şu idare hastalığıdır. Memleket çöküş devrine başladığından itibaren bu idare hastalığı zaman ilerledikçe artmış ve eksilmemiştir. Halkçılık Programı bu hastalığa çarelerden birisidir...” Celal Toprakoğlu, *Askercil Demokrasi*, Demos Yayınları, İstanbul, 1984, s. 81. Arsel de bu yaklaşıma benzer şekilde “memur sınıfının bu memlekette meşrutiyetin ilan edildiği devirlerde dahi, halk ile katiiyen temas etmez oluşundan, memlekette hakiki bir halk idaresinin, daha doğrusu halkın ihtiyacına muvafık bir idarenin vaz’edilmemiş olması hususları göz önünde bulundurularak” Halkçılık Programı’nın ve halkçılık ilkesinin hayata geçirilmeye çalışıldığını vurgulamıştır. Arsel, *a.g.e.*, s. 65.

olmasını sağlamak gayesini gütmüştür.”²⁸ Görüldüğü gibi, Halkçılık Programı’nın bir sonucu olan 1921 Anayasası halk hükümetinin, halk iradesinin, daha önce feodal-eşraf-şeyh iktidarının belirleyici olduğu “yerel yönetim” alanlarına kadar yayılmasını amaçlamaktadır. Bu amacı ortaya koyarken de, yerel yönetimleri “hakimiyet-i milliye” ilkesine bağlayarak, bir yandan milli demokrasinin ülkenin bütün katmanlarına nüfuz etmesini sağlarken öte yandan ulusu parçalayacak yerel iktidar-cemaat alanlarının oluşmasının önüne geçmektedir.

Halkçılık Programı’nın ruhu CHP’nin 1927 ve 1931 kongrelerine de yansımıştır.²⁹ Şevket Süreyya’nın belirttiğine göre Halkçılık Programı ile başlayan süreçte Mustafa Kemal Atatürk’ün siyasal düşüncesine göre şekillenen CHP’nin parti edebiyatı üç temel noktada toplanmıştı: (1) Demokrasi, (2) herhangi bir fert veya zümreye, milletin umumi hakları haricinde imtiyaz tanımamak, (3) (daha önce açıkladığımız çerçevede) sınıf mücadelelerini kabul etmemek. Aydemir’e göre; bu üç ilkenin gerçekleşmesi ancak “sosyal devlet” ilkesinin devlet nizamında hayat bulması ile mümkün olabilecektir. Halkçı düşüncenin, halk hükümeti fikrinin ve dolayısıyla demokrasi idealinin gerçekleşmesi çağdaş anlamda sosyal devlet ilkesinin hayata geçirilmesi ile mümkün olabileceğine göre, Atatürk’ün demokrasi teorisinin somut görünümü olan Halk Hükümeti modelinin aynı zamanda sosyal devlet modeli de olduğunu, bu modelin liberal devlet ile birlikte yürüyemeyeceğini kabul etmek gerekir.³⁰ Atatürk,

²⁸ Aynı kaynak.

²⁹ Mustafa Kemal Atatürk’ün bir demokrasi modeli olarak geliştirmeye çalıştığı “halk hükümeti” modeli Kurtuluş Savaşı’nın başlangıcından beri Meclis’te en etkili siyasal düşüncelerden birisi olan halkçılık fikrinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur. Elbette Atatürk’ün halk hükümeti modeline bizzat kendi geliştirdiği Halkçılık Programı’ndan başka, aynı dönemlerde etkili olan ve yine halkçı (hatta sosyalist) bir temele oturtulan Halk Zümresi’nin programının ve Kör Ali İhsan’ın Temsil-i Mesleki Programının, dolaylı da olsa katkı sağladığını söylemek mümkündür. Bu programlardaki fikri benzerlikler bu düşüncemizi güçlendirmektedir. Her üç programı da karşılaştırabileceğimiz kapsamlı bir kaynak olarak bkz. Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, BDS Yayınları, İstanbul, 2000.

³⁰ Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, s. 426. Aydemir, CHP’nin Halkçılık fikrinin, 1924 Anayasası’nın yürürlüğe girmesinden itibaren, peyderpey getirilmesini, bu çerçevede “halkçı” bir demokrasi yerine “liberal” (“kapitalist” anlamında) bir demokrasi düzeninin (Celal Bayar ve İş Bankası grubunun siyasal programının) hayata geçirilmeye çalışılmasını da eleştirmiştir. Aynı şekilde, 1930’lı yılların ikinci yarısından itibaren CHP ideolojisini etkisi altına alan “otoriter düzensiz” halkçılık anlayışı da ona göre gerçek anlamda halkçılık fikriyle (Atatürk’ün Halkçılık Programı’yla) çelişmektedir. Ayrıca yukarıda “sınıf uyumu” ve “demokrasi” bahsinde geçen tartışmalara da katkı olacak şekilde belirtmek gerekir ki; Aydemir’e göre; Kemalist halkçılık retoriğinde (özellikle Recep Peker’i daha otoriter Kemalistler tarafından) sıklıkla dile getirilen “Türkiye’de sınıf yoktur. Sınıf kavgası yoktur.

Halkçılık Programı ile ilk defa somutlanan halkçılık fikrini anayasal hüküm haline getirilmesini sağladıktan ve bu düşüncüyü partisinin programının temeline oturtuktan sonra halkın, halk hükümetinin ideolojisi olarak kabul ettiği bu düşüncüyü halka benimsetmek için büyük çaba harcamıştır. Çünkü ona göre; Türkiye Cumhuriyeti, gerçek anlamda bir “halk yönetimi” sistemi (demokrasi) olmalıdır ve bunun böyle olabilmesi için de bu fikrin (halkçılığın, halk hükümetinin) öncelikle (zaten toplumsal karakter olarak bu fikre yatkın olan) Türk milletinin zihnîyetinde de bu anlayış doğrultusunda bir değişiklik yaratmak gerekmektedir.³¹

ULUSAL KİŞİLİK UNSURU OLARAK DEVLETÇİLİK VE DEMOKRASİ

Mustafa Kemal Atatürk, demokrasi fikrini sadece, toplumsal-siyasal gelişim süreci içerisinde değerlendirmemiş (çağında hakim olan diktatör liderlerin aksine) demokrasiyi bir iktidar aracı, yönetim modeli ve siyaset şekli olarak da benimsemiştir. Demokrasiyi, halkın rızasına dayalı, halkın karakterinden kaynaklanan devletçiliğin de olmazsa olmaz yapı taşı olarak kabul eden Atatürk, kendi ulusunun karakterinin de bu çerçevede demokrasiye, demokrasinin kurumsal yapısına uygunluğunu tespit etmiştir. Atatürk’ün bu konudaki şu çözümlemesi, sadece bir siyasal düşünce beyanı değil, aynı zamanda siyaset psikolojisi ve sosyal psikoloji literatürüne daha o dönemden yapılan güçlü bir katkı olabilecek önemde bir çözümlerdir: “Partimizin izlediği program, bir yönüyle tümüyle demokratik, halkçı bir program olmakla birlikte iktisadi açıdan devletçidir. Bu bakımdan partimize dayalı Cumhuriyet hükümetinin, vatandaşlarının hayatıyla, geleceğiyle ve refahıyla her bakımdan ilgilenmesi doğaldır. Halkımız doğası bakımından devletçidir. Her türlü gereksinimini devletten istemek için kendinde hak görüyor. Bu bakımdan ulusumuzun huyu

İmtiyaz yoktur. Mıntıka taassubu, derebeylik, ağalık, aile, cemaat, imtiyaz yoktur” sözleri Türkiye’nin dinamikleriyle örtüşmemektedir, bu sözler halkçılığın gereği olarak söylenecek sözler değildir. Halkçılık; “imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz” sözünü, “toplumsal yapımızı bu şekildedir” olarak değil, “bu şekilde olmalıdır” şeklinde anlamayı gerektirir. “Türkiye’de elbette ki sınıflar vardı. Derebeylik kalıntıları, ağalık, şeyhlik, aile, cemaat imtiyazı vardı. 1924 Anayasası’nın liberal yapısı ve Batı manasında bir demokrasi düzeni içinde, bunların kendi kendine tasfiyesi mümkün görünmüyordu. Bu liberal anayasa ve klasik demokrasi düzeni içinde gelişecek olan toplum nizamında, yeni sınıf münasebetlerinin, hatta çatışmalarının belirmesi de mukadderdi. Hulasa Türkiye’de toplum yapısı ile partinin ideolojik anlayış, çaba ve tefsirleri, devletin nizamı herhalde bir çelişme içindeydiler.” Aydemir, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, s. 427.

³¹Bila, a.g.e., s. 42.

ile partimizin programı tam bir uyum içindedir.”³² Günümüzde gerçekleştirdiği özgün sosyolojik incelemelerle Atatürk’ün Türk halkının “iktisadi devletçi” kişiliğiyle ilgili bu görüşlerini doğrulayan Doğan Ergun’a göre de; “Türk kültürü, kamu iktisadı ağırlıklı bir toplum düzeni için elverişlidir. Bu varsayımımızı şu başka deyişlerle de söyleyebiliriz: Türk kültürü, Türkiye’de devletçilik ağırlıklı bir iktisadı kolaylaştırır; Türkiye’de devletçilik ağırlıklı bir iktisadı geliştirecek kültür ortamı vardır; Türk kültürü, devletçilik ağırlıklı bir iktisadı geliştirecek olanaklar sunar... Türk insanı, Türkiye’nin kalkınması için devletçilik ağırlıklı bir iktisadı seçer...”³³ Ergun, bu sosyolojik çözümlemesini yaparken, Türk halkının devletçi kişiliğini vurgularken kastettiği devletçiliğin katı bir devletçilik veya katı bir kamuculuk değil, “özerk devletçilik” ya da “özerk kamuculuk” olduğunu vurgulamış ve bu şekilde ulusal kişilik özelliği olarak savunulan devletçiliğin, demokrasi ile birlikte gelişebilen iktisadi-sosyal işlevi olan bir devletçilik tarzı olduğunun da özellikle altını çizmiştir.³⁴ Bu doğrultudaki Atatürk’ün siyasal düşüncesinde de Türk ulusal kişiliği ve demokrasi düşüncesi açısından devletçiliğe verilen önemin özellikle “iktisadi devletçilik” ile sınırlı olduğunu vurgulamak gerekir. Atatürk, devletçilik düşüncesini aktarırken genellikle iktisadi hayatın planlanmasını kastettiğini vurgulamış, sadece iktisadi hayatın değil, siyasi hayatın da planlanması sonucunu doğuran ve totalitarizme, faşizme kapı aralayan “siyasi devletçilik” fikrinden genellikle uzak durmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nde 1933 yılına kadar iktisadi devletçilik sisteminin uygulandığı ve bu sisteme

³²İzmir’de parti kongresinde yaptığı bir konuşmadan (27.1.1931), Turhan, *a.g.e.*, s. 163.

³³Doğan Ergun, *Türk Bireyi Kuramına Giriş*, İmge Yayınları, 2004, s.13. Ergun’a göre; “Türkiye ile Türk insanıyla ilgili elimizdeki veriler, bilgiler bir Türk liberalizmi kuramı oluşturmaya elverişli değildir. Tersine, bu veriler, bu bilgiler bir tür Türk kamuculuğu kuramı oluşturmaya elverişlidir.” s.198. Ergun, Mustafa Kemal Atatürk’ün siyasi düşünceleriyle paralel olan bu sosyolojik görüşlerini “Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik” kitabında da tekrarlamıştır. Türk ulusal/toplumsal/kültürel kişiliğini, bütün veçheleriyle çözümlemeye çalıştığı bu çalışmasında da Ergun, Türk kişilik yapısının birçok özelliğini sayarken “Türk halkının çoğunluğunun devletçilik geleneğinin sürmesinden ve devlet otoritesinin üstün tutulmasından yana olduğunu, Türk halkının çoğunluğunun topluma-devlete bağımlı bireylerden oluştuğunu” da vurgulamıştır. Ergun’a göre; “en kısaca örgütlenmiş toplumsal düşünce olarak da tanımladığımız kültür, aynı zamanda ve yüzeyin altındaki olanaklar olarak, bilinç olanağıdır, ruhsal yatkınlıktır, ruhsal eğilimdir. Türk insanının bu olanağı, bu yatkınlığı, bu eğilimi, Türk halkının çoğunluğunda, bireycilik olarak değil, kamuculuk/toplumculuk olarak yansıtmaktadır.” Doğan Ergun, *Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik*, İmge Yayınları, Ankara, 2000, s. 179.

³⁴Ergun, *Türk Bireyi Kuramına Giriş*, s. 214.

“mutedil devletçilik” de denildiği (Kadro dergisinde iktisatçı Ahmet Hamdi’nin yorumu) çeşitli kaynaklarda belirtilmiş, yine çoğu kaynak 1933’den sonraki yıllardaki devletçilik uygulamalarının ise hem iktisadi hayata ve hem de siyaset hayatına müdahale eden, siyaseti de planlamaya kalkan kapsayıcı devletçilik olduğunu da vurgulamıştır.³⁵ Atatürk’ün siyasal düşüncesinin temel unsuru olan, halkçılığın da tamamlayıcısı olan “iktisadi devletçilik” fikrinin Türkiye’nin şartlarının, Türkiye’nin toplumsal özelliklerine gereği olarak Türkiye’ye özgü bir sistem olduğu Atatürk döneminde çeşitli vesilelerle ifade edilmiştir.³⁶ Bu anlamda Atatürk’ün iktisadi devletçilik anlayışının liberal olmayan ancak otoriter, totaliter veya faşist de olmayan bir siyasal düşüncenin, yani demokratik/halkçı cumhuriyetin çerçevesini de oluşturduğunu düşünmek mümkündür. Nitekim Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti’nde demokrasi esastan ayrılmayan bir devletçilik prensibinin uygulanmasının ülkenin/toplumun içinde bulunduğu şartların bir gereği olduğunu açıklıkla ifade etmiştir.³⁷

³⁵Hamza Eroğlu, *Atatürk ve Devletçilik*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1981, s. 18.

³⁶Örneğin kendisi de özellikle 1933 sonrasının kapsayıcı devletçilik düşüncesinin mimarlarından birisi olarak kabul edilen İsmet İnönü, 1933’de Kadro dergisinde yazdığı makalede iktisadi devletçiliğin Türkiye’nin şartlarına uygun, Türkiye’nin şartlarının gereği olarak geliştirildiğini belirterek, bu sistemin bir savunma ve kalkınma aracı, düşüncesi olarak kabul edildiğini de vurgulamıştır. İsmet İnönü, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, *Kadro Dergisi*, Sayı 22, Teşrinvevvel, 1933, s. 4-6. Aynı dergide Vedat Nedim Tör de devletçiliğin yalnız Türk İnkılabı’na has bir prensip olduğunu, orijinal olduğunu yazmıştır. Vedat Nedim Tör, “İktisatta İstiklâl”, *Kadro Dergisi*, Sayı 22, Teşrinvevvel, 1933, s. 17. Ancak bu değerlendirmelerde, devletçiliğin genellikle ferdiyetçiliğe karşı bir prensip olduğu kabul edilmiş, Atatürk’ün siyasal düşüncesinde gözlemlendiği şekilde devletçilik ile demokrasi arasında bir bağ kurulmaya çalışılmamıştır. Kadro Dergisi ekolünün sembol isimlerinden Şevket Süreyya Aydemir de benzer şekilde Türkiye’de devletçiliğin bir iktisadi kalkınma aracı olarak zaruri iktisadi-sosyal ihtiyaçlardan dolayı geliştirildiğini, bu yüzden devletçiliğin bir “işletme yönetimi” biçiminden ziyade “ülke yönetim biçimi” olarak, cumhuriyet rejiminin sosyal yönü çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aydemir’e göre; “Türkiye’de devletçilik ne iyi, ne de fena olduğu için değil, zaruri olduğu için geliştirilmiştir. İşletme ekonomisi ile açıklanamaz, işletme ekonomisi meselesi değildir. Bir sosyal siyaset, bir rejim meselesidir. Bu siyaseti tayin eden tarihi zaruretlerdir. Devletçi olmasaydık; aç, çıplak, ulaştırmazsız kalırdık. Bir savunma meselesidir. Tarihi gelişmemizin bir safhasıdır, tarihimizin bir parçasıdır.” Şevket Süreyya Aydemir, *Lider ve Demagog*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997, s.43. Bu görüşleriyle Aydemir de –fikirini demokrasiyle bağlamasa da- devletçilik ile ulusal tarih ve kişilik arasında zaruri bir bağ olduğunu, tıpkı Atatürk gibi, kabul etmektedir.

³⁷İnan, *a.g.e.*, s. 65. Bülent Ecevit de, Doğu’daki ve Batı’daki devletçilik örneklerinden farklı olan, kendisine has toplumsal-ulusal şartların doğurduğunu düşündüğü Atatürk devletçiliğini “demokratik devletçilik” olarak nitelendirmiştir.

Türk ulusunun tabiatına ve iyiliğine en uygun olan yönetimin de cumhuriyet yönetimi olduğunu açıkça belirtmiş olan Mustafa Kemal Atatürk, cumhuriyetin sultanlıktan farkını da şu şekilde ifade etmiştir: “Cumhuriyet ahlak erdemine sahip dayanan bir yönetimdir. Cumhuriyet erdemdir. Sultanlık ise korku ve korkutmaya dayanan bir yönetimdir. Sultanlık korkuya, korkutmaya dayandığı için korkak, alçak, sefil, rezil insanlar yetiştirir. Aradaki fark bunlardan ibarettir.”³⁸ Bu düşüncelerin sahibi olan Atatürk elbette kendi karakterini de bu çerçevede değerlendirmiştir. Veciz bir söz olarak bütün Türk ulusunun dimağına yerleşen “özgürlük ve bağımsızlık benim karakterimdir” sözü boşuna söylenmemiştir. Bu söz, onun genel düşünsel yaklaşımı çerçevesinde “özgürlük ve bağımsızlık Türk milletinin karakteridir.” şeklinde de da okunabilir. Atatürk’ün Türk kişiliği ile demokrasi ve cumhuriyet arasında kurduğu ilişki, 1923 yılında yazmış olduğu Türkçülüğün Esasları adlı eserinde adeta Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş programını kaleme alan Ziya Gökalp’in düşüncesinde de mevcuttur. Atatürk’ün de siyasi düşünce yapısının şekillenmesinde oldukça etkisi olan Gökalp, Atatürk’ün yukarıda aktardığımız düşüncelerine benzer şekilde, kadın haklarının geliştirilmesinin de demokrasinin ve cumhuriyetçi kişiliğin temel unsurlarından sayılması gerektiğini ifade ettiği bu eserinde aynen şunları söylemektedir: “Gelecekte, tarafsız bir tarih, demokrasi ile feminizmin Türklere doğduğunu itirafa mecbur olacak. O halde, gelecekteki Türk ahlakının esasları da millet, vatan, meslek ve aile mefkûreleri ile beraber demokrasi ve feminizm olmalıdır.”³⁹ Türkçülük düşüncesini demokrasi düşüncesi ile bütünleştirmeye özen gösteren Gökalp’e göre dünyanın en demokrat kavmi eski Türkler olduğu gibi, en feminist nesli de yine eski Türklerdir.⁴⁰ Elbette burada üzerinde durulması gereken husus, Gökalp’in bu savlarının doğruluğu veya yanlışlığı değil, Atatürk’ün düşünce yapısının şekillenmesinde, Kemalist siyaset ilkelerinin oluşmasında önemli katkıları, etkileri olan Gökalp’in demokrasiye ve demokrasiyle doğrudan bağlantılı olduğunu

Ecevit’e göre komünizmden de devlet kapitalizminden de ayrı bir düşünce olan Atatürk’ün demokratik devletçiliği, iktisadi ve ticari hayatı toplum yararına göre planlayıp yönlendiren, bununla birlikte insan onuruna ve mutluluğuna da en büyük değeri veren bir devletçiliktir. Bülent Ecevit, “Türkiye’nin İktisadi Kalkınmasında Sosyal Adalet ve Demokratik Devletçilik”, *İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Sosyal Siyaset Konferansları Ondördüncü Kitabı*, (Ayrı Basım), Servet Matbaası, İstanbul, 1968, s. 19-20.

³⁸Turhan, a.g.e., s. 128.

³⁹Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul, 1990, s. 170.

⁴⁰*Aynı kaynak*, s.155.

düşündüğü eşitlikçilik anlamında feminizme, kadın haklarına verdiği büyük önemdir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal düşüncesinde ve Kemalist sistemin ideolojisinin oluşmasında etkili olan bir diğer önemli kuramcı mütefekkir (tarihçi) Yusuf Akçura'ya göre de ekonomide ve sosyolojide halkçılık ve devletçilik ilkeleri Türklerin hissiyatına, geleneklerine, bugünkü ve gelecekteki çıkarlarına en uygun ilkelerdir.”⁴¹ Akçura üzerine yazdığı kapsamlı “siyasal biyografi” kitabında derinlemesine bir siyasal düşünce analizi de yapan Fransız sosyal bilimci François Georgeon, Akçura'nın Atatürk'ün halkçılığından söz ettiğinde Fransızca'daki “populisme”i değil, “democratisme”i kast ettiğini vurgulamaktadır.⁴² Tıpkı Atatürk gibi Akçura'ya göre de, devletçilik gibi halkçılık yani demokrasi de Türklerin karakteriyle uyumlu düşüncelerdir. Demokrasi düşüncesini daha cumhuriyet kurulmadan önce inceleyen, olumlayan ve benimseyen Akçura, demokrasi kelimesinin “hakimiyet-i avam” olarak tercüme edilmesini eleştirmiş ve demokrasiyi nasıl değerlendirdiğini de anlamamızı sağlayacak şekilde, demokrasi kelimesiyle ilgili şöyle bir çözümleme ve çeviri yapmıştır: “Demos ve kratos kelimelerinin buluşmasıyla oluşan Demokrasiya Osmanlı Türkçesine “hakimiyet-i avam” olarak tercüme edilmiş olsa da bu yanlışır. Çünkü demokratik rejimlerde herkes eşit olacağına göre “avam” ve “havass” kalmayacaktır. Dolayısıyla demokrasi ammenin hakimiyeti demektir. Yani “hakimiyet-i amme” diye tercüme etmek gerekir.”⁴³ Hakimiyet-i amme, elbette Atatürk'ün Halk Hükümeti

⁴¹François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, (Çev. Alev Er), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1986, s. 131.

⁴²Aynı kaynak, s. 132.

⁴³Yusuf Akçura, *Muasır Avrupa'da Siyasi ve İçtimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*, (Haz. Adem Efe), ZZY Yayınları, İstanbul, 2004, s. 79. Akçura'nın metodolojik düşünce açısından da Mustafa Kemal Atatürk üzerinde tesirinin olduğu düşünülebilir. Zira Akçura da tıpkı Atatürk gibi tarihsel vakıaların oluşmasında iktisadi şartların önemini özellikle vurguluyor ve o da vakıaları “tarihsel maddeci” görüşe yakın bir şekilde çözümlüyordu. Akçura'ya göre de “maddi ve iktisadi münasebetlere istinad etmeyen, fikri hareketler yaşayamaz”dı. Georgeon, *a.g.e.*, s. 78. Yine Akçura, 1917 yılında *Türk Yurdu Dergisi*'nde yazdığı “Tarihi Görüşe Dair” adlı makalesinde Tarih biliminin de yeni metodolojik yaklaşımının “tarihsel maddecilik” olduğunu tespit etmektedir: “Tarihle uğraşanlar indinde vetire-i tarihiyenin ilmi olarak izahı maddiye-i tarihiye ile daha sehil olduğuna dair kanaat, gittikçe artmaktadır.” Ancak bu cümleleri, Akçura'nın tarihçiliği üzerine yazdığı makalesine aktaran Tarih Profesörü Ercüment Kuran'ın belirttiğine Akçura, Karl Marks'ın sırf iktisadi maddeciliğinin de tarihsel çözümlemede yeterli olmadığını, büyük vakıaların oluşmasında şiddetle iman edilmiş fikirlerin, yani ülkülerin de oldukça etkili olduğunu söylemiş, bu anlamda onun “maddeci”liğe yakın olmakla birlikte “Marksist” olmadığını belirtmiştir. Ercüment Kuran, “Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği”, *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf*

tabirinin eş anlamlı ifadesidir. Atatürk'ün; halkın, ulusun, ammenin karakteriyle bütünleştirdiği demokrasi düşüncesinin içeriğinin oluşmasında tıpkı Gökalp'in "sosyolojik" çözümlenmeleri gibi Akçura'nın bu "siyasal" değerlendirmeleri de etkili olmuştur.

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'TEN VATANDAŞLIK DERSLERİ

Mustafa Kemal Atatürk'ün, oldukça kapsamlı bir külliyat niteliğinde olan; bildik siyasetçilerin kalıplaşmış sözlerinin ötesinde ciddi bir entelektüel bilinç taşıyan söylev ve demeçlerinin dışında, 'sistematik' siyasal düşüncelerini öğrenebileceğimiz önemli bir baş kaynak Afet İnan'ın 1930'lu yılların başında Atatürk'ün önerisiyle "vatandaşlık eğitimi" için tasarlayarak derlediği "M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım" (ve daha genişletilmiş hali olan "Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazıları") kitabıdır. Gerçekten de adeta Kemalist Siyaset Bilimi'ne giriş niteliği taşıyan bu taslak çalışmadan, Atatürk'ün; devlet, demokrasi, siyasal iktidar, hükümet sistemleri, ideolojiler, toplumsal gerçeklik, kamuoyu, temel haklar, vatandaşlık, milli kimlik konularındaki temel çözümlenmelerini okuyabiliyoruz. 1919 yılında, Kurtuluş Savaşı'nı planladığı tarihten beri tasarlamakta olduğu Halk Hükümeti modelini daha da somut bir şekilde algılamamızı sağlayan bu kitapta Atatürk, Türk kişiliğinin orijinalitesine uygun bir demokrasi anlatımını Afet İnan aracılığıyla vatandaşlarına aktarıyor. Bu çalışmada öncelikle bir siyasal rejimler sınıflandırması yapan Atatürk'e göre devlet şekilleri üç kısma ayrılmıştır: (1) Tek adamın, padişahın veya halifenin hakim olduğu Hükümdarlık (monarşi); (2) Bir zümrenin (tek bir partinin, tek bir toplumsal sınıfın, örgütlenmiş azınlık elitin) hakim olduğu Oligarşi ve (3) Topyekün halkın hakim olduğu Demokrasi (halkçılık, halk iktidarı, halk hükümeti, halk cumhuriyeti).⁴⁴ Atatürk, kendi siyasal düşüncesini ilk iki maddede belirtilen demokrasi dışı, 'müstebit' rejimlerden özenle ayırırken 20.Yüzyıl'ın ilk çeyreğinde müstebit hükümetlerin demokrasi gücü karşısında mağlubiyetlerine tanık olunduğunu -mağluplar arasına Osmanlı Devleti'ni de katarak- belirtmiş ve bu düşüncelerini şu veciz ifadelerle dile getirmiştir: "Artık, bugün,

Akçura Sempozyumu (11-12 Mart 1985) Tebliğler Kitabı, Ankara, 1987, s. 47. Akçura'nın tarih yorumunda maddi gerçekliği en önemli belirleyici unsur olarak kabul etmekle birlikte yüksek fikirlere de belirleyicilik payı vermesi "maddi gerçeklik" ile "kişilik" arasında sürekli olarak bir bağlantı kurmaya çalışan Atatürk'ün siyasal düşüncesiyle uyumludur.

⁴⁴Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 28.

demokrasi fikri, yükselen bir denizi andırmaktadır. Yirminci Asır, birçok müstebit hükümetlerin bu denizde boğulduğunu görmüştür. Rus Çarlığı, Osmanlı Padişahlığı ve Hilâfeti, Almanya ve Macaristan İmparatorlukları bunların başlıcalarındandır.”⁴⁵ Demokrasi fikrinin ve ona göre bu fikrin en çağdaş bir şekilde uygulanmasına olanak sağlayan Cumhuriyetçi hükümet sisteminin her şeyden önce “siyasal iktidarın kaynağı” meselesinde devrimci bir çözüm getirdiğini düşünen Atatürk, bu şekilde “monarşik-müstebit devletlerin” meşruluk temellerinin ortadan kaldırıldığını düşünmektedir. Atatürk’e göre; “Kuvvetinin ve salahiyetinin, Allah’tan geldiğini ve yalnız ona karşı, ahirette, hesap verebileceğini farz eden, devleti memleketi mevrus (kendisine miras kalmış olan) bir malikâne kabul eyleyen bir hükümdar, her türlü kayıttan kendisini vareste görür. Böyle bir idarede milletin benliği, hürriyeti mevzuu bahis dahi olamaz.”⁴⁶ Bu sözleriyle modern siyaset biliminin modern demokrasileri çözümleme biçiminden (tanrısal erk - seküler erk ayrımı) etkilendiği anlaşılan Atatürk, bu algılamasıyla hem laik hem de özgürlükçü bir cumhuriyeti, siyasal düşünce olarak, benimsediğini ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, benimsediği demokrasi fikrini öncelikle genel olarak “hürriyet” başlığı altında tanımladığı vatandaşlık hakları ve bireysel özgürlükler ile güçlendirmeye çaba göstermiştir. Atatürk’ün, siyasal düşüncesindeki demokrasi algılamasını daha da somutlaştıran ve siyasal düşünce olarak, çağının koşullarında, ne kadar ileri (ve özgün) bir demokrasi anlayışı olduğunu gösteren önemli nirengi noktalarından birisi hürriyet kavramına verdiği özel önemdir. Atatürk, “hakimiyet-i milliye” düsturunu “bireysel hürriyet” düsturu ile tamamlayacak bir demokrasi anlayışını benimsemekte ve esas olarak da bu iki düsturun bir arada vücut bulmasıyla Halk Hükümeti’nin tam olarak gerçekleşebileceğini düşünmektedir. Atatürk’e göre; “çağdaş demokrasilerde, bireysel özgürlükler özel bir değer ve önem taşımaktadırlar. Artık, bireysel özgürlüklere devletin ve hiç kimsenin müdahale etmesi söz konusu değildir. ...vatandaşların teşebbüs ve mesuliyet hisleri ne kadar inkişaf ederse, devlet için o kadar iyidir.”⁴⁷ Atatürk, bireysel özgürlük kavramını bir yandan çağdaş toplumsal yaşam ve medeniyet çerçevesinde değerlendirirken öte yandan bu demokrasi kavramını Türk tarihsel gerçekliğiyle de irtibatlandırmıştır. Atatürk’e göre özgürlük kavramı Türk’e dışarıdan verilmiş bir değer değil, bizzat Türk’ün tarihinden kaynaklanan ulusal özgürleşme çabasının sonucudur. Atatürk’ün şu değerlendirmesi bu

⁴⁵İnan, M. *Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, s. 67.

⁴⁶Aynı kaynak, s. 73.

⁴⁷Aynı kaynak, s. 80.

çerçeve de önem kazanmaktadır: “...Türk milletinin tarihini göz önüne getirelim. Hemen daha düne kadar, altında ezildiği istibdadı, esaret ve zulmün kara, kanlı pençesini hissederek gibi olmamak mümkün değildir. Türk, istibdat ve esaret zincirlerini parçalayabilmek için, dahili ve harici düşmanlar karşısında, hayatını ortaya attı; çok kanlı ve tehlikeli mücadelelere girdi; sayısız fedakarlıklara katlandı; muvaffak oldu; ancak ondan sonra hürriyetine sahip oldu. Bu sebeple hürriyet Türk’ün hayatıdır. Artık Türkiye’de her Türk hür doğar, hür yaşar”⁴⁸

Vatandaşlık hakları açısından, bütün bu demokratik içerikli düşünceleri tamamlayan başka bir konu da özgürce kamuoyu oluşturma ve basın özgürlüğüdür.⁴⁹ Atatürk’ün siyasal düşüncesinde bu konu hem demokrasi hem de -yine- hakimiyeti milliyetçi açısından “olmazsa olmaz” bir önemlilik arz etmektedir. Demokrasi ile kamuoyu arasında bir bağ kurmak zaten olağan bir durum iken hâkimiyeti milliyetçi ile kamuoyu arasında böyle bir bağlantı kurmak her halde sadece Atatürk’ün Halk Hükümeti sisteminde tezahür eden “milliyetçi demokrasi” modeli içinde mümkün olabilecek bir durumdur. Atatürk bu konuda şu özgün düşünceleri dile getirmiştir: “Milliyetçi hâkimiyet esasına dayanan temsili bir hükümette (halk hükümetinde) efkârı umumiyeye (kamuoyu) büyük bir rol oynar. Matbuat (basın) ve içtima (toplantı) hürriyetleri olmadan ve umuma (ammeye, kamuya) ait işler için geniş bir eleştiri sahası bırakılmadan kamuoyu görevini yerine getiremez. Milliyetçi hâkimiyet ve temsili hükümet fikrinin yayılması ve yükselmesi ancak kamuoyunun faaliyeti ile mümkündür.”⁵⁰ Görüldüğü gibi; Atatürk’ün demokrasi anlayışında “eleştiri hakkı” özellikle de “basın özgürlüğü”, Türk İnkılabı’nın temeli olan hâkimiyeti milliyetçi çerçevesinde düşünülebilecek kadar çok önemli bir yer tutmaktadır. Atatürk, Eskişehir gezisi sırasında, kendilerini eleştiren gazeteciler aleyhinde sürekli dava açan yüksek mevkili memurlardan şikâyet eden bir gazetecinin yakınmalarını dinledikten sonra kamu görevlilerine dönerek şunları söylemiştir: “Milliyetçi hükümetimiz ve onun gerçek siyasetini izleyen ileri gelenleri

⁴⁸Aynı kaynak, s. 82

⁴⁹Mustafa Kemal Atatürk’ün anti-demokratikliğini vurgulamak üzere, sürekli olarak gündeme getirilen ve çoğu zaman Türk İnkılabı’nın daha başlangıcındaki Atatürk dönemini topyekün karalamak üzere abartılı şekilde eleştirilen “tahriri sükun” vs. gibi “otoriter” uygulamalar bu çalışmamızın doğrudan inceleme alanı içerisinde değildir. Bir kez daha ifade etmek gerekir ki, biz bu makalede Atatürk dönemindeki “otoriter” uygulamalardan ziyade Atatürk’ün siyasal düşüncesinde şekillenen “demokratik” teoriyi; “sınırlı” realiteden ziyade ondan bağımsız olarak, özgürce ifade edilen “ülküyü” irdeliyoruz.

⁵⁰İnan, a.g.e., s. 92.

gazetelerden (eleştirilerinden) korkmamalıdırler.”⁵¹ Ancak elbette Atatürk, basın özgürlüğünün bazen olumsuz amaçlara yönelik kullanılabileceğini, basının cumhuriyetin devriminin gereklerine uyum sağlamasının ve yasalara uymasının bir sorumluluk olduğunu, kanla kurulmuş cumhuriyeti hedef alan bir basın özgürlüğünün söz konusu olamayacağını, sınırsız özgürlüğün tek sınırı bu olduğunu dile getirerek demokratik toplumlarda makul sayılan bir denetim mekanizmasının gerekliliğine inandığını da belirtmiştir. Buna mukabil Atatürk, basın özgürlüğünden doğacak sakıncalarının (aleni olarak Cumhuriyet düşmanlığı istisnadır) giderilmesinin bile yine doğrudan doğruya basın özgürlüğüyle sağlanabileceğini düşünebilmiştir.⁵²

Liberal yazarlar, genel olarak Kemalist sistemde Batı Avrupa’da beliren ideal şekliyle “bireysel özgürlük” rejiminin olmadığını, zaten Kemalizm’deki korporatist-dayanımcı özelliğin kamusalculuğa verdiği ağırlığın böylesine bir özgürlüğe müsaade etmeyeceğini ve bu anlamda faşizm ile Kemalizm’in benzeştiğini vurgulamaktadırlar. Bu açıdan da demokrasi düşüncesi ile Kemalizm’in bağdaşmasının mümkün olmadığını vurgulamaktadırlar.⁵³ Liberalizm’le demokrasiyi eşdeğer sayan ve kolektif, sosyal devletçi, dayanımcı bir toplum yapısında demokrasinin de liberalizmin de olamayacağı ön kabulüyle hareket eden bu düşüncenin sahipleri, aslında Prens Sabahaddin’den bu yana hep aynı ezberi tekrarlamaktadırlar: Türk insanının (toplumcu) kişiliğini değiştirmeden, Türk toplumunu bireyci-girişimci (aslında bencil-kapitalist) hale getirmeden liberalizm, dolayısıyla demokrasi yeşeremez bu topraklarda.⁵⁴ Hem Atatürk’ü ve Kemalizm’i

⁵¹ Atatürk, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s. 51.

⁵² Turhan, *a.g.e.*, s. 85.

⁵³ Köker, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, s. 202.

⁵⁴ İkinci Meşrutiyet döneminde kurmuş olduğu Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile birlikte Türkiye’de liberal düşüncenin öncüsü olarak kabul edilen Prens Sabahaddin Türkiye’nin kurtuluşunu şahsi girişimci kültüre sahip yeni bir insan tipinin yaratılmasında aramış, bunun için de öncelikle aileden başlayarak Türkiye’de baskın zihniyet olan kamucu felsefenin/memur tipinin eğitim yoluyla dönüştürülmesini salık vermiştir. Sabahaddin’in İkinci Meşrutiyet döneminde etkili olan liberal görüşlerini inceleyen bir çalışma için bkz. Cenk Reyhan, *Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri*, İmge Yayınları, Ankara, 2008. Hali hazırda Türkiye’deki liberallerin dört elle sarıldıkları ve Kemalizm’in anti-demokratlığını vurgulayarak Mustafa Kemal Atatürk’ün siyasal yaklaşımlarını eleştirirken sürekli olarak atıfta buldukları Sabahaddin’in, 1902 yılında Osmanlı Ordusu içerisindeki bir güce (cuntaya) dayanarak-üstelik İngiliz Ordusu ile de işbirliği içerisinde- II. Abdülhamid iktidarını devirmek için çalışma başlatanlardan, dolayısıyla 20. Yüzyıl Türkiye tarihinin ilk darbe planını ve darbe girişimini hazırlayanların öncülerinden birisi olduğunu da burada vurgulamak ilginç olsa gerek. Bkz. Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, Ankara, 2006, s. 70-71.

hem de demokrasi idealini tamamen klasik ve neo-liberal kalıplar içerisinde değerlendirmeye alışmış bu düşünce sahiplerinin gözden kaçırdıkları nokta, Atatürk'ün her düşüncede olduğu gibi demokrasi düşüncesinde de Türk kişiliğine uygun, özgün bir model arayışında olduğuydu. Elbette, onun tanımladığı Türk ulusal kişiliği kolektif-dayanışmacı olduğuna göre bu model de liberal bir model olmayacaktır, cumhuriyetçi felsefeyi ve bu felsefeye uygun bir vatandaşlığı da özümsemiş Türk ulusuna özgü “halk hükümeti” modeli, yani “milli demokrasi” olacaktır. İlk Kemalist düşünürler de genel olarak liberalizm ile demokrasinin eşdeğer olarak algılanmasına karşı çıkmışlar ve ulusal kurtuluş savaşını zaten o dönemin “liberal demokrasi”/“iktisadi liberalizm” taraftarlarına karşı da verdiklerini belirtmişlerdir. Bunlardan Falih Rıfkı Atay gayet hiddetli bir şekilde 1933’de Eski Saat dergisinde şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Yeni Türkiye’de yalnız hoca ve mürtecilere karşı harp açılmış değildi. Bir de Galata vardı. Galata kelimesi kapitülasyon ecnebiliği, yahut bu ecnebiliğin simsarlığı demektir. Liberalizmin iktisat sancağı da onların elindeydi. ‘Sermayeye kapılarınızı açınız. Ekaliyetlere karşı Anadolu’daki tahditleri kaldırınız. Ferdi serbest bırakınız ve devleti işe karıştırmayınız’ diyorlardı. Ankara ve Anadolu ancak böylelikle yeniden fethedilecek, Osmanlı İmparatorluğu’nun sadece ismi ve merkezi değişmiş olacaktı. Turan Türkiye’sine karşı, Hoca ve mürteciler, Tanzimat ve Babıali, Galata, Hep birlikte liberalizm ve demokrasi kazanını kaldırdılar... Cumhuriyet kendini saltanata, mektep kendini medreseye, laik kendini şeriate, medeni kanun kendini mecelleye nasıl kontrol ettirebilir? Ve böyle bir kontrol cihazı kurulduktan sonra –işte demokrasi! Diye nasıl savunulabilir? İktisatta liberalizm, Türkiye kapılarını tekrar, ecnebi ve kilise finans ve ticaret soygunculuğuna açmak demektir...”⁵⁵

Mustafa Kemal Atatürk’e göre monarşi ve oligarşiye karşı hâkimiyeti millîye prensibini tam anlamıyla vücuda getirme iddiasında olması gereken demokrasinin bu özelliğinden ötürü tam ve en bariz demokratik hükümet şekli cumhuriyet sisteminde tecelli bulunmaktadır. Kuvayı Millîye’nin zaferinden sonra kendilerinin cumhuriyet sisteminin benimseme gayeleri de en başta bundandır. Bu konuda Atatürk şöyle düşünür: “Demokrasinin tam anlamıyla ideali milletin heyeti umumiyesinin, aynı zamanda, idare eden vaziyette bulunabilmesini, hiç olmazsa, devletin son iradesini yalnız milletin ifade ve izhar etmesini ister. ...Binaenaleyh, demokrasi prensibinin,

⁵⁵75 yılın İçinden 22 Yazardan Seçmeler, (Haz. Ahmet Oktay), Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 32.

en asri ve mantıki tatbikini temin eden hükümet şekli, cumhuriyettir.”⁵⁶ Bu sözlerden bir kez daha anlaşıldığı gibi, Atatürk’ün siyasal düşüncesinde; cumhuriyet, demokrasi, halkçılık ve halk hükümeti kavramları genel olarak aynı ifade zemininde kullanılan, bağlantılı kavramlardır. Bu ifadeler arasında gerçek manada demokrasi prensibinin somutlanmış durumunu gösteren, deyim yerindeyse “demokrasinin ete kemiğe bürünmüş hali” olan ve soyut demokrasi fikrini teknik, işlevsel ve uygulanabilir bir yönetim sistematiğine dönüştüren kavram “halk hükümeti” kavramıdır. Halk hükümeti; hem halkçılık prensibine dayanan sosyal ve anti-kapitalist, anti-emperyalist bir devletin “yönetim biçimi”ni (kamu yönetimi çerçevesinde) hem de halkın siyasal iktidar mekanizmasına katılabildiği, yönetim sürecine müdahil olabileceği bir “siyasal katılım biçimi”ni (siyaset bilimi çerçevesinde) ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Atatürk’ün şu sözü bu kanımızı güçlendirmektedir: “...Bizim Hükümetimiz... İlmi ve sosyal niteliği bakımından halk hükümetidir. Halkçılık, sosyal düzenini çalıştırmak isteyen bir sosyal meslektir. Bunun için bizler, bizi yok etmek isteyen emperyalizme ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı milletçe mücadeleyi gerekli gören bir doktrini izleyen insanlarız.”⁵⁷ Burada Atatürk’ün demokrasi düşüncesinin vatan, vatandaş, ulusal özgürlük, ulusal siyaset zemininde somutlaştığını, sağlamlaştırılmak istendiğini görmekteyiz. Şevket Süreyya Aydemir, Atatürk’ün siyasal düşüncesinde, “vatan” (dolayısıyla vatandaşlık) kavramı ile içselleştirilmiş bir hürriyet anlayışı olduğu için, klasik liberal demokrasi müesseselerinin aksine Türk İnkılabı’nın demokrasi anlayışının faşizme karşı daha korunaklı olduğunu ve emperyalizme de direnç gösterdiğini belirtmiştir. Aydemir’in “hürriyet ancak hür bir vatanın havasında teneffüs edilebilir”⁵⁸ sözü Atatürk’ün cumhuriyetçi demokrasi algılamasıyla birebir örtüşmektedir. Ayrıca, Atatürk’ün siyasal düşüncesi açısından Cumhuriyet’in zeminini oluşturan bu “vatan”, sadece yabancı-sömürgeci esaretinden kurtulan bir ülkenin ulusal bağımsızlığının değil; aynı zamanda monark, saltanat, tarikat egemenliği altında ezilmiş, özgüvenini yitirmiş; gerici-dinsel-feodal dogmalarla

⁵⁶İnan, *Mustafa Kemal’den Yazdıklarım*, s. 71.

⁵⁷Hikmet Bila, *CHP Tarihi*, s. 41-42.

⁵⁸Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 146. Aydemir, Türk inkılabının demokrasisinin ve hürriyet anlayışının sadece “vatan” temelinde değil, aynı zamanda “iş” (emek) temelinde de yorumlanması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre; “İnkılabımızın hürriyet anlayışı elbette ki, çatışmalı ve başıboş bir demokratik toplumdaki anlayış tazından başka olacaktır. Bize göre, millet denilen topluluğun hayrına ve onun emrinde bir ‘iş’ ve ‘vazife’ sahibi olmak hürriyetin kendisidir.” Aydemir, *aynı yer*.

zihniyetlerini gelişmeye/ilerlemeye/yaşama kapatmış bir halkın bireysel-zihinsel özgürlüklerinin vücut bulduğu/bulacağı demokratik ve laik bir zemini de sembolize ediyordu. Sadece ulusal bağımsızlık ölküsü ile sınırlı kalmayıp cumhuriyet, bireysel özgürlük, laiklik ve hepsini kapsayıcı şekilde “çağdaş vatandaşlık” ve “demokrasi” idealine de yönelmesi, siyasal düşünce açısından Atatürk’ü diğer ulusal kurtuluş önderlerinden, “Üçüncü Dünya” veya “İslam Dünyası” liderlerinden ayıran yegane faktörlerdir. Dolayısıyla, vatandaşlık eğitimi için Afet İnan’a yazdırmış olduğu “Medeni Bilgiler” taslak çalışmasında ifade ettiği fikirlerinden de anlaşıldığı gibi, Atatürk’ün cumhuriyet kavramına yüklediği anlam, Türkiye’nin içinde bulunduğu coğrafyada adına “cumhuriyet” veya “cemahiriye” diyen İslam veya halk cumhuriyetleri olarak adlandırılan rejimlerin özellikleriyle hiçbir şekilde uyuşmamaktadır.

“ULUSAL LAİK” CUMHURİYET ve “KAVİMSSEL DİNCİ” CEMAHİRİYE

Yukarıda aktardığımız değerlendirmelerden çıkan sonuç şudur: Mustafa Kemal Atatürk’ün tanımlamasında cumhuriyet, günümüzdeki bazı siyaset bilimcilerin (özellikle de liberal siyaset bilimcilerin) ortaya koydukları gibi demokrasiden ayrı olarak da değerlendirilen şekli bir sistem değil, bizatihi halk hükümeti anlamında demokrasi ile birlikte olabilecek, demokrasi ile düşünölebilecek ve başka türlü de düşünölemeyecek bir rejimin adıdır. Hukuk diliyle ifade edersek cumhuriyet ve demokrasi birbirlerinin “mütemmim cüzü”dür, “teferruat”ı değil. Elbette bunlara laiklik prensibini de eklemek gerekir.⁵⁹ Yani, Atatürk’e göre demokrasiyi ve laikliği öncelikle temel

⁵⁹Özellikle 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonraki baskıcı ortamlar birlikte etkisini iyice hissettirmeye başlayan “muhafazakar-kapitalist” paradigma içerisinde entelektöel zemin kaybına uğrayan ve bu yüzden ciddi bir kavram karmaşası da yaşamaya başlayan Türkiye’de siyasal rejim ile ilgili çözümlemeler veya değerlendirmeler yapılırken “laiklik” ilkesi, genellikle “cumhuriyet”in bir unsuru (ancak hiç de olumluluk yüklenmeyen bir unsuru) olarak kabul görürken, “demokrasi” için elzem olarak kabul edilmemektedir. Cumhuriyetçi ve laik olmayan bir demokrasi formölasyonu ortaya koymaya çalışın bu liberal-muhafazakar görüş elbette Mustafa Kemal Atatürk’ün siyasal düşünöncesiyle örtüşmediği gibi saygın Batılı araştırmacılar tarafından da eleştirilmiştir. Örneğin Fransız sosyal bilimci Jean-Michel Belorgey’in Fransız sosyalistlerinden Jean Jaures’ten aktardığına göre “Laiklik, demokrasiden anladığımız şeye daha yakındır.” Jean-Michel Belorgey, “Laiklik ve Demokrasi: Açık Bir Toplumda Laiklik”, *Laiklik ve Demokrasi*, (Der. İbrahim Kaboğlu), İmge Yayınları, Ankara, 2001, s.46. Belorgey’in-kendisinin de bu konuda aynı düşünöneyi benimsediğini hissettirerek görüşlerini aktardığı Jaures’e göre çağdaş dünyanın bütün kurumlarına şekil veren ilke, özgür aklın etkinliğine, belirleyiciliğine verilen başat önem ve bu çerçevedeki laiklik ilkesidir. Çağdaş uluslarda, egemenliğin, siyasal

siyasal program, en azından bir ülkü olarak benimsemeyen bir cumhuriyet rejimi; saltanat/monarşi rejimini ortadan kaldırmış olsa da, anti-emperyalist bir halk mücadelesi sonucu kurulmuş olsa da, adı cumhuriyet olsa bile, cumhuriyetçi bir program geliştiremez. Mesela, laiklik karşıtlığını siyasal rejimin bir parçası olarak telakki eden bir anlayışı yansıtan “İslam cumhuriyeti” (İran İslam Cumhuriyeti) gibi bir tanımlama, kavramsal köken açısından mümkün değildir. Keza “hakimiyeti milliye” (laik milliyetçi) esasına dayandığı şekliyle gerçek anlamda laikliği ve “çağdaş demokrasi”yi hiçbir zaman ülkü edinmemiş olan Libya’daki “İslam cemahiriyesi” rejimi de, ne kadar kendisini gerçek halk demokrasisi veya cumhuriyet olarak kabul ederse etsin, Atatürk’ün anladığı manada “cumhuriyet” sayılamaz.

Cumhuriyet ve cemahiriye kavramlarının farklılığı üzerinde durmak İslam toplumlarındaki, özellikle Türkiye Cumhuriyeti ve diğer İslam ülkelerindeki “cumhuriyetler” (cemahiriyeler) arasındaki demokrasi anlayışı farklılıklarını ortaya koyarak ülkemizdeki kavram karmaşasının önlenmesine de katkı sağlayabilir. Gerçekten de “cemahiriye” kavramı ile “cumhuriyet” kavramı arasındaki ayrım Türkiye’nin temel, kurucu siyasal düşüncesinin (Kemalizm’in) ilerici siyasal devinimlerle monarşik düzene son vermiş olan diğer İslam ülkelerindeki görece milliyetçi, halkçı rejimlerinden farkını ortaya koyabilecek bir nirengi taşı olması açısından önem taşımaktadır. Atatürk’ün halk hükümeti modelinin özgünlüğünü anlayabilmek ve Kemalist düşüncüyü sıklıkla Baasçılıkla, benzer şekilde Kaddafiçilikle itham edenlerin bu özgünlüğü algılamasını sağlayabilmek açısından bu konuyu biraz daha aralamak gerekmektedir.

Libya’da, Albay Muammer Kaddafi önderliğinin, bir darbe ile birlikte 1 Eylül 1969’da iktidara gelmesiyle başlayıp sekiz yıl devam eden “devrim sürecinden” sonra 1977’de “egemenliğin halka devri” anlamına gelen cemahiriye sistemine geçildi. Ancak, Kaddafi’nin cemahiriyecisi devrim teorisi olarak kabul ettiği “üçüncü devlet teorisi”nin gereği olarak dünyaya duyurulan Yeni Libya’nın bu yeni sisteminde “egemenliği devralan halk”, kendi iradesini ulusal çerçevede siyasal-yönetimsel sürece yansıtacak bir “ulusal temsiliyet” sisteminden mahrumdu. Zira Kaddafi’nin üçüncü devlet teorisinin,

kudretin kullanılışı, dinsel ya da metafizik hiçbir formüle bağlanmamıştır. Çağdaş demokrasinin temeli de buna (özgür akıla ve laikliğe) dayanır. Jean Jaures, *Sosyalist Anlayış: Sosyalizm, Tarih ve Laiklik*, (Çev. Arslan Başer Kafaoglu-Yücel Tuncer), Toplum Yayınevi, Ankara, 1966, s.77. Türkiye Cumhuriyeti bağlamında bu düşüncelere paralel görüşler ortaya koyan Anayasa Hukuku Profesörü Alain Bockel’e göre ise “Türkiye’de demokratik süreç büyük laikleşme periyodundan sonra gelişmiştir...” Alain Bockel, “Laiklik ve Anayasa”, *Laiklik ve Demokrasi*, s.53.

cemahiriye devriminin içeriğini, gerekçesini açıklamak ve Libya halkının yeni yönünü belirlemek üzere bizzat kaleme aldığı Yeşil Kitap'a göre siyasi partilerin hâkim olduğu parlamentodan/parlamenter sistemden çıkan yasalar halk devrimin ateşi ile yakılması gereken sahte kanunlardır. Çünkü bunlar diktatörlük aracıdır. Millet Meclisi, gıyabi bir iktidar aracı, vekâlet yalancı bir işlemdir. Seçim, demokrasiyi dejenere eden bir oyun, siyasi partiler ise çağdaş aşiretten başka bir şey değildirler. Kaddafi, 2 Mart 1977'de Cemahiriye rejiminin ilan edildiği Büyük Halk Kongresi'ni kapatırken yaptığı konuşmada sadece Arapların değil, tüm insanların kutsal kitabı olduğunu düşündüğü Kur'an- Kerim'i anayasa olarak kabul eden cemahiriye rejimi ile birlikte ("Baticı laik", sahte demokratik ve sömürücü kapitalist) siyasi sistemlerin egemenliğinin sona erdiğini, halkın (gerçek demokratik ve sosyalist) iktidar çağının başladığını belirtmiştir.⁶⁰ Yeşil Kitap'a göre gerçek demokrasinin uygulama aracı, "halk kitleleri yönetimi" olarak adlandırılan bir nevi doğrudan yönetimdir. Buna göre, halk kitleleri yönetimi, hiçbir aracı kurum olmadan (parlamento, siyasi partiler ve hükümet olmadan) bizzat halk komiteleri vasıtasıyla yerine getirilmelidir. Bu anlayışa göre; egemenlik hakkı bütün insanlara ait olan kişisel bir meseledir, aracı kurumlara lüzum yoktur. Bu şekilde; kurumlar olmadan, kamusal temsil organları olmadan egemenliğin doğrudan kullanılması o kadar abartılmıştır ki, İsviçre kantonlarında bile görünmeyen bir doğrudan demokratik yönetim sistemi, elbette sadece "kitapta", soyut olarak gerçekleştirilmiştir. Cemahiriye modelindeki "demokrasi" anlayışının, halk hükümetini, soyut egemenlik hakkıyla değil halkın temsili kurumsallaşmayla birlikte gerçekleştirme çabasında olan Atatürk'ün demokrasi anlayışından ne kadar farklı olduğunu Yeşil Kitap'taki şu ifadeler net biçimde ortaya koymaktadır: "İrade ile egemenlik hakkı tüm insanlara ait olunca, onlara vekillik ve temsilcilik yapılamaz, halka vekâlet edilemez. Halkı temsil etmek bir kandırmacadır. Çünkü hiç kimse halkın isteklerine tercüman olamaz, ancak fertler isteklerini yerine getirebilirler. Kimse teker teker fertlerin içine girip duygu ve arzularını öğrenemez. Ancak halk toplu olarak his ve arzularını açıklarsa bunları yerine getirecek yetenekli kişilerin bulunması gerekir."⁶¹ Elbette bu kişilerin "en yeteneklisi"(!) Libya devriminin önderi olan Kaddafi olmuştur, Libya devriminden sonra "halkın his ve arzularını yerine getirebilecek"

⁶⁰Kenan Akın, *Yeni Libya ve Cemahiriye*, Gazi Matbaası, İstanbul, 1977, s. 64.

⁶¹*Yeşil Kitap*, Libya Cemahireyisi Çalışma ve Araştırmaları Dünya Merkezi Neşriyatı, 1.Cilt, (tarihsiz), s. 54.

ondan daha yeteneklisi henüz gelmediği için Kaddafi hala iktidarını korumaktadır(!)

Kendi tarihsel/toplumsal gelişim ve anti-sömürgeci mücadele süreci ışığında emperyalist kurumsal birikime yöneltilen eleştiri ve Batı sisteminin alternatifini yaratma gerekliliği için gayret sarf etmesinde⁶², ayrıca Batı sistemlerinde “vahşi kapitalizm” ile birlikte hakim olan reel demokrasinin halkı dışlayan zaafı konusundaki çoğu değerlendirmelerinde⁶³ ciddi haklılık payı olsa da Muammer Kaddafi'nin geliştirmeye çalıştığı cemahiriye sistemi; globalleşme sürecinde iyice kök salmış ve ulusal-bağımsız devletleri etkisiz kılmaya yönelmiş olan yeni-emperyalist sisteme meydan okuyacak alternatif bir ulusal demokratik kurumsallaşma anlayışından uzak görünmekte ve bu haliyle, İslam toplumları içerisinde eşine rastlanmayan Kemalist cumhuriyet modelinin etki gücüne ulaşamayacak bir zayıflığı içerisinde barındırmaktadır. Kaddafi, parlamenter demokrasiyi temelden reddederken parlamentarizmin uygulamadaki zaafılarıyla ilgili yer yer gerçekçi tespitlere dayansa da “üçüncü devlet teorisi” çerçevesinde ortaya koyabildiği somut, uygulanabilir bir alternatif demokratik sistem de olmadığı için ortaya çıkan sonuç, aracı kurumların -halkın demokratik temsil organı olarak meclisin, dünyevi-çağdaş yasalara bağlı olarak iş gören kamu yönetiminin ve bağımsız yargının- olmadığı doğrudan doğruya önder ile halk bütünleşmesi çerçevesinde tecelli eden garip bir “halk iktidarı”, daha doğrusu (anayasa olarak da Kur'an gösterildiğine göre) bir nevi “halkçı monarşizm” olmaktadır.

⁶²Kendi siyasal düşüncesini ve bu siyasal düşüncesinin temelini oluşturan “üçüncü devlet teorisi”ni İslam, milliyetçilik ve sosyalizm düşüncelerinden oluşan yeni bir “sosyalizm” şekli olarak tanımlayan Muammer Kaddafi'nin bu ideolojik doğrultuda yapmış olduğu ciddi bir sömürgecilik ve kapitalizm eleştirisi için bkz. Muammer Kaddafi, *Görüşlerim*, Çev.Mehmet Keskin, Hareket Yayınları, İstanbul, 1974, s. 11-56.

⁶³Gerçekten de kapitalist toplumlardaki demokratik işleyişin uygulamadaki aksaklıkları, yanlıcılıkları konusunda Muammer Kaddafi'nin büyük ölçüde gerçekçi tespitleri de vardır. Ona göre; bugünkü dejenere demokratik rejimlerde parlamento; halkın değil, onun vekillerinin iktidarının gerçekleştiği yerlerdir. “Demokrasinin bir görünümü kalmıştır. O da uzun kuyruklar halinde, seçim sandıkları önünde oy vermekten ibarettir. Ve yine görüyoruz ki, dünyada yerleşmiş olan klasik demokrasi millet meclisi (parlamento) üyelerine dokunulmazlık kisvesini vermekte ve bunu halktan esirgemektedirler. Bu demek oluyor ki, (hali hazırdaki) millet meclisleri halk otoritesini çalmak için bir araçtır. Unutulmamalıdır ki, en katı dikta rejimleri parlamento gölgesinde var olmuşlardır...” Akın, *a.g.e.*, s. 67. Ancak, Kaddafi, sadece, bu şekilde, demokrasi adı altında tatbik edilen “anti-demokratik” süreci eleştirmekle yetinmeyip topyekün demokrasi teorisini ve yüzlerce yıllık demokratik birikimi de yadsıdığından eleştirileri de havada kalmaktadır.

Kaddafi'ci cemahiriye sisteminin güçsüzlüğünün ve elbette Kemalist cumhuriyet sisteminin gücünün nedenlerinden birisi de; cemahiriye sisteminde kurumsal olarak laik bir anayasal sistem ile biçimlendirilmiş ulusal/merkeziyetçi bir idari yapının değil, aksine ümmet kültürünü özümsemiş kabileler/aşiretler ile vücut bulan halk merkezinde örgütlenmiş adem-i merkeziyetçi bir idari yapının söz konusu olmasıdır. Vatandaşın değil, aşiret mensuplarının belirleyici olduğu yerel iktidarları sosyalist halk komiteleri ile sentezlemeye çalışan Kaddafi, zaten esas olarak bu özelliğinden dolayı cemahiriye sisteminin doğrudan demokrasi, doğrudan katılım özelliğine en yakın rejim olduğunu iddia etmektedir. Ancak, bu “doğrudan katılım”, kendi iç sistematiğiyle –ulusaldan yerele; yerelden ulusala doğru- rasyonel bir ağ oluşturarak halkın ülke yönetimi sürecine dahil olmasını sağlayan bürokratik mekanizmayı, dolayısıyla merkezi devlet ile vatandaşın olağan iletişimini tamamen dışladığı için çağdaş anlamıyla demokratik bir katılımın kurumsal olanağını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca ve daha da önemlisi bu katılım, halkın; “merkezi iktidar”, daha doğrusu sistemin doğal gereği olarak “halkın tek temsilcisi” kabul edilmiş olan Kaddafi kişiliğindeki “merkezi önderlik” üzerinde baskı oluşturabilecek, etki yaratabilecek, bu önderliği sorgulayacak bir demokratik denetlemeyi de içermemektedir. Zira Yeşil Kitap’a göre; gösteri yapmak, güvensizlik göstermek, hükümeti değiştirmeye çalışmak vs. gibi şekillerle gerçekleşen geleneksel mücadele araçları, yani demokratik siyasi iktidar mücadelesi anlamsız ve yararsızdır.⁶⁴ Kaddafi’nin siyasal düşüncesinde siyaset örgütlenmiş vatandaşların katıldığı bir cemiyet işi değil, dinsel geleneği, şeriatı içselleştirmiş bir cemaatin işidir. Oysa, modern demokrasilerde ve Atatürk’ün halk hükümeti sisteminde modern öncesi toplumsal yapılar (cemaatler) ulus gücü içerisinde eritilirken, bireysel özgürlük ön plana çıkarılmakta ve siyaset esas olarak ulus iradesi içerisinde/ulus iradesinden güç alarak; cemaat/ümmet geleneğinin bilinciyle değil, ulus iradesinin bilinciyle hareket eden bireysel güçlerden/vatandaşlardan oluşan kolektif özneler aracılığıyla

⁶⁴ *Yeşil Kitap*, s. 58. Kitabın başka bir yerinde de modern demokrasinin tam anlamıyla ziddi olacak şekilde şu cümleler yer almaktadır : “Halk kitleleri toplumunda başkanlık görevini bizzat halk yaptığına göre, bu toplumlarda kime karşı grev ve protestolar yapılacak ve partiler hangi iktidara karşı kurulacak? Elinden yetkiyi almak için başkan olan halka karşı mı? Kimse halka karşı bunu yapmaya cesaret edemez.” s. 58. Genel olarak halkın özel olarak da emekçilerin demokratik haklarının elinden alınmasının akıl dışı bir meşruiyeti olarak dillendirilen bu demokratik çarpıtma, “sosyalizm” veya “halk demokrasisi” adı altında totalitarizmi uygulamaya geçiren bütün anti-demokratik rejimlerin yönetici elitlerince ideolojik bir baskı unsuru olarak sıklıkla kullanılmıştır.

gerçekleştirilmektedir. “Vatandaşların teşebbüs ve mesuliyet hisleri ne kadar inkişaf ederse, devlet için o kadar iyidir”⁶⁵ diye düşünen Atatürk, başka bir yerde bireysel özgüveni cumhuriyet ve Türklük bilinciyle pekiştirme doğrultusunda şu ifadeleri kullanmıştır: “Türkler, demokrat, hür ve mesul vatandaşlardır. Türk cumhuriyetinin kurucuları ve sahipleri bizzat kendileridir.”⁶⁶ Atatürk’ün demokrasinin temel yapı taşları olarak kabul ettiği “özgür birey” ve “bireylerin kolektif işbölümünden oluşan cemiyet” fikrine verdiği önem onu ulus merkezli, hakimiyet-i milliye merkezli bir düşünceye doğru yöneltirken, Kemalist cumhuriyeti de; doğuştan gelen özellikler üzerine bina edilen; ulus kavramından çok ulus ötesi kabile, aşiret, kavim veya ümmet düzenine vurgu yapan ve bireyselliği (bireyciliği değil) cemaat yapısı içerisine sıkıştıran Kaddafi cemahiriye sisteminden ayırt etmemizi sağlamaktadır. Bu çerçevede Atatürk’ün şu sözleri de manidardır: “Bir içtimai heyette kıymet ve kuvvet onu kuran fertlerin kendilerini kıymet ve kuvvet telakki etmelerindedir. Ancak, bu gibi fertlerden vücut bulmuş olan içtimai heyetlerdir ki, yekpare kıymet kudret manzarası arz edebilirler.”⁶⁷ Kısacası Atatürkçü cumhuriyet ile Kaddafi cemahiriye sistemi arasındaki birinci temel fark Atatürk’ün “bireysel özgürlük” fikri ile temellendirilen, güçlendirilen bir “millet” veya “ulus” gerçekliğinden referans almasına, yani ulusalcı olmasına karşın Kaddafi’nin dinsel kültür ile temellenen bir “kabile” veya “kavim” sisteminden güç alması, yani kavimci, cemaatçi olmasıdır. Atatürk, Nutuk üzerine çalışırken hazırlamış olduğu sosyolojik niteliği olan bir çalışmada (makale de diyebiliriz) millet ile kavim arasındaki ayırım yaparak ulusalcılık ile ırkçılığı, kavimciliği ve kabileciliği birbirinden ayırmıştır. Bu çalışmada “millet” (ulus anlamında) ile “kavim”in karıştırılmaması gerektiğini ifade eden Atatürk şöyle bir çözümleme yapmıştır: “... millet sözcüğünden siyasi bir kuruluş anlaşılır. Kavim sözcüğü ise her şeyden önce kök bağını ve ırkı anımsatır...”⁶⁸ İnsanlık tarihini din ve milliyet için gerçekleştirilen savaşlarla açıklayan⁶⁹ Kaddafi, siyasi düşüncesini de din ve milliyet temeline

⁶⁵ İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, s. 31.

⁶⁶ Aynı kaynak, s. 30.

⁶⁷ Aynı kaynak, s. 32.

⁶⁸ Turhan, *a.g.e.*, s. 384.

⁶⁹ Kaddafi, *a.g.e.*, s. 72. Tarihin din ve milliyet savaşlarından oluştuğunu söylemek elbette sosyalist olduğunu söyleyen Muammer Kaddafi’nin sosyalizm açısından ciddi bir metodolojik yanığı içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu düşünceleriyle Kaddafi, sadece sosyalist-Marksist tarih yorumundan değil, daha önce aktarmış olduğumuz gibi tarihsel olaylarda iktisadi belirleyiciliği en önemli unsur olarak kabul eden Mustafa Kemal Atatürk’ün tarih yorumundan da tamamen farklı düşünmekte, bu

oturtmaktadır. Buna mukabil, onun siyasal düşüncesinde belirleyici olan öncelikle din, yani İslamiyet'tir ve milliyet gerçekliği ancak din ile (İslam'la) birlikte olursa anlamlı olabilecektir. Kaddafi'nin algılamasında milliyetçilik fikri, Kemalist düşünce sistemindeki gibi vatandaşlıkla bütünleşmiş ulusçuluktan/ulusalcılıktan, Atatürk'ün laik milliyetçiliğinden oldukça farklıdır. Kaddafi'nin düşüncesinde milliyetçiliğin öznesi, vatandaş veya ulus değil, milliyet unsurları olarak adlandırdığı aşiretler, kavimler topluluğudur. Bu aşiretler-kavimler topluluğunu milliyet yapan ise ümmet bilinci, şeriat geleneği yani din (İslam) gerçekliğidir. İşte “üçüncü devlet teorisi”, bu gerçekliğin yeniden ihya edilmesini sağlamak üzere ortaya çıkmıştır. Ona göre; “Asrımızın insanı şiddetle dine muhtaçtır. Kendisini materyalizmden kurtarıp tek Allah inancına ulaştıran kitaba muhtaçtır. Üçüncü devlet teorisi bunu getirecektir”⁷⁰ Libya Cemahiriyesi'nin insan hayatının esas faktörleri olan din ve milliyet gerçekliğini esas belirleyici unsurlar olarak rejimin temelini oturtarak güçlü bir devlet oluşturacağını düşünen Kaddafi, Atatürk'ü ise dini dışlayan bir milliyetçilik geliştirdiği için bu çerçevede şöyle eleştirmiştir: “Atatürk'ten önce (Osmanlı döneminde) Türk milletinin hareketi dini olup dünya tarihine etkide bulunmuştu. Ama Atatürk'ten sonra milliyet etkeni rol oynadı. Atatürk'ün hareketi milli bir hareket oldu, neticede Türk milletinin veya ülkesinin akıbetine tesir etti. Türkiye'de tekrar kuvvetli bir şekilde dini düşünce göze çarpmaktadır. Türkiye tarihi dini safhaya girmekte ve bu vaziyette açıkça görünmektedir.”⁷¹ Kaddafi bu düşüncelerini ifade ederken, dinden uzaklaştıkça eski küresel gücünden, etkinliğinden de uzaklaşan Atatürk dönemi Türkiye'sinin, “tarihi din ve milliyet uyandırır” cümlesiyle özetlediği tarih tezini teyid ettiğini de belirtmiş ve Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını dini esas almayan (laik) bir milliyetçilik geliştirdiği için kendi milliyetçilik düşüncesinden özenle ayırmıştır.⁷² Elbette,

yaklaşımıyla daha çok faşist veya dinci tarih yorumuna yaklaşmaktadır. Zaten Kaddafi de tarihi olayları maddi bir gaye ile açıklayan Karl Marks'ın tarih görüşünü eksik bulduğunu ifade etmiş, onun eksikliğini ifade etmek üzere de “milliyete hürmet emeli ve dini takdis emeli” demiştir. Kaddafi, *a.g.e.*, s. 103.

⁷⁰ Aynı kaynak, s. 80.

⁷¹ Aynı kaynak, s. 155.

⁷² Aynı kaynak, Aynı yer. Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Görüş hareketinin (ki Milli Görüş'ün teorisi oluşturulurken Kaddafi'nin cemahireye modelinden, üçüncü devlet teorisinden etkilenildiği büyük ihtimaldir.) yükselmeye başladığı, hatta iktidar ortağı olduğu bir dönemde (1973) böyle bir konuşma yapan Kaddafi, Mustafa Kemal Atatürk dönemiyle birlikte siyasal yaşamdan uzaklaştırıldığını düşündüğü dinin Türkiye'de, Milli Görüş hareketinin güçlenmesi ile birlikte, tekrar yükselmekte olduğunu söylemesi “şeriatçı yorum” dışında bir dinin/Müslümanlığın söz konusu olamayacağını kabul ettiğini de göstermiş olmaktadır.

Kaddafi'nin kavmiyetçilik-ümmeçilik sentezi olarak algıladığı milliyetçiliğin Atatürk'ün temsil ettiği kendine has çağdaş milliyetçilikten farklı olması kaçınılmazdır. Ayrıca, Kaddafi'nin, "Atatürk'le birlikte Türkiye'nin dinden uzaklaştığı" tezini, "şeraitten uzaklaştı" olarak anlamak gerekir. Üstelik Atatürk'ün siyasal düşüncesi çerçevesinde aslında gerçek Müslümanlığa da yaklaşmayı sağlayan bu uzaklaşma Türkiye'nin bağımsız ve çağdaş bir ülke olmasının önünü açmıştır.

Yukarıdaki değerlendirmelerden anlaşılacağı gibi; cemahiriye sisteminin güçsüzlüğüne ve demokrasi dışılığına neden olan temel nedenlerden bir diğeri de laiklik ilkesini benimsememesidir. Kaddafi'ye göre laikliği Hıristiyan ve Yahudi kahinleri icat etmişlerdir, dolayısıyla Batı tipi laikliğin cemahiriye sistemi içerisinde hiçbir yeri olamaz. Ancak "Batı tipi olmayan laiklik ilkesi"ne nasıl bir anlam yüklediği de meçhul olan (herhalde din ve vicdan hürriyeti olarak algılıyor, yani laikliğin sadece bir boyutunu) Kaddafi, halkın laikliğin olumlu cazibesine kapılarak o düşünceye tevessül etmemesi için önlemini de almış ve -Türkiye'deki legal İslamcı demagogjide de sıkça rastladığımız şekilde- İslam dininin zaten laik bir din olduğunu, laikliğin ayrıca bir ilke olarak benimsenmesine gerek olmadığını söylemiştir. Kaddafi'nin şu sözleri onun ve cemahiriye modelinin laiklik algılamasını net biçimde ortaya koymaktadır: "İslam dininde bulunmamız dolayısıyla yanımızda Garp'ın laikliği bulunamaz. Bazı Arap devletleri laik olduklarını söylemiş ve bunu da açıkça ilan etmişlerse bu, İslam'ın inhitat (düşüş) devresindeki İslam'ı yanlış anlamının ve bunu ilan edenlerin Hıristiyan veya Yahudiliğin tesiri altında kalmalarının sonucudur."⁷³ Görüldüğü gibi Kaddafi, sadece din ve vicdan hürriyeti olarak tanımlanamayacak olan, aynı zamanda siyasal iktidarla, yönetim süreciyle ve yasalarla din arasında mesafe koymayı da içeren laiklik ilkesini (her ne kadar demagogjik olarak, İslam ile laikliğin içkin olduğunu söylese de) benimsemediği gibi, bu düşünceyi açık bir şekilde yadsımakta, eleştirmektedir. Oysa Kemalist cumhuriyet modelinin, yani "halk hükümeti" adıyla tasarlanan Kemalist demokrasi ülküsünün ayırt edici özelliği laikliktir. Bu ilke, Kemalist Türkiye dışında hiçbir Müslüman toplumlu ülkede yerleştirilmiş, özümsemiş bir ilke değildir. Bu eksiklik, ne kadar kabul edildiği, benimsendiği söylenirse söylenir, daha baştan demokrasiyi de cumhuriyeti de anlamsızlaştıracak yapısal bir eksikliktir. Çünkü, laik olmayan bir rejim daha iktidarın kaynağı sorununu çözememiştir ki, iktidarın kullanım şeklini yani demokrasiyi

⁷³Aynı kaynak, s. 167.

özümseyebilsin. İktidarın kaynağını göklerde değil yeryüzünde, toplumsal gerçeklikte arayan Atatürk'ün bu temel meselede gerçekten tutarlı, özgün düşünceleri vardır. Halk hükümeti modelini bu çerçevede çok güçlü bir yapıya oturtmuş, bu şekilde halk hakimiyetinin, hakimiyeti milliyenin de ontolojik temelini sağlama almıştır. Laik olmayan rejimlerin her şeyden önce keyfiyet rejimine de dönüşebileceğini, siyasal iktidara yönelik toplumsal denetim mekanizmasını ortadan kaldırabileceğini ve ülkeyi istibdat rejimine dönüştürebileceğini belirten Atatürk'e göre, “kuvvetinin ve salahiyetinin Allah'tan geldiğini ve yalnız ona karşı, ahirette hesap verebileceğini farz eden; devleti, memleketi babasından miras kalmış bir malikâne kabul eyleyen bir hükümdar, her türlü kayıttan kendini kurtulmuş görür. Böyle bir idarede, milletin benliği, hürriyeti mevzuu bahis dahi olamaz. Binaenaleyh, yetkileri sınırlı dahi olsa, hükümdarlık şekli demokrasiye ve hâkimiyeti milliye prensibine uygun değildir. Hükümetin, mahdud insanların, sınıfların elinde bulunması dahi millet mevcudiyetinin asla kabul edemeyeceği bir keyfiyettir. Bütün milletin, ekseriyetle devlet yönetimine katılımına mani olan bu oligarşi usulü de, bir zümrenin kendi menfaatlerini temin için, umum millete ait hâkimiyeti gasptan başka bir şey değildir.”⁷⁴ Bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi Atatürk; halkın, vatandaşların denetimine açık olan; halkın, vatandaşların eşitliğine dayanan ve ulusal egemenlik ilkesine uygun olarak her türlü monarşik, oligarşik, aristokratik ve diktatöryal eğilimi temelden bertaraf edecek kuvvetli bir demokrasinin ancak halkçı ve laik bir rejimde söz konusu olabileceğini düşünmektedir. Ancak bazı siyaset bilimciler, Atatürk'ün halkçılık düşüncesinin demokrasiyle özdeş olmadığını, halkçılığın sadece özellikle anti-monarşist bir şekilde geliştirildiğini, eşitlikçi ve özgürlükçü bir ilke olarak benimsenmediğini, daha çok “ulusal egemenlik” vurgusunun altı çizilerek halkçılığın ulusçuluğa kaydırıldığını, üstelik egemenliğin kaynağına ciddi bir şekilde vurgu yapan Rousseau'nun (“bölünemez ulusal egemenlik”) fikirleri doğrultusunda gerçekleşen Kemalist laiklik uygulamalarının ‘demokratik’ halkçılık ilkesiyle çatıştığını vurgulayarak –ulus ötesi cemaatçi/neo-liberal demokrasi teorilerini doğrular şekilde- Kemalist laiklik ile halkçılık, dolayısıyla demokrasi ilkelerinin arasına ciddi sınırlar çizmişler, özellikle Atatürk'ün laiklik-halkçılık özdeşliği şeklinde tezahür eden bütüncül demokrasi anlayışını dikkate almamışlardır.⁷⁵ Laiklikle halkçılık (halk hükümeti, hak iktidarı)

⁷⁴İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, s. 33.

⁷⁵Mustafa Kemal Atatürk'ün laiklik ilkesinin halkçılık ilkesinin demokratikliğini desteklediğini savunan “ultra liberal” bir görüş için bkz. Mete Tunçay, *Türkiye*

arasında bir “karşıtlık” olabileceğini kabul eden bu algılama biçimi, laikliğin demokrasinin ön şartı (hatta şartı) olmadığı tezini de zımnen kabul etmekte ve bu anlamda laik olmadan gerçek bir “halk demokrasisi” inşa edilebileceği söylemiyle ortaya çıkan Libya modelinin (İslam cemahiriyesi) veya ne halkçılığın ne de laikliğin söz konusu olduğu “kapitalist İslam” (Malezya vs.) veya “İslami kapitalist”(“AKP Türkiyesi”) ülkelerin tamamen populizme dayalı sistemlerinin Kemalist halkçılık anlayışından daha demokratik olduğunu söyleyenlerin görüşlerini doğrulamaktadır. Buna mukabil, bazı bilim adamları da, daha önce aktarmış olduğumuz gibi⁷⁶, laiklik ilkesine dayanmayan bir demokrasinin -ideal anlamda- mümkün olamayacağını açık bir şekilde belirtmişlerdir. Gerçek bir devrimci-ilerlemeci olarak, “popülist” anlamı halkçılığa hiç bir zaman tevessül etmemiş olan ve halk dalkavukluğu şeklinde değil, ulusal ve bireysel özgürleşme anlamında teknik-idari bir model olma biçimiyle halkçılığı, halk hükümetini benimseyen Atatürk’ün algılamasında demokrasi; elbette laiklik olmadan, yani insan zihni özgürleşmeden; ulus, dogmalardan kurtulmadan uygulanabilecek bir rejim olamaz. “İslami halk cumhuriyetlerinin modeli” olarak da adlandırılan “cemahiriye” ile Atatürk’ün siyasal düşüncesindeki “cumhuriyet”in en temel farklarından birisi budur.

Atatürk’ün algıladığı cumhuriyet sistemi ile cemahiriye sisteminin farklılıklarını ayırt etmemizi ve halk hükümeti modelinin özgünlüğünü algılayabilmemizi sağlayacak başka bir özellikle de, siyasetin halkın iradesiyle, seçimiyle belirlenmesi sürecinde edinilen yol ve yaklaşımlardır. Cemahiriye sisteminde de görece seçim uygulaması mümkündür, ancak cumhuriyet modelindeki temel seçim ilkelerinden farkı, bu seçimin akıl / bilim / ulus / cemiyet / vatandaş ölçütlerine göre değil gelenek / nass⁷⁷ / ümmet / cemaat / kabile ölçütlerine göre gerçekleştirilmesidir. Bunun doğal sonucu olarak siyaset sürecine hakim olan bilim dışılık, kendiliğinden tek adam yönetimini, totalitarizmi sürekli hale getirmektedir. Kaddafi, vekil ve temsilciler vasıtasıyla halk yönetiminin bir aldatmaca olduğunu, gerçek demokrasinin ancak halk kongreleri ve halk komiteleriyle

Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 208-218.

⁷⁶Bkz. *Dipnot 59*.

⁷⁷Nass, (Fransızca dogme) toplumsal normların oluşmasında dinsel geleneğin/cemaat geleneğinin etkili olduğu ülkelerde tartışmasız ve yorumsuz kabul edilmesi gereken yargılardır. Mutlaklık, tartışmasızlık anlamını taşır. Dogmatizm kelimesiyle de ifade edilir. Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 418.

sağlanabileceğini vurgulasa da teorik olarak, yerel düzeyde tecelli eden bu halk iradesinin ulusal düzeyde nasıl etkili olacağını, siyasal iktidarı nasıl denetleyebileceğini açıklayamamıştır. Bu sisteme göre demokrasi, ulusal düzeydeki siyasal iktidarın halk tarafından denetlenmesi mekanizmasının nasıl olacağıyla ilgili somut hiçbir temsil veya denetim mekanizması gündeme getirmemekte, demokrasiyi halkın kendi kendisini denetlemesi olarak kabul etmektedir. Bu algılama ile elbette yöneten iradenin de aslında hükümet veya lider değil, halkın kendisi olduğunun kabul edilmesi istenmekte ve bu şekilde çok “etkin” ancak (merkezi-demokratik seçim sistemini dışlayan) soyut bir “halk katılımı” fikri benimsetilmeye çalışılmaktadır. Cemahiriye sisteminin lider ile özdeşleşmiş, lider ile bütünleşmiş bir siyasal iktidarı ve ancak yerel düzeyde, kendi mahallinde belirleyiciliği olan halkı temele alması; merkezi/ulusal bir siyasal sistemi, kamu yönetimi sistemini ise halktan uzak tutan -ancak elbette lidere/önderliğe bağlayacak olan- bir seçim sistemini, hem de gerçek demokrasi adına savunması sadece çağdaş demokratik anayasa hukuku açısından değil, cemahiriye sisteminin meşruiyet kaynaklarından birisi olan İslam hukuku açısından da eleştirilmiştir.⁷⁸

Mustafa Kemal Atatürk’ün, anti-emperyalist/anti-sömürgeci siyasal düşüncesiyle ve bu çerçevede Doğu’da Batı emperyalizmine karşı ortaya koyduğu siyasal önderlikle mazlum milletler coğrafyasında ciddi bir örnek teşkil ettiği malumdur. Üçüncü dünya hareketi olarak nitelendirilen büyük bağımsızlık mücadelelerine ilham kaynağı olan Kemalist düşüncenin, ‘mazlum’ İslam ülkelerinin bağımsızlık sonrasında gerçekleştirmeye çalıştıkları modernleşme sürecinde de esin kaynağı olmakla birlikte bu İslam memleketlerinde laiklik ve demokrasiye olan mesafeli duruş onların Kemalist devrim düşüncesinden çok daha geri bir düşünsel yörünge içerisinde yer almalarına yol açmıştır. Kendi rejimlerini en azından söylem düzeyinde cumhuriyet olarak nitelendiren İslam ülkelerine bakalım: İran, Irak, Suriye, Mısır, Libya vs. Bu ülkelerin bazılarında, çağdaşlaşma, demokratikleşme yönünde küçük kıvılcıklar görüle bile, hepsinin ortak özelliği; siyasal sistemlerinde/toplumsal kültürlerinde laik ve demokratik anlayışın yerleşmemiş olmasıdır. Çünkü bu ülkelerin kuruluş felsefelerinde, bu düşünceleri içselleştiren bir cumhuriyet fikri, geleceği o doğrultuda hazırlayan bir cumhuriyet ülküsü, Atatürk’ün gerçekleştirdiği gibi bir cumhuriyet önderliği,

⁷⁸İsmail Köksal, Seçim Sistemleri ve İslam Hukukunun Bakışı, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Cilt II, Sayı 2, 2001, s.365.

Kemalizm gibi bir cumhuriyet modeli ve halk hükümeti gibi bir cumhuriyetçi demokrasi anlayışı yoktu. Geldikleri nokta bir nevi cemaatçi ‘demokrasi’ idealine tekabül eden, ulusa değil, cemaate dayanan bir kişisel yönetimi aşamamış ‘vasat cumhuriyet’, daha doğrusu “cemahiriye” düzeyi şeklinde olmuştur.⁷⁹

CUMHURİYETİN YÖNETİM FELSEFESİ: Kişinin ve Zümrenin Değil, Halkın Yönetimi

Cumhuriyetçilik düşüncesi ile ilgili olarak önemli kuramsal çalışmaları olan Philip Pettit’e göre cumhuriyetçi olabilmenin ön koşulu şu üç ilkeyi benimsemekten geçmektedir: (1) Yurttaşlık haklarının ülkede yaşayan bütün yetişkin fertlere tanınmasını istemek. (2) Bağımsızlık ve tahakkümsüzlük anlamında bir özgürlük fikrini benimsemek ve bütün yurttaşları eşit olarak kabul etmek (3) Cumhuriyetçi devletin, yurttaşların özel tahakküm karşısında etkinleştirip korunmalarını sağlayıcı özelliğini benimsemek (4) Cumhuriyetçi devlette yurttaşların bizatihi devleti denetlemelerini mümkün kılan anayasal ve demokratik kontrol mekanizmalarının geliştirilerek yurttaşlara özgürlük sağlanmasının gerekliliğine inanmak⁸⁰ Cumhuriyetçi kişiliğin en temel unsurları olarak ortaya

⁷⁹Bu çalışmamız çerçevesinde ayrıntısıyla irdelediğimiz “cemahiriye sistemi”, Kaddafi Libya rejimi özelinde somutlaşan bir sistem olmakla birlikte biz burada, Kemalist Türkiye dışındaki İslam toplumlarında benzeri şekilde anti-empyralist, şahlık-krallık karşıtı, halkçı bir düşünce yapısıyla benimsendiği iddia edilen (İslami) “cumhuriyet” anlayışlarının, kendi aralarındaki bütün ayrışmalarına rağmen, Kemalist cumhuriyetle farklılıklarını ortaya koymak açısından bütün bu rejimleri böyle bir genel ifade ile “cemahiriye” olarak tanımladık. Buradaki temel amacımız; rejim adları “cumhuriyet” olarak geçse de, Atatürk’ün siyasal düşüncesi çerçevesinde cumhuriyet sayılamayacak olan bu rejimlerin “Kemalist cumhuriyet” ile farklılıklarını ortaya koymak ve Atatürk’ün siyasal düşüncesinin demokratik yönünü daha belirginleştirmeye, anlaşılır kılmaya çalışmak olmuştur. Bu bölümde incelediğimiz Libya’daki “cemahiriye” sistemi sadece böyle bir karşılaştırma yapmaya en uygun örnek olması açısından “nirengi noktası” olarak ele alınmıştır. Yoksa elbette farklı İslam cemahiriyeleri vardır ve hepsinin ortak özelliği rejimlerini laik ve demokratik bir vatandaşlık esasına dayandırmadıkları için Kemalist manada cumhuriyet olamamalarıdır.

⁸⁰Philip Pettit, *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.12. Cumhuriyetçi siyasal düşüncenin “modern” yansımaları için ayrıca bkz. John W. Maynor, *Republicanism In The Modern World*, Polity Press, UK, 2003. Cumhuriyetçiliğin kökenlerini, Fransız Devrimi sürecindeki monarşi-burjuvazi-cumhuriyet tartışmaları çerçevesinde inceleyen ve bu tartışmaların bir rejim tartışmasından öte sınıfsal bir mücadele şeklinde geliştiğini tespit eden bir çalışma için bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, “Fransız Devriminin İlk İki Yılında Cumhuriyet Tartışmaları”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt 58, Sayı 3, 2003. Ağaoğulları’nın belirttiğine göre esas olarak Fransız Devrimi gerçeklikten sonra ciddi bir sınıfsal mevzilenme vardı. Bir tarafta “parlamentar monarşi”

konulan bu düşüncelerin Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasal düşüncesiyle de uyum içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. Zira, Atatürk'ün siyasal düşüncesine göre; “Cumhuriyet sisteminde; Meclis, Cumhurbaşkanı ve Hükümet Başkanı (yani yasama ve yürütme erki), halkın hürriyetini, emniyetini ve rahatını düşünmek ve temine çalışmaktan başka bir şey yapmazlar (yani yetkiden çok sorumlulukları vardır). Çünkü, bunlar, bilirler ki, kendilerini iktidar ve salahiyyet mevkiine, muayyen bir zaman için (diktatörlüklerde, hükümdarlıklarda, faşizan oligarşilerde olduğu gibi süresiz değil) getiren irade ve hakimiyetin sahibi olan millettir ve yine, bunlar, bilirler ki, iktidar mevkiine saltanat sürmek için değil, millete hizmete için getirilmişlerdir. Millete karşı vaziyet ve vazifelerini suistimal eyledikleri taktirde, şu veya bu tarzda milli iradenin, kendi haklarında dahi tecellisine maruz kalabilirler (yani millete hesap vermek zorunda oldukları gibi, milletin iradesiyle siyasal erkten de uzaklaştırılabilirler) Millet tarafından, millet namına devleti idareye mezun bulunanlar

denilebilecek bir düzen içerisinde iktidarını sürdürmeyi hedefleyen, yani devrimden sonra toplumsal-siyasal düzen anlamında daha fazla ileri gitmenin önüne geçmek isteyen, mevcut “ilerici” durumla yetinmek isteyen “devrimci-burjuvazi”; diğer tarafta ise devrimin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini içi boş bir slogan olmaktan çıkarıp idealize ettikleri Cumhuriyet’i somut, radikal siyasal-toplumsal bir içerikle ve gerçek demokrasiyle donatmayı hedefleyen radikal devrimciler, yani cumhuriyetçiler. Ağaoğulları’na göre devrimin ilk yıllarında böylesine bir ideolojik-sınıfsal çatışmanın yaşanmasının en önemli nedeni, burjuvazinin cumhuriyetçilerin kurmak istedikleri cumhuriyetten, sınıfsal çıkarları açısından ürkmeleriydi. Zira burjuvazi; radikal devrimci cumhuriyetçilerin kurmaya çalıştıkları cumhuriyet rejimini tüm halkın, hiçbir ayırım gözetilmeksizin siyasal ve toplumsal yaşama katılımını sağlayacak olan tam demokratik bir cumhuriyet olarak algılıyorlardı ki, bu onların –sınıf iktidarlarını devam ettirebilecekleri için- makul olarak kabul ettikleri, sadece ulusal egemenliğe/genel iradeye dayalı bir rejimden çok fazlası demektir. Böyle bir demokratik cumhuriyette sendikal hak ve özgürlükleri sınırlamanın, sömürge topraklarında kölelik sistemini sürdürmenin, hatta özel mülkiyeti korumanın da mümkün olamayacağını düşünüyorlar ve büyük bir korku içerisinde, öfke ve hiddetle geniş halk kitlelerince ve Jakobenlerce savunulan cumhuriyetçiliğe saldırıyorlardı. *Aynı kaynak*, s. 29-30. Fransa ile aynı toplumsal ve siyasal koşullar altında olmamakla birlikte (ne güçlü bir burjuvazi, ne de yeterli güce sahip işçi sınıfı var) Türkiye’de gerçekleşen Türk İnkılabı sürecinde de cumhuriyetçilere ve cumhuriyetçiliğe (halkçılığa, demokrasiye) yönelik benzer saldırıların olduğunu söylemek mümkündür. Zira, Mustafa Kemal Atatürk’ün Halkçılık Programı ile somutlaştırmaya çalıştığı cumhuriyetçi halk hükümeti modeli de, tıpkı Fransız radikal devrimcilerinin savunduğu gibi büyük bir toplumsal-siyasal dönüşümü hedefliyor, sadece yüzeysel bir “hakimiyeti milliyet” ile yetinmeyen, hakimiyeti milliyet ilkesinden yola çıkarak ekonomik ve sosyal temelleri olan gerçek bir demokrasiyi inşa etmeye çalışıyordu. Bu yüzden, Atatürk’ün halk hükümeti düşüncesinin Bolşevik/komünist (ve halka dönük olarak ayrıca “dinsiz”, “Moskof”) bir “sapkınlık” olduğu propagandası çeşitli emperyal merkezlerle birlikte yerli tüccar sınıfları ve dinci çevrelerce yapılıyordu.

için, icabında, millete hesap vermek mecburiyeti, laubalilik ve keyfi hareketle telif kabul edemez.”⁸¹ Atatürk’ün cumhuriyet rejimini tanımlarken kullandığı bu ifadeler demokrasi ve yönetim anlayışı olan halk hükümeti modelinin temel felsefesini açıklaması açısından da önem taşımaktadır. Bu yaklaşımdan da çok açık bir şekilde anlaşıldığı gibi Atatürk; totaliter, otoriter, keyfi yönetimlere temelden karşıdır. Üstelik buna ilaveten, bu anlayışını daha güçlendirmek doğrultusunda hareket eden Atatürk, Osmanlı döneminden miras kalan yönetim geleneğinde pek görülmedik biçimde, devlete kişiye bağlı olmayan, kişisel olmayan nitelikler kazandırma uğraşısı içerisine girerek bu anlamda da çok önemli bir demokratik kazanım gerçekleştirmiştir. Halk hükümeti modelinin bir özelliğini tasavvur etmek üzere söylediği şu sözler bu çağdaş görüşünü özetlemektedir: “Yeni Türkiye devleti bir halk devletidir. Mazideki müesseseleri ise bir şahıs devleti idi. Bir milletin dünya haritasından tamamıyla silinmesi için, bir milletin insan topluluğundan tamamıyla erimesi için, Nuh’un tufanı kadar olağanüstü felaket ve hadiseler lazımdır. Fakat şahıslar kendiliğinden yok olmaya mahkûmdurlar. Onun için halk müessesesi ile şahıs müessesesi arasında hayat ve ölüm nispetleri de bunun aynıdır.” Bu sözleri nakleden Memduh Balaban’a göre Mustafa Kemal’in ölümüne değin söylediği birçok önemli sözlerin en önemlilerinden birisi budur. Balaban’a göre bu düşünceler, kişinin ya da belirli kişilerin devlete egemen olmasını önleyen bir anlayışı yansıtmaktaydı.⁸² Atatürk’ün bu görüşlerini tamamlayıcı şekilde, 19 Ocak 1923 yılında İzmit’te dile getirdiği şu veciz ifadesini de -“halk hükümeti” modeli olarak adlandırdığı kendi özgün cumhuriyetçilik/cumhuriyetçi demokrasi düşüncesini daha anlaşılır kılmak üzere- burada belirtmek gerekir: “Efendiler! Artık bizim hükümetimiz despot bir hükümet değildir. Bir mutlak hükümet veya meşrutiyet de değildir. Bizim hükümetimiz Fransa veya Amerika Cumhuriyeti’ne de benzemez. Bizim hükümetimiz bir halk hükümetidir. Tam bir şûrâ hükümetidir. Yeni Türkiye devletinde saltanat millettir”⁸³ Atatürk’ün siyasal düşüncesinde bu şekilde vücut bulan; mutlakiyetin, saltanatın ve oligarşinin tahakkümünden kurtuluş düşüncesi ve bireysel özgürlüğü de içerecek şekilde “milletin saltanatlığı” ilkesinin bir ülkü haline getirilmesi elbette onu tahakkümsüzlük ve özgürlük rejimi olan çağdaş cumhuriyetçiliğe yaklaştırmaktaydı.

⁸¹ İnan, *M. Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, s.73.

⁸² Memduh Balaban, “Atatürk’ün Gücü”, *Atatürkçülük Nedir?*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1965, s.85.

⁸³ Atatürk, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, s.19.

Temel siyasal düşünce olarak çağdaş cumhuriyetçi felsefeye yakın olduğunu düşündüğümüz Mustafa Kemal Atatürk, metodolojik bakış açısının da gereği olarak, bu cumhuriyetçilik düşüncesini kendi ülkesinin toplumsal-kültürel kodlarıyla da uyuşturmak ve bu şekilde daha kolay benimsenir hale getirmek istiyordu. Bu anlamda temel evrensel ilkelerini benimsediği cumhuriyetçilikle şekillendirdiği halk hükümeti modelini, kendisine has “cumhuriyetçi demokrasi” düşüncesini anlatırken, tanımlarken referans olarak Türk ve İslam kültürüne de sıklıkla müracaat etmiştir. Eski Türk yönetim felsefesinin temel kurumlarından birisi olan, hükümdara iktidar yetkisi veren, onu denetleyen ve yönetim işlerinde fikir veren kurultay sistemiyle halk hükümeti, cumhuriyet ve demokrasi arasında nasıl bağ kurduğunu daha önce aktarmış olduğumuz Atatürk, aynı şekilde; Türkiye koşullarında cumhuriyetçi demokrasinin Müslüman bir topluma benimsetilmesinde İslami “şûra” kavramından da yararlanmıştı. Atatürk’e göre orijinal köklerinden sapmamış, yozlaştırılmamış İslami yönetim geleneği iki esasa dayanmaktadır. Bunlardan birisi “şûra” diğeri ise “adalet”tir. Bu esaslar, yöneticilerin başına buyruk davranamayacaklarını, ehil kişilerden oluşan meclise danışmadan kişisel icraatlarda bulunamayacaklarını ve adil olmayan bir yönetimden uzak durmalarının gereğini belirtmektedir. Atatürk’ün; “şûra” kelimesini, kendi siyasal düşüncesindeki “halk hükümeti”nin, “adalet” kelimesini ise “halkçılık”ın İslami terminolojideki karşılığı olarak zaman zaman kullandığı ve bu şekilde kendi siyasal düşüncesini Müslüman halka, daha somutlaştırarak aktarabildiği anlaşılmaktadır.⁸⁴ Ancak buradan, Atatürk’ün de, tıpkı Kaddafi’nin demagojik yaklaşımında olduğu gibi, cumhuriyetçiliğin veya demokrasinin (halk hükümetinin) zaten İslam’da mevcut olduğu (o halde ayrıca bu ilkeleri benimsemeye gerek olmadığı) şeklinde kolaycı, saptırıcı bir yaklaşım içerisinde olduğu elbette düşünülmemelidir. Atatürk, kendi cumhuriyetçi düşüncesini halka anlatırken cumhuriyetçi felsefenin zaten İslam’da olduğunu ispat etmeye değil, İslam’a aykırı olmadığını vurgulamaya çalışmaktadır. Üstelik Atatürk, her ne kadar Türk toplumunun siyasal kültür dinamikleriyle sağlamlaştırmaya ve bu anlamda milli bir demokrasi inşa etmeye çalışsa da Batı aydınlanma devriminin cumhuriyetçi ve demokrasi birikimini temel veri olarak kabul etmiş, kendi özgün cumhuriyetçi demokratik siyasal düşüncesini bu birikimin üzerine inşa etmiştir.

⁸⁴ Aynı kaynak, s. 203.

ATATÜRK'ÜN TOTALİTARİZM ve FAŞİZM ELEŞTİRİSİ

Mustafa Kemal Atatürk, benimsediği “toplumsal felsefe” anlayışının gereği olarak, “halk hükümeti”nin belirleyici öznesi olarak kabul ettiği halkın; sosyal, kültürel ve psikolojik yapısını da hesaba katarak rızaya dayalı bir sistem kurma çabası içerisinde olmuştur. Halkın kendi rejimini, kendine uygun rejimi, kendinden gelen rejimi benimsemesi ilkesi ve demokrasinin, demokratik rejimin de bu benimsemeyle birlikte devrim süreci içerisinde inşa edilmesi Atatürk'ün temel stratejisi olmuştur. Buna rağmen haksız bir şekilde daha yaşarken diktatörlükle suçlanmış olması, Atatürk'ü rahatsız etmiş ve şöyle bir savunma yapmasına yol açmıştır: -*Gazeteci Atatürk'e neden diktatör olarak çağrılmaktan hoşlanmadığını soruyor-* “Ben diktatör değilim. Benim kuvvetim olduğunu söylüyorlar. Evet, doğrudur. Benim isteyip de yapmayacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü, ben zoraki ve insafsızca hareket bilmem. Bence diktatör, başkalarını kendi iradesine boyun eğdirenidir. Ben kalpleri kırarak değil, kazanarak hükmetmek isterim.”⁸⁵ Burada Atatürk'ün dillendirdiği “rıza dayalı olarak hükmetmek” ifadesi; siyasal iktidarın otoritesinin toplumsal meşruiyetinin zora değil, rızaya dayalı olarak elde edildiği, siyasal iktidarın otoritesinin haklı olarak kullandığının halk tarafından genel/yaygın bir kabul gördüğü “yüksek meşruluk” ilkesine dayalı modern demokratik siyaset yaklaşımıyla uyum içerisinde.⁸⁶ Zira Atatürk'e göre; “korku üzerine egemenlik kurulamaz. Toplara dayanan egemenlik ayakta kalamaz.”⁸⁷ Atatürk'ün siyasal düşüncesinde sıklıkla yer bulan bu ve buna benzer demokratik meşruiyetçi söylemin onun siyasal düşüncesinde önemli etkileri olduğunu daha önce söylediğimiz Ziya Gökalp'in “siyasal iktidar ve otorite” çözümlemesinde önemli anahtar kavramlar olan “sulta” ve “velâyet” ayrımına dayandığını söylemek mümkündür. Otoritenin iki türü olduğunu söyleyen Gökalp; “sulta” ile tezahür eden otoritenin zora dayalı, anti-demokratik, dolayısıyla gayrı-meşru olduğu için ortadan kaldırılması da vacip bir iktidar şekli olduğunu; “velâyet” ile tezahür eden otoritenin ise rızaya dayalı, demokratik, meşru, dolayısıyla cumhuriyet ile uyumlu bir iktidar şekli olduğunu belirtmiştir. Gökalp'e göre cumhuriyetçi sistem sultayı kaldırır, velâyete hürmet eder. Ancak velâyet, her şeyden önce hürriyet ile

⁸⁵Gladys Baker gazetesine verdiği demeçten (21.6.1935). Turhan, *a.g.e.*, s. 186.

⁸⁶ Bkz. Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 104.

⁸⁷“Kapıda duran nöbetçi bile benden korkmaz. İsterseniz kendisine sorunuz. Korku üzerine egemenlik kurulamaz. Toplara dayanan egemenlik ayakta kalamaz.” Vossische Zeitung muhbirine verdiği demeç.(24.04.1930) Turhan, *a.g.e.*, s.162.

anlam kazanır. Ona göre velâyetli siyasi iktidar/otorite, zerre kadar bile olsa hürriyetlere tecavüz ederse anında mahiyet değiştirir ve sulta halini alır, “hürriyete mügayir bir velâyetin tasavvuru bile gayri mümkündür.”⁸⁸ Bu kavramsal ayırmadan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Atatürk, önderi olduğu Türk İnkılâbı ile birlikte, anti-demokratik padişahlık/hilafet sultasını ortadan kaldırarak, totalitarizme değil, demokrasiye yönelen velâyetçi bir cumhuriyet inşa etmeye çalışmıştır.

Döneminde, hem Batı’da iyice yaygınlaşmaya başlayan faşizm/nazizm türü totaliter rejimlere ve hem de Sovyetler Birliği’nde Lenin’den sonra egemen olan Stalinist totaliter partokraziye hiçbir şekilde itibar göstermediği gibi ülkeyi bu anlayışlardan tamamen uzaklaştıracak teorik ve pratik çözümlere ciddi şekilde kafa yoran, üstelik dünyanın en ‘totaliter’, ‘anti-demokratik’ döneminde, yeni kurulmuş perperişan bir ülkede kimse kendisinden böyle bir çaba beklememesine rağmen, çok partili demokrasi denemesinin bile gerçekleştirilmesine ön ayak olan Mustafa Kemal Atatürk’e yöneltilecek en son eleştiri herhalde “diktatörlük” veya “anti-demokratlık” olacaktır. Üstelik Atatürk, Afet İnan’ın naklettiklerinden öğreniyoruz ki, kendi özgün demokrasi anlayışını ifade eden halk hükümeti modelinin karşısına koyduğu ve demokrasi dışı olarak nitelendirdiği hükümet sistemlerini de “demokrasi karşıtı çağdaş akımlar” başlığı altında incelemiş ve ciddi olarak eleştirmiştir. Burada Atatürk, kendilerinin (Kemalistlerin) devlet teşkilatında esas prensiplerinin demokrasi olduğunu bir kez daha altını çizerek belirledikten sonra hali hazırda dünyada demokrasi düşüncesinin üç fikir akımının saldırısına uğradığını belirtmiştir. Dönemindeki dünya sistemini ve ideolojisini çözümlendiği kadarıyla bu anti-demokrat akımları şöyle sınıflandırmıştır. (1) “Rusya’da tatbik olunmuş şekliyle” diye özellikle belirttiği Bolşevik nazariyesi (yani Stalinizm oluyor bu), (2) İhtilalci siyasi sendikalizm (sendikal anarşizm,

⁸⁸Ziya Gökalp, *Makaleler IX*, (Haz.Şevket Beysenoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 98-101. Velâyet, kelime anlamı olarak başkasına sözünü geçiren, sözü dinlenen anlamını taşımaktadır. Ancak, bu “sözünü geçirme” ve “sözü dinlenme”nin rızaya dayalı, gönülleri fethederek kazanılan bir özellik olduğu, kelimenin kullanımına göre almış olduğu farklı biçimlerden anlaşılmaktadır. Nitekim İslami terminolojide “Allah’ın ilgi, yardım ve sevgisini kazanmış kulu” anlamına gelen “veli” kelimesi de “velâyet” kelimesi ile aynı kökten türemiştir. Hançerlioğlu, *İslam İnançları Sözlüğü*, s. 702. “Sulta” kelimesinin ise zora dayalı, tahakkümcü bir otoriteyi ifade ettiği bu kelimedenden türeyen “sultan” kelimesinden anlaşılmaktadır. Zaten Atatürk de Gökalpçi ayrıma uygun biçimde cumhuriyetin ahlaka ve erdeme, sultanlığın ise korkuya ve korkutmaya dayalı bir yönetim biçimi olduğunu düşünmektedir. Turhan, *a.g.e.*, s. 128.

anarko-sendikalizm) ve (3) Ülke içindeki değişik meslek, sanat ve iş adamlarının, değişik çıkar gruplarının ayrı bir zümre veya toplumsal grup olarak örgütlenerek halk iradesini temsil ettikleri bir sistemi, nihayetinde güçlü olan toplumsal grubun çıkarlarını, hatta onların tahakkümünü olumlayan ‘menfaatlerin temsili nazariyesi’; yani kapitalist ve korporatist faşizm.⁸⁹ Atatürk, neden bu fikir akımlarının demokrasi karşıtı olduğunu daha ayrıntısıyla çözümleme çabasına girişmiş ve bu şekilde kendi demokrasi anlayışının da temel önermelerini ortaya koymuştur? Üçüncü başlık altında belirtilen anti-demokratik nazariyenin (faşizan nazariyeler) –bu düşünce tarzı içerisinde zaten demokratik bir iddia olmadığı için- demokrasi karşıtlığı, yoruma gerek olmadan açıkça anlaşılmalıdır. Bu yüzden, bu üçüncü maddenin dışında, özellikle ilk iki maddede belirtilen akımlara yönelttiği eleştiri gerekçelerini irdelemek Atatürk’ün siyasal düşünce yapısını betimlemek açısından daha açıklayıcı olacaktır.

Önce ilk eleştirisinden başlayalım: Mustafa Kemal Atatürk, Bolşevik hükümet tarzı olarak adlandırdığı (Stalinist) Rusya’daki siyasal sistemin işçi sınıfı ve ordu içinden seçilmiş azınlığın oluşturduğu Komünist Partisi vasıtasıyla bir diktatörlüğe dönüştürüldüğünü vurgulamış ve bu “partokrat” sistemin neden kendilerine uymadığını şu şekilde ifade etmiştir: (1) Gayelerinde milli değiller; (2) bireysel özgürlük ve eşitlik tanımıyorlar; (3) halk hâkimiyetine riayetleri yok; (4) içte zor ve şiddet yoluyla halkı itaate zorluyor dışta da başka memleketlere yönelik kendi sistemlerini ihraç etmeye kalkıyorlar (yani emperyal hedefleri var). Atatürk’e göre “halbuki hükümet teşkilinden gaye, evvela ferdi hürriyetin teminidir. Bolşevik tarz-ı hükümetinde istibdat mahiyeti görülmektedir. Bir cemiyetin, bir kısım insanların, nokta-i nazarlarının, zorla, esiri ve zebunu (zayıfı, güçsüzü) yaşatmak şekline de, tabii ve makul bir hükümet sistemi nazarıyla bakılamaz.”⁹⁰ Görüldüğü gibi Atatürk; Sovyet rejimini, esas olarak, demokrasi ve temel haklar fikrine uzak olduğu için ve rızaya değil, zora dayalı olarak bir “sosyal eşitlik” düzeni kurmaya çalıştığı için eleştirmiştir. Bu yüzden onun, Sovyet sisteminin iktisadi prensiplerinden çok, siyasi prensiplerini kendi sistemlerine uzak gördüğünü söyleyebiliriz. Zira, Sovyet ideolojisinin temel iktisadi anlayışı olan “sosyal eşitlik” ve “devletçilik” fikrine Atatürk’ün siyasal düşüncesi olarak Kemalizm, tabii “kavramsal olarak”, hiç de yabancı değildir. Ancak, daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, Atatürk’ün iktisadi/sosyal devletçilik anlayışı Sovyet

⁸⁹İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, s. 74-75.

⁹⁰*Aynı kaynak*, s. 74.

türü topyekun/total devletçilikten farklılıklar taşımaktadır. Zira Atatürk, iktisaden devletçiliği benimsese de siyaseten devletçiliğin otoriter-totaliter olabilme yönünü eleştirmiş, kendi siyasal düşüncelerinin bu açıdan Bolşevizm ile benzeştirilemeyeceğini sürekli olarak vurgulamıştır. Muhtemelen ülkenin devletçi ekonomik sistemini benimsemesinden dolayı, bir gazetecinin sorduğu (22 Haziran 1935’de Gladys Baker’e verilen demeç) “Bolşevik sisteme geçmeyi mi düşünüyorsunuz?” sorusuna verdiği cevap bu konudaki ayrımını çok güzel özetliyor: “Türkiye’de Bolşeviklik olmayacaktır. Çünkü Türk Hükümeti’nin ilk gayesi halka hürriyet ve saadet vermek, askerlerimize olduğu kadar sivil halkımıza da iyi bakmaktır”⁹¹ Bu sözler; Atatürk’ün 1935 yılında, ekonomik krizin etkisini hala hissettirdiği ve halkların ekonomi için özgürlüklerden de feragat etmeye hazır olduğu bir dünyada, sağı solu totaliter rejimlerle çevriliyken, dünya savaşının habercisi olan kara bulutlar ülkenin ufkunda da görünmeye başlamışken, kendi ülkesi bile –Atatürk’ün müdahale etmekte zorlandığı- otoriter, (hatta bir ölçüde totaliter) bir rejime doğru kayarken hala hürriyetlerden ve sivil halktan bahsettiğini göstermesi açısından oldukça dikkate ve kayda değer sözlerdir.

Afet İnan’ın naklettiği düşüncelerinden yola çıkarak, Mustafa Kemal Atatürk’ün; o sıralarda, işçi sınıfının ve işçi örgütlülüğünün güçlü olduğu sanayileşmiş Avrupa ülkelerinde siyasal hayatta etkin olan anarko-sendikalistleri de demokrasi dışı olarak nitelendirerek eleştirdiğini görüyoruz. Atatürk’e göre; “İhtilalci siyasi sendikalizm nazariyatçıları da her türlü siyasi teşekkülleri, yalnız, kendi menfaatleri lehine yaptırarak ve nihayet siyasi kuvvet ve hakimiyeti - zor yoluyla- ellerine geçirmek isteyen işçi gruplardır.”⁹² Atatürk; anarko-sendikalistlerin öncelikle işçi teşekküllerini harekete geçirerek demokratik meşruiyet sınırları dışında siyasi iktidarı ele geçirme taktiklerini eleştirmiştir. İşçi sınıfının örgütlü olmaması bir yana, elle tutulur sayıda işçinin bile söz konusu olmadığı o dönem Türkiye’inde aydınların ve siyasetçilerin çoğunun gündeminde bile olmayan böyle bir konuyu ele alması Atatürk’ün işçi sınıfına (oluşacak işçi sınıfına da diyebiliriz.) Kemalist sistem içerisinde biçtiği misyon açısından değerlendirilebilecek bir konu olmaktadır. Zira Atatürk’ün demokratik modelinde işçi sınıfı çok önemli bir yer teşkil etmekte, milletin efendisi olarak nitelendirilen köylülerle (bu söz kesinlikle boşa söylenmiş bir söz değildir, emekçi bir bakışı yansıtır) birlikte ülkenin emekçi ulusal kalkınma hamlesinin ve halk hükümetinin temel yapı

⁹¹Turhan, *a.g.e.*, s.114.

⁹²İnan, *M.Kemal Atatürk’ten Yazdıklarım*, s.74.

taşlarından birisini oluşturmaktadır. Şu sözler Atatürk'e aittir (*Türkiye'nin geleceği üzerine İzmir'de halkla konuşma(1923)* : "...işçinin, emekçinin tarlada çalışan köylüden ne farkı vardır? Biz işçinin çıkarları aleyhine çalışmayı genel çıkarlara karşı görürüz. Biz fabrikalar yapmak istiyoruz. Daha çok işçiye gereksinimimiz var. Eğer biz işçinin refah ve mutluluğunu sağlayacak ilkeler belirlemezsek bunun zararı onlara değil, ülkeye, ulusun genel refahına olur."⁹³

Anarşist sendikacılığı anti-demokratik olarak niteleyerek eleştiren Mustafa Kemal Atatürk, bu çerçevedeki demokratik düşünceleri tutarlı olarak normal sendikacılığı, yani demokratik işçi örgütlülüğünü olumlaması gerekir. Ancak, işçi sınıfının menfaatlerini ulusal menfaatlerle özdeşleştirecek kadar işçi merkezli görüşler öne süren Atatürk, sendikal örgütlenme özgürlüğü ile ilgili herhangi bir cümle sarf etmemiştir. Herhalde bu durumun nedenlerinden biri Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkede işçi sayısının yeterli ölçüde olmayışdır. Atatürk, (kendi tespitidir) bütün ülke sathında topu topu 20 bin kişiden oluşan işçilerin henüz ciddi bir sendikal örgütlenme içerisine girecek güce oluşmadığının farkındadır.⁹⁴ Önce işçi sayısını artırmak ve gerçek manada işçi sınıfını oluşturmak gerekmektedir. Kemalist kalkınma sürecinde açılacak yüzlerce fabrika yüz binlerce yeni işçi doğuracak, bu işçi topluluğu bir sınıf oluşturacak ve sınıf bilinci ile hareket eden işçi sınıfı sadece kendi menfaatlerini temin etmekle kalmayıp ulusal kalkınmanın da itici gücü olacaktır. İşte o zaman gerçek manada örgütlü işçi sınıfının demokratik bir yapıda faaliyette olabileceği öngörülmekte, ama öncelikle çarpık anarşist sendikal anlayışlardan uzak durulması gereği üzerine önceden dikkat çekilmektedir. Atatürk, "işçi sınıfı" oluşuncaya kadar işçileri (keza diğer toplumsal sınıfları) demokratik istişare kurumsallığı çerçevesinde dayanışmacı korporatist bir sistem içerisinde değerlendirmekte ve hızlı ulusal kalkınma sürecinde toplumsal kesimler arasındaki uyuma azami ölçüde dikkat edilmesi gerekliliğine inanmaktadır. Aslında Atatürk'ün, Cumhuriyet'in kurulduğu dönemlerde sosyolojik anlamda bir sınıfsal ayrışmanın, birbiriyle farklılaşan, çatışan "sınıfların" henüz tam manasıyla oluşmadığını düşünürken bunun ilânihâye böyle olacağını da öngörmediği anlaşılmaktadır. Hatta, tek bir sınıfın diktatörlüğü üzerine kurulan, dönemin Stalinist, faşist, nazist totaliter rejimlerinden kendi ideal rejimini özenle ayrı tutması; bu rejimlerin faşizan uygulamalarının aksine demokratik toplum özelliklerini olumlaması; bu çerçevede

⁹³Turhan, a.g.e., s.307.

⁹⁴Aynı kaynak, Aynı yer.

kısmen önünü açmaya çalıştığı çok partili siyaset denemeleri, onun her bir toplumsal sınıfın (halkçı ve devletçi demokratik cumhuriyet rejimi çerçevesinde) özgürce örgütlenebildiği, siyasete müdahil olabildiği, siyasal mücadeleler içerisine girebildiği bir parlamenter demokratik düzeni –elbette kendi özgün Halk Hükümeti modeli ile uyuşturarak- en azından ülkü olarak benimsediğini göstermektedir.

Görüldüğü gibi, döneminin ani-demokratik siyasi akımlarını açıklıkla eleştiren, üstelik bu akımları kurmak istediği “cumhuriyetçi demokrasi”/”halk hükümeti” sistemi için bir tehdit olarak gören⁹⁵ Mustafa Kemal Atatürk’ün, benimsemiş olduğu siyasal düşünce çerçevesinde, totalitarizme⁹⁶ temelden karşı olduğunu ve hatta otoriterizme de mesafeli durduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Ancak, -konumuzun esas inceleme alanını oluşturmasa da- Atatürk döneminde uygulamaya geçen politikaların genellikle otoriter hatta zaman zaman -Atatürk’e rağmen- totaliter özellikler taşıdığını da burada belirtmek gerekir. Atatürk’ün siyasal düşüncesi ile ilgili belki de en sistematik ve ayrıntılı çözümler yapan bir mütefekkir olan Attılâ İlhan da Atatürk döneminde Cumhuriyet rejiminin devrimci bir döneme tekabül etmesinin doğal gereği olarak “otoriter” bir rejim olduğunu düşünmektedir.⁹⁷ Ancak İlhan; yüz yıllık

⁹⁵İnan, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, s.73.

⁹⁶Totalitarizm ve otoriterizm kelimeleri genellikle pratik siyaset dilinde aynı cümle içerisinde kullanılsalar da aralarında kavramsal olarak önemli mahiyet farklılıkları vardır. Otoriterizm, lider karizmasının siyasal süreç üzerinde baskın olduğu, iktisadi ve siyasal yaşamın disipline edildiği, demokratik hak ve özgürlüklerin “ülke menfaatleri adına” sınırlandırılabilirdiği ancak tamamen ortadan kaldırılmadığı bir siyasal sistemi tanımlamakta ve daha çok konjonktürel, geçici bir duruma tekabül etmektedir (ancak bu geçme demokrasiye de totalitarizme de olabilir tabii). İlk defa İtalya’da Mussolini öderliğindeki faşist parti mensuplarına verilen “totaliteryan” ifadesi ile siyaset diline giren totalitarizm ise, bütün toplumu kapsayıcı olan, özel gündelik yaşamda da etkisini hissettiren, bireyselliği ortadan kaldıran bir devlet erki; bilmeye, benimsemeye değil, inanmaya dayalı (“her toplumsal sorunu çözebilecek”) ayrıntılı bir resmi ideoloji; resmi ideolojinin hizmetinde olan bir bilim; tek ve değişmez bir liderin tartışılmazlığı; tek ve değişmez bir partinin devlet ile özdeşleşmesi; siyasal muhalefetin yokluğu; katı bir merkezi iktisadi planlama vs. özellikler ile anılmaktadır. Dünya siyasal tarihi içerisinde en çarpıcı örnekleri arasında, Mussolini İtalya’sının, Hitler Almanya’sının ve Stalin Sovyetler’inin gösterildiği totalitarizmin ayırt edici özellikleri için bkz. *Encyclopedia of Politics: The Left and The Right*, (Ed.Rodney P.Carlisle), Volume: 2, Sage Publications, USA, 2004, s.910-913.

⁹⁷Türk Devrim Tarihi üzerine önemli çalışmaları olan Tarık Zafer Tunaya da bu konuda aynı düşüncededir. Tunaya, 4 Kasım 1973’de İstanbul’da gerçekleşen; Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İdris Küçükömer, Mehmet Kaplan’ın katıldığı ve Ali Gevgili’nin yönettiği “Atatürkçülük ve Türk Toplumunu” adlı forumda Atatürk döneminin demokrasiye gidiş dönemi olduğunu; Atatürk dönemindeki tek parti rejiminin faşist ya da sosyalist tek parti rejimlerinden farklı

“saltanatçı/hilafetçi” alışkanlıkları ve geri bir “feodal”/”dinsel” kültüre yaslanarak yerleşik hale gelmiş/kemikleşmiş köhne kurumları tasfiye etmeyi, ortadan kaldırmayı amaçlayan devrimlerin ilk aşamada ancak otoriter bir rejimle hayata geçebileceğini kabul etmekle birlikte, o dönemin Türkiye’sinin kesinlikle totaliter olmadığını da altını özellikle çizmiştir. Çağdaşı olan çoğu Batılı ülke liderinin faşizan yaklaşımlar içerisinde olmalarına, faşist/totaliter rejimler inşa etmiş olmalarına rağmen Atatürk’ün yüzünün demokrasiye dönük olduğunu, birçok gerçekçi araştırmacı gibi İlhan da ifade etmiştir. İlhan’a göre de; Atatürk’ün hayatta ve ülkesinin başında olduğu dönem dünya tarihinde totaliterliğin altın çağıdır. Mussolini, Hitler, Stalin klasik demokrasiyi adeta çamura bulamışlardır. Yani o dönemde “demokrasi” düşüncesinin itibarı iyice düşmekte, genel eğilim totalitarizme yönelme şeklinde olmaktadır. Oysa İlhan’a göre; Atatürk, kendisi böyle bir “totaliter diktatörlük” hevesinde olmadığı gibi, totaliter ülke rejimlerine heveslenerek demokrasi doğrultusundan ayrılma eğilimine giren İsmet İnönü/Recep Peker ikilisini görevden almış, bu totaliter havayı dengelemek üzere –özel siyasal iktisadi yaklaşımlarda aynı düşünce içerisinde olmamakla birlikte- daha az bürokrat”, “daha sivil” olarak değerlendirdiği dolayısıyla demokrasiye görece daha yatkın olduğunu düşündüğü Celal Bayar’ı ön plana çıkarmıştır. Ona göre; bu ve bunun gibi birçok örnek, Atatürk’ün, konjonktürel şartların da müsait olmasına rağmen, asla bir totaliter rejim hevesine kapılmadığını kanıtlamaktadır. Atatürk’ün faşizan olmayan otoriter bir lider olduğunu ise kabul eden İlhan şöyle yazar: “... ‘Otoriterlik’, inkılâpçılığın ‘tahtında müstetir (altında gizli)’, yani tabiatında var; oysa ‘totaliterlik’, istibdadın çağdaş bir türevidir ki, ‘hakimiyet’i halkta bırakmaz, ya bir ‘seçkinler oligarşisi’nin, ya ‘apparatçıklar’ın (parti bürokrasisinin), ya ‘nomenklatura’nın

olduğunu, Atatürkçü rejimin yüzü demokrasiye dönük tek partili cumhuriyet rejimi olduğunu Atatürk döneminin otoriter yönünün olduğunu ancak asla totaliter olmadığını ifade eder. İdris Küçükömer, *Türkiye Üstüne Tartışmalar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s.120. Tunaya’nın Atatürkçülükle parlamenter demokrasinin bağdaşabileceğini de ileri sürerek Atatürkçülüğün devrimci karakterini aktardığı fikirleri için ayrıca bkz. Tarkan Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçerisinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1981. İdris Küçükömer ise “Birinci Cumhuriyet” dönemi olarak kabul ettiği Atatürk dönemi Türkiye’sinin “tek tip” insan yetiştirme programının uygulamaya geçirilmesinden; sınıflar üstü politik yaklaşımın hakim olmasından ve tek partili siyasal sistemi devam ettirmesinden dolayı “demokratik” sıfatı ile bağdaşmasının mümkün olmadığını vurgularken siyasal sistem çözümlemesi yapmış ve genellikle başka eleştirel yaklaşımlarda da görüldüğü gibi, Atatürk’le ilgili, Atatürk’ün kendine has görüşlerinden ve girişimlerinden yola çıkarak bir siyasal düşünce değerlendirmesi yapmamıştır. Küçükömer, a.g.e., s. 108.

(seçilmiş elitlerin) emrine verir”⁹⁸ Burada, Atatürk’ün devrimci cumhuriyet uygulamaları dikkate alındığında “otoriter bir lider” olduğunu kabul etmekle birlikte Atatürk’ün büyük ölçüde uygulamaya geçirilememiş olan siyasal düşüncesinin totalitarizme karşı, otoriterizme uzak, “cumhuriyetçi demokratik” bir dünya görüşünü yansıttığını bir kez daha vurgulamak gerekir.

Mustafa Kemal Atatürk’ün demokrasi düşüncesinin somut görünümü olarak kabul edilebilecek halk hükümeti modeli esasında en genel olarak Atatürk’ün “Halkçılık Programı”nda ve onu tamamlayan “Altı İlke”sinde bizzat Atatürk tarafından somutlaştırılmış ve anayasal ilkeler bütünü haline de getirilmişti. Asıl mesele, Atatürk’ün siyasal düşüncesi doğrultusunda sonuçta bir taslak halinde içeriği açıklanmış olan bu ilkeler bütününden uygulanabilir gerçek bir demokrasi, bir halk hükümeti inşa edebilmektir. Ancak ne Atatürk’ün zamanı ve koşulları buna elverdi, ne de sonradan onun adına hareket ettiğini söyleyen Kemalistler/Atatürkçüler böyle bir ufka sahip oldular. Ve sonuçta Atatürk, hiç hak etmediği şekilde demokrasi düşüncesi ile mesafeli bir “ulusal önder” olarak anılmaya başladı.⁹⁹ Bu çalışmada ayrıntısıyla aktarmış olduğumuz demokratik siyasal düşünceleri hiçbir şekilde dikkate alınmadan, Atatürk’ün ve Kemalizm’in demokrasiyle bağdaşmayacağı tezi global/liberal hegemonyanın ideolojik aygıtları

⁹⁸ Attilâ İlhan, *Yıldız, Hilal ve Kalpak*, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s.65. Attilâ İlhan’a göre, Atatürk ile İnönü arasındaki uyuşmazlık CHP’nin 1935’te Parti Genel Sekreteri Recep Peker’in İtalya’daki faşist rejimden esinlenerek yeni bir CHP parti tüzüğü ve programı hazırlaması ve bu çalışmasını başvekil İsmet İnönü’nün imzalayarak Cumhurbaşkanı Atatürk’e sunmasıdır. İlhan’ın zamanın Riyâset-i Cumhur Katib-i Umumisi Hasan Rıza Bey (Soyak)’den aktardığına göre, Atatürk bu tasarıya şiddetle karşı çıkmış ve okuduktan sonra hazırlayanlar için sarf ettiği ilk cümle şu olmuş: “-Kim bu zorbalar?” İlhan’a göre; “Neticede, Gâzi, Recep Bey’i 1936’da, İsmet Paşa’yı 1937’de görevinden alıp, yolu yönetimin ‘sivilleşmesine’ açmayı deniyor.” Attilâ İlhan, *Dönek Bereketi*, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s.20. Attilâ İlhan’ın bu konudaki görüşlerinin de içeren siyasal düşüncesinin ayrıntılı olarak incelendiği bir çalışma için bkz. Hakan Reyhan, *Attilâ İlhan’ın Siyasal Düşüncesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2010.

⁹⁹ Oysa daha yaşadığı dönemde Mustafa Kemal Atatürk’ün Halkçılık ile somutlaştırdığı orijinal demokratlığının hakkını veren yabancı yazarlar da vardı. Bunlardan birisi olan meşhur İngiliz yazar Herbert Sidebothom’a göre; “Eğer demokrat diye bir şey varsa Atatürk demokrattır. Atatürk iradesinin ruhu gerçekten demokrat olmasaydı ve bu ruh halkı etkilememiş bulunsaydı devrimler gerçekleşebilir miydi? Türk aydınları halkın iyiliği için çalışan demokrasiyi ‘halkçılık’ olarak vasıflandırıyorlar ki, Bentham’ın ‘En büyük sayıya en büyük iyilik’ diye anlatmak istediği şeyin bir ifadesidir ve bu konuda Atatürk’ün yöntemi, Batı demokrasilerini utandırabilir.” Selahaddin Çiller(Haz.), *Atatürk İçin Diyorlar Ki*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981, s. 199.

vasıtasıyla Türkiye halkına da benimsetilmeye başlandı ve Atatürk'ün Türk demokrasi tarihindeki izi, özellikle "Atatürkçülük" adına yapıldığı söylenen 12 Eylül 1980 darbesiyle başlayıp günümüzdeki "Anayasa Reform Paketi" tartışmalarında zirveye çıkacak şekilde tamamen silinmeye çalışıldı, çalışılıyor. İçinde bulunduğumuz yılların Türkiye'sinde, -her ne kadar siyasal iktidar ve bu iktidarı ideolojik olarak besleyen "organik aydınlar" tarafından "demokratik açılım" döneminde olduğumuz söylene de-, hemen bütün ciddi sosyal bilimcilerin, siyasal gözlemcilerin doğrudan veya dolaylı olarak kabul ettiği gibi -farklı toplumsal ve siyasal etmenlerin itmesiyle- otoriter bir siyasal sisteme doğru gitme tehlikesi her zaman hissedilmektedir. Böyle bir ortamda Atatürk'ün -bir taslak olarak nitelendirilebileceğimiz- cumhuriyetçi demokrasi teorisini günümüz koşullarında canlandırmanın hem ülkeyi cumhuriyet rotasından uzaklaştırmayacağı hem de (halkçı bir temele dayandığı için) yoksul halkın da özümseyeceği şekilde demokrasi çitasını yükselterek ülkeyi otoriterlik veya totaliterlik kâbusundan kurtarabileceği yabana atılır bir öngörü değildir.

SONUÇ

"Bizi mezara götüren o gerçek nedir?
Kuşkusuz bunu yönetim düzenimizde aramalıyız."
Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal Atatürk dönemi Türk siyasal sistemi, o dönemin yükselen siyasal eğiliminin aksine totaliter değildi. Ancak, demokratik olduğu da söylenemez. Bu rejimin demokrasiye yönelimli (demokrasiyi dışlamayan, olumlayan) otoriter bir rejim olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda "altyapısı" oluşuncaya kadar çok partili demokratik sistemi erteleme anlamında "vesayetçi demokrasi" tanımlaması da yapılabilir. Ancak bu makalenin ilgi alanı, o dönemin siyasal sisteminin demokratik olup olmadığını tartışmak değildir. Elbette Atatürk dönemindeki pratik siyasal uygulamalar incelendiğinde başka bir değerlendirme sonucu ortaya çıkabilir. Atatürk'ün Cumhuriyet'in ilk döneminde kendisini gösteren böyle (otoriter) bir siyasal sistem ile ne kadar barışık olduğu, bu sistemi bir an önce gerçek demokratik sisteme dönüştürmeye çalışıp çalışmadığı, bu aşamada "Kemalist" kadro içerisinde de hangi toplumsal-ideolojik kesimlerle çatışma yaşadığı, kısacası o dönemin siyasal rejiminin karakterinin oluşmasında tam belirleyici olup olmadığı da ayrıca incelenmesi gereken konular olarak göze çarpmaktadır.

Bu araştırma çerçevesinde ele aldığımız dikkat çekici argümanlar ve ortaya konulan tespitler göz önüne alınarak sonuçta şu değerlendirmeyi yapmak herhalde abartılı olmaz: Mustafa Kemal Atatürk, siyasal düşünce olarak, bu düşüncesini toplumsal-siyasal-konjonktürel koşulların elverişsizliği yüzünden tam olarak uygulayabilme imkanı bulamasa da, demokrasi düşüncesine bağlı bir önder siyaset adamıydı. Ancak, elbette her fikir kırıntısında öncelikle ulusallığı arayan Atatürk, (evrensel demokrasi ilkelerini de kabul ederek) ulusal bir model olarak, kendi ulusunun, uzun bir tarihsel süreç içerisinde oluşmuş olan, kolektif ulusal karakteriyle uyum içerisinde bir demokrasi düşüncesi geliştirmeye çalışmıştır. Atatürk'ün siyasal düşünce dilinde bu modelin adı “halk hükümeti”dir. Halk hükümeti, ondan esinlenmekle birlikte ne tam olarak Batı Avrupa demokratik sistemidir, ne Sovyet tipi demokrasidir, ne de genel olarak “Baasçı” olarak adlandırılan halkçı rejimlerin kendilerine has ‘totaliter demokratik’(!) sistemlerine, cemahiriye rejimlerine benzemektedir. Halk hükümeti, geliştirilmeye muhtaç bir “Cumhuriyetçi Demokratik Türk modelidir.”

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali. “Fransız Devriminin İlk İki Yılında Cumhuriyet Tartışmaları”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt 58, Sayı 3, 2003.
- Akçura, Yusuf, *Muasır Avrupa’da Siyasi ve İçtimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*, (Haz. Adem Efe), YZY Yayınları, İstanbul, 2004.
- Akın, Kenan, *Yeni Libya ve Cemahiriye*, Gazi Matbaası, İstanbul, 1977.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınları, Ankara, 2006.
- Akşin, Sina, “Atatürk Döneminde Demokrasi”, *AÜSBF Dergisi*, Cilt 47, Sayı 1-2, Ocak-Haziran 1992.
- Altan, Mehmet, “Kemalizm Ordunun Resmi İdeolojisidir...”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 28, Mayıs-Haziran 1994.
- Alp, Tekin, *Kemalizm*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- Arar, İsmail, *Atatürk’ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, Baha Matbaası, İstanbul, 1963.
- Arsel, İlhan, *Türk Anayasa Hukuku*, Mars Matbaası, Ankara, 1959.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları (1923)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1993.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri*, (Gen. Yay. Yön. Fikret Ulusoydan), Cilt 1, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1998.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Lider ve Demagog*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.

- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam: Mustafa Kemal*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İnkılap ve Kadro*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
- Balaban, Memduh, “Atatürk’ün Gücü”, *Atatürkçülük Nedir?*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1965.
- Barber, Benjamin, *Güçlü Demokrasi-Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*, Çev. Mehmet Beşikçi, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.
- Belorgey, Jean-Michel, “Laiklik ve Demokrasi: Açık Bir Toplumda Laiklik”, *Laiklik ve Demokrasi*, (Der. İbrahim Kaboğlu), İmge Yayınları, Ankara, 2001.
- Bila, Hikmet, *CHP Tarihi*, Doruk Matbaacılık, Ankara, 1979.
- Bockel, Alain, “Laiklik ve Anayasa”, *Laiklik ve Demokrasi*, (Der. İbrahim Kaboğlu), İmge Yayınları, Ankara, 2001.
- Çiller, Selahaddin (Haz.), *Atatürk İçin Diyorlar Ki*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1981.
- Çevik, Zeki, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejiminin İlk Anayasası: Teşkilât-ı Esasiye Kanunu” *İÜSBF Dergisi*, No: 26, Mart 2002.
- Ecevit, Bülent, “Türkiye’nin İktisadi Kalkınmasında Sosyal Adalet ve Demokratik Devletçilik”, *İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Sosyal Siyaset Konferansları* Ondördüncü Kitabı, (Ayrı Basım), Servet Matbaası, İstanbul, 1968.
- Encyclopedia of Politics: The Left and The Right*, (Ed.Rodney P.Carlisle), Volume: 2, Sage Publications, USA, 2004.
- Eliçin, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1996.
- Ergun, Doğan, *Sosyoloji ve Tarih: Sosyolojide Yöntem Sorunu*, İmge Yayınları, Ankara, 2005.
- Ergun, Doğan, *Türk Bireyi Kuramına Giriş*, İmge Yayınları, 2004.
- Ergun, Doğan, *Kimlikler Kısacasında Ulusal Kişilik*, İmge Yayınları, Ankara, 2000.
- Ergun, Doğan, “Moda Kavramlarla Bilim Yapmaya Heveslenmek”, *Memleket SiyasetYönetim Dergisi*, 2009/11.
- Eroğlu, Hamza, *Atatürk ve Devletçilik*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1981.
- Friedman, Milton, *Kapitalizm ve Özgürlük*, Çev.Doğan Erberk-Nilgün Himmetoğlu, Plato Film Yayınları, İstanbul, 2008.
- Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, (Çev. Alev Er), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1986.
- Goldberg, Jonah, *Liberal Faşizm*, Çev.Enver Günsel, Pegasus Yayıncılık, İstanbul, 2010.

- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990.
- Gökalp, Ziya, *Makaleler IX*, (Haz.Şevket Beysenoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980.
- Hançerlioğlu, Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
- Işıklı, Alpaslan, *Sosyalizm, Kemalizm ve Din*, Tüze Yayıncılık, Ankara, 1997.
- İlhan, Attilâ, *Hangi Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- İlhan, Attilâ, *Yıldız, Hilal ve Kalpak*, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2004.
- İlhan, Attilâ, *Dönek Bereketi*, İş Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- İnan, Afet, *M.Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- İnan, Afet, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal'in El Yazuları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- İnan, Afet, "Atatürk ve Demokrasi", *Belleten Dergisi*, Ocak, Sayı 89, 1959.
- İnönü, İsmet, "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro Dergisi*, Sayı, 22, Teşrinvevvel, 1933.
- Jaures, Jean, *Sosyalist Anlayış: Sosyalizm, Tarih ve Lâiklik*, (Çev. Arslan Başer Kafaoğlu-Yücel Tuncer), Toplum Yayınevi, Ankara, 1966.
- Kaddafi, Muammer, *Görüşlerim*, (Çev.Mehmet Keskin), Hareket Yayınları, İstanbul, 1974.
- Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.
- Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Köker, Levent, *Demokrasi Üzerine Yazılar*, İmge Yayınları, Ankara, 1992.
- Köker, Levent, "Serbest Piyasa-Demokrasi İlişkisinin Teorik Sorgulanmasına Bir Örnek: C.B.Macpherson'un Siyasal Düşüncesi", *Toplum ve Bilim*, 24, Kış, 1984.
- Köksal, İsmail, "Seçim Sistemleri ve İslam Hukukunun Bakışı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Cilt II, Sayı 2, 2001.
- Kuran, Ercüment, "Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği", *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura Sempozyumu* (11-12 Mart 1985) Tebliğler Kitabı, Ankara, 1987.
- Küçükömer, İdris, *Türkiye Üstüne Tartışmalar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.
- Macpherson, C.B., *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Çev.Levent Köker, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- Mardin, Şerif, "Atatürk'ü Anarken", *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 28, Mayıs-Haziran 1994.
- Miller, David, *Blackwell'in Siyasi Düşünce Ansiklopedisi*, Çev. Pülent Peker-Nevzat Kırac Ümit Yayıncılık, 1994.

- Parla, Taha, *Ziya Göklap, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.
- Pettit, Philip, *Cumhuriyetçilik: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998.
- Reyhan, Cenk, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, İmge Yayınları, Ankara, 2008.
- Reyhan, Hakan, "Düşünce Tahlillerinde Gecikmiş Bir Ayrım: İki Öncü Sosyolog, İki Farklı Pozitivizm", *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, Cilt :13, Sayı:49, 2007/1.
- Reyhan, Hakan, "Neo-Liberal Demokrasinin Eleştirisi ve Yetkin Demokrasi", *Oknos Dergisi*, Mart-1999.
- Reyhan, Hakan, *Attilâ İlhan'ın Siyasal Düşüncesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2010.
- Shutt, Harry, *Yeni Bir Demokrasi: İflas Etmiş Dünya Düzenine Alternatifler*, Çev. Mahmut Tekçe-Bilge Gürsu Nomer, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.
- Tanör, Bülent, *Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920)*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998.
- Toprakoğlu, Celal, *Askercil Demokrasi*, Demos Yayınları, İstanbul, 1984.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Devrim Hareketleri İçerisinde Atatürk ve Atatürkçülük*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1981.
- Tunçay, Mete, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, BDS Yayınları, İstanbul, 2000.
- Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1992.
- Turhan, Seyfettin, *Atatürk'te Konular Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.
- Wallerstein, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu/Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2003.
- W.Maynor, John, *Republicanism In The Modern World*, Polity Press, UK, 2003.
- Wood, Ellen Meiksins, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, Çev. Şahin Artan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yayla, Attila, *Siyaset Teorisine Giriş*, Liberte Yayınları, Ankara, 2003.
- Yeşil Kitap*, Libya Cemahireyisi Çalışma ve Araştırmaları Dünya Merkezi Neşriyatı, 1.Cilt, (tarihsiz).
- Yetmiş Beş Yılın İçinden/22 Yazardan Seçmeler*, (Haz. Ahmet Oktay), Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1998.

ULUS-DEVLET FİKRİ ve ULUS-DEVLETLER

Cenk AYGÜL*

Yazı Hannes Lacher ve Ellen Meiksins Wood arasında ulus-devletlerin kökeni hakkında ikibinli yılların başlarında yapılan bir tartışmaya katkı sunmak amacıyla yazılmıştır. Bu tartışmada Lacher ulus-devlet biçiminin kapitalizme içkin bir nedenselliği yoktur derken, Wood kapitalizmin neden yayıldığı her yerde ulus-devlet formunu da taşıdığına araştırılması gerektiğini söyler. Bu makalede devlet kuramının uzamsallaştırılması ve bu tartışmaya bir katkı olarak 'seçici geçirgenlik' kavramı önerilmektedir. Ulus-devletler emek ve sermaye hareketlerini düzenlerlerken her zaman sermayeye daha fazla hareketlilik sağlayacak düzenlemeler getirmişlerdir. Devlet tartışmalarında kapitalizmin uzamsal örgütlenmesinin daha fazla tartışılması gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Devlet, seçici geçirgenlik, devlet kuramı, ulus-devlet, Miliband, Poulantzas

Bu yazının amacı hızla gelişen ulusçuluk yazınının bir özetini yapmak değil. Bilindiği gibi, bu yazın Eric Hobsbawm, Ernest Gellner, Anthony D. Smith, Benedict Anderson gibi son derece sofistike yazarların katkıda bulunmasıyla önemli tartışmaların yapıldığı bir alan oldu. Bu yazın daha çok ulus, bazen de devlet kavramına vurgu vurarak, ulus ve ulus-devlet fikrinin gelişmesini inceledi. Bu yazının temel hedefi ise bu yazında sıklıkla karşılaşılan bir sorun üzerinde son zamanlarda yapılan bir tartışmayı aktarmak ve burada tartışılan konuya bir öneri getirmektir. Tartışma Hannes Lacher ile Ellen Meiksins Wood arasında gerçekleşmiştir. Lacher ulus-devlet fikri yani büyük harfli Ulus-devlet düşüncesinin küçük harfli ulus-devletler arasındaki ilişkileri dışlayan bir biçimde tartışıldığını iddia etmekte ve buradan ulus-devletlerin varlığının kapitalizm öncesi kökenleri konusunu gündeme getirmektedir. Wood ise buna karşılık kapitalizmin yayıldığı her yere ulus-devlet formunu da götürmesinin açıklanması gerektiğini söyleyerek ulus-devletin kapitalizm öncesi kökenlerinin tek başına yeterli açıklama sunamadıklarını iddia etmektedir. Aşağıda yazarların bu konudaki görüşlerini kısaca özetledikten sonra bu konuda tartışılması için bir başka tez ortaya atılacaktır.

* Yrd. Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü.

TARTIŞMA

Hannes Lacher var olan devlet kuramlarını bunlardaki devlet nosyonunun çoğul devletler konusu ile ilgilenmemesi nedeniyle eleştirmektedir. Lacher var olan devlet kuramlarının devleti tekil bir varlık olarak ele aldıklarını ve “kapitalist politik uzamın devletler arasılığının kapitalizmin doğası veya sermayenin yasaları ya da mantığı ile açıklanamayacağını” söylemektedir.¹ Lacher’e göre “egemen alansallık (territoriality) ... içsel olarak kapitalist bir toplumsal uzam örgütlenme biçimi değildir.”² Kapital kavramının kendisinde gerçekte kapitalist politikanın ulus-devlet biçimini almasını gerektirecek hiçbir şey bulunmamaktadır.³ “Kapitalist devlet olma (statehood) oluşumunun erken evrelerinde sermayenin ulus-devlete gereksinim duyması nedeniyle değil, kapitalist modernitenin pre-kapitalist alansallık biçimleri ile tarihsel olarak çakışması nedeniyle alansal egemenliğe dayanmıştır.”⁴

Ellen Meiksins Wood, bu iddialara İngiltere ulus-devletinin ortaya çıkmasından sonra, kapitalizmin “ulusal sınırları silerek değil, ama ulusal örgütlenmeleri çoğaltarak ve giderek daha fazla sayıda ulusal ekonomi ve ulus-devlet yaratarak yayıldığını” söyleyerek yanıt vermiştir.⁵ Wood’a göre, küreselleşme ve ulus-devletler birbirlerinin aksi kutuplarda yer almamaktadırlar ve “kapitalizmin alansal devletle tarihsel bağlantıları kendisinin yeniden üretim biçimlerini biçimlendirmeye devam etse bile, bu politik biçimin kalıcılığı sadece uzun erimli tarihsel yasallıkların sonucunda olmamaktadır.”⁶ Wood devamla, “kapitalizm, ulus-devlet ile devlet egemenliği ve alansallığını yaratmasa bile, sistemik mantığı ile ekonominin evrenselleştirici ve küreselleştirici mantığından daha az etkin

¹ Hannes Lacher, “Making Sense of the International System: The Promises and Pitfalls of Contemporary Marxist Theories of International Relations,” *Historical Materialism and Globalization*, (Ed. Mark Rupert ve Hazel Smith), Routledge, Londra, 2002, s. 148. Benzer olarak Teschke de “17. ve 18. yüzyıl Avrupa jeopolitiğinin özgün pre-modern pratiklere bağlı olduğunu” söylemektedir. Bkz. Benno Teschke, “Theorizing the Westphalian System of States: International Relations from Absolutism to Capitalism,” *European Journal of International Relations*, 8:1, 2002, s. 5.

² Hannes Lacher, “International Transformation and the New Persistence of Territoriality: Toward a New Political Geography of Capitalism,” *Review of International Political Economy*, 12:1, 2005, s. 27.

³ A.k., s. 12.

⁴ A.k., s. 44.

⁵ Ellen Meiksins Wood, “Global Capital, National Scales,” *Historical Materialism and Globalization*, (Ed. Mark Rupert ve Hazel Smith), Routledge, Londra, 2002, s. 24.

⁶ A.k., s. 30.

olmayacak biçimde alansal devleti yeniden üretmekte ve kuvvetlendirmektedir” demektedir. Wood’a göre ulusal politik biçimlerin kalıcılığının nedenlerinin daha fazla araştırılması gerekmektedir.

Kapitalizmin yayılması ile birlikte ulus-devlet formunun da yayılmasının nedenlerinin araştırılması gerekmekte ise de, bu konudaki kuramsal çerçevenin yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. 1980’lerden itibaren ortaya çıkan küreselleşme yazını ise ulus-devletlerin güçsüzleşmesi iddialarına verdiği destek ile ulus-devlet formunun kapitalizm için yaşamsal önemini ihmal etme eğilimine katkıda bulunmuştur. Devlet kuramını uzamsal kavramları içerecek şekilde yeniden oluşturma çabasında başarılı olabilmek için Ulus-devlet kavramını, ulus-devletler arasındaki ilişkileri analiz etmemize izin verecek ölçüde, uzamsallaştırmak gerekmektedir.

UZAMSAL DEVLET KURAMI

Marx’ın bize “*Kapital*’de sunduğu kapitalist üretim tarzının eleştirisinin analitik gücüne eşdeğer” bir devlet kuramı bırakmadığı genel olarak kabul edilmektedir.⁷ Bu genel kabule eşlik eden bir başka görüş de Marx’ın *tekil* bir devlet kuramı olmadığı, fakat farklı doğrultulara gidebilecek çeşitli düşünceler bıraktığıdır. Örneğin, Hay’e göre,⁸ Marx’da dört farklı devlet kuramı bulunmaktadır: Burjuvazinin baskılayıcı kolu olarak devlet, yönetici sınıfın aracı olarak devlet, ideal kolektif kapitalist olarak devlet ve toplumsal formasyonda biraradallığı sağlayan bir etmen olarak devlet. Bob Jessop’a göre bu farklı düşüncelerin sayısı daha da fazladır ve altı tanedir: Ekonomik üretim veya yeniden üretimde hiçbir vazgeçilmez işlev taşımayan parazit devlet, mülkiyet ilişkileri sisteminin bir yansıması olarak devlet, verili bir toplumda biraradallığı sağlayan bir etmen olarak devlet, sınıf iktidarının bir enstrümanı olarak devlet, bir kurumlar kümesi olarak devlet ve sınıf savaşı üzerinde çeşitli etkilerde bulunacak biçimde politik hakimiyet sistemi olarak devlet.⁹

Marx’da var olan bu farklı düşüncelerin tartışılması öyle gereksiz bir biçimde karmaşılaştırılmıştır ki, Jessop sonunda “devletin bütün soyut ve formel özelliklerini ortaya koyan bir tanım yapmanın devlet

⁷ Bob Jessop, *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods*, Basil Blackwell, Oxford, 1982, s. 1.

⁸ Colin Hay, “Marxism and the State,” *Marxism and Social Science*, (Ed. Andrew Gamble, David Marsh ve Tony Tant), University of Illinois Press, Urbana, 1999, s. 153-155.

⁹ Bob Jessop, *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*, Polity Press, Londra, 1990, s. 25-29.

kuramcılarını için uygun bir iş olmadığını” söylemiştir.¹⁰ Buna rağmen Jessop kendi ilişkisel (relational) devlet anlayışı için bir tanım sunmaktadır:

Benim (devletin genel bir tanımı için) önerim şöyledir: Özünde devlet aygıtı toplumsal olarak kabul gören işlevi genel çıkar ya da genel irade adına toplumun üyelerine kolektif olarak bağlayıcı kararları tanımlamak ve bunları gerçekleştirmek olan ayrı bir kurumlar ve örgütler birliğidir.¹¹

Bu genel irade devlet kuramı¹² başka radikal yazarlar tarafından da paylaşılmaktadır. Örneğin, Hirst ve Thompson’a göre devletler “ulusal ekonomilerin başarısı ya da başarısızlığı durumunda belirli ortak çıkarlara sahip aktörleri birbirine bağlayan kader topluluklarıdır.”¹³ Dikkat edilirse radikal yazarlarımızın devlet kuramları genel irade ve uzlaşma düşüncesine dayanmaktadır ve bunlarda günümüz kapitalizmini anlamak için gerekli olan bir sınıfsal yaklaşımı bulmak mümkün değildir.

Devlet tartışmaları, 1970’lerde radikal düşünürlerin katılımı ile önemli bir tartışma yaratabildi. Miliband-Poulantzas tartışması olarak bilinen bu tartışma, Marx’da bulunduğu söylenen farklı devlet kuramlarını iki karşıt görüşe indirgeyen bir biçimde yorumlandı. Bu dönemde yazan yorumcular ve bu tartışmayı sonradan okuyanlar “sıklıkla iki Marksist devlet kuramının olduğunu söylemek durumunda kaldılar: Bir araçsalcı (instrumentalist) yorum ve bir de devletin toplumun dışında ve üstünde bağımsız bir güç olarak ele alındığı yorum.”¹⁴ Miliband-Poulantzas tartışması bir tarafında Miliband’ın temsil ettiği araçsalcı devlet kuramı ve diğer tarafında da Poulantzas’ca temsil edilen yapısalcı/görelî özerkçi bir devlet kuramı olarak iki alternatif kuramın birbiriyle çatışması olarak sunuldu. Bugünden bakıldığında ilginç olan durum şudur ki ne Miliband ne de Poulantzas kendileri ile özdeşleştirilen farklı düşüncelerin saf hallerini temsil etmekle yetinen yazarlardı. Bir başka deyişle tartışma içinde

¹⁰ A.k., s. 340-1.

¹¹ A.k., s. 341.

¹² Jessop genel irade üzerine yazarken şunları da ekleyecek kadar dikkatlidir: “ortak çıkarlar ya da genel irade üzerine olan politik retorik ne olursa olsun, bunlar kendilerini tanımlama çabası mutlaka seçici bir düzlem üzerinde olacağı ve çıkarların, fikirlerin ve değerlerin farklılaştırılmış bir eklemlenmesi ve toplulaşmasını içereceği için her zaman “yanıltıcı”dır” (Jessop 1990, 342). Ne var ki bu uyarı, Jessop’un devlet kuramını bir sınıfsal devlet kuramı yapmamaktadır.

¹³ Paul Hirst ve Grahame Thompson, *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Cambridge, 1996., s. 146.

¹⁴ Jessop, *The Capitalist ...*, s. 16.

araçsal ve görelî özerkçi diye bildiğimiz görüşler yazarların tartışma sırasında diğersinin görüşünü karikatürleştirerek sunumlarından ibaretti.¹⁵

Bu tartışmada Poulantzas'ın görüşlerini sıklıkla yapıldığı gibi araçsalcılık karşıtı olarak görmek mümkün değildir. Poulantzas'ın devlet kuramı, Marx'ta var olduğu söylenen farklı devlet kuramlarının, daha doğrusu farklı kuramlara geliştirilebilecek düşüncelerin son derece titiz bir şekilde işlenmesidir. Poulantzas'ın araçsalcılığa karşı yazdığı yazılar, Marx'ta da bulunan devletin burjuva sınıfının bir aracı olduğu görüşünü değil, 1970'lerde Fransız Komünist Partisi çevrelerinde çok moda olan tekeli devlet kapitalizmi tezlerini eleştiriyordu. Poulantzas tekeli devlet kapitalizmi tezlerinin temel sorunun sadece tekeli sektörlerdeki burjuvazi olduğu görüşünü ve bunun sonucunda önerdikleri siyasal stratejileri reddediyordu. Eğer Poulantzas iddia edildiği gibi araçsalçı tezi reddetmiş olsaydı, uzun sayfalar boyunca kapitalist devletin işlevlerinin hakim sınıfın çıkarları ile çakışması gerektiğini göstermeye çalışmazdı.¹⁶

Poulantzas'a göre devlet bir şey ya da bir özne olarak ele alınamaz ve sadece bir ilişki olarak anlaşılabilirdi. Ona göre; devleti bu biçimde bir ilişki olarak (daha açık bir deyişle kuvvetler dengesinin bir yoğunlaşması olarak) görmek, bugün devlet üzerine günümüzde yapılan tartışmaların tıkanıp kaldıkları sahte ikilemden, yani bir tarafta devleti bir şey olarak diğers tarafta da bir özne olarak görmekten kaçınmak anlamına gelir. Devleti bir şey olarak görmek devletin bir sınıf ya da fraksiyonun elinde edilgen bir araç olarak alındığı araçsalçı bir bakış iken, devletin özne olarak görünmesi durumunda devletin otonomisi mutlak bir şeymiş gibi alınmakta ve 'sivil toplumun' rasyonelleştirici bir momenti olarak devlet düşüncesini getirmektedir. Her iki durumda da devletin sınıflarla olan ilişkisi dışsal bir ilişki imiş gibi ele alınmaktadır. Ne var ki ... devletin görelî otonomisi, gerçekte sınıf mücadelesi ve sınıfsal çelişkiler spesifik olarak devletin içinde ifade

¹⁵ Hay, a.g.m., s. 165. Panitch "bugün yolgöstericilik için Miliband ve Poulantzas'a dönecek olan öğrenciler... bunların arasındaki 'araçsalcılığa' karşı 'yapısalcı' olarak sunulan polemige (ve bir sürü karikatürleştirilmiş yoruma) çok da fazla dikkat etmezlerse iyi ederler" demektedir. Bkz. Leo Panitch, "The Impoverishment of State Theory," *State Theory Reconsidered: Paradigm Lost*, (Ed. Stanley Aronowitz ve Peter Bratsis), University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002, s. 101.

¹⁶ Nicos Poulantzas, *Politische Macht und Gesellschaftliche Klassen*, Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1968. Kendisini Poulantzas'ın öğrencisi olarak gösteren Jessop, Poulantzas'ın bu pozisyonunu "indirgemeci pozisyona geri düşmek" olarak değerlendirirken, aslında Poulantzas'tan ne kadar uzak olduğunu söylemekten başka bir şey yapmıyordu. Bkz. Jessop, *State Theory*, s. 369.

edildikleri ve yoğunlaştıkları ölçüde devletin temel yapısı içine kazanmış durumdadır (devlet bir ilişkidir).¹⁷

Dolayısıyla, kapitalist devleti, Poulantzas'ın iddia ettiği gibi,¹⁸ temel çelişki olan emek-sermaye çelişmesini ve bu ikisi arasındaki çelişkili ilişkiyi yeniden üretmekten sorumlu bir varlık olarak ele almak gerekmektedir. Ne var ki, emek-sermaye çelişkisi kavramsallaştırmasının uzamsal bir yeniden üretimi gereklidir. Günümüz kapitalizminin karmaşık gelişme mekanizmaları ancak uzama hakkını veren sağlam bir devlet kuramının oluşturulması ile anlaşılabilir. Bu konudaki zorluklar bulunsa da, emek-sermaye çelişkisinden üretilecek ara kavramlar aslında uzamsal bir yeniden üretime hazır durumdadırlar. Uzamsal bir devlet kuramı yukarıda Hay ve Jessop'tan alıntıladığımız gibi Marx'ın farklı devlet kuramları düşüncelerini de birbirlerine bağlayacak ve sanıldığı gibi bir sürü Marksist devlet kuramı değil, aslında bir tane Marksist kuram olduğu ya da olması gerektiği ortaya çıkacaktır. Farklı kuramlar denen şeylerin hepsi de aslında emek-sermaye çelişkisinin yeniden üretilmesi sırasında ortaya çıkan farklı biçimlerdir. Devlet kuramının uzamsal olarak yeniden üretilmesi için üç şey gereklidir: Birincisi, emek-sermaye çelişkisinin (contradiction) basit bir karşıtlık ya da çatışma (conflict) olmaktan farklı olduğudur. Çelişkide karşıtlık içinde olan öznelerin aynı zamanda bu karşıtlığı ve birbirlerini yeniden üretmeleri durumu vardır. Kapitalizmde emek sermaye çelişkisi, tarafların birbirlerini yenmeye veya birbirlerinden kurtulmaya çalıştıkları bir karşıtlık olmaktan ötedir. Jorge Larrain¹⁹ çelişki kavramını Marx ve Colletti'ye dayanarak açıklamaktadır. Colletti'ye göre çelişki bir öznenin karşıtı olmadan var olamaması durumudur. Marx, *Grundrisse*'de şöyle yazmaktaydı:

“... bu süreç içinde işçi kendisini emek gücü olarak ve sermayeyi de kendisine karşı çıkan bir özne olarak üretir. Aynı zamana sermaye de kendisini sermaye olarak üretirken, emeği de kendisine karşı çıkan bir özne olarak üretir. Her biri kendini üretirken, diğerini de yani kendi yadsımlarını da üretirler. Kapitalist emeği bir yabancı olarak, emek de sermayeyi bir yabancı olarak üretirler. Kapitalist işçiyi ve işçi de kapitalisti yani sermaye sahibini üretir, vb.”²⁰

İkinci olarak ne emek ne de sermaye zamansız, yersiz ve durağan varlıklar olarak ele alınabilir. Emek-sermaye çelişkisini yeniden

¹⁷ Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, NLB, Londra, 1974, s. 161.

¹⁸ A.k., s. 158.

¹⁹ Jorge Larrain, *Marxism and Ideology*, MacMillan, Londra, 1983, s. 141.

²⁰ A.k., s. 143.

üretmekten sorumlu olan devlet, durağan bir emek ve durağan bir sermaye ile uğraşmamaktadır. Emek sermaye çelişkisi bir “iğne başında”²¹ yaşanmamakta, bir uzam ve zaman içinde var olmakta ve yeniden üretilmektedir. Emek zaman ve uzamda sonu gelmez proleterleşme, göç ve kentleşme hareketleri ile oluşmaktadır. Aynı şekilde sermaye de sermaye birikimi, yoğunlaşma (konsantrasyon), devalorizasyon (değersizleşme) ve coğrafi olarak yer değiştirme süreçleri yaşamaktadır. Bütün bu süreçler bir uzam ve zaman içinde devinmektedirler.

Üçüncü olarak bütün bu proleterleşme, göç, kentleşme sermaye birikimi, yoğunlaşma, devalorizasyon ve coğrafi olarak yer değiştirme süreçleri doğaları gereği eşitsiz olarak gelişmektedirler. Sermaye birikimi bazı yerlerde olmaktadır ve her zaman uzamsal bir eşitsizlik içinde yer almakta ve sermaye birikimi arttıkça eşitsizlik de artmaktadır. Mülksüzleşen köylüler şehirleri doldurmakta ve bunların bir kısmı proleterleşirken bir kısmı da lümpenleşmekte; ülke içinin yanı sıra çok sayıda insan da ulusal sınırları aşarak göç etmektedirler. Emek ve sermaye ile ilişkili bu hareketler sadece kendi içlerinde eşitsiz gelişmekle kalmamakta, aynı zamanda da emek ile ilgili hareketler ve sermaye ile ilgili hareketler her zaman birbirleri ile de dengede gitmemektedirler. Piyasa süreçlerinin emek hareketleri ile sermaye hareketlerini dengelemesi tek başına mümkün olmadığı için de devletin görevi bu eşitsiz hareketleri düzenlemek ve kapitalizmin yarattığı eşitsiz gelişme koşulları altında emek-sermaye çelişkisini yeniden üretmektedir.

Daha ileri gitmeden iki soruya yanıt vermemiz gerekmektedir. İlk olarak devletlerin kurum ve örgütlerini nasıl kavramlaştırmak gerekmektedir? Devlet kurum ve örgütlerinin tartışılması sürekli olarak “devleti bir şey ve bir özne olarak görmenin” bütün sorunlarını yeniden üretmektedir. Bu konudaki doğru yöntem devleti “yönetici bir otorite tarafından idare edilen ve belli bir düzeyde koordine edilen idari, politik ve askeri örgütler kümesi” olarak gören her türden Weberci devlet anlayışından uzaklaşmaktır. Weber, Hintze ve Skocpol gibi yazarlar tarafından savunulan bu türden bir tanımlama devletin sınıfsal karakteri konusunu tartışma dışında bırakmaktadır. Devlet “birbirinden izole bir kurumlar kümesi değil, sınıf mücadelelerinin cereyan ettiği” bir yerdir.²² Poulantzas’ın (1968) da belirttiği gibi,

²¹ Doreen Massey, *Spatial Divisions of Labor: Social Structures and the Geography of Production*, Second edition, Routledge, New York, 1995, s. 49.

²² Greg Albo ve Jane Jenson, “A Contested Concept: The Relative Autonomy of the State,” *The New Canadian Political Economy*, (Ed. Wallace Clement ve Glen Williams), McGill-Queen’s University Press, Kingston, 1989, s. 182.

kapitalist devleti belirleyen şey belirli kurumlar değil, sermaye birikiminin aşamalarına göre kapitalist üretim tarzının sınıf ilişkileri ve yapısal matrisidir.

İkinci soru ise ulus-devletlerin anlamlı birimler olmaya devam edip etmedikleri konusudur. Wood'un söylediği gibi sermayenin ve sonra da kapitalizmin dünyaya yayılması ulus-devlet formunu tüm dünyaya yayan bir süreçle birlikte gitmiştir ve bu süreç halen de devam etmektedir. Wood²³ kapitalizmin “ulusal sınırları ortadan kaldırarak değil, ama ulusal örgütlenmeleri yeniden üreterek ve giderek artan sayıda ulusal ekonomiler ve ulus-devletler üreterek” yayıldığını söylemiştir. Küreselleşme ve bölgelerin yükselişi tezlerine karşın ulusal politik biçimlerin bu kalıcılığını nasıl açıklamak gerekmektedir?²⁴

Bu soruya iki yanıt vereceğiz. İlk olarak, kapitalist gelişmenin eşitsiz süreçlerini kontrol etmeye ve düzenlemeye muktedir tek kurumun ulus devletler olmaya devam ettiğini söylemek gerekmektedir. Avrupa entegrasyonunda da görüldüğü gibi, proleterleşme, göç, kentleşme sermaye birikimi, yoğunlaşma, devalorizasyon ve coğrafi olarak yer değiştirme süreçlerinin altkümeleri AB'ye ya da bölgelere devredilebilmektedir. Ancak bu durum bu süreçler üzerinde bütünsel kontrolün hala ulus-devletlerde olmaya devam ettiği gerçeğini değiştirmemektedir. Örneğin, bazı yetkiler AB'ye devredilse ve Schengen vizesi gibi belgeler yaratılsa bile, ulus-devletler kendi sınırlarından kimin geçip kimin geçmeyeceği konusunda karar verici organlar olmaya devam etmektedirler. Polonya ve diğer doğu Avrupa ülkeleri AB'ye üye olduktan sonra bile Almanya ve Fransa gibi ülkeler bu ülkelerden emeğin Avrupa içindeki hareketliliğini engelleyebilmektedirler. Bu yazının yazıldığı zamanlarda Fransa'daki Çingeneler Fransız devletinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında uyguladığı ilk kitlesel sınır dışı etme kampanyasına maruz bırakılıyorlardı. Sermaye birikimi alanından da örnek vermek gerekirse, AB'nin AB'ye katılan Doğu Avrupa ülkelerine yaptığı baskılar ve getirdiği kurallar bu ülkelerin kendi sanayilerini desteklemek ve kendi merkez alanlarını yaratmak için özel ekonomik bölgeler (serbest bölge) yaratmasını engelleyememektedir. Yeni bölgeci yazının ulus-devletin altındaki ve üstündeki birimlere yetki transferlerinin ulus-devleti güçsüzleştirdiği iddiası temelsizdir ve gerçekte ulus-devletlerin bütün bu süreçlerdeki belirleyiciliği sürmektedir.

²³ Wood, a.g.m., s.24.

²⁴ Cenk Aygül, “Bölgeler Üzerine Tezler,” *Memleket SiyasetYönetim*, Sayı 11, 2009, s. 68-87.

İkinci olarak, sınır bölgeleri yazını gibi ulusal sınırların giderek daha geçirgen olduğunu iddia eden çalışmalar ortaya çıksa bile,²⁵ ulusal sınırlar daha da güçlenmeye devam etmektedirler. Daha geçirgen olmaları ulusal sınırların kapitalizm için yaşamsal önemde olmaya devam ettiği gerçeğini değiştirmemektedir. Kapitalizmin tarihi boyunca ulus-devletler sınırlarını kontrol etmişler, emek ve sermaye açısından farklı geçirgenlik düzeylerini sağlayacak mekanizmaları sıkıca uygulamışlardır.²⁶ Kapitalizmin farklı aşamalarında emek ve sermaye hareketlerinin kontrolünde farklı düzenlemeler getirilmiştir. Örneğin, emek hareketliliği açısından insanların pasaportlar olmadan ulusal sınırları aştığı zamanlar olmuş, başka zamanlarda ise pasaportlar (yani o kişinin vatandaşı olduğu devletin kişiyi geri alacağına dair kefil olması) bile yeterli olmayıp vize gibi ek belgelere gerek duyulmuştur.²⁷ Birçoklarının sandığının aksine ulaşım imkanlarındaki gelişmeler emeğin daha serbest dolaşımını getirmek bir yana, tam tersi olarak devletlerin göç mekanizmalarını daha sıkı bir şekilde kontrol edebilmeleri amacıyla politikalar uygulamalarını getirmiştir.²⁸ Sermaye açısından bakıldığında ise sermaye

²⁵ Van Houtum H. ve M. van der Velde. eds, *Borders, Regions and People*, Pion, Londra, 2002.

²⁶ Brenner şöyle demektedir: “Günümüzün alansızlaşma biçimleri ulusal sınırların toparlayıcılık türü niteliklerini kısmen erozyona uğratsalar da, ulusal devletlerin temel önemde politik ve kurumsal alanlar olarak toplumsal, politik ve ekonomik ilişkilerin dolayımında işlev görmeye devam etmekte olduklarını iddia edeceğim. Temel önemde olan konu bu alanlaşma süreçlerinin ekonomi politik coğrafyasının artık tek bir kapalı coğrafi ölçüğe dayanmıyor olmasıdır.” Sorun Brenner’in söylediği gibi ulusal sınırların toparlayıcılık türü niteliklerinin erozyona uğrayıp uğramaması değildir. Kapitalist ulusal sınırlar her zaman seçmeli bir biçimde geçirgen olmuşlardır ve böyle olmaya da devam edecektir. Bkz., Neil Brenner, *New State Spaces, Urban Governance and Rescaling of Statehood*, Oxford University Press, Oxford, 2004, s. 46-7.

²⁷ Devletler göç akışlarını kontrol etmekte birçok araca sahip olmuşlardır. En bilinen kontrol araçları pasaport ve vizeler olmuştur. Devletler bunun dışında ulusal kotalar, şu anda Kanada hükümetinin kullandığı gibi puanlama sistemleri, kalifiye emeğin hareketliliğini kontrol etmek amacıyla başka ülkelerde kazanılan diploma ve sertifikaların sayılması (Thomas Faist, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Clarendon Press, Oxford, 2000, s. 42), ya da geçmişte olduğu gibi beyaz göçmenlere toprak dağıtılması gibi birçok araç da geliştirmişlerdir (Bkz., John Torpey, “States and the Regulation of Migration in the Twentieth –Century North Atlantic World,” *The Wall around the West: State Borders and Immigration Controls in North America and Europe*, (Ed. Peter Andreas ve Timothy Snyder), Rowman and Littlefield, Lanham, 2000, s. 31-54, ve John Torpey, *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000 ve Mark B. Salter, *Rights of Passage: The Passport in International Relations*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2003).

²⁸ Koffman’a göre, bütün büyük Avrupa devletleri “geçtiğimiz yıllarda göç ve iltica

kontrollerinin sermayenin serbest dolaşımını engellediği dönemler olduğu gibi, milyarlarca doların bir bilgisayar tuşuna basması ile ulusal sınırları aştığı dönemler de bulunmaktadır. Bütün bu farklılıklar içinde var olan tek kural şu olmuştur: Sermaye emeğe göre her zaman ulusal sınırları daha rahat aşmıştır. Yani ulus-devletlerin geçirgenliği emek ve sermaye açısından farklı düzeylerde olmuştur.

Ulusal sınırların bu seçici geçirgenliği kapitalizm için çok önemli iki işlev görmektedir. Birincisi, seçici geçirgenlik sonucunda sermaye emeğe göre küresel olarak her zaman daha hareketli olduğu için kendi değerlendirilmesinde her zaman kendi kurallarını ve kendi çıkarlarını dayatabilmektedir. Emeğin bol ve ucuz olduğu yerlere, finansal açıdan karlı bulunduğu yerlere göç ederek hem gittiği hem de kaçtığı yerlerdeki durumu kendi lehine biçimlendirebilmektedir. İkinci olarak, emek hiç bir zaman sermaye kadar hareketli olamadığı için sermayenin tüm küreye daha fazla yayılması sonucunda ortaya çıkan kapitalistleşme ve bununla atbaşı giden proleterleşme sermayenin gittiği ülkelerde çok yoğun olarak yaşanmakta ve bu ülkelerdeki insanlar şehirlere doluşup sermayenin kendilerini sömüreceği günleri beklemekten başka bir şey yapamamaktadırlar. Dikkat edilirse burada sunduğumuz analiz meseleye küreselleşme ya da ulusalcılar arasında olan tartışmadan daha farklı olarak bakmaktadır.²⁹ Küreselleşme bütün bu süreçlerdeki emek ve sermaye hareketlerini düzenleyecek ulus-devletler olmadan gelişen bir süreç değildir.

SONUÇ

Lacher'in iddia ettiği gibi ulus-devletlerin kapitalizm öncesi formlardan devraldığı özellikler olsa bile, bu ulus-devletlerin kapitalizm açısından oynadığı temel rolü göz ardı etmemizi gerektirmez. Ulus-devlet formunun kapitalizmin gittiği her yerde yaygınlaşmasının nedenlerinden biri de ulus-devletlerin emek ve sermaye çelişmesini yeniden üretme işlevleri ve bunu yaparken emek ve sermaye için farklı hareketlilik sağlamaya muktedir bir seçici geçirgenliğe sahip olmalarıdır. Ulus-devletlerin sermaye ve emeğin hareketleri ve toplulaşması konusunda neler yaptığının daha çok incelenmesi gerekmektedir.

konularında önemli kanunlar çıkarmışlar ve ülkeye giriş ve ülkede kalma konularında kategorileri çeşitlendirmişlerdir. Buna ek olarak, çok sayıda hükümet kararı ve politika değişiklikleri de parlamentolardan çıkarılan yasaları daha da karmaşıklaştırmıştır. Bu gelişmeler sonucunda kişilerin statüleri ve kendilerine özgü hakları konusunda büyük farklılıklar ve karmaşıklıklar oluşmuştur.” Eleonore Koffman, “Contemporary European Migrations, Civic Stratification and Citizenship,” *Political Geography*, 21:8, 2002, s.1037.

²⁹ David Held ve Anthony McGrew, *Küresel Dönüşümler*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008.

KAYNAKÇA

- Aygül, Cenk, "Bölgeler Üzerine Tezler," *Memleket SiyasetYönetim*, Sayı 11, 2009, s. 68-87.
- Albo Greg ve Jane Jenson, "A Contested Concept: The Relative Autonomy of the State," *The New Canadian Political Economy*, (Ed. Wallace Clement ve Glen Williams), McGill-Queen's University Press, Kingston, 1989.
- Brenner, Neil, *New State Spaces, Urban Governance and Rescaling of Statehood*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
- Faist, Thomas, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Clarendon Press, Oxford, 2000.
- Hay, Colin, "Marxism and the State," *Marxism and Social Science*, (Ed. Andrew Gamble, David Marsh ve Tony Tant), University of Illinois Press, Urbana, 1999, s. 152-74.
- Held, David ve Anthony McGrew, *Küresel Dönüşümler*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008.
- Hirst, Paul ve Grahame Thompson, *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, Cambridge, 1996.
- Jessop, Bob, *The Capitalist State: Marxist Theories and Methods*, Basil Blackwell, Oxford, 1982.
- Jessop, Bob, *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*, Polity Press, Londra, 1990.
- Koffman, Eleonore, "Contemporary European Migrations, Civic Stratification and Citizenship," *Political Geography*, 21:8, 2002, s.1035-54.
- Lacher, Hannes, "Making Sense of the International System: The Promises and Pitfalls of Contemporary Marxist Theories of International Relations," *Historical Materialism and Globalization*, (Ed. Mark Rupert ve Hazel Smith), Routledge, Londra, 2002, s.146-64.
- Lacher, Hannes, "International Transformation and the New Persistence of Territoriality: Toward a New Political Geography of Capitalism," *Review of International Political Economy*, 12:1, 2005, s. 26-52.
- Larrain, Jorge, *Marxism and Ideology*, MacMillan, Londra, 1983.
- Massey, Doreen, *Spatial Divisions of Labor: Social Structures and the Geography of Production*, Second edition, Routledge, New York, 1995.
- Panitch, Leo, "The Impoverishment of State Theory," *State Theory Reconsidered: Paradigm Lost*, (Ed. Stanley Aronowitz ve Peter Bratsis), University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002, s. 89-104.
- Poulantzas, Nicos, *Politische Macht und Gesellschaftliche Klassen*, Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1968.
- Poulantzas, Nicos, *Classes in Contemporary Capitalism*, NLB, Londra, 1974.

- Salter, Mark B., *Rights of Passage: The Passport in International Relations*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2003.
- Teschke, Benno, "Theorizing the Westphalian System of States: International Relations from Absolutism to Capitalism," *European Journal of International Relations*, 8:1, 2002, s. 5-48.
- Torpey, John, "States and the Regulation of Migration in the Twentieth – Century North Atlantic World," *The Wall around the West: State Borders and Immigration Controls in North America and Europe*, (Ed. Peter Andreas ve Timothy Snyder), Rowman and Littlefield, Lanham, 2000, s. 31-54.
- Torpey, John, *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Van, Houtum H. ve M. van der Velde. eds, *Borders, Regions and People*, Pion, Londra, 2002.
- Wood, Ellen Meiksins, "Global Capital, National Scales," *Historical Materialism and Globalization*, (Ed. Mark Rupert ve Hazel Smith), Routledge, Londra, 2002, s. 17-39.

TÜRKİYE'DE PLANLAMA: SEKTÖREL GELİŞMEDEN KALKINMAYA KALKINMADAN STRATEJİYE¹

Barış ÖVGÜN*

Bu çalışma, Türkiye'de planlamanın 1930'lardan günümüze arz ettiği sürekliliği ve geçirdiği değişimi ele almaktadır. Çalışma, bu süre içindeki değişimin, planlamaya yaklaşım konusundaki temel değişikliklerden hareketle, beş farklı dönemde incelenebileceği savına yaslanmaktadır. Çalışmada bu şekilde bir dönemlendirmeye gidilmesinin temel nedeni ekonomik ve toplumsal yapıya ilişkin sektörel gelişme, kalkınma ve strateji belirleme şeklinde farklı planlama anlayışlarının benimsenmiş olmasıdır. Bu bağlamda planlama anlayışındaki süreklilik ve değişim, farklı dönemlerde değişik özellikler sergileyen planlama düşüncesinin temel değerleri, kavramları, amaçları ve örgütlenmeleri ortaya konularak analiz edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Devlet, kalkınma, planlama, strateji, örgütlenme

Hangi üretim modeli seçilmiş olursa olsun ekonomik ve toplumsal yapı bir şekilde planlanmaktadır. Örneğin merkezi planlama anlayışında planlar ile üretim seviyesinden tüketim seviyesine kadar ekonomik ve toplumsal yaşamın her alanı ayrı ayrı düzenlenmektedir. Kapitalist planlama anlayışında ise piyasanın oluşmadığı ya da yeterince işlemediği durumlarda planlamaya ve devlet müdahalesine başvurulmaktadır. Bu tür planlamanın temel amacı iktisadi istikrarı sağlamak ve tam istihdam düzeyini garanti edecek bir talep düzeyi yaratabilmektir.² Bu iki modelin özelliklerini barındıran karma ekonomik modelde ise planlama, sadece piyasa başarısızlıklarını gidermeye çalışmayan, bu süreçte piyasaya karşı bir tutum takınmayan ancak ekonomik ve toplumsal yaşamın da doğrudan piyasa tarafından yönetilmesine izin vermeyen özellikler sergilemektedir. Bu çerçevede plan-

¹ Bu çalışma *Bürokrasiden Yönetişime: Yönetim Biçiminin Değişmesi* başlıklı doktora tez çalışması esas alınarak hazırlanmıştır.

* Dr., AÜ SBF Araştırma Görevlisi.

² Alkan Soyak, *Ulusaldan Uluslarüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Deneyimi*, Der Yayınları, İstanbul, 2006, s. 8 ve 67.

lamayla kaynak tahsisinin, istikrarlandırmanın ve gelirin yeniden dağılımının sağlanması amaçlanmaktadır.³

Türkiye’de benimsenen planlama anlayışı 1980’li yıllara kadar genel olarak karma ekonomik modelin planlama anlayışı olarak belir-
mekte ancak bu yıllardan sonra serbest piyasa sisteminin egemenliği
altında önemli değişimler yaşamaktadır. 1930’lu yıllardan günümüze
planlama ya belirli sektörlerle sınırlanmakta, ya ekonomik ve toplumsal
yaşamı bir bütün halinde ele almakta ya da sadece genel stratejinin
belirlendiği bir konuma sahip olmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de
planlama anlayışı birbiriyle ilişkili olarak belirli dönemlere ayrılabil-
mektedir. Bu dönemlerin genel özelliği kendi içinde bütünsel bir özel-
lik göstermeleri ve birbirlerinden farklı planlama anlayışlarını barın-
dırmasıdır. Bu çalışmada da Türkiye’nin planlama serüveni beş ayrı
dönem çerçevesinde ele alınmakta ve uygulamaya konulan planlama
anlayışları ve bu anlayışın örgütlenmesi bir başka deyişle kurumsal
boyutu yasal düzenlemeler temelinde analiz edilmektedir.

Bu çerçevede ilk olarak 1930’lu yılların sanayi planlılığı ve ikin-
ci olarak da tarıma dayalı programlama çalışmaları olarak beliren
1940’lı yıllar ile plansızlığın plan olarak ön plana çıkarıldığı 1950’li
yıllar ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü dönemi, kalkınma planla-
ması dönemi olarak nitelendirilen 1960-1980 yıllarına ilişkindir. Bu
dönem planlama düşüncesinin doğuşu, kurumsallaşması ve çöküşü
üzerinde analiz edilmektedir. Dördüncü dönem, planlamanın piyasa-
laşması olarak karşımıza çıkan ve planlamanın hem anlam hem de
işlev açısından önemli değişiklikler yaşamaya başladığı 1980’li yıllar-
dır. Beşinci dönem ise strateji odaklı olarak hazırlanan planlama anla-
yışına bağlı olarak devlet örgütlenmesinde de önemli değişiklik ve
dönüşümlerin yaşandığı 2000’li yılların stratejik planlama anlayışıdır.
Çalışmada bu dönem üzerinde özellikle durulmasının temel nedeni
planlama anlayışının hem makro düzeyde hem de mikro düzeyde dev-
letin yönetim biçimiyle uyumlu bir değişim süreci içine girmesi ve
planlamada devlet odaklı yaklaşımın şirket odaklı bir hale dönüşerek
kendisinden önceki planlama uygulamalarından büyük bir kopuşu
simgelemesidir.

SEKTÖREL SANAYİLEŞME AMACI: 1930’LU YILLAR

Türkiye’de planlı dönemin başlangıcı olarak 1930’lu yılları temel
hareket noktası olarak almak gerekmektedir. Her ne kadar 1923-1930
döneminde ekonomik gelişmede devletin öncülüğüne vurgu yapılmış

³ Oktar Türel, “Türkiye’de 1978-79 Bunalımı ve Merkezi İktisadi Planlama”, *Türki-
ye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayın-
ları, İstanbul, 2010, s. 411.

olsa da⁴ dönem içinde planlı kalkınma konusunda somut adımlar atılamamıştır. Bu yöndeki somut adımlar ancak 1930'lu yıllarda atılabilmiş ve planlama devletçilik düşüncesi bağlamında gündeme gelmiştir. Ancak hemen belirtmek gerekmektedir ki devletçilik politikası kendi içinde türdeş bir özellik göstermemekte ve 1930'lu yıllar kendi içinde farklı dönemlere sahip olmuştur. Bu dönemlerden ilk aşamayı oluşturan 1929-1931 döneminde devletçilik politikası ülkenin hızlı bir şekilde kalkınabilmesi amacıyla ama sadece iktisadi işlerle sınırlı bir şekilde tanımlanmış ve bu nedenle de devletçilik politikası daha ılımlı özellikler sergilemiştir.⁵ 1932-1933 yılları ise devletçilik politikası bakımından bir önceki dönemden farklı olarak devletin ekonomik yaşama Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası aracılığıyla daha yoğun bir şekilde müdahale ettiği bir dönemdir.⁶ 1933 yılı ise katı devletçilik anlayışının değişime uğradığı bir dönemin başlangıcı olarak gösterilmektedir.⁷ 1933 yılının devletçilik anlayışında özel sektöre kaymaların yaşandığı bir süreç olarak nitelendirilmesinin temel nedeni bir önceki dönemde Mustafa Şeref Bey'in İktisat Bakanlığı döneminde ekonomiye devlet müdahalesini öngören çeşitli yasal düzenlemelerin yapılmasına karşılık burjuvazinin talepleri doğrultusunda İktisat Bakanlığı'na aşırı devlet müdahalelerine sıcak bakmayan Celal Bayar'ın getirilmiş olmasıdır.⁸ Bu durum Bayar'ın sanayi programı hakkındaki görüşlerinde de net bir şekilde ortaya çıkmakta ve Bayar, sanayi programında özel kesime de pay verilmesi gerektiğini ve esas olarak bu işin İş Bankası'nın üstleneceği yatırımlarla karşılanacağını belirtmektedir.⁹ Bu çerçevede Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'nın ekonomik gelişmedeki öncül rolü,¹⁰

⁴ Ali Nejat Ölçen, *Kemalizmin Ekonomisi*, 2. B., Güldikeni Yayınları, Ankara, 2000, s. 175-176.

⁵ Mustafa Altıntaş, *Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları*, Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları, Ankara, 1978, s. 105.

⁶ Tayfun Çınar, "1932 Yılı Devletçilik Yılı: Temmuz Kararları Çerçevesinde Devletçiliğe Geçiş", *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939*, Ankara, 2007, s. 305-306.

⁷ Bilsay Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 148 ve Birgül Ayman Güler, "Otuzlu Yıllarda Yönetim", *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939*, Ankara, 2007, s. 9.

⁸ Ancak, bu durum devletçilik politikasının tamamen rafa kaldırılması şeklinde yorumlanmamaktadır. (Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, 13. B., İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s. 68.)

⁹ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, C:2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:580, Ankara, 1993, s. 115.

¹⁰ Devlet Sanayi Ofisi, devletin yatırımcılığını ve işletmeciliğini geliştirmek; Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası ise finansman sağlamak görevleriyle yüklenmişlerdir. (Kuruç (1987), *a.g.k.*, s. 146.)

kuruluş kanununda sermayesinin önemli bir kısmını özel sektöre kredi olarak verme zorunluluğu olarak getirilen¹¹ ve bu bağlamda da ticaret burjuvazisinin çıkarlarını gözeten Sümerbank'a devredilmiştir.

Devlet Sanayi Ofisi milli sanayimizin inkişafına amil olmaktan ziyade (gelişmesinde etkili olmaktan çok), sanayi erbabımızı (özel kesim sanayicilerini) endişeye düşüren bir müessese tesiri yapmıştır. (Şimdi) istihsal (üretim) faaliyetleri üzerinde menfi (olumsuz) tesirler yapabilecek bütün amiller (etkenler) ortadan kaldırılmış ve benzerleri hususi müesseselerin rasyonel çalışma usulleri kabul edilerek, ticari bir serbesti ile inkişaf edebilmesi için, müesseseye (Sümerbank'a) anonim şirket karakteri verilmiştir.¹²

Sümerbank'ın yürütücülüğünde 1933 yılında hazırlanmış *Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı* da böyle bir dönemde hayat bulmuştur. Planın dört özelliği dikkat çekmektedir. İlki, adından da anlaşılacağı üzere ekonomik gelişmede esas rolün sanayiye verilmiş olması ve tarımın destekleyici bir sektör olarak ele alınmasıdır. Bu çerçevede tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınaî üretim birimlerinin kurulması amaçlanmıştır.¹³ Adından da anlaşılacağı üzere planın sanayi odaklı olması günün koşullarında ekonominin önemli bir bölümünün plan dışında kalmasına neden olmuştur. Sanayide de temel hedef, mümkün mertebe dış alımın önüne geçebilmektir. Birinci beş yıllık sanayileşme planının bir diğer özelliği de planın günün koşulları çerçevesinde sadece kamu kesimini kapsamaması ve sanayileşme amacıyla Sümerbank'ın artan gücüne rağmen özel sektörün yer bulamamış olmasıdır.¹⁴ Bir başka deyişle plan, kamu kesimine ait yatırım programlarından oluşmakta ve doğrudan devlet müdahaleciliğine dayanmaktadır. Planın bir diğer özelliği makro plan niteliği taşımayarak¹⁵ belirli sektörlerle yönelmiş olması ve çeşitli yatırım projelerini içermiş olmasıdır.¹⁶ Planın projeler demeti olarak yorumlanması¹⁷ da planın bu niteliğinden kaynaklanmaktadır. Projeler demetinde de dik-

¹¹ Ceren Kalfa, "1933 Yılı: Planlamada Sümerbank Modeline Geçiş", *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939*, Ankara, 2007, s. 416

¹² Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, s. 148.

¹³ Yakup Kepenek, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1983, s. 92.

¹⁴ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 16. Seri, Ankara, 1973, s.4.

¹⁵ Kepenek, *a.g.k.*, s. 92.

¹⁶ Planda dokuma, madencilik, selüloz, seramik ve kimya sanayi üzerinde durulmaktadır. (Ali Nejat Ölçen, "1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 513, Ankara, 1982, s. 139-140.)

¹⁷ Soyak, *a.g.k.*, s. 127.

kat edilen nokta, hammaddenin büyük ölçüde ülke içinde üretiliyor olması ve tüketim malları üretiminde artış sağlayarak iç tüketimin karşılanmasıdır. Planın öne çıkan son önemli özelliği ise ilk başta 1931 yılında Prof. Pavlov başkanlığında bir uzmanlar heyeti tarafından çalışmaların başlamasıyla Sovyetler Birliği'nin planlama anlayışının izlerini,¹⁸ Bayar'ın bakanlığı ile birlikte ise ABD'nin etkilerini taşımasıdır. Bu durum planın uygulanması aşamasında alınan kredilere¹⁹ de yansımış ve Sovyetler Birliği'nden 8 milyon dolarlık, İngiltere'den de 16 milyon sternek kredi alınmıştır.²⁰ Birinci beş yıllık sanayileşme planının zaman içinde olumlu sonuçlar vermesiyle birlikte²¹ 1936 yılında bu sefer özel sektörün de roller üstleneceği ikinci bir sanayileşme planı gündeme gelmiştir. Plan, birinci beş yıllık sanayileşme planından farklı olarak ara malları ve yatırım malları üzerinde yoğunlaşmakta ve birinci planda yer alan madencilik ve imalat sanayisinden ziyade enerji ve ulaştırma sektörlerine²² önem vermektedir.²³ Kendisinden önceki plan gibi sektörel planlama anlayışını yansıtan ikinci beş yıllık sanayileşme planı ulusal ve uluslararası gelişmelerden ötürü uygulama şansı bulamamıştır.

TARIMA DAYALI GELİŞME AMACI: 1940'LI VE 1950'Lİ YILLAR

Planlama açısından 1940'lı ve 1950'li yıllar, 1930'lu yıllardan oldukça farklı özellikler sergilemektedir. 1930'lu yılların devletçilik politikası çerçevesine sanayileşme aracılığıyla gelişme hedefi sonraki yıllarda önemli ölçüde değişmeye başlamış ve ekonomik yaşamda tarıma dayalı bir yapı benimsenirken devletin rolüne de daha az vurgu yapılmaya başlanmıştır. Ekonomi politikasında meydana gelen bu değişikliğin başlangıcını 1946 ve 1947 yıllarında hazırlanmış olan iki planda net bir şekilde görmek mümkündür. 1940'lı yıllarda gündeme gelen ilk planlama çalışması, 1946 yılında hazırlanmış olan *İvedili*

¹⁸ Altıntaş, *a.g.k.*, s. 114.

¹⁹ Önceleri planın uygulanması için 45 milyon TL gerektiği öngörülmüş ancak daha sonra bu miktar 100 TL'ye çıkarılmıştır. (Kepenek, *a.g.k.*, s. 93.)

²⁰ Nahit Töre, "Atatürk Döneminin (1923-1936) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 513, Ankara, 1982, s.59.

²¹ Birinci beş yıllık sanayileşme planı Türkiye'ye yirmi kadar fabrika kazandırmıştır. (Ergin Günçe, "Türkiye'de Planlamanın Dünü -Bugünü - Yarını", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1981 Özel Sayısı), s.121.

²² Enerji ve ulaştırma dışında planda yer alan diğer sektörler şunlardır: madencilik, kömür, toprak sanayi, dıda, kimya, demir ve makine ile su ürünleri. (Ölçen (1982), *a.g.k.*, s.147.)

²³ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi (1923-1950)*, Ankara, Yurt Yayınevi, Olgaç Matbaası, 1982, s.276-278 ve Boratav, (2009), *a.g.k.*, s.70.

Kalkınma Planı'dır. Planın temel özelliği ülke kaynaklarının nasıl en dengeli bir şekilde kullanılacağını göstermesi ve ekonomide sanayileşmeye birincil derecede önem vermesidir.²⁴ Planda bu şekilde bir amaç benimsenmesi yeniden şekillenen uluslararası düzende ABD'nin tepkisini çekmiş ve ABD, bu planın yerine başka bir planlama çalışmasının yapılmasını talep etmiştir.²⁵

Bu talep doğrultusunda Marshall yardımlarından pay alabilmek amacıyla 1947 yılında *İktisadi Kalkınma Planı* ya da *Vaner Planı*²⁶ olarak bilinen yeni bir çalışma hazırlanmıştır. Plan, Türkiye'nin daha önceki planlama deneyimlerinden farklı olarak yabancı ülkelerin Ankara'daki bütün temsilciliklerine gönderilmiş ve ancak alınan olumlu görüşlerden sonra uygulamaya konulabilmiştir. Planın bu şekilde olumlu bir değerlendirme alması temelde iki nedenden kaynaklanmaktadır. İlk neden, 1947 planının 1946 planından farklı olarak ekonomik gelişmede sanayileşmeye değil, tarıma önem vermesidir.²⁷ Bu şekildeki hedef de Türkiye'nin Avrupa'nın tarımsal hammadde deposu yapılma isteğiyle uyum içinde görülmektedir.²⁸ Planın olumlu değerlendirilmesinin bir diğer nedeni de ekonomik yaşamda devlet müdahalesinin sınırlarını belirlemesidir. Bu amaç 1947 planının hazırlanmasında önemli bir yere sahip olmuş olan Thornburg'un Türkiye özelinde hazırlamış olduğu çalışmada da yer bulmuştur. Çalışmada sanayide ağır yatırımlardan hafif yatırımlara geçilmesi, aşırı bir şekilde genişleyen devletçi politikaların sınırlanması, tarıma birincil derecede önem verilmesi ve özel sektör önündeki tüm engellerin kaldırılması gereklilikleri üzerinde durulmuştur.²⁹ Uygulama şansı bulamayan planın bu iki özelliği de göstermektedir ki 1947 planı bütüncül bir kalkınma hedefi sunan bir anlayıştan ziyade kalkınma programcılığı çerçevesinde hazırlanmış olan bir plandır. Kalkınma programlaması, kalkınma

²⁴ Mümtaz Soysal, *Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1958, s. 118.

²⁵ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, No:1, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1974, s. 6.

²⁶ 1947 planının Vaner planı olarak da anılması İktisat Bakanlığı Başmüşaviri Kemal Süleyman Vaner'in başkanlığında hazırlanmasından kaynaklanmaktadır.

²⁷ Seriyeye Sezen, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, TODAİE, Ankara, 1999, s. 159.

²⁸ Mihçioğlu da 1947 planını beş senelik bir ziraat planı olarak tanımlamaktadır. (Cemal. Mihçioğlu, "Devlet Planlama Örgütünün Kuruluş Günleri", *Prof. Dr. Fadıl H. Sur'un Anısına Armağan*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 522, Ankara, 1983, s. 236.)

²⁹ Max Weston Thornburg, *Türkiye Nasıl Yükselir?*, (Çev: Semih Yazıcıoğlu), Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1948 ve Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin İdari Reform Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008, s. 106-120.

planlamasından farklı olarak ekonomik ve toplumsal yapının bütünleşikliğine dayanmayan, sadece kamu yatırımlarının ve harcamalarının sistemliliğine önem veren ve bu çerçevede öncelikli hedefler listesi sunan bir özelliğe sahiptir. Bu çerçevede programlama planlamadan farklı olarak apolitik bir araç görünümü sunmaktadır.³⁰

1947 planına damgasını vuran bu politikalar 1950'li yıllarda da devam etmiş ve dönem içinde Türkiye'nin ekonomik yapısına yönelik olarak hazırlanmış olan raporlarda devlet müdahalesinin sınırlandırılması, özel sektör önündeki tüm engellerin kaldırılması ve tarıma dayalı gelişme sürekli olarak gündeme gelmiştir. Bu bağlamda dikkati çeken ilk rapor 1951 yılında hazırlanmış olan *Barker Raporu*'dur. Raporda, Türkiye'nin tarıma dayalı bir gelişme hamlesi gerçekleştirmesi gerektiği öne sürülmekte ve bu işin de yeni kurulacak bir planlama örgütü tarafından yapılmasının en uygun yöntem olacağı üzerinde durulmaktadır. Kurulması tavsiye edilen bu örgütün temel görevi kamu yatırımları için programlar hazırlamak, milli gelir tahminleri yapmak ve kamu yatırımları ile özel sektör yatırımları arasında koordinasyon sağlamaktır. Bu bağlamda planlama örgütünden ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmanın bütüncül planlanması beklenmemekte ve örgütün ekonomiyi düzenlemesi yeterli görülmektedir. Bir başka deyişle örgütün temel hedefi Türkiye'nin almış olduğu dış borçların düzenli bir şekilde ödenmesini sağlayacak tedbirleri almak ve bu çerçevede uluslararası dünyaya güvenilir bilgiler sunabilmektir. Raporda Banka'nın toplumsal yaşamı da kapsayıcı bütünsel bir planlama anlayışına sıcak bakmadığının belirtilmesi ve sadece kamu kesimi için bir gelişme programının hazırlanmasının gerekliliğinin tavsiye edilmesi de bu nedendir.³¹ Bir başka deyişle Türkiye'ye tavsiye edilen sektörler arasındaki ilişkiye dayanan bütüncül planlama değil, öncelikler listesini içeren bir programlamadır. 1952 yılında James W. Martin'in ve C. E. Cush'un hazırlamış oldukları raporlarda da bu noktalara eğilinmekte ve Türkiye'nin Marshall yardımlarından daha isabetli bir şekilde yararlanabilmesi için başbakanlığa bağlı bir planlama örgütünün zorunluluğuna değinilmektedir.³²

³⁰ Yalçın Küçük, "Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1981 Özel Sayısı), s. 99.

³¹ Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, *Türkiye Ekonomisi-Kalkınma Programı İçin Tahvil ve Tavsiyeler (Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının Türkiye Hükümetile Biliştirik Finanse Ettiği Heyetin Raporu*, Akın Matbaası, 1951.

³² James W. Martin ve Frank C. E. Cush, *Maliye Bakanlığı Kuruluş ve Çalışmaları Hakkında Rapor*, (Çev: Haluk Demirkan), Damga Matbaası, Ankara, Maliye Bakanlığı, 1952.

PLANLI KALKINMA DÖNEMİ: 1960'LI YILLAR

Kalkınma, en genel anlamıyla toplumsal ve iktisadi yapıda meydana gelen niceliksel ve niteliksel bir değişim sürecidir.³³ Bu haliyle kalkınma, çıktıdaki artış olarak büyümeden farklılaşmakta ve hem çıktıdaki artışı hem de teknik ve kurumsal düzenlemeleri içeren nitelik değişimini gerektirmektedir.³⁴ Bu özelliğiyle de kalkınma, iktisadi, toplumsal ve kültürel yapının değişimini içermektedir.³⁵ Kalkınmanın gerçekleştirilmesini sağlayabilmenin en iyi yönetsel aracı olarak ise planlama belirmektedir. Çünkü planlama, ekonomik ve toplumsal yaşamın yönünü, amacını ve hedeflerini önceden belirleyen; amaca ve hedefe nasıl ulaşılabileceğini tayin eden yönetsel bir araçtır. Bir başka deyişle planlama iktisadi ve toplumsal alanın görünebilir kılınmasını sağlamaktadır.³⁶

1960'lı yıllar kapitalist ülkelerden meydana gelen Batı Bloku, sosyalist sistemi benimseyen Doğu Bloku ve bu iki blok arasında kalan Üçüncü Dünya'dan oluşan bir görünüme sahiptir. Bu sistemde Üçüncü Dünya'nın temel özelliği, ekonomik ve toplumsal gelişmede ulus devletin belirleyici konumda olması ve bu belirleyiciliğin de planlama çerçevesinde somutlaşmasıdır.³⁷ Gerek Türkiye özelinde gerekse de dünyanın diğer bölgelerinde 1960'lı yıllarda planlama düşüncesinin yoğun bir şekilde yaygınlık kazanmasının düşünsel arka planında kalkınma yönetimi (iktisadi) tartışmaları yatmaktadır. Kalkınma yönetiminin temel amacı, az gelişmiş dünyanın en hızlı şekilde nasıl kalkınabileceği ve bu süreçte devlete biçilen konumun ve rolün ne olacağıdır. Bir başka deyişle amaç, modern ulus devletin inşa sürecinin nasıl yönetilmesi gerektiğidir. Bu çerçevede kalkınma yönetimi

³³ Hakan Mıhçı, "Görelî Geri Kalmışlıktan Kurtulma Hamlesi ve Türkiye'de Planlı Kalkınma Deneyi", *Mülkiye*, C:25, S:231, (2001), s. 152 ve Hasan Karacal, "Sosyal Planlamanın Problemleri Üzerine", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1981 Özel Sayısı), s. 263.

³⁴ Alkan Soyak, *a.g.k.*, s. 23.

³⁵ Cengiz Yavilioğlu, "Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:3, S:1, (2002), s. 66 ve Gustavo Estava, "Kalkınma", *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, (Ed: Firkat Başkaya ve Aydın Ördek), Maki Basın Yayın, Ankara, 2008, s.581-601.

³⁶ Somel'e göre planlama ve piyasa arasındaki çelişki de bu noktada doğmaktadır. Çünkü üretim araçlarının özel mülkiyeti bu öngörülebilirliği piyasa rekabeti içerisinde olasılık hesabı ile sınırlandırmaktadır. Böylece planlama ve piyasa tartışmalarında bireysel ve kolektif kararlar karşı karşıya gelmektedir. Ali Somel, "Planlama", *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, (Ed: Firkat Başkaya ve Aydın Ördek), Maki Basın Yayın, Ankara, 2008, s.927-928.

³⁷ Necat Erder, "Türkiye'nin İlk Planlama Deneyimi", *Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.229-230.

anlayışı çerçevesinde kalkınmaya gidilen yolda anahtar kavram “piyasa” değil, doğrudan devletin ekonomik ve toplumsal yaşama müdahalesini öngören “planlama”dır.³⁸ Bu noktada kalkınma planlamasının temel amacı, piyasa mekanizmasında beliren aksaklıkları giderebilmek değil, kalkınmanın hızlı ve dengeli gerçekleşebilmesini sağlayabilmektir.³⁹

Bu bağlamda kalkınma planlaması, sadece ekonomik büyümenin gerçekleşmesine odaklanmayan, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal yapıda da değişiklikler öngören ve bu özelliğiyle de ekonomik ve toplumsal yapıya piyasanın işleyişinden farklı bir nitelik kazandırmayı amaçlayan bir plandır.⁴⁰ Bu nedenle bu planlama anlayışında ekonomik ve toplumsal gelişim, kalkınma kavramı bağlamında iç içe değerlendirilmekte ve sadece ekonomik kalkınma hedeflenmeyerek toplumsal ve kültürel kalkınma da ekonomik kalkınmayla birlikte ele alınmaktadır.⁴¹

Yüksek bir kalkınma hızına ulaşarak geliri artırmak başlı başına bir amaç değildir. Asıl hedef toplum refahını ve insan mutluluğunu artırmaktır. Artan kaynakların bu yolda kullanılması gereklidir. Bunun için “Plan Hedefleri ve Stratejisi”nde sosyal adaleti gerçekleştirme ilkesi benimsenmiş ve bunu sağlama yolları gösterilmiştir. “Kalkınma Planı”, kalkınma yüküne katılmada ve kalkınma ürünlerinden faydalanmada adalete uygun bir gelir dağılımını sağlayacak şekilde hazırlanmıştır. Bu yolla kalkınma, demokrasi ilkelerine uygun, dengeli bir toplum düzeni kurulmasına yönelecektir...⁴²

Kalkınma planının en büyük meselelerinden biri dengeli bir kalkınma sağlamak için kısa dönemlerde çatışır gibi görünen iktisadi ve sosyal amaçların gerçekleştirilmesi için alınacak tedbirlere gerekli ağırlıkları vererek aralarında denge sağlamak ve kalkınmanın bu iki temel amacının çelişen yönlerini aza indirerek birbirlerine yardımcı olacak yönlerini en çoğa çıkartmaktır.⁴³

³⁸ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, TODAİE, Ankara, 1996, s. 15-16 ve Fikret Şenses, “Gelişme İktisadi ve İktisadi Gelişme Nereden Nereye?”, *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi*, (Yay. Haz: Fikret Şenses), 3.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 106.

³⁹ İbrahim Öngüt, “Planlı Karma Ekonomide Özel Sektöre Rehberlik Türkiye’deki Tecrübeler”, *Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme*, Dördüncü Konferans, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1965, s.241.

⁴⁰ Erden Öney, *İktisadi Planlama*, 5. B., Savaş Yayınları, Ankara, 1987, s. 45.

⁴¹ Memduh Aytür, *Türk Kalkınma Hukuku*, TODAİE, Ankara, 1967, s. 7.

⁴² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, Ankara, 1963, s.3

⁴³ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *a.g.k.*, s.48.

Türkiye’de kalkınma planlamasının doğmasında Demokrat Parti (DP) iktidarı önemli bir yer tutmaktadır. Bu önem DP’nin planlamaya önem vermesinden değil, DP’nin izlediği politikaların hem uluslararası düzeyde hem de ulusal düzeyde çeşitli kesimler arasında rahatsızlık yaratması ve kalkınmanın bir plana bağlanması gerektiğinin şiddetli bir biçimde savunulmasıyla ilgilidir. DP’nin ilk dönemlerinde devletin müdahalesine ve planlama düşüncesine büyük bir olumsuz tavrın takınıldığı ve kalkınma düşüncesinde özel sektör öncülüğünde bir modelin benimsendiği görülmektedir.⁴⁴ Ancak bu politika özellikle ekonomik alanda beklenen olumlu sonuçlar yaratamamış ve yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı ticaret burjuvazisi ve toprak ağalarına dayalı sistem bürokrasi ve sanayi burjuvazisi lehine bozulmaya başlamıştır. Bürokrasi ve sanayi burjuvazinin yaşanan sıkıntılara yönelik ortak çözüm önerileri ise planlama olmuş ve daha 1950’li yılların sonlarında planlama düşüncesi kuvvetli bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Uluslararası düzlemde de Türkiye’ye çeşitli krediler sunan finans kuruluşları bu kredilerin nasıl harcandığını merak etmekte ve ekonominin düzensiz bir şekilde seyretmesinden rahatsızlık duymaktaydılar⁴⁵ ve Türkiye’nin kalkınmasını bir plana bağlaması gerektiğini tavsiye etmekteydiler.⁴⁶ Bu süreçte Türkiye’de kalkınma planlamasının doğmasında en önemli uluslararası yardımın bir yatırım planlaması hazırlaması konusunda görevlendirilen Hollandalı iktisatçı Jan Tinbergen’den geldiği görülmektedir. Tinberger’in 6 Mart 1960 tarihinde planlamadan ne beklenmesi gerektiğine ve planlamanın nasıl hazırlanacağına ilişkin görüşleri Türkiye’de planlamanın seyrinde önemli bir yer teşkil etmektedir.⁴⁷

Plancılar sihirbaz değildirler. Yapabildikleri yegâne şey sistematik bir şekilde çalışmak ve gerek istatistik, gerekse teknik verilerden elde olunan tecrübelerden istifade etmektir. Çalışma esas itibariyle bir ekip çalışmasıdır ve bu çalışmada herkese ihtiyaç vardır. Planı üç safhada kurmak mümkündür: Birinci aşamada kalkınma hızını tayin etmek ve bunu bir sermaye/hasıla katsayısına istinat ettirmek gerekecektir. İkinci aşamada konu sektörler bazında ele

⁴⁴ Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2.B., Ankara, İmge Kitabevi, 1990, s.46.

⁴⁵ Bu kuruluşlardan OECD, özellikle ekonomik alanda Türkiye’nin bir an önce bir plan yapması gerektiğini ileri sürmekteydi. (Atilla Karaosmanoğlu, “DPT’nin Kuruluşu ve 21. Yüzyılda Planlama”, *Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.190.

⁴⁶ Soyak, a.g.k, s. 131-132.

⁴⁷ Ergun Türkcan, “DPT’nin Kuruluşu Tarihi Belgeler, Tinbergen ve Koopman’ın Katkıları”, *Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.154.

alınıp, iç (tüketim ve yatırım malları) ile dış talep (ihracat) projeksiyonları yapılmalıdır. Bu tahminler, ithalat gereğini de ortaya koyacaktır. Bu noktada ithal ikamesi yani hangi malların ülkede üretileceği kararı, kabaca verilecektir. Bu karardaki ilke nispi avantajlardır (mukayeseli üstünlükler). Tabii bu kararlar proje bazında alınabilir. Üçüncü safha konunun projeler arasındaki tercihler sistemi kurmak, bol proje üretmek bunları her bakımdan, döviz geliri, istihdam, gelir dağılımı v.b. açılarından karşılaştırabilmektir. Bu planı uygulamak için bazı ulusal ve uluslararası (yabancı sermaye, dış ticaret politikası) hukuki düzenlemeler yapmak gerekebilecektir.

1950'li yılların sonunda ulusal ve uluslararası etkilerle gündeme gelen ve ilk etapta Koordinasyon Bakanlığı ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi tarafından yürütülmekte olan planlama çalışmalarının somut bir biçimde hayata geçebilmesi 27 Mayıs 1960'tan sonra olmuştur. Milli Birlik Komitesi tarafından kurulmuş olan planlama örgütü de Türkiye'ye tavsiye edildiği gibi kalkınma programcılığının değil, kalkınma planlaması anlayışının örgütü olmuştur. Böyle bir amaç Milli Birlik Komitesi'nin amaçları arasında da net bir şekilde yer almış ve devletin memleket kaynaklarını seferber ederek iktisadi hayatta geniş ve aktif rol oynamasının sağlanacağı ve bütün devlet yatırımlarının bir plan dairesinde gerçekleşmesini sağlayacak bir devlet planlama dairesinin kurulacağı ifade edilmiştir.⁴⁸ MBK'nin bu politika hedefi doğrultusunda 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulmuş ve 1961 Anayasası'nda da kalkınma planlamasına ve planlama örgütüne doğrudan yer ayrılmıştır. Bu anlayış planın hazırlanmasındaki modele de yansımış ve ne 1930'lu yılların sektörel ne de 1940'lı yılların belirli projelere ağırlık veren yaklaşımları kabul edilmiş, tam tersine ekonomik ve toplumsal kalkınmayı makro çerçevede ele alan ve bunun da sektör ve proje bazında desteklendiği bir anlayış benimsenmiştir.⁴⁹

Türkiye'de uygulamaya konulan kalkınma planlamasına milli geliri artırma, istihdam durumunu geliştirme, ödemeler bilançosu dengelessizliklerini giderme, fiyat istikrarını sağlama, gelir dağılımını iyileştirme ve dengeli bir bölgesel gelişme sağlama amaçları ön plana çıkmaktadır.⁵⁰ Genel olarak bu amaçlar çerçevesinde işleyen kalkınma planlaması uygulama özelliği bakımından da karma ekonomik modele

⁴⁸ "Milli Birlik Komitesinin Memleket Meseleleri Hakkında Temel Görüşleri", Server Feridun, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Aydın Güler Kitabevi, İstanbul, 1962, s. 85-90.

⁴⁹ İlk dört kalkınma planında benimsenen modellerin bir değerlendirilmesi için bkz. H. Suat Orsan ve Tunç Tayanç, "Türkiye'de Makro Modellere Genel Bir Bakış", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1981 Özel Sayısı), s. 393-405.

⁵⁰ Soyak, a.g.k, s. 59.

uygun olarak kamu ve özel sektörü birlik içinde değerlendirmektedir. Ancak bu birliktelikten planların özel sektör için emredici bir nitelik taşıması çıkarılmamalıdır. Türkiye’de kalkınma planlaması kamu sektörü için emredici bir nitelik taşıırken; özel sektör için planlama yol gösterici özellikler sergilemektedir.

Planlamadan bu şekildeki beklenti kendisini planlama örgütünün yapısında da göstermekte ve DPT’nin yapısal olarak bütünsel kalkınma amacına göre oluşturulması öngörülmektedir. 1960 yılında 91 sayılı kanunla kurulmuş olan DPT’nin merkez örgütünü müsteşarlık oluşturmakta ve müsteşarlık da iktisadi planlama, sosyal planlama ve koordinasyon dairesi başkanlıklarından meydana gelmektedir. İktisadi planlama dairesi, uzun ve kısa vadeli genel ve bölgesel planları hazırlarken, sosyal planlama dairesi planlamanın sosyal boyutuna ilişkin önerilerde bulunmaktadır. Koordinasyon daire başkanlığı ise hazırlanan planın hem kamu sektöründe hem de özel sektörde uyumlu bir şekilde yerine getirilmesini sağlayacak idari, mali ve hukuki tedbirleri almakla görevlendirilmiştir. Bu üç daire başkanlığı kapsamında DPT’nin görevi, “ülkenin doğal, beşeri ve iktisadi her türlü kaynak ve imkânlarını tam bir şekilde tespit ederek takip edilecek iktisadi ve sosyal politika ile hedeflerin tayininde hükümete yardımcı olmak, hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak, planın uygulanmasını takip etmek, değerlendirmek ve gerekli hallerde planda değişiklikler yapmak ve özel sektörün faaliyetlerini planın hedef ve gayelerine uygun bir şekilde teşvik ve tanzim edecek tedbirleri hükümete tavsiye etmek”tir.

DPT’nin merkez teşkilatınca hazırlanan planlarda genel esasları belirleme görevi Yüksek Planlama Kurulu’na (YPK) verilmiştir. YPK’nin en temel görevi, iktisadi ve sosyal politika hedeflerinin tayininde Bakanlar Kurulu’na (BK) yardımcı olmak ve hazırlanacak planları BK’ye sunulmadan önce tayin edilen hedeflere uygunluk açısından incelemektir. Bu temel görevle donatılmış olan YPK, örgütlenme açısından da ilginç bir özellik sergilemekte ve Kurul, BK tarafından seçilecek üç bakan, DPT müsteşarı ile üç daire (iktisadi, sosyal ve koordinasyon) başkanından oluşmaktadır. Kurul’un siyasetçilerin ve bürokratların eşit sayıda katılımından meydana gelmesinin temel nedeni, toplum içi çatışmaları en az seviyeye indirebilme gayesi ve bürokratların uzman bilgilerinden yararlanabilme ihtiyacıdır. Böylece YPK, siyasi tercihlerle teknik tercihlerin uzlaştığı bir yapılanma görünümü sunmaktadır.⁵¹

⁵¹ Mustafa Ateş, *DPT Bünyesindeki Kurullar: Yüksek Planlama Kurulu ve Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2001, s. 1.

1960-1980 döneminde planlama anlayışı ve bu anlayışa uygun olarak değişen planlamanın örgütlenmesi de göstermektedir ki planlamada temel beklenti, kalkınmanın sağlanabilmesidir. Bu bağlamda 1960'lı yıllarda gündeme gelen kalkınma planlaması anlayışı 1930'lu yıllarda uygulanmış olan birinci beş yıllık sanayileşme planından ve 1940'lı yıllarda uygulama şansı bulamayan 1946 ve 1947 planlarından farklı özellikler sergilemektedir. Kalkınma planlaması anlayışında sadece kamu yatırımlarına dayanılmamakta, sanayileşme temel amaç olarak belirlemekte, yabancı sermayeye de kalkınma sürecinde önem verilmekte ve devletin doğrudan üretici fonksiyonu önem kazanmaktadır. Kalkınma planlamasında devletin doğrudan üretici kimliğiyle ekonomik yaşamdaki yerini alması ulusal planlama örgütü olan DPT'nin de merkez teşkilatının esas olarak iktisadi ve sosyal planlama dairesi başkanlıklarından oluşmasına neden olmakta ve kalkınmayı sağlamak için planlama temel araç olarak belirlemektedir. Ancak planlamadan beklentiler dönem sonuna doğru beklentilere cevap veremez bir görünüm sunmaktadır. Görünümün bu şekilde olması temel olarak uygulamaya konulan planlı kalkınma anlayışına rağmen beklenen teknoloji seviyesine ulaşılamaması ve teknolojik bağımlılık sorununun aşılammaması, işsizlik sayısında önemli artışlar baş göstermesi, hızla yükselen enflasyon rakamları ve dış borç yükü, özendirme politikalarının etkili bir şekilde uygulanamaması, kamu sektörünün ağırlıklı yapısının yarattığı rahatsızlıklar, adaletli bir gelir dağılımı sağlanamaması ve toplumsal uzlaşmanın elde edilmemesinin etkisiyle sınıfsal anlaşmazlıkların önemli ölçüde artmasından kaynaklanmaktadır.⁵² Ekonomik ve toplumsal gelişmede bu şekilde bir tablo ortaya çıkması doğal olarak yeni yeni uygulamaya sokulan neo-liberal politikalar altında suçluyu da ortaya çıkarmaktadır: Devletin düzenleyici ve üretici sıfatlarıyla ekonomik ve toplumsal yaşamı planlı bir şekilde yönetmesi. Sorunun bu şekilde belirlendiği bir ortamda çözüm için ise iki yol sunulmaktadır. Öncelikle yeni bir planlama anlayışına geçilmelidir. Bu planlama anlayışı devletin ekonomik ve toplumsal yaşama doğrudan müdahalesini içermemeli ve dolayısıyla devletin üretici değil, düzenleyici konumunu ön plana çıkarmalıdır. İkinci olarak da yeni planlama anlayışına uygun olarak planlama örgütü piyasa ile uyumlu bir şekilde revize edilmelidir. Bu doğrultuda planlama örgütünün temel görevi kapsayıcı bir plan dahilinde özel sektörü yönlendi-

⁵² Günçe, *a.g.k.*, s. 128, Türel (2010), *a.g.k.*, s. 417 ve Bilsay Kuruç, "Bir Planın Anatomisi: Dördüncü Plan'ın Hazırlanışı ve Sonu", *Türkiye'de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 363.

recek politikalar geliştirmek olmamalı, tam tersine özel sektör önündeki belirsizlikleri giderici kararlar almak olmalıdır.

PLANLAMANIN PİYASALAŐMASI: 1980'Lİ YILLAR

1970'li yıllar iki büyük petrol krizinin de etkisiyle ekonomik ve toplumsal yaşamda önemli sıkıntıların yaşandığı ve bu sıkıntıların en büyük sorumlusu olarak de kalkınmacı devletin gösterildiği bir dönemin başlangıcıdır. Yaşanılan ekonomik ve toplumsal sıkıntının temel aktörü olarak devletin gösterilmesinden dolayı 1980'li yıllar daha önceki dönemden farklı bir ekonomik anlayışın benimsenmesine yol açmıştır. Türkiye'de 24 Ocak kararlarıyla kendisini hissettiren bu neoliberal süreçte piyasa sistemine kurtarıcı gözüyle bakılmakta ve yaşanan sıkıntılarının çözümü serbest piyasa sisteminde aranmaktadır. Temel sıkıntı kaynağının ve buna bağılı olarak da çözümün bu şekilde belirlendiği bir süreçte doğal olarak devletin işlev ve konumunda önemli değişiklikler yaşanmakta ve devletin üretici sıfatıyla ekonomik ve toplumsal yaşamda doğrudan bulunmasından ziyade, düzenleyicilik konumuna vurgu yapılmaktadır. Kalkınmacı devletin yerini düzenleyici devletin aldığı bu ortamda⁵³ devletin yeni işlevi dünya ile bütünleşebilmektir.⁵⁴ Bu hedefi sağlayabilmek içinse başvurulması gereken en etkili araç sadece ekonomik değil, toplumsal alanı da tam anlamıyla piyasaya açan ve devletin de bu mantık çerçevesinde işlemlerini öngören özelleştirme-dir. Devlet anlayışının bu şekilde değişmesi paralel olarak örgütlenmenin de değişmesine yol açmakta ve geleneksel olarak tabir edilen bürokratik örgütlerin önemi azalırken kamu yönetiminde ekonomi-siyaset ayrımına oturan bir niteliğe sahip olan düzenleyici kurul (üst kurul-bağımsız idari otorite) örgütlenmesine gidilmektedir. Devlet anlayışının ve örgütlenmesinin bu şekilde değişmeye başladığı bir ortamda bu sürece en büyük katkılardan biri de ulusal planlama anlayışında ve örgütlenmesinde yaratılan değişme sürecinden gelmektedir. Bu süreçte planlama, hem anlayış hem de örgütlenme açısından hem devletin yeni konumuna ve işlevine hizmet etmekte hem de yeni konum ve işlev bağlamında yeniden yapılanmaktadır.

Bu konudaki ilk vurgu *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*'nda yer almakta ve devletin özel teşebbüs faaliyetlerinin rekabete dayalı serbest piyasa düzeni içinde güvenli ve kararlı bir şekilde işleyebilmesini sağlayacak önlemleri alacağı belirtilmektedir.⁵⁵ Ayrıca yeni planlama

⁵³ Soyak, a.g.k, s. X.

⁵⁴ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, s. 19.

⁵⁵ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, Ankara, 1984, s. 188.

anlayışı çerçevesinde Türk ekonomisi uluslararası finans ve sanayi sermayelerine de açılmakta ve tam bir liberalleşme sağlanmaktadır.⁵⁶ Bu noktada en etkili araç özelleştirmeler olarak görülmekte ve bu durum planda uzun süreden beri korunmakta olan sanayi tesislerinin rekabete açılması şeklinde yer bulmaktadır.⁵⁷ Planlama anlayışındaki bu değişim bir sonraki kalkınma planında da yer almakta ve *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı*'nda "Türk milletinin refah seviyesini açık toplum ve rekabete açık ekonomi ilke ve esasları doğrultusunda, hür ve güvenli bir ortamda yükseltmenin planın temel amacı olduğu" belirtilmektedir.⁵⁸ Beşinci ve altıncı planlardaki piyasa eliyle gelişme düşüncesi kendisini *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*nda da göstermekte ve bu planda devletin ekonomik ve toplumsal alandaki rolü ve örgütlenmesi hakkında köklü dönüşümlerin yaşanması gerektiği ve idari kararlar yerine büyük ölçüde piyasa güçlerinin ikame edilmesi gerekliliği üstünde durulmaktadır.⁵⁹ Bu plan metni de göstermektedir ki devletin üretici olarak değil, düzenleyici bir konumda olması ve bu düzenleyiciliğin de piyasa çıkarları gereğince yapılması hedeflenmektedir. Devletin örgütlenmesine ve işleyişine ilişkin bu tarz bir hedefin konulması önemlidir. Çünkü bu hedef doğrultusunda Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yaşamı sayıları 2000'li yıllarda daha da artacak olan ve üyelerinin önemli bir kısmı piyasadan gelmekte olan⁶⁰ düzenleyici kurulların yönetimine bırakılmaktadır.

Devletin düzenleyici niteliğinin ön plana çıkması 1980'li yıllarda planlamanın örgütlenmesinde de önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuş ve DPT'nin görevlerinde kimi düzenlemeler yapılmıştır. 1980'li yıllarda DPT'nin örgütsel kuruluşunda yaşanan değişimi iki noktada ele almak mümkündür. İlk olarak, DPT'nin merkez teşkilatını oluşturan üçlü yapı ortadan kaldırılmış ve değişen planlama anlayışına uygun olarak yeni birimler kurulmuştur. Bu noktada ilk adım 223 sayılı KHK ile atılmış ve bütüncül planlama anlayışı çerçevesinde oluşturulan üçlü yapılanmadan vazgeçilerek "teşvik ve uygulama", "yabancı sermaye" ve "serbest bölge başkanlıkları" şeklinde yeni birimler oluşturulmuştur.⁶¹ Yapısal açıdan yaşanan bu değişime 1991

⁵⁶ Günçe, *a.g.k.*, s. 129.

⁵⁷ *a.k.*, s. 30

⁵⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, Ankara, 1989, s. 1

⁵⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, Ankara, 1995, s. 4.

⁶⁰ Selami Er, "Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Dış Denetimi ve 5018 Sayılı Kanunda Yapılan Değişiklikler", *Sayıştay Dergisi*, S:68, (Ocak-Mart 2008), s.32.

⁶¹ *Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 223 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname*, 18.06.1984, 18435 (Mükerrer).

yılında da devam edilerek DPT bünyesinde proje geliştirme genel müdürlüğü altında yeni bir genel müdürlük kurulmuştur. Böylece DPT'nin her kuruluş tarafından ayrı ayrı hazırlanan projeleri kalkınma planlarının öncelikleriyle bütünleştirme görevi üstlenen bir yapıya sahip olması yönünde bir adım atılmıştır.⁶² DPT'de yapısal açıdan değişiklik öngören son yasal düzenleme ise bugün hâlen yürürlükte olan 540 sayılı KHK'dir.⁶³ Bu KHK ile birlikte merkez teşkilatı ve YPK şeklindeki yapılanmaya Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu (PKKK) da eklenerek üçlü bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Başbakanın belirleyeceği bakanlar ile Maliye Bakanlığı Müsteşarı, DPT Müsteşarı, Hazine Müsteşarı, Dışticaret Müsteşarı ve T.C. Merkez Bankası Başkanı'ndan oluşan PKKK, ülkenin temel ekonomik politikalarının tartışıldığı bir nevi bürokratlar kabinesidir.

Bu dönemde ikinci olarak, DPT'nin politika belirleyici yapısını oluşturan YPK hedef alınmış ve YPK, hem yapısı hem de görevleri bakımından farklı bir konuma evrilmiştir. 223 sayılı KHK ile kurul yapısından bütün bürokratlar çıkarılmış ve Kurul, sadece siyasi üyelerden oluşan mini bir kabine şeklinde kurgulanmıştır. 304 sayılı KHK ile bu anlayışa uygun olarak kurula Bayındırlık ve İskân ile Ulaştırma Bakanları da dahil edilmiştir. Ayrıca Kurul'a KİT'lerle ilgili her türlü kararları alma görevinin verilmesi Kurul'u zaman içinde özelleştirme sürecinin en yetkili organlarından biri kılmıştır.⁶⁴

Planlamanın örgütlenmesinde yaşanan diğer önemli değişiklik, DPT'nin görevlerine yönelik olarak DPT'nin geleneksel planlama işlevinden hızla uzaklaşmasıdır. Yeni dönemde DPT'den beklenti uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde çalışarak ileriye dönük stratejiler geliştirmek ve özel kesim için orta ve uzun dönemde belirsizlikleri giderici genel bir yönlendirme görevini üstlenmektir.⁶⁵ Böylece DPT, planlı kalkınma dönemi olarak nitelendirilen 1960-1980 dönemindeki hızlı ve dengeli kalkınma hedefinden arındırılarak⁶⁶ özel

⁶² *Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 3701 Sayılı Kanun*, RGT: 22.03.1991, 20822.

⁶³ *Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 540 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname*, RGT: 24.06.1994, 21970 (Mükerrer).

⁶⁴ *Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 223 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair 304 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname*, RGT: 31.12.1987, 19681. 1992 yılında yapılan bir başka yasal düzenlemeyle de YPK'ye Dışişleri Bakanı da dâhil olmuştur. (*Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin 470 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname*, RGT: 06.01.1992, 21103).

⁶⁵ *Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 511 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname*, RGT: 19.09.1993, 21700 (Mükerrer).

⁶⁶ Şenses (2003), *a.g.k.*, s. 102.

sektörün daha rahat bir ortamda çalışmasını sağlayacak tedbirleri almakla yetkili kılınmıştır.

Planlama anlayışının ve planlama örgütünün bu özellikleri de göstermektedir ki beşinci beş yıllık kalkınma planından itibaren kalkınma planlarında ve DPT’de önemli değişiklikler yaşanmaya başlanmıştır. Kalkınma planları düzenleyici devlet mantığına uygun olarak piyasa öncülüğünde ve piyasa için gelişmenin sağlanacağı politika metinlerine dönüşürken, DPT de bu dönüşüme uygun olarak özel sektör önündeki belirsizlikleri gidermeye yönelik politika geliştirmekte ve kamu kurum ve kuruluşlarından gelen projeler arasında koordinasyon sağlamaktadır.

PLANLAMADA STRATEJİ DÖNEMİ: 2000’Lİ YILLAR

Stratejik planlama, planlamanın sadece kurumsal temele indirildiği ve bu temelde de geleceğin misyon, vizyon, fırsatlar ve tehditler ekseninde belirlendiği bir planlama anlayışı değildir. Stratejik planlama, makro çerçevede de öngörüler sunan ve planlama anlayışında çevreye uyumu ön plana çıkaran, ayrıntılı düzenlemelerden ziyade genel stratejinin belirlenmesine önem veren ve niteliksel hedefler altında etkili, verimli ve etkin bir yönetim yaratmayı amaçlayan bir planlama anlayışıdır. Türkiye’de stratejik planlama düşüncesi 2000’li yıllarda somutluk kazanmakta ve hem ulusal düzeyde hazırlanmakta olan kalkınma planlaması stratejik bir boyut kazanmakta hem de planlama kurum düzeyine taşınarak kurumsal stratejik planlar ön plana çıkarılmaktadır. 2000’li yıllarda somutlaşan “planlamada strateji dönemi”ne ait ilk belge, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*’dır. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, planda strateji boyutu ön plana çıkarıldığı bir belgedir. Bu boyut, en net biçimde planın 1837. maddesinde görülmekte ve ilgili maddede niteliksel hedeflere odaklanılarak kamu yönetiminin hangi alanlarında ne tür düzenlemelere gidileceği belirtilmektedir.

Kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasında verimlilik, etkinlik ve tutumluluğun dolayısıyla da performansın artırılması; kamu kurum ve kuruluşlarında görev ve teşkilat yapıları arasında uyum sağlanması, gerekli sayı ve nitelikte personel istihdamı, personelin bilimsel ve teknolojik gelişmeler ışığında eğitiminin sağlanması, çalışanlarının performansını etkin bir şekilde ölçen bir sisteme kavuşturulması, yetki devri ve esneklikle beraber hesap verme sorumluluğunun ve yönetsel saydamlığın güçlendirilmesi; kamu yöneticilerinin ve çalışanlarının politika ve strateji oluşturma kapasitesinin geliştirilmesi ve kamu hizmetlerinin sunumunda kalite an-

layışının ve bu amaca yönelik yönetsel yöntemlerin yerleştirilmesi temel ilkeler olacaktır.⁶⁷

Bu bağlamda ele alınması gereken bir diğer belge de *Dokuzuncu Kalkınma Planı*'dir. *Dokuzuncu Kalkınma Planı* kendisinden önceki bütün kalkınma planlarından farklı olarak beş yıllık değil, yedi yıllık bir süre öngörülerek hazırlanmış; plan bir yıl atlanarak 2007 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu değişikliğin nedeni, Avrupa Birliği (AB) bütçe sisteminin 2007-2013 yıllarını kapsaması ve Türkiye'nin de AB süreci kapsamında ekonomik ve toplumsal yapının planlanmasını bu yapıyla uyumlu bir şekilde hazırlamayı amaçlamasıdır.⁶⁸ Planın AB süreci çerçevesinde hazırlanma ve yalnızca genel stratejiyi ortaya koyma özelliği, açık bir şekilde ifade edilmektedir:

Bu anlayışla hazırlanan dokuzuncu kalkınma planı, AB'ye üyelik sürecine katkı sağlayacak temel strateji dokümanı olarak tasarlanmıştır. Bu nedenle plan dönemi AB mali takvimi dikkate alınarak 2007-2013 yıllarını kapsayacak şekilde 7 yıllık olarak belirlenmiştir. 28 Nisan 2005 tarihinde 5339 sayılı yasa ile 2005 yılı sonunda tamamlanan VIII. beş yıllık kalkınma planının ardından, hazırlanacak yeni planın Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulması bir yıl ertelenmiş ve dokuzuncu kalkınma planının 2007 yılında başlaması kararlaştırılmıştır.⁶⁹

2007-2013 dönemini kapsayan dokuzuncu kalkınma planı, "istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" vizyonu ile hazırlanacaktır.⁷⁰

Bu iki alıntı da göstermektedir ki dokuzuncu kalkınma planı, daha önceki kalkınma planlarında yer alan ulusal sorunların önceliklendirildiği ve bu sorunlara ilişkin çözüm önerileri ile hedeflerin sunulduğu bir planlama anlayışından ziyade, AB sürecinde nelerin yapılması gerektiğine önem veren, sorunları ve çözümleri de bu çerçevede ele alan bir planlama anlayışını yansıtmaktadır. Bu durum

⁶⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* (2001-2005), Ankara, 2000, s. 191.

⁶⁸ Değişen planlama anlayışı çerçevesinde Türkiye yeni planlama belgeleri ile de tanışmıştır. Ulusal program, ön ulusal kalkınma planı ve katılım öncesi ekonomik program adlarını taşıyan ve Avrupa Birliği'ne ekonomik ve toplumsal gelişmemize ilişkin çeşitli taahhütler içeren bu yeni planlama belgeleri planlama sistematığına ilişkin olup bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

⁶⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı* (2007-2013), Ankara, 2006, s. 2.

⁷⁰ *Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi (2007-2013) Hakkında 2006/10399 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı*, RGT: 13.05.2006, 26167.

planlama genelgesine de yansımakta ve planın ekonomik ve toplumsal yapıyı bir bütün olarak kapsamasının gerekmediği, hatta değil özel sektör için, kamu sektörü için bile zorlayıcı bir nitelikte değerlendirilmemesi gerektiği belirtilmektedir:

Değişimin çok boyutlu ve hızlı bir şekilde yaşandığı, rekabetin yoğunlaştığı ve belirsizliklerin arttığı günümüzde, planlama, geçmişte olduğundan çok daha önemli ve gerekli hale gelmiştir. Böyle bir ortamda, planlar her alanı detaylı düzenleme yerine strateji ve perspektif belirlemeye odaklanma durumundadır. Dokuzuncu kalkınma planının yapısı ve uygulama yaklaşımı bu koşullar ve ihtiyaçlar dikkate alınarak belirlenmiştir.⁷¹

...Dokuzuncu kalkınma planı ile her alanı detaylı düzenlemeye dayanan bir plan hazırlama anlayışından, belirlenen kalkınma vizyonu çerçevesinde makro dengeleri gözeterik, öngörülebilirliği artıran, piyasaların daha etkin işleyişine imkân verecek kurumsal ve yapısal düzenlemeleri öne çıkaran, sorunları önceliklendiren, temel amaç ve önceliklere yoğunlaşan bir stratejik yaklaşıma geçilmektedir.⁷²

Başlangıcından itibaren kamu kesimi için emredici, özel kesim için yönlendirici olan planlarda, giderek geniş kapsamlı ve ayrıntılı bir modelden, devletin ekonomideki rolünün yeniden tanımlanmasının da bir sonucu olarak, makro çerçeve oluşturan, öngörülebilirliği artıran, sistemin daha etkin işleyişine imkân verecek biçimde kurumsal ve yapısal düzenlemeleri öne çıkaran ve temel amaç ve önceliklere daha fazla yoğunlaşan bir stratejik yaklaşım modeline geçiş söz konusudur.⁷³

Dokuzuncu kalkınma planında, planla ilgili BK kararında ve başbakanlık genelgesinde de belirtildiği üzere artık kalkınma planlarından temel beklenti ekonomik ve toplumsal yapının ayrıntılı bir şekilde planlanması değil; sadece ekonomik ve toplumsal yapının nasıl olacağına dair genel stratejinin belirlenmesidir. Bu genel strateji de makro çerçevede piyasaların daha etkin işleyebilmesini güvence altına alma amaçlı olarak devletin yeniden yapılandırılmasında ne tür kurumsal ve yapısal düzenlemelerin öne çıkarılacağına ilişkin bir perspektif çerçevesinde belirlenmektedir. Çünkü artık temel amaç sanayileşmeye dayalı kalkınma değil, rekabetin düzgün bir şekilde işleyebilmesini sağlayacak genel tedbirlerin alınmasıdır. Planın sadece genel

⁷¹ a.k.

⁷² T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı* (2007-2013), Ankara, 2006, s. 1.

⁷³ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı ile İlgili 2005/18 Sayılı Başbakanlık Genelgesi*, RGT:05.07.2005, 25866.

stratejiyi ortaya koyan ve ayrıntılı hükümler içermeyen özelliği planın niceliksel boyutunda da ortaya çıkmakta ve dokuzuncu kalkınma planının kendisinden önceki planlardan farklı olarak oldukça küçük bir hacme sahip olduğu görülmektedir. Birinci beş yıllık kalkınma planı 535, ikinci beş yıllık kalkınma planı 665, üçüncü beş yıllık kalkınma planı 1077, dördüncü beş yıllık kalkınma planı 699 sayfa iken; yedinci plandan itibaren kalkınma planlarının sayfa sayısı önemli ölçüde azalmış ve yedinci beş yıllık kalkınma planı 319, sekizinci beş yıllık kalkınma planı 254 ve dokuzuncu kalkınma planı da sadece 101 sayfa olarak hazırlanmıştır.

2000’li yıllarda kalkınma planlarının stratejik planlama anlayışına uygun olarak hazırlanmaya başlanması planlamanın örgütlenmesinde de önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu konuda dikkati çeken nokta hem ulusal planlama örgütünün yeniden yapılandırılması yönünde adımların atılması hem de planlamanın kurumsal düzeyde yeniden kurulmasıdır. Bu çerçevede atılan ilk adım 2000 yılında DPT’nin isminde ve görevlerinde önemli değişiklikler öngören bir tasarının hazırlanmasıdır. Bu tasarı 1980’li yıllarda planlama özelinde görülen değişim sürecini bir adım daha ileriye taşımakta ve planlama örgütünün ismini değişen kalkınma planlaması anlayışına uygun olarak *Stratejik Araştırma ve Planlama Kurumu* olarak belirlemektedir.⁷⁴ Bu isim değişikliği basit bir tercih farklılaşması değildir. Tasarının genel gerekçesinde bu şekilde bir değişime gidilmesinin temel nedeni olarak, ekonomik ve toplumsal alanda karar alma sürecinde uluslararası örgütlerin artan bir etkiye sahip oldukları ve planlama örgütünün de yapısal uyum politikalarının uygulanması sürecinde beliren sorunlara çözüm getirecek bir yapıya kavuşturulması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.⁷⁵ Yeni planlama birimi bu yeni işlevini yerine getirirken de firma stratejilerini takip edecek ve böylece planlamada firma boyutu ön plana çıkacaktır:

Bölgesel entegrasyonlar, teknolojik gelişmeler ve firma stratejileri ile ilgili gelişmelerin izlenmesi ve bunlardan yararlanılarak ülkemiz için alternatifler oluşturulması...⁷⁶

Yeni bir yapı ve bu yapıya paralel işleve sahip kılınan planlama örgütünün görevi de artık ekonomik ve toplumsal kalkınmanın hızlı,

⁷⁴ *Stratejik Araştırma ve Planlama Kurumu Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı Taslağı*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/haber/2002/06/KanunTasariTaslagi.doc>, (Erişim Tarihi: 20.06.2008)

⁷⁵ *Stratejik Araştırma ve Planlama Kurumu Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı Genel Gerekçesi*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/haber/2002/06/GenelGerekce.doc>, (Erişim Tarihi: 20.06.2008), s. 2.

⁷⁶ *a.k.*, s. 2.

süratli, dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesi yönünde politikalar belirlemek değil; stratejik konularda araştırmalar yapmak ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde çalışarak ileriye dönük stratejiler belirlemektir. Belirlenen stratejilere uygun olarak da planlama birimi kamu yönetiminin yeniden yapılandırılma çalışmalarında doğrudan rol üstelenecek ve kamu harcamalarının azaltılmasına ve teşkilat yapılarının sadeleştirilmesine yönelik araştırmalar yapacaktır.⁷⁷

Değişen planlama anlayışı çerçevesinde planlamanın örgütlenmesinde meydana gelen ikinci değişiklik, planlamanın politika üretme kapasitesinin artırılması amacıyla kurum düzeyine taşınmasıdır. Politika üretme kapasitesinin artırılmasından kasıt her bir kamu idaresinin geleceğe ilişkin temel kararları tek başlarına verebilmeleridir. Böylece yukarıdan aşağıya doğru işleyen bir yapılanma yerine, her bir kamu kurumu ya da kuruluşu birer planlama birimi olarak belirlemek ve planlama aşağıdan yukarıya doğru işlemektedir.⁷⁸ Planlama sistematüğını bu şekilde değiştiren kurum düzeyindeki planlamanın en somut örnekleri yerel yönetimler ve kalkınma ajanslarıdır. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu'na⁷⁹ göre bütün il özel idareleri, büyükşehir belediyeleri ve nüfusu 50.000'nin üstünde olan belediyeler kurum düzeyinde bir şirketmiş gibi stratejik plan hazırlamak ve bütün faaliyetlerini de bu planlara uygun olarak düzenlemek zorundadırlar. Yerel girişime dayalı gelişmeyi hedefleyen ve bu süreçte müdahaleci ulusal planlamayı geçersiz kılan kalkınma ajansları⁸⁰ da aynen yerel yönetimlerde olduğu gibi kendi stratejik planlarını hazırlamak ve bütün iş ve işlemlerini bu plan doğrultusunda gerçekleştirmekle yükümlü kılınmışlardır. Bu amaçla hem yerel yönetimler hem de kalkınma ajansları, güçlü ve zayıf yönlerini tek tek belirleyecek, fırsatları ve tehditleri ortaya koyacak⁸¹ ancak bu bakış açısı bölgelerinin yurtiçi ve yurtdışı sermaye için cazip hâle getirilmesi ekseninde gerçekleşecektir.⁸²

⁷⁷ *Stratejik Araştırma ve Planlama Kurumu Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı Taslağı*, 2. madde.

⁷⁸ Fatma Ünsal, "Yerelleşme ve Kentsel Planlamanın Açmaz(lar)", *Kamu Yönetiminden Planlamaya Yeniden Yapılanma*, (Yayına Hazırlayanlar: Pelin Pınar Özden ve Adalet Alada), İstanbul, 2006, s. 126.

⁷⁹ *5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu*, RGT:24.12.2003, 25326.

⁸⁰ Faruk Ataay, "BKA Tasarımının 'Kalkınma' Anlayışı Üzerine", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, Menaf Turan (Der), Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 28.

⁸¹ J. B. Goddard ve P. Chatterton, "Regional Development Agencies and The Knowledge Economy: Harnessing The Potential of Universities", *Environment and Planning Center Government and Policy*, Vol:17, No:6, (1999), s. 694-695.

⁸² Kahraman Arslan, "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 7, (Bahar 2005/1), s. 287.

Planlamanın kurum düzeyine taşınması, kurumların iç örgütlenmelerinde de değişiklik yaratmakta ve Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Daireleri (APK) kaldırılarak yerine kamu yönetimine strateji düşüncesini kazandırmak amacıyla 5436 sayılı kanunla⁸³ strateji geliştirme birimleri kurulmaktadır. APK'ler, kamu kurum ve kuruluşları bünyesinde plan çalışmalarını ahenkleştirmek ve böylece idari birimlerin DPT ile olan ilişkilerinde düzenlilik sağlamak amacıyla kurulmuşlardır. Bir başka deyişle bu birimlerden beklenen kalkınma planlarının en etkili şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla kamu kurum ve kuruluşları ile DPT arasında koordinasyon sağlamaktır.⁸⁴ Strateji geliştirme birimleri ise idarenin orta ve uzun vadeli strateji ve politikalarını belirlemek, stratejik planlamaya ilişkin destek hizmetlerini yürütmek, stratejik planın hazırlanması, güncellenmesi ve yenilenmesi çalışmalarında koordinasyonu gerçekleştirmek, idarenin görev alanıyla ilgili araştırma-geliştirme faaliyetlerini yapmak, idarenin üstünlük ve zayıflıklarını tespit etmek, idarenin görev alanına giren konularda performans ve kalite ölçütleri geliştirmek, idarenin stratejik plan ve performans programının hazırlanmasını koordine etmek, harcama birimleri tarafından hazırlanan birim faaliyet raporlarını da esas alarak idarenin faaliyet raporunu hazırlamak ve iç kontrol sisteminin kurulması, standartlarının uygulanması ve geliştirilmesi konularında çalışmalar yapmak gibi görevlere sahiptirler.⁸⁵ Bu iki birimin görev tanımlarından da anlaşılacağı üzere APK'ler kurum düzeyinde kalkınma planlarının etkili bir şekilde uygulanması amacı taşıırken; strateji geliştirme birimleri, kalkınma planları ile ilgili herhangi bir görev üstlenmemekte ve esas olarak stratejik yönetim düşüncesinin kamu yönetimine entegre edilmesine yönelik faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Ayrıca APK'ler, bu birimlerin kurulması ve çalışması konusunda önemli görev ve yetkileri bulunan DPT ile daha yakın bir işbirliği içerisindedir;⁸⁶ planlamanın kurumsallaşmasının sonucu olarak doğan strateji geliştirme birimlerinin işleyişinde, bu birimlerin kurulmasından ve çalışmasından sorumlu olan Maliye Bakanlığı ön plana çıkmaktadır.

⁸³ 5436 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RGT: 24.12.2005, 26033.

⁸⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *1968 Yılı Programı*, Ankara, 1968.

⁸⁵ *Strateji Geliştirme Birimlerinin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik*, RGT:18.02.2006, 26084.

⁸⁶ Tayfur Özşen, *Planlama Yönetimi (Türkiye'de APK Birimleri Uygulaması)*, Ankara, 1987, s. 143.

SONUÇ

Türkiye’de planlama serüveni beş ayrı döneme ayrılabilir. Bu dönemlerin genel özelliği planlamanın farklı bakış açılarıyla ele alınması ve örgütlenmenin de buna uygun olarak yapılandırılmasıdır. Planlama düşüncesinin ilk olarak doğduğu 1930’lu yıllarda devletçilik politikası çatısı altında sanayileşmeye ve devlet öncülüğüne dayanan bir planlama anlayışı benimsenmiştir. Ancak bu dönem, yaygın kanının aksine, türdeş bir nitelik göstermemekte ve uygulanan politikalar bağlamında daha yoğun ya da ılımlı devletçilik özellikleri sergilemektedir.

1940’lı yıllar ise ekonomik gelişmenin devlet eliyle gerçekleştirilmemesi, ekonomide özel sektörün başat rol oynaması gerektiği, devletin ancak belirli yatırım alanlarına eğilerek, temelde özel sektörü geliştirmesinin istendiği bir dönemdir. Bu doğrultuda devlet eliyle sanayiye dayalı gelişme hedefiyle hazırlanmış olan 1946 tarihli *İvedili Kalkınma Planı* rafa kaldırılmış ve bu plan yerine 1947 yılında özel sektörü ekonomide kilit konumda gören ve tarımı ülke ekonomisinin temel sektörü olarak kabul eden *İktisadi Kalkınma Planı* hazırlanmıştır. 1940’lı yılların sonlarındaki bu politikalar 1950’li yıllarda da devam etmiş ve Türkiye üzerine hazırlanmış yabancı uzman raporlarında kalkınma planlaması değil, kalkınma programlanması ön plana çıkarılmıştır. Dönem içinde hazırlanmış olan hemen hemen bütün raporlarda yer bulan kalkınma programlaması, ülkenin mevcut borçlarının düzenli bir şekilde ödenmesini sağlayabilmek amacıyla ekonomik işlerin devlet eliyle düzenli bir şekilde denetimini öngören ve Türkiye’nin gelişme sürecinde tarıma önem vermesi gerektiğini ileri süren bir düşüncedir.

1960’lı yılların kalkınma planlaması anlayışı ise önceki uygulamalardan farklı olarak ülkenin sadece ekonomik alanda değil, toplumsal ve kültürel alanda da hızlı ve dengeli bir şekilde kalkınmasını sağlayabilme amacıyla uygulamaya sokulmuştur. Yeni anayasanın kabulünden önce kurulan DPT’nin koordinasyonunda gerçekleştirilmesi öngörülen kalkınma planlaması, temel olarak devletin doğrudan ekonomik ve toplumsal alanda hem üretici hem de düzenleyici olarak bulunmasına dayanmakta ve kalkınma amacında da sanayileşmeyi ön plana çıkarmaktadır. Topyekûn kalkınmanın hedeflenmesi DPT’nin örgütlenmesinde de görülmekte ve DPT, iktisadi planlama, sosyal planlama ve koordinasyon dairesi başkanlıkları aracılığıyla ülkenin bütününde geçerli olacak olan kalkınma planlarını hazırlamaktadır.

1980’li yıllar ise benimsenen ekonomik ve toplumsal politikalar ışığında kalkınmanın rafa kaldırıldığı ve planlamanın piyasa koşullarına kaydığı bir dönemdir. Bu koşullar altında hazırlanmakta olan

kalkınma planlarında temel amaç, devletin ekonomik ve toplumsal alanda doğrudan üretici olmasının önüne geçebilmek ve rekabete dayalı açık bir toplum yaratabilmektir. Kalkınma planlarına göre bu amaca ulaşabilmek için başvurulması gereken iki temel araç, devletin özelleştirmeler yoluyla üretici fonksiyonun ortadan kaldırılması ve devletin piyasa için piyasayı düzenleme işlevinin ön plana çıkarılmasıdır. Kalkınma planlarında beliren bu şekildeki yön değişikliği kendisini planlama örgütünün örgütlenmesinde de göstermekte ve yapılan çeşitli yasal düzenlemeler aracılığıyla planlama örgütünün bütünsel planlama fonksiyonlarında gerilemeler yaşanmaktadır. Buna göre DPT'nin bütünsel planlama amacıyla oluşturulmuş olan iktisadi planlama, sosyal planlama ve koordinasyon dairesi başkanlıkları lağvedilerek yerlerine yeni sağ politikalara uygun olarak yeni birimler kurulmakta ve DPT'nin planlama görevi özel sektör önündeki belirsizlikleri giderme görevine dönüştürülmektedir.

2000'li yıllar ise planlamanın 1980'li yıllarda başlayan dönüşümünün devam ettiği ancak stratejik planlama olarak yeni ve farklı bir aşamaya geçildiği bir dönemdir. Bu dönem içerisinde ulusal düzeyde hazırlanmakta olan kalkınma planlarında her alanı ayrıntılı bir şekilde düzenleyen planlama anlayışı terk edilerek yerine yeni sağ politikaları hayata geçirecek hukuki ve kurumsal düzenlemeleri ön plana çıkararak bir planlama anlayışı getirilmektedir. Kalkınma planlarının bu şekilde stratejik planlama düşüncesine uygun olarak hazırlanmasına paralel olarak planlamanın örgütlenmesinde de önemli değişiklikler yaşanmakta ve hem merkezi düzeyde hem de kurumsal düzeyde yeni düzenlemelere gidilmektedir. Merkezi düzeyde yaşanan en önemli değişiklik planlama örgütünün isminin ve görevlerinin stratejik planlama anlayışı çerçevesinde dönüşümünü öngören bir tasarının hazırlanmasıdır. Bu tasarı DPT'nin geleneksel planlama görev ve yetkilerini ortadan kaldırmakta ve planlama birimini uluslararası örgütlerle işbirliği içerisinde stratejiler belirleyen bir konumda “devletsiz” ve “üstün yetkisiz” bir yapıya sokmaktadır. Planlamanın örgütlenmesinin merkezi düzey dışında yaşadığı bir diğer değişiklik alanı da planlama düşüncesinin kurum bazlı olarak kurulmasıdır. Buna göre her bir kamu kurumu ya da kuruluşu politika üretme kapasitesinin artırılması amacıyla kendi geleceğini kendisi planlamalı ve bütün iş ve işlemlerini de bu planlara uygun olarak yerine getirmelidir.

Yukarıda temel özellikleri özetlenen yakın tarihe ilişkin bu beş dönem de göstermektedir ki Türkiye’de planlama anlayışında ve örgütlenmesinde önemli değişimler yaşanmıştır. Bu beş farklı dönemde Türkiye, içinde bulunduğu ulusal ve uluslararası konjonktüre uygun bir planlama anlayışı benimsemiştir. 1930’lu yıllarda devletçi politika-

lar temelinde sanayileşmeye dayalı sektörel gelişme amacı ön plana çıkmıştır. 1940'lı ve 1950'li yıllar ise devlerin ekonomideki ağırlığının sorgulandığı ve buna uygun olarak yeni planlama belgelerinin ya da plansızlığın vurgulandığı bir dönemdir. Planlı dönem olarak bilinen 1960'lı yıllarda ise kalkınma amacı belirlemekte ve planlamada anlayış ve örgütlenme olarak buna uygun bir yapılanmaya gidilmektedir. 1980'li yıllar ise düzenleyici devlet düşüncesi çerçevesinde planlama anlayışının piyasalaşmaya başladığı ve örgütlenmenin de bu anlayış temelinde değiştirildiği özellikler sergilemektedir. Planlamanın evriminde yaşanan bu değişiklikler özellikle 2000'li yıllarda daha da somutlaşmakta ve ulusal kalkınma düşüncesi bir kenara bırakılmaktadır. Sonuç olarak genel amacın uluslararası dünyaya eklenmesi olarak belirlenmesi, kalkınma planlarını yapısal değişim projelerine uygun olarak sadece genel stratejinin belirlendiği politika metinlerine dönüştürmekte ve planlama teşkilatı da ulusal planlama örgütü olarak değil de stratejik planlama ofisi şeklinde kurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, RGT: 24.12.2003, 25326.
- 5436 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, RGT: 24.12.2005, 26033.
- Altıntaş, Mustafa, *Türkiye'de Planlı Kalkınma ve Uygulama Sonuçları*, Muğla İşletmecilik Yüksek Okulu Yayınları, Ankara, 1978.
- Arslan, Kahraman, "Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 7, (Bahar 2005/1), s.275-294.
- Ataay, Faruk, "BKA Tasarımının 'Kalkınma' Anlayışı Üzerine", *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?*, Menaf Turan (Der), Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 15-33.
- Ateş, Mustafa, *DPT Bünyesindeki Kurullar: Yüksek Planlama Kurulu ve Para-Kredi ve Koordinasyon Kurulu*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 2001.
- Aytür, Memduh, *Kalkınma Yarışı ve Türkiye*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1970.
- Aytür, Memduh, *Türk Kalkınma Hukuku*, TODAİE, Ankara, 1967.
- Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, 13. B., İmge Kitabevi, Ankara, 2009.
- Çınar, Tayfun, "1932 Yılı Devletçilik Yılı: Temmuz Kararları Çerçevesinde Devletçiliğe Geçiş", *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939*, Ankara, 2007, s.303-317.

- Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 223 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname*, 18.06.1984, 18435 (Mükerrer).
- Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 223 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair 304 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname*, RGT: 31.12.1987, 19681.
- Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 3701 Sayılı Kanun*, RGT: 22.03.1991, 20822.
- Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 511 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname*, RGT: 19.09.1993, 21700 (Mükerrer).
- Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında 540 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname*, RGT: 24.06.1994, 21970 (Mükerrer).
- Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin 470 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname*, RGT: 06.01.1992, 21103).
- Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi (2007-2013) Hakkında 2006/10399 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı*.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi (2007-2013) Hakkında 2006/10399 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı*, RGT: 13.05.2006, 26167.
- Necat Erder, “Türkiye’nin İlk Planlama Deneyimi”, *Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.229-243.
- Er, Selami, “Düzenleyici ve Denetleyici Kurumların Dış Denetimi ve 5018 Sayılı Kanunda Yapılan Değişiklikler”, *Sayıştay Dergisi*, S:68, (Ocak-Mart 2008), s.29-46.
- Eroğul, Cem, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, 2.B., Ankara, İmge Kitabevi, 1990.
- Estava, Gustavo, “Kalkınma”, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, (Ed: Firkat Başkaya ve Aydın Ördök), Maki Basın Yayın, Ankara, 2008, s.581-601.
- Feridun, Server, “Milli Birlik Komitesinin Memleket Meseleleri Hakkında Temel Görüşleri”, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, Aydın Güler Kitabevi, İstanbul, 1962, s.85-90.
- Güler, Birgül Ayman, “Otuzlu Yıllarda Yönetim”, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939*, Ankara, 2007, s.1-20.
- Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, TODAİE, Ankara, 1996.
- Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, 2. B., İmge Kitabevi, Ankara, 2005.
- Günçe, Ergin, “Türkiye’de Planlamanın Dünü -Bugünü – Yarını”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1981 Özel Sayısı), s.117-132.
- Goddard, J. B. ve Chatterton, P., “Regional Development Agencies and The Knowledge Economy: Harnessing The Potential of Universities”,

- Environment and Planning Center Government and Policy*, Vol:17, No:6, (1999), s. 685-699.
- Kalfa, Ceren, “1933 Yılı: Planlamada Sümerbank Modeline Geçiş”, *Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939*, Ankara, 2007, s. 413-427.
- Karacal, Hasan, “Sosyal Planlamanın Problemleri Üzerine”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1981 Özel Sayısı), s.263-286.
- Atilla Karaosmanoğlu, “DPT’nin Kuruluşu ve 21. Yüzyılda Planlama”, *Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.189-228.
- Kepek, Yakup, *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1983.
- Kuruç, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, C:2, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No:580, Ankara, 1993.
- Kuruç, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1987.
- Kuruç, Bilsay, “Bir Planın Anatomi Politigi: Dördüncü Plan’ın Hazırlanışı ve Sonu”, *Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.357-410.
- Küçük, Yalçın, “Türkiye’de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1981 Özel Sayısı), s.79-115.
- Martin, James W. ve Cush, Frank C. E., *Maliye Bakanlığı Kuruluş ve Çalışmaları Hakkında Rapor*, (Çev: Haluk Demirkan), Damga Matbaası, Ankara, Maliye Bakanlığı, 1952.
- Mıhçı, Hakan, “Görelî Geri Kalmışlıktan Kurtulma Hamlesi ve Türkiye’de Planlı Kalkınma Deneyi”, *Mülkiye*, C:25, S:231, (2001), s. 149-196.
- Mıhçıoğlu, Cemal, “Devlet Planlama Örgütünün Kuruluş Günleri”, *Prof. Dr. Fadıl H. Sur’un Anısına Armağan*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 522, Ankara, 1983, s.229-257.
- Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, *Türkiye Ekonomisi-Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler (Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının Türkiye Hükümetine Biliştirak Finanse Ettiği Heyetin Raporu*, Akın Matbaası, 1951.
- Orsan, H. Suat ve Tayanç, Tunç, “Türkiye’de Makro Modellere Genel Bir Bakış”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1981 Özel Sayısı), s.393-405.
- Ölçen, Ali Nejat, *Kemalizmin Ekonomisi*, 2. B., Güldikenî Yayınları, Ankara, 2000.
- Ölçen, Ali Nejat, “1923-1938 Döneminde Birinci ve İkinci Sanayi Planları”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 513, Ankara, 1982, s.133-149.
- Öney, Erden, *İktisadi Planlama*, 5. B., Savaş Yayınları, Ankara, 1987.

- Öngüt, İbrahim, “Planlı Karma Ekonomide Özel Sektöre Rehberlik Türkiye’deki Tecrübeler”, *Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme*, Dördüncü Konferans, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1965, s.240-255.
- Özşen, Tayfur, *Planlama Yönetimi (Türkiye’de APK Birimleri Uygulaması)*, Ankara, 1987.
- Sezen, Seriyeye, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama*, TODAİE, Ankara, 1999.
- Somel, Ali “Planlama”, *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü*, (Ed: Fırat Başkaya ve Aydın Ördök), Maki Basın Yayın, Ankara, 2008, s.927-940.
- Soyak, Alkan, *Ulusal dan Uluslarüstüne İktisadi Planlama ve Türkiye Dene-yimi*, Der Yayınları, İstanbul, 2006.
- Soysal, Mümtaz, *Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma*, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1958.
- Strateji Geliştirme Birimlerinin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönet-melik*, RGT:18.02.2006, 26084.
- Stratejik Araştırma ve Planlama Kurumu Kurulması Hakkında Kanun Tasa-rısı* Taslağı,
<http://ekutup.dpt.gov.tr/haber/2002/06/KanunTasariTaslagi.doc>, (Erişim Tarihi: 20.06.2008).
- Stratejik Araştırma ve Planlama Kurumu Kurulması Hakkında Kanun Tasa-rısı* Genel Gerekçesi,
<http://ekutup.dpt.gov.tr/haber/2002/06/GenelGerekce.doc>, (Erişim Tarihi: 20.06.2008).
- Şenses, Fikret, “Gelişme İktisadi ve İktisadi Gelişme Nereden Nereye?”, *Kalkınma İktisadi Yükselişi ve Gerilemesi*, (Yay. Haz: Fikret Şenses), 3.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.93-128.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)*, Ankara, 1963.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*, Ankara, 1989.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)*, Ankara, 1984.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Dokuzuncu Kal-kınma Planı (2007-2013)*, Ankara, 2006, s.2.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Dokuzuncu Kal-kınma Planı ile İlgili 2005/18 Sayılı Başbakanlık Genelgesi*, RGT:05.07.2005, 25866.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Uzun Vadeli Stra-teji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, Ankara, 2000.

- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)*, Ankara, 1995.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, *1968 Yılı Programı*, Ankara, 1968.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, No:1, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1974.
- Thornburg, Max Weston, *Türkiye Nasıl Yükselir?*, (Çev: Semih Yazıcıoğlu), Nefioğlu Yayınevi, İstanbul, 1948.
- Töre, Nahit, “Atatürk Döneminin (1923-1936) Dış Ekonomik İlişkiler Politikası”, *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 513, Ankara, 1982, s.45-61.
- Türel, Oktar, “Türkiye’de 1978-79 Bunalımı ve Merkezi İktisadi Planlama”, *Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.411-441.
- Türkcan, Ergun, “DPT’nin Kuruluşu Tarihi Belgeler, Tinbergen ve Koopman’ın Katkıları”, *Türkiye’de Planlamanın Yükselişi ve Çöküşü 1960-1980*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.153-187.
- Ünsal, Fatma, “Yerelleşme ve Kentsel Planlamanın Açmaz(lar)ı”, *Kamu Yönetiminden Planlamaya Yeniden Yapılanma*, (Yayına Hazırlayanlar: Pelin Pınar Özden ve Adalet Alada), İstanbul, 2006, s.126-131.
- Yavilioğlu, Cengiz, “Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C:3, S:1, (2002), s.59-77.
- Yayman, Hüseyin, *Türkiye'nin İdari Reform Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2008.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN'IN DAVOS “ŞOVU” ve ETKİLERİ

E. Zeynep GÜLER*

Bu çalışmada 2002 yılından bu yana iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dış siyaset yaklaşımının iç siyasette etkilerine siyaset psikolojisi açısından yaklaşıyor. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2009 yılında Davos'ta yapılan Dünya Ekonomik Forumu toplantısında düzenlenen bir panelde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e ve toplantı moderatörüne verdiği tepki ve toplantıyı terk etmesinin Türkiye'de kamuoyunda yarattığı etki siyaset psikolojisi çerçevesinde tartışılıyor. Bu çıkışın Türk dış siyaseti ve iç siyasi koşullar açısından bir değerlendirmesi yapılıyor.

Anahtar Sözcükler: *Adalet ve Kalkınma Partisi, Türk dış siyaseti, Yeni-Osmanlılık, siyaset psikolojisi.*

Yeni-Osmanlılık ilk kez Mart 2009'da İstanbul-Kadıköy'de, metrobüs açılışında “Son Osmanlı Padişahı: 1.Recep Tayyip Erdoğan” yazılı bir pankartla gündeme geldi. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) pankarta sahip çıkmadı. Hatta pankartı açan kişiler kısa süreliğine gözaltına bile alındılar. Ancak dış siyasette Yeni-Osmanlılığın hem teorisyeni, hem de uygulayıcısı konumunda bulunan Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun *Stratejik Derinlik* isimli kitabında gözlenen güçlü kökleri vardı. Terim bizzat Davutoğlu tarafından da zaman zaman telaşla reddedildi. Bu çok çağrışımlı terimin AKP Hükümetinin en yetkili ağızından yapılan açıklamalarla reddedilmesi İsrail'in ve Türkiye'nin bölgedeki komşularının olası tepkilerine bağlanabilir. Dış siyaset günümüzde iç siyasetle her zamankinden daha yakından ilişkili. AKP'nin Yeni-Osmanlılık açılımı yalnızca dış siyaset alanıyla, hükümetin bölgede aktif bir rol üstlenme çabasıyla sınırlı bir etkiye sahip değil. Kavram iç siyasette hitap edilen geniş halk kitlesi üzerinde etkili bir söylem oluşturmasıyla da önem taşıyor. Hatta bu yönüyle daha önemli olduğu bile ileri sürülebilir. Bu çalışmada Başbakan R.Tayyip Erdoğan'ın 28 Ocak - 1 Şubat 2009'da Davos'ta yapılan Dünya Ekonomik Forumu toplantısı sırasında katıldığı panelde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e ve toplantı moderatörüne verdiği tepki ve toplantıyı terk etmesinin Türkiye'de kamuoyunda yarattığı etki siyaset psikolojisi çerçevesinde tartışılacak.

* Yrd. Doç. Dr., İÜ SBF Öğretim Üyesi.

Bu çıkışın Türk dış siyaseti ve iç siyasi koşullar açısından bir değerlendirmesi yapılacak.

AKP İKTİDARINDA TÜRK DIŞ SİYASETİNE DAİR GÖRÜŞLER

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Davos toplantısında “one minute” diyerek söz alması ve toplantıyı terk etmesi internet ortamında www.davosfatihi.com gibi sitelerin açılmasına, “one minute” esprili bilgisayar oyunu formunun üretilmesine, bazı markaların konuyu reklâmlarında kullanmasına¹, çok etkin olmasa da facebook'ta gruplar kurulmasına neden oldu. Erdoğan'ın “son Osmanlı padişahı” olarak adlandırılmasına neden olan bu çıkış 2009 yılı başlarında, 29 Mart yerel seçimleri için bir siyasi yatırım olarak değerlendirilmiştir. AKP iktidarı döneminde tercih edilen siyaset hattı ve AKP yetkililerinin bu tür çıkışları AKP hükümetinin yaratmaya çalıştığı bir yandan liberal, ama aynı zamanda baskıcı ve milliyetçi söylem açısından önem taşımaktadır. “One minute” olayı Türkiye'nin dış siyaset vitrini ve özellikle Arap ülkeleri halklarında yarattığı heyecan ile bölge açısından önemli bir olay olarak görülmektedir. Kasım 2002'den bu yana, uzun süredir iktidarda olan AKP'nin dış siyasette attığı adımlar ve jestler etkisi daha çok iç siyasette görülen, hegemonyasını güçlendirme çabalarının etkili bir parçasını oluşturmaktadır. AKP'nin toplumsal alanda hegemonyasını nasıl kurduğunu, iktidarın kılcal damarlarını toplumsal alanın derinlerine kadar uzatmaya çalıştığını, kültürel ve ideolojik düzeyde ne tür ağlar oluşturduğunu anlamadan AKP iktidarını anlamak mümkün görünmemektedir.

AKP iktidarı döneminde Türk dış siyasetine ilişkin yaklaşımlarda önemli değişiklikler ortaya çıkmıştır. Prof.Dr. Ahmet Davutoğlu'nun görüşleri ve yazıları Türk dış siyasetinde yaşanan değişimin teorik arka planı oluşturmuştur. Davutoğlu 1998 yılında yayınlanan bir çalışmada Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası ortamına değinir. Bu çerçevede ele aldığı Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgeye ilişkin bir boşluk saptaması yapar. Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmış olması çeşitli nedenlerle İslâm dünyasının stratejik konumunu güçlendirmiş, ancak diğer yandan sistem içi çelişkiler artmıştır. Bölgedeki kaotik atmosfer jeopolitik ve jeoekonomik alanda

¹ Cip markası Land Rover araçlarını “Bırakır giderim, ben sıra dışıyım” mesajı vermek için “One minute” ilanıyla tanıtmaya başladı. Görüşü alınan reklâmcılar sloganın ‘Bizim elimiz güçlü. Çünkü biz ezilenden yanayız’ anlamına geldiğini ileri sürüyor. Sıra dışı işler yapan özgür ruhlu insanlar, bu slogana yakınlık bulacak deniyor.

bir boşluk yaratmaktadır. “Uygurluklar çatışması”ndan stratejik açıdan yarar sağlamaya çalışmak uluslararası sistemde büyük mücadelelere yol açacaktır. Davutoğlu’na göre, ABD bu türden sorunların aşılması için kilit bir rol üstlenmiştir. Ancak ABD’nin Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel krizler karşısında kendi stratejisini net bir biçimde ortaya koymaması, bölgesel krizlerin büyümesine neden olan güç boşlukları yaratmaktadır. Davutoğlu ABD’ye Avrasya’da ortaya çıkabilecek stratejik maceracılığa karşı tecrit yanlısı bir siyaset izleyemeyeceğini söyler, Batı dışı, özellikle Müslüman ülkelerle işbirliği içinde daha müdahaleci bir rol üstlenmesini tavsiye eder.²

Davutoğlu kısa süre sonra yayınlanan *Stratejik Derinlik*³ çalışmasında Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası dönemde hareket alanının genişlemiş olduğuna vurgu yapar. Bu çerçevede ulus devlet sonrası paradigmlar aşılmalı, uluslararası ilişkiler ve dış siyaset açısından Osmanlı-Türk mirası bir bütün olarak ve sürekliliği içinde ele alınmalıdır. Kitapta ayrıntılı olarak anlatılan bakış açısına göre küreselleşme, Türkiye açısından bir fırsat yaratmaktadır. Bu aynı zamanda Avrupa dışı bölgeleri yeniden güç paradigması çerçevesine yerleştirecek bir olanak olarak görölmektedir. Tarihi birikimin etkin bir açılıma temel sağlayacağı bir konjonktürde Türkiye tarihi derinliği ile stratejik derinliği arasında yeni ve anlamlı bir bütün oluşturma ve bu bütünü coğrafi derinlik içinde hayata geçirme sorumluluğu ile karşı karşıyadır. Stratejik açıdan mihver bir ülke olan Türkiye, bu sorumluluklarının gereğini yerine getirmesi durumunda, yeni dengelerin oluşacağı daha istikrarlı uluslararası konjonktüre daha uygun şartlarda giren merkez bir ülke konumu kazanacaktır.⁴ Davutoğlu’na göre böyle bir ortamda Türkiye’nin ulusal çıkarları, *büyük güç* olabilmekten geçmekte, bunun olanakları ise Osmanlı’ya benzer genişlikte bir etki alanı oluşturmaları ile mümkün olmaktadır. Bu potansiyel büyük gücün Soğuk Savaş dönemi blok lideri ABD’ye ve onun siyasi hattına sadakati ve bağlılığı nedeniyle Türkiye bölgede itibar kaybetmiştir. Bu dönemde ülke içinde ve bölgede uygulanan siyaset ABD’ye daha fazla mahkûm hale geldikçe Türkiye bölgede herhangi bir özgün açılımı taşıyamaz hale gelmiştir. Şimdiki konjonktürde Türkiye dış siyasetinde ABD’ye bu kadar bağlı ve söylem düzeyinde de olsa yakın bir ilişki sürdürmek zorunda değildir.

² Ahmet Davutoğlu, “The Clash of Interests: An Explanation of World (Dis)Order”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, v.2, no.4, December 1997-February 1998, s. 12.

³ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 19. baskı, 2004, (1.baskı Nisan 2001).

⁴ *Stratejik Derinlik*, s. 563.

Batı ülkeleri ve ABD ile stratejik ittifak ilişkilerini sürdürmeli, buradan bir çıkar ortaklığına doğru ilerlemelidir. Hatta bu haliyle İran, Irak, Suriye gibi krizli gündemlerde daha işlevsel bir bölge ülkesi olduğu bile düşünülebilir.

Türk dış siyasetini uzun yıllar etkilemiş ve belirlemiş bir paradigma olarak Kemalizm konusuna gelecek olursak, Davutoğlu'na göre yeni Türk devleti uluslararası alanda iddialı bir konum yerine Misak-ı Milli sınırlarını ve ulus-devleti müdafaa stratejisini benimsemiş, bu şekilde yükselen Batı eksenine alternatif ya da muhalif değil, bu eksenin bir parçası olarak tarihsel ve jeokültürel gücünden kaybetmiştir. “Atatürk’ün ‘Yurtta sulh, cihanda sulh’ ilkesinde ifadesini bulan bu yeni yaklaşım, barış-eksenli idealist bir uluslararası ilişkiler çizgisini gösterme yanında sömürgeciliğin zirveye ulaştığı uluslararası konjonktürü göz önüne alan ve bu çerçevede sömürgeci sistemik güçlerle çatışmaktan kaçınan realist bir dış siyaset tavrını öne çıkarmaktaydı.”⁵ Ona göre kimliksiz seçkinler olarak Kemalistler “...Atak ve belirleyici değil, savunmacı ve tepkicidirler. ‘Çözüm için ben varım’ ataklığına değil, ‘bunalımlarda ben yokum’ savunmasına ayarlı bir psikoloji içinde davranırlar.”⁶ Demek ki yeni dönemin Türk dış siyaseti atak ve belirleyici olmalıdır. Bu da mutlak hâkimiyet ile mutlak terk arasında kalan etki alanları oluşturma, sınır hatlarını sınır-ötesi diplomatik manevralar ile koruma, kendi stratejisini merkez edinen koalisyonlar kurma, terk edilmek zorunda kalınan topraklarda kendi stratejisine yakın siyasi elit bırakma, büyük güçler arasındaki çıkar çatışmalarını kullanarak taktik manevra alanı oluşturma gibi ara taktik formüllerin geliştirilmesini engellemiştir.”⁷ Davutoğlu'na göre Türkiye'nin, Osmanlı devletinden Cumhuriyete geçişte terk ettiği topraklara dair söyleyecek sözü olmalı, bu sözü belirgin bir güç ve etkinlikle söylemelidir. Bu imparatorlukçu görüşe göre Türkiye kademe kademe geri çekildiği Anadolu'dan, dışarıya nüfuz edebilme imkânına sahip olacaktır. Böyle bir dönemde iç siyasal parametreler artık, dış siyasal parametrelerle daha alakalı ve doğrudan irtibatlıdır.

Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki kopuş-süreklilik tartışmasında Davutoğlu kopuşun abartıldığını, sürekliliğin vurgulanması gerektiğini düşünmektedir. Ama NATO üyesi olmaya devam ederek, AB üyeliği girişimlerini yürüterek, Amerikancılığa büyük ölçüde devam ederek ve küresel dünyada küresel ekonomik ilişkilere eklenerek. Türkiye genişleme hedefine sahip bir “büyük

⁵ *Stratejik Derinlik*, s. 69.

⁶ *Stratejik Derinlik*, s. 33.

⁷ *Stratejik Derinlik*, s. 53.

güç” olmalıdır. Bu doğrultuda stratejik hedefler belirleyerek kendini sözü edilen çerçevede yeniden yapılandırılmalıdır. Davutoğlu’na göre Türkiye Amerika ve Avustralya dışında her yerde ulusal çıkarlara sahip bir ülkedir. Türkiye’nin yalnızca yakın çevresine değil, örneğin Orta Asya’ya bile yönelik rasyonel bir stratejik planlama anlayışı olmalıdır.⁸ AKP Hükümetinin dış siyasetini şekillendiren Davutoğlu’na göre Soğuk Savaş sonrası uluslararası konjonktürde ortaya çıkan boşluğu Türkiye dışa dönük, atak siyasi adımlarla karşılamak durumundadır. Böylece misyon sahibi bir merkez ülke haline gelebilir.

Aslında Davutoğlu’nun mirasını devraldığı gelenekte bu türden görüşler daha önce de dile getirilmiştir. Yeni-Osmanlılık ve dış siyasette Yeni-Osmanlıcı açılımlar, buna paralel iç siyasette yeniden üretilen muhafazakâr söylem ve pratik Türkiye’de belirli bir geçmişe sahiptir. “Yeni-Osmanlılık, Türkiye siyasal hayatında belki de son dönemde dillendirildiğinden çok daha yoğun bir biçimde Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından; 12 Eylül’ün yarattığı kültürel zeminden de beslenerek, Özal döneminin organik aydınları tarafından formüle edilmiştir.”⁹ 1990’ların ikinci yarısında dış siyasette nasıl bir milli strateji oluşturmak lazım sorusunun cevabına ışık tutmak amacıyla hazırlanmış bir çalışmaya göre dış siyaset akıl ve kişisel yeteneklere bağlı bir güçler dengesi ilişkisi içinde yürümektedir.¹⁰ Aynı anda hem ulusal çıkarları korumak ve hem de akıl gücünü kullanarak mevcut siyasete alternatifler üretmek mümkündür. Dış siyaset pasif değil, aktif bir tarzda yürütülmeli, diğer ülkeler karşısında psikolojik üstünlük yeniden ele geçirilmelidir. Türkiye teknik gücünün sağladığı olanakların altında bir dış siyaset performansı izlemektedir. Dış siyasette psikolojik faktörler aynı insanlar arasındaki ilişkiler gibi etkili olmaktadır. Türkiye’nin dış siyaset anlayışını değiştirmesinin ve ‘akıl’ ve ‘psikoloji’ faktörlerini göz önünde bulunduran çok yönlü bir ‘tavizsiz dış siyaset’ tarzı ve vizyonu oluşturmasının zamanı çoktan gelmiştir. “İşte bu psikolojik faktör, dış siyasette de belirli ölçülerde etkilidir. Bir ülke, teknik kapasitesinin kendisine verdiği gücün daha ‘üstünde’ bir üslup

⁸ *Stratejik Derinlik*, s. 499-500.

⁹ Erdem Sönmez, “Yeni-Osmanlılık: Özal Dönemi Organik Aydınlarının AKP’ye Bıraktığı Miras”, *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazakâr İttifak*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 358.

¹⁰ Harun Yahya, “Türkiye İçin Milli Strateji: Türk Dış Politikasına ‘Osmanlı Vizyonu’ İle Yeni Bir Bakış” (1996)

http://www.harunyahya.org/kitap/milli_strateji/millistrateji2.html
(10 Temmuz 2010).

sergileyebilir. Eğer bunu başarılı ve istikrarlı bir biçimde sürdürürse, onunla muhatap olan diğer ülkeler de bundan etkilenecek, aynı insani ilişkilerde olduğu gibi, ‘ayağını denk alma’ siyaseti izleyecektir.” Çözüm, Türkiye'nin, ‘akıl’ gücünü kullanan, psikolojik etkiyi lehine çeviren, aktif, çok yönlü ve tavizsiz bir dış siyaset uygulamasıdır.

Dönemin yarattığı boşluk etkisinden yararlanmayı önemseyip atılımcı, açılımcı dış siyaset altyapısının Türkiye’de mevcut olduğunu ileri sürenler Türkiye’nin genç nüfusundan, demografik gücünden, büyük bir ekonomisi, ekonomik kapasitesi olduğundan, ama daha da önemlisi emperyal tarihsel geçmişinden, İslam ülkeleri üzerindeki prestijinden, Batı ülkeleri ile yakın ilişkilere sahip geçmişinden, ülkenin jeostratejik konumundan söz etmektedirler. Bu olanakların güçlü bir Türk dış siyaseti oluşturamamasında geçmiş dönemin Kemalist kadrolarını ve onların basiretsiz siyasetlerini sorumlu tutmaktadırlar. Aslında yalnızca farklı yol haritası arayışları değil, Türk dış siyasetinin güncel açmazlarını oluşturan altyapısal sorunlar AKP öncesine uzanmaktadır. Bir örneği Abdullah Öcalan’ın Türkiye’ye teslim edilmesinde görülen ABD ile bağımlı ilişkilerdir. Küresel krizlere verilen yanıtların başarısızlıklarında, IMF, Dünya Bankası ile ilişkilerde, borçlanma süreçlerinde, 2001 krizi sürecinde Kemal Derviş ekonomi programında, AKP iktidarı döneminde bağımlılaşma derinleşerek devam etmiştir. Dolayısıyla yeni arayışlar Türkiye’nin Kuzey Irak gibi bölgesel siyasi tercihlerde sıkıştığı kimi alanlarda kendisine görelı serbestlikler yaratan bir zemin kurmasına olanak sağlamıştır.

AKP'nin dış siyaset söylemi bölgeye yönelik beslediği emperyal heveslerini aynı zamanda kimi kez çelişkilerle dolu görünse de ABD'nin bölgedeki amaçlarına yatkınlığını da göstermektedir. Aynı söylem zaman zaman AKP iktidarının Türkiye’yi küresel piyasalara eklemlenme tercihini, kimi zaman sıkışıklık yaşanan bölgesel sorunları çözmeye yönelik kaygılarını da dışa vurmaktadır. Bütün bu konuları Türkiye’nin uluslararası ilişkilerini dönemsel, bağlamsal, dünya tarihsel ve sınıfsal bir analiz ile incelemek gerekmektedir. Türkiye’deki mevcut iktidar yapıları, sınıfsal koalisyonlar değişmekte, bunlar dünya çapındaki gelişmelerden etkilenmekte, kendine özgü yönler içerse de ancak bu geniş çerçevede anlaşılır olmaktadır. 1990’lar sonrası dünyada uluslararası çerçevede yaşanan büyük, sistemik değişiklikler, Türkiye’yi de derinden etkilemiş, sarsmış, yeni strateji arayışları gündeme gelmiştir. “1990’larda ‘Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Türk Dünyası’ şıarı ile devreye sokulan Yeni-Osmanlıcı emperyal

heveslerin somut bir karşılığı olmadığı özellikle siyasal İslam'ın ve Kürt hareketinin meydan okuyuşu ile birlikte anlaşılacak ve ülke bir interregnum/fetret devri konjonktürüne girecektir. Reel sosyalizmin olmadığı bir dünyada, en önemli pazarlık konusu olarak jeopolitik konumunu görmeye alışmış olan Türkiye burjuvazisinin yalpalaması da kaçınılmaz olacak ve bu yıllar dış siyaset açısından da bir belirsizlik dönemi olarak kaydedilecektir.”¹¹ 1990'ların sonlarından itibaren belirsizlikleri ortadan kaldırmaya ve daha sağlam, üzerinde çeşitli toplum kesimlerince uzlaşma sağlanmış bir yola girme eğilimi görülmektedir. AB üyeliği atılımı bu dönemin paylaşılan ihtiyaçlarına uygun bir çözüm sunmaktadır. Türkiye'yi yüzyüze olduğu bölgesel sorunlar ve küresel kapitalizmin inişli-çıkışlı, krizli dünyasında sağlam bir gemi olarak yüzdürme ve sağlam bir limana bağlama operasyonu 2002'den itibaren AKP iktidarınca yürütülmektedir. Ahmet Davutoğlu'nun tezlerinde başarılı bir biçimde özetlenen Yeni-Osmanlıcı, emperyal aranışlar ancak böyle bir bağlamda anlaşılabilir.

AKP İKTİDARI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ SİYASETİNDE GELİŞMELER

2002 yılında iktidara gelen AKP hükümeti ile birlikte, Türk dış siyasetinde belirgin bir dönüşümün ve hareketliliğin, uluslararası sistemdeki değişim ve dönüşüme bağlı olarak gerçekleştirdiği tartışılmaktadır. Bu görüşe göre komşular ile ilişkilerin geliştirilmesi, Kıbrıs, Ege, Kürt sorunu ve Avrupa Birliği üyeliği gibi konularda, Türkiye'nin, statükocu anlayıştan uzaklaşarak proaktif bir dış siyaset sergilediği ileri sürülmektedir. Böylece Türkiye hızla küresel dengeleri takip eden, gelişmelere bağlı olarak konumunu belirleyen, bölge siyasetlerini etkileyecek bir merkez ülke olma yolunda ilerlemektedir.¹²

AKP 2001 yılında ağır bir ekonomik kriz ortamında kuruldu. 18 Nisan 1999'da yapılan milletvekili genel seçimleri Abdullah Öcalan'ın Şubat ayında Türkiye'ye teslim edilmesinin gölgesi altında gerçekleşmiş ve bu olay sırasında koalisyon hükümetinin başbakanı konumundaki Bülent Ecevit'in partisi DSP ile kamuoyunda Kürt aleyhtarı eğilimleri kendi hanesine katkı olarak kaydetme yeteneğine en fazla sahip parti olarak MHP seçimden büyük oy artışlarıyla çıkmışlardı. Ancak izleyen yıllarda dış dinamiklerle doğrudan ilgili

¹¹ Çağdaş Sümer-Fatih Yaşlı, “Liberal-Muhafazâkar İttifak Üzerine Notlar”, *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazâkar İttifak*, s. 11.

¹² Ertan Efeğil, “Türk Dış Politikasının İşleyişi Üzerine Değerlendirme”, (12 Ocak 2010) <http://siyasaliletisim.org/ariv/analiz/614-tuerk-d-politikasn-leyii-uezerindeerlendirme.html>

bazı faktörler siyasette Türk milliyetçiliği merkezli yapılanmayı dağıtacak. “Devletin yeniden yapılandırılması olarak da tanımlanan bu sürecin kuramsal olduğu kadar siyasal açıdan da önemli bir boyutu vardır. Çünkü yapısal uyumun siyasal ve toplumsal maliyetini asgariye indirmeye yönelik düzenlemelerin başarılı olması, devletlerin siyasi iktidar değişikliklerinden etkilenmeyecek biçimde reformların taşıyıcısı olmasına bağlanmaktadır. Özetle, reformların uygulanabilmesi için devlete gereksinim duyulmakta, başka türlü ifade edersek, reformlar bir *devlet projesi* haline gelmektedir.”¹³

2001 ekonomik krizinin Türkiye üzerinde derin etkileri olmuştur. Bu dönemde kriz nedeniyle işini kaybeden kentli, eğitilmiş kesimler üzerinde yansımaları olan, siyasal ortamı derinden etkileyen, orta sınıflardan büyük tepki alan krizin bir iç sorun olarak görülmesi doğru olmayacaktır. Gerek 2001 öncesinde uygulanan IMF programları, gerekse krizin patlak vermesinde çarpıcı bir rol üstlenen sermaye çıkışı dış faktör kapsamında değerlendirilebilir. Bir diğer dış dinamik ise Ecevit hükümetinin ABD'nin Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak'a karşı gerginliği yükseltme ve Irak'ı işgal siyasetine karşı girişimleridir. Irak'ta mevcut statükonun değişmesinin bölgesel dengeleri bozacağı, Kürtlerin siyasal konumunu farklılaştıracağı, Irak'ın bölünmesi olasılığının Türkiye'nin toprak bütünlüğünü de tehdit edeceği yolundaki görüşler dönemin yerleşik siyasetini özetler. ABD kaynaklarına göre Bülent Ecevit Başbakanlığında Türk Hükümetinin yaklaşan savaşta aktif bir rol üstlenmeye ikna edilmesi çabası öne çıkmıştır. Oysaki raporlara bakılırsa Türkiye kamuoyunda savaşa katılmaya yönelik ciddi tepkiler mevcuttur. Dönemin ABD Ankara Büyükelçisi Mark Parris bu fikre sıcak bakan bir Türkle karşılaşmadığını anlatmaktadır.¹⁴ Dolayısıyla Türkiye 2001 krizine, geleneksel ABD ittifakının üstüne Irak gölgesi düşmüş olarak yakalanır. Kriz siyasal partiler alanının radikal biçimde yeniden yapılanmasını gündeme getirir. İslamcı Refah Partisi'nin reformcu kanadı olarak takdim edilen Erdoğan-Gül ekibinin kurduğu AKP bir yıl sonra yapılan seçimlerden birinci parti olarak çıkarken, önceki koalisyon partileri ağır bir yenilgiye uğrarlar. Türk sağının merkezini oluşturan ANAP ve DYP siyasette silinmeye yüz tutmuştur.

AKP iktidarıyla birlikte Türk dış siyasetinde ilk tartışma, İslâm dünyasına doğru bir eksen kayması olup olmayacağıydı. İslâmıcı

¹³ IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998–2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset, (Haziran 2006), http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2006_Final.pdf

¹⁴ Bill Park, *Turkey's Policy Towards Northern Iraq: Problems and Perspectives*, Routledge, 2005, s. 23.

kökleri nedeniyle AKP'in Türkiye'nin batı yönelimli yerleşik çizgisini risk altına sokacağı tezi yaygın olarak dile getirilmiştir. Buna karşın dış siyaset anlayışını her zaman çok yönlü olarak tarif eden AKP döneminde, Avrupa Birliği sürecinin hızla geliştiği izlenmiştir. 1999 yılında AB aday üyeliğine kabul edilen Türkiye'nin üyelik görüşmeleri AKP döneminde başladı. Aslında AKP'nin gündemindeki dış siyaset başlıklarında bir yenilik yoktur: AB, Kürt sorunu ve Irak, Ermenistan, İran ve batı ilişkileri, Kıbrıs ve Yunanistan. AKP bu başlıklarda geleneksel dış siyaset pozisyonlarını değiştirmeye yönelmiştir. Türkiye'de geleneksel olarak bu başlıklardan her birine ilişkin çekinceler vardır. AB üyelik sürecindeki ilerlemenin Türkiye'nin devlet ve hukuk yapısını, Ortadoğu'da statükonun sarsılmasının toprak bütünlüğünü tehdit edeceği düşünülür. Ermenistan'la ilişkilerin karşı tarafın soykırım tezlerinin kabulünü şart koşmasının, tazminat, mal ve toprak taleplerine kapı aralaması olasılığından korkulur, bu liste uzar gider. AKP bu başlıklara “komşularla sıfır sorun” sloganıyla yaklaştığını ilan etmiştir.

AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılından bu yana siyasal pratiğinde belirli dönemlemeler yapmak mümkündür. Kritik ilk moment 1 Mart 2003 tarihli tezkere oylamasıdır. AKP'nin çoğunluğu elinde tuttuğu TBMM'de ABD'nin Irak'a müdahalesine destek vermek üzere ülke topraklarının yabancı askeri kuvvetler tarafından kullanımına izin verilmesini öngören bir karar oylaması yapılmış ve tezkere gerekli oy oranına ulaşamayarak reddedilmiştir. AKP'nin oylamada önemli oranda fire verdiği açıktır. Oylamanın ABD'nin Irak saldırısının hemen arifesinde gerçekleştiği ve oylama öncesinde fiilen Türkiye liman ve karayollarının ABD tarafından askeri amaçlarla kullanılmaya başlandığı hatırlanmalıdır. Sonuç olarak TBMM'nin ABD'ye aktif desteği reddetmesi çok önemli bir gelişme olmuştur.

Kamuoyunun Amerikan operasyonlarına muhalif olması ve muhalefetin de tezkereye red oyu vermiş olması nedeniyle tezkere iç siyasette AKP'ye yönelik “Türkiye'yi batıdan uzaklaştırma” tartışmasını canlandırmamıştır. Ancak bölgesel siyasette eski yaklaşımların değişeceği yönünde ABD'ye güvence vermiş olması çok muhtemel olan AKP'nin bu konuda fazla adım atamamış olması, ABD tarafından sert biçimde yanıtlanacaktır. Nitekim 4 Temmuz 2003'te yaşanan “Çuval krizi” bu dönem açısından temsili değer taşır. Hatırlanacağı gibi o tarihte Kuzey Irak'ta Süleymaniye kentinde onbir kişilik Türk Özel Kuvvetler timi Amerikan askerlerinin baskınına uğramış, Iraklı esirlere yapılan muameleye maruz bırakılmış ve başlarına çuval geçirilerek gözaltına alınmışlardı.

ABD'nin AKP iktidarını ve bir bütün olarak Türkiye'yi terbiye etmeye yöneldiği söylenebilir. ABD Ortadoğu'ya geçmişe göre daha doğrudan müdahale etmekte ve siyasi coğrafyayı değiştirmeyi önüne koymaktayken, en yakın müttefiklerinden sayılan, NATO üyesi ve AB'ye yakınlaşması ABD tarafından açıkça desteklenmiş bir Türkiye'nin ayak sürmesi kabul edilebilir bir durum değildi. Bu basınç karşısında AKP'nin izlediği çizgiyi anlamak için üç alana bakılabilir. Bir tanesi, Cüneyt Zapsu'nun TC Başbakanı hakkında Amerikalı muhataplarına söylediği “kullanın bu adamı” sözleridir. İkincisi ise, Türkiye'de kamu işletmelerinin özelleştirilmesi sürecinin aynı yıllar içinde tamamlanmış ve özelleştirmelerde yabancı sermaye payının görülmemiş boyutlara çıkmış olmasıdır. Üçüncü olarak da yukarıda değindiğimiz geleneksel dış siyaset başlıklarında AKP “çözümde yana” ve uzlaşmacı bir görüntü vermeye özen göstermiştir. AKP'nin geçici bir başbakan olarak Abdullah Gül hükümetiyle iktidara geldiği 2001 sonbahar ve kış aylarını bir geçiş dönemi olarak ihmal edersek, 1 Mart 2003'le birlikte AKP'nin ABD tarafından terbiye edildiği yıllar başlar.

2006–2007 yıllarında AKP'yi zorlayan Kemalist muhalefet siyasal partilerden ziyade geleneksel devlet kurumlarına dayanıyordu. TSK açıklamaları, Anayasa Mahkemesi kararları ve Cumhuriyet mitingleriyle kendini gösteren bu hareket, AKP'nin dış siyasette ABD yanlısı tercihlerine genel bir bağımsızlıkçı söylemle değinmekle birlikte, bu konu üstünde yoğunlaşmamış, kendi tezlerini esas olarak laiklik üstünden tarif etmeye çalışmıştır. Hatta bağımsızlıkçı söylemin marjinal ve demagojik olduğu söylenebilir. Bu muhalefetin zaman zaman AKP'nin batıyla dostluğunu riske attığı görüşlerine geri dönmüş ve gerek AB gerekse ABD'nin Türkiye'deki doğru ortaklarının laik kesimlerden çıkacağı ileri sürülmüştür. Söz konusu muhalefet kampanyasının başarısızlığa uğraması ve AKP'nin 2007 ortasındaki genel seçimlerinden oy artışıyla çıkarak partinin ikinci ismini cumhurbaşkanı seçtirilmesi bir dönüm noktasıdır. AKP artık batı açısından Türkiye'de uzun bir süre için rakipsiz hale gelmiş ve bu dış siyasette yeni bir evrenin önünü açmıştır. Dış siyasette ülkenin savunmacı bir pozisyondan çıkartılarak etkinliğini artırması radikal bir strateji değişikliğine bağlanmıştır. Resmi olmayan adı Yeni-Osmanlılık olan bu yaklaşım 2009 başında kendini hissettirmiş, daha önce çeşitli danışmanlık görevlerinde bulunan Davutoğlu da 1 Mayıs 2009'da Dışişleri Bakanlığına atanmıştır.

Bu dönemde daha önceki dönemlerde izleri ve ön hazırlıkları bulunan açılımlar birbirini izlemiştir. Türkiye'nin gündemine Afrika girmiştir. Yabancı ülkelerde Fethullah Gülen tarikatına bağlı olarak

bilinen Türk okullarının açılması devlet siyaseti görünümü kazanmıştır. Vize uygulamasının kaldırılması yaygınlaşmıştır. “Komşularla sıfır sorun” sloganı önemli sonuçlar vermemekle birlikte sürmektedir. Ermenistan sınırının açılması, Kıbrıs’ta yeni düzenlemeler yapılması, Heybeliada Ruhban Okulunun yeniden açılması gündemde kalmaya devam etmiştir. Ancak süreç inişli çıkışlıdır. Türkiye ve Suriye hükümetlerinin birleşik toplantılar yapmaları, Suriye’nin batı ile ilişkilerinin restore edilmesinde Ankara’nın misyon üstlendiği biçiminde yorumlanabilir. Türkiye bu dönemde çevre coğrafyalarda batının taşeronu olmaktan çıkartılmak istenmektedir. Batı dostluğu adına bölgesinde, İslam ve Türk kökenli ülkelerde etkinliğini zayıf düşürdüğü düşünülen Türkiye profil değiştirmektedir. Bu noktada İran’la ABD arasında arabulucu ve İsrail’e karşı Filistin’in hamisi rollerine yönelik iki önemli örnektir. AKP tezine göre Türkiye’nin geleneksel Kemalist savunmacı stratejiyi terk etmesi ve batının takipçisi/pasif parçası olmaktan ziyade, batıyla uyumlu bölgesel dönüşümlerin aktif öznesi olması gerekmektedir. Etkinliği artan bir Türkiye’ye batının güvensizlik göstermesi için neden yoktur. “Stratejik ittifak” objektif, iradeden bağımsız bir çıkar ortaklığı anlamına gelmektedir. Özetle Türkiye’nin batıyla ilişkileri sarsıntılara dayanıklıdır.

Ancak AKP bu açıdan iki çarpıcı örnekte -İran ve İsrail siyasetleri- 2010 itibarıyla krize sürüklenmiştir. Batının parçası Türkiye’nin İslam dünyasında ön plana çıkması, İsrail’le kontrollü bir gerginliği ve ABD’nin İran’la belirli bir yumuşamaya yönelmesini gerektirir. “Yardım filosu” krizinde¹⁵ İsrail gerginliği kontrolden çıkmış ve Türkiye batı kamuoyunda umduğu desteği kesinlikle bulamayarak hayal kırıklığı yaşamıştır.¹⁶ Türkiye ve Brezilya’nın İran yumuşaması açılımları ise ABD ve AB tarafından açıkça reddedilmiş, tam tersine gerginlik tırmandırılmıştır.

DAVOS ŞOVU ve ETKİLERİ

Medyanın etkin ve aktif kullanımı, kendi medya kanallarını oluşturma ve mevcut ağları kullanma becerisi AKP iktidarını güçlendirmesi açısından önemli avantajları arasında yer almaktadır.

¹⁵ 31 Mayıs 2010 tarihinde İsrail’in Gazze’ye uyguladığı ablukayı kırmak üzere Türkiye’den yola çıkan insani yardım gemileri konvoyuna İsrail donanma güçlerinin saldırısı.

¹⁶ Ahmet Davutoğlu, “We Are a Part of the West”, *Newsweek* (9 July 2010) <http://www.newsweek.com/2010/07/09/ahmet-davutoglu-we-are-a-part-of-the-west.html> (13 Temmuz 2010).

AKP iktidarı bir yandan ekonomik temelini güçlendirmeye, ülkede İslamcı sermayenin elini güçlendirmeye ve aynı zamanda siyasal alanda güç kazanmaya çalışırken söylem düzeyinde iktidarını pekiştirmeye özen göstermektedir. AKP Hükümeti temsilcileri ve parti yetkilileri uzun yıllardır iktidarda değil, muhalefette ve mazlum, savunma konumunda imiş gibi bir söylem benimsemişlerdir. Böyle yaparak geniş halk yığınlarının egemen sınıfa, yönetenlere yönelik bilinçdışı öfkesi ile özdeşlik kurulabilmektedir. Bu mazlum konum gündelik söyleme kolaylıkla uyarlanmaktadır. Halk, gazete patronu olarak Aydın Doğan'la Tayyip Erdoğan'ın kavgasını, bir "halk çocuğu"nun bir "kodaman"a yönelik başkaldırısı olarak görebilmiştir. Erdoğan, dış siyaseti bu güne dek yürüten dışişleri bakanlığı yetkilileri ve uzmanlardan oluşan bir seçkin grup olarak "monşerler"den bahsettiğinde, halk bunu Türkiye'yi yıllardır ezik bir dış siyasete mahkûm edenlere, aynı zamanda modern yaşam tarzının dışlayıcı, diğerlerini küçümseyen seçkinlerine karşı verilmiş bir tepki olarak değerlendirebilmiştir. Erdoğan'ın içeride orduya ya da dışarıda İsrail'e yönelik tavırları, statükoya ve hatta egemenlere karşı mücadelenin bir simgesi olarak anlaşılabilir. Erdoğan ve çoğu AKP yetkilisi halkın anlayabileceği basit bir dille, basit bir akıl yürütme tarzıyla konuşmayı tercih etmektedir. Sağlıkta özelleştirmelerden söz edilirken 'hangi hastaneye isterseniz oraya gidip muayene olacaksınız, doktorların ağız kokusunu çekmeyeceksiniz, itilip kakılmayacaksınız' denmektedir. Konusu ne olursa olsun yapılan yasal düzenlemeler büyük halkçı ve demokratik reformlar olarak sunulmakta ve AKP'ye reformcu bir parti görünümü kazandırılmaktadır. Buna düzenin partilerinin halk nezdinde meşru, güçlü ve güvenilir bir alternatif teşkil etmemesi eklendiğinde AKP'nin seçeneksiz olduğu sorgulanmaksızın kabul edilmiş olmaktadır.¹⁷

Böyle bir siyasal ortamda Başbakan Erdoğan 2009 Aralık ayında Davos toplantısında Gazze konulu panelde konuşmacı İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'i sert bir dille eleştirdi ve paneli terk etti. Erdoğan'ı sabaha karşı İstanbul'a dönüşünde binlerce kişilik coşkulu bir kalabalık karşıladı. Türk ve Filistin bayrakları taşıyan kalabalık sabah 02.30 civarındaki gösteride "Türkiye seninle gurur duyuyor" ve "Kahrolsun İsrail" sloganları attı. Başbakan Erdoğan ise Davos'ta dik durduğunu belirterek "Birileri ne der diye siyaset yapmayacağız" açıklaması yaptı. Havaalanına ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla aynı gece Atatürk Havalimanı'na yapılan metro seferleri saat 03.00'e kadar

¹⁷ Fatih Yaşlı, "Yedi Yılın Ardından AKP İktidarına Bakmak", <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/fatih-yasli/yedi-yilin-ardindan-akp-iktidarina-bakmak-20526> (17.11.2009).

uzatıldı. Erdoğan Davos toplantısında katıldığı panelde moderatörden İngilizce “one minute” diyerek bir dakikalık söz istemiş, konuşmasının geri kalanını Türkçe “Sayın Peres benden yaşlısın. Sesin çok yüksek çıkıyor” diyerek sürdürmüş, Peres’in suçluluk psikolojisi içinde olduğu için yüksek sesle konuştuğunu savunmuştur. Bu tür toplantılarda hâkim olan diplomatik eğilimlerin aksine Erdoğan, “Benim sesim bu kadar yüksek çıkmayacak. Bunu da böyle bilesin. Öldürmeye gelince, siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz” demiş ve “plajlardaki çocukları nasıl öldürdüğünüzü, nasıl vurduğunuzu çok iyi biliyorum” diye devam etmiştir. Başbakan Erdoğan, geçmişte kendisiyle konuşan İsrail başbakanlarının tank üzerinde Filistin topraklarına girmekten duydukları mutluluğu anlattıklarını ve istenirse isimlerini de verebileceğini belirtmiştir. Erdoğan, Peres’in sözlerini alkışlayanları ima ederek “Şu zulme alkış tutanları da ayrıca kınıyorum. Çünkü bu çocukları öldürenleri, bu insanları öldürenleri kalkıp da alkışlamak, öyle zannediyorum ki o da ayrı bir insanlık suçudur” demiştir. Bir dakikalık sürenin bitiminde moderatörün konuşmasını kesmesi için sürekli uyardığı Erdoğan, “Benim için de bundan böyle Davos bitmiştir. Daha Davos’a gelmem, bunu böyle bilesiniz. Siz konuşmuyorsunuz. Yirmibeş dakika konuştu, oniki dakika konuşuruyorsunuz. Olmaz” diyerek salonu terk etmiştir.

Başbakan Erdoğan daha sonra düzenlenen basın toplantısında Peres’in kendisini hayrete düşürecek ve cumhurbaşkanlığı adabına yaraşmayacak şekilde, buyurgan bir tavırla konuştuğunu dile getirmiştir. “Ben bazı emekli diplomatların anladığı dilden konuşmam” diyen Erdoğan “Monşerlerin âdetini pek bilmem, bilmek de istemem. Sadece Türkiye Cumhuriyeti’nin onurunu korumakla A’dan Z’ye mükellef olduğumu bilirim. Yapmam gerekeni yaptım, yapmaya da devam edeceğim. Akif diyor ya: ‘Yumuşak başlıysam kim dedi uysal koyunum’ Bazı sataşmaların cevabını bulması lazım. Bizim milletimize sünepelik yakışmaz.” Erdoğan basın açıklamasında milletin beklentileri doğrultusunda hareket ettiğini, ülkenin itibarını koruduğunu söylemiş, İsrail Cumhurbaşkanı Peres’in kendisini olaydan sonra arayarak Türkiye’ye ve kendisine duyduğu saygıyı ifade ettiğini anlatmıştır. Peres bu konuşmada olaydan dolayı üzüntü duyduğunu, salonda sesi duyulmadığı için sesini yükselttiğini belirtmiştir. Dünya Ekonomik Forumu Başkanı Klaus Schwab ile birlikte düzenlediği basın toplantısında Erdoğan, tepkisinin panelin sonlarında ikinci tekil şahısla hitap ettiği Peres’e değil, süre paylaşımı konusunda objektif olmadığını belirttiği panelin moderatörü, Washington Post yazarı David Ignatius’a yönelik olduğunu ima etmiştir. “Benim için Davos bitmiştir” sözlerinin hatırlatılması üzerine

ise gelecek toplantılara katılıp katılmamayı değerlendireceğini söylemiştir. Davos çıkışının ardından Yeni-Osmanlı'nın temsilcisi olarak görülen Başbakan 2 Mart 2009'da Kadıköy'de düzenlenen Zincirlikuyu-Söğütluçeşme metrobüs hattı açılışında "Son Osmanlı Padişahı: 1.Recep Tayyip Erdoğan" pankartları ile karşılandı. Özellikle ekonomik krize ve seçim öncesine denk gelen bir iç siyasal ortamda Erdoğan'ın Davos toplantısında yaptığı çıkış ile İsrail Devleti'nin Gazze'ye yönelik saldırgan siyasetini benimsemeyen Türkiye imajı kamuoyunda genel bir onaylama ile karşılandı.

2008 yılı Aralık sonlarında ve 2009 başlarında İsrail askeri güçleri Filistin topraklarına ve Gazze'ye saldırdığında İsrail siyasetine karşı dünya çapında bir tepki oluşmuştu. Filistinli sivillerin yaşamını kaybettiği, evlerin, okul ve hastanelerin yıkıldığı saldırı tüm dünyada olduğu gibi Türkiye kamuoyunda da tepkiyle karşılandı. Çeşitli kesimler tepkilerini dile getirdiler ve farklı illerde saldırıya karşı mitingler, insan zincirleri, insanlık nöbetleri ve basın açıklamaları düzenlendi. Bu tepki eylemleri çok çeşitli kesimler tarafından ve farklı içeriklerde yapıldı. Üniversite öğrencilerinin Filistin halkına selam yollanan eylemlerinden yazar ve sanatçılara, meslek örgütleri ve siyasi parti temsilcilerine kadar birçok toplumsal grup tarafından protesto eylemleri yapıldı. Aynı dönemde İstanbul'un çeşitli semtlerine dağılmış eylemler ile Van'dan Eskişehir'e, Iğdır'dan Mardin'e çeşitli illerde, Cuma namazı çıkışlarında geniş katılımlı protesto eylemleri düzenlendi. Basketbolda Türk Telekom ile İsrail'in Bnei Hasharon takımları arasında oynanması gereken maç, taraftarların İsrail'in Gazze'yi işgalini protestosu nedeniyle tatil edildi. Taraftarlar, ısınan İsraili basketbolculara ayakkabı fırlattı.¹⁸

İsrail'in Gazze'de uyguladığı saldırı siyasetinin kamuoyunda geniş kesimlerde tepki gördüğü bir ortamda Başbakan Erdoğan'ın Davos toplantısı sırasında planlı biçimde yaptığı çıkış AKP'nin kriz koşullarında yitirmekte olduğu itibarını seçim öncesi bir dönemde toparlamak amacı gütmüştür. Bu söylemin vitrine dönük olduğu, aslında devletin resmi yetkililerinin İsrail ile ilişkileri sürdürmeye devam ettiği, askeri ve sivil alanda ikili işbirliği anlaşmalarının ve İsrail Hava Kuvvetleri'ne bağlı subayların Konya'da hava üssünde eğitim faaliyetlerinin devam ettiği bilinmektedir. Önceden kurulmuş ilişkiler devam etse ve Erdoğan'ın Davos çıkışı İsrail üst düzey yetkililerince kamuoyu önünde fazla önemsenmemiş görünse de aslında İsrail'de Türkiye'nin Filistin alanında ve Hamas'ın

¹⁸ "Telekom-Hasharon maçı tatil edildi", <http://www.ntvmsnbc.com/id/24934323> (13 Temmuz 2010).

meşrulaştırılmasına yönelik aktif bir tutum içinde olması kaygı yaratmaktadır.¹⁹

Uluslararası ilişkiler ve Türkiye'nin dış siyasi gündemi açısından konunun bir diğer önemli yanı, Türkiye'ye bölgede biçilen rolde ABD'de açılmakta olan Obama başkanlığı döneminde gerçekleşen değişimin ilk işaretlerinin bu olayda görülür hale gelmiş olmasıdır. Türkiye'de Davos şovuyla taçlandırılan "İsrail karşıtlığı" ABD'ye çok uzun bir süredir ilk kez Arap halkları arasında bu kadar geniş kabul gören bir "aracı" kazandırmıştır. Çünkü bilindiği gibi Araplar arasında İsrail karşıtlığı ABD karşıtlığından bile daha derindir. Ancak bu popüler eğilimin siyasi temsilcisi uzun yıllardır Ortadoğu siyasetinde mevcut değildi. Mısır ve Suriye'deki mevcut iktidarlar böyle bir karşı koyuşa önderlik edecek güce ve görüşe sahip değildir. Böyle bir konumu sürdüren Hamas ve Hizbullah gibi İslamcı direniş hareketleri ise ilginç bir konum sergilemektedir. Hamas tarihsel kökeni itibarıyla solda konumlanan FKÖ'ye karşı İsrail desteğini almış, bu konumuyla aslında 'terbiye edilmiş' ve bir yanıyla da köşeye sıkıştırılmış durumdadır.

Davos'ta neden böyle bir çıkış yapıldı diye sorulacak olunursa, şu olasılıklara değinilmesi gerekir: İlk Türkiye'nin Yeni-Osmanlıcı dış siyasetinde bölgede Araplar nezdinde kötü olan sicilini düzeltmek önemli bir yer tutuyor. Erdoğan'ın ağzından çıkan iki sözcük son yıllarda ekilen dostluk tohumlarının yeşermesini sağlarken Siyonizmin hoyratlığı karşısında kendilerini büyük ölçüde yalnız hisseden Arap halkları Erdoğan'ın şahsında bir can simidi buldular. Şov bu anlamda işe yaradı, Türkiye'yi İsrail devletiyle ilişkilerinde kopma yaşamaksızın Ortadoğu'da istediği yere girebilen, istediği manevraları yapan bir aktör olmaya daha çok yakınlaştırdı. İkinci olarak ABD'nin Ortadoğu siyasetine İsrail dışında destek olacak başka güçler bulma arayışından söz etmemiz gerekir. Arap dünyasında işbaşında bulunan işbirlikçi hükümetlerin halk kitlelerinin gözünde saygınlıkları kalmamış durumdadır. ABD ve İsrail'le arası iyi olan siyasi hareketler etkisini yitirmekte, İran ve ABD karşıtı hareketlere alan açılmaktadır. Bu koşullarda bir aktör daha devreye girecekse, AKP iktidarı döneminde Türkiye böyle bir role en güçlü aday olarak görülmüştür. Ama Türkiye aynı zamanda çok eskiden beri ve yakınlarda İsrail'le stratejik anlaşmalar imzaladıktan sonra Arap dünyasında kuşkuyla yaklaşılan bir ülke konumundadır. Dolayısıyla böyle bir ortamda kahramanlara ve kahramanlıklara gereksinim duyulmuştur. Küçük

¹⁹ Stephen J.Flanagan-Samuel J.Brannen, "Implications for US-Turkey Relations", *Turkey's Evolving Dynamics: Strategic Choices for US-Turkey Relations*, CSIS, Mart 2009, s. 90.

jestler, gerçeklerin üzerini örtüvermekte, çabuk unutturmaktadır. Türkiye, dış siyasette bu jestle ana siyasi çizgisini değiştirmeden Ortadoğu'nun en saygın ülkesi haline gelivermiştir.

Bu dönemde tartışılanlar arasında Davos'un yarattığı ruh hali'nin milliyetçi ve anti-Semit olarak nitelemenin doğru olup olmayacağı meselesi vardır. Bu tepkilerin 'yaratılmış' mı, yoksa hâlihazırda var olan bir İsrail karşıtlığının ifadesi mi olduğu da tartışılan konular arasındadır. Bu tavrın açığa çıkardığı milliyetçi, ırkçı, yabancı düşmanı tepkiler Türkiye'de yaşayan farklı dinlere mensup insanlar üzerinde bir basınç oluşturmuştur. Davos şovunun yarattığı milliyetçi ve anti-Semitist ruh haline bir örnek olarak Kayseri'de Türk Eğitim-Sen üyelerinin 'Hitler'in ruhu için helva dağıtma' eylemi verilebilir.²⁰ Böyle örneklerin dışında da AKP iktidarı döneminde geniş kamuoyunda farklı dine ve etnik gruba mensup vatandaşlara karşı milliyetçi ve dışlayıcı düşünceler yaygınlık kazanmıştır. AKP'nin bünyesinde iç içe geçmiş bir dizi ideolojik ögenin kendine bir yer bulabilmesi gibi Davos tepkisi de milliyetçi, Osmanlıcı, ümmetçi, İslamcı, anti-Siyonist vs. birçok bileşeni aynı anda harekete geçirebilmiştir. Başarısı burada yatmaktadır.

Tayyip Erdoğan'ın Davos toplantısındaki siyasal çıkışı Türkiye kamuoyunda çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Genel olarak İsrail devletinin işgal altındaki bölgelerde ve Gazze'de uyguladığı şiddete yönelik tepki gösterilmesi haklı kabul edilmiştir. Ayrıca panel sırasında hem moderatörün hem de Peres'in söz kesen ve yüksek sesle konuşan tavırları Erdoğan'ın tavrını haklı kılacak niteliktedir. Ancak bu tavrın ilkesel bir şiddet karşıtlığı ya da barış taraftarlığı nedeniyle değil, oy kazanma kaygısı ve Gazze yüzünden güçlenen İslamcı eğilimleri kapsama çabası yansıttığı gerekçesiyle çekinceler de ortaya konulmuştur. AKP siyasetindeki ilkesizliği, söylemle uyuşmayan uygulamaları vurgulayan yazılar çeşitli basın organlarında yer almıştır. Bir örnek vermek gerekirse, gazeteci Hasan Cemal bir yazısında Başbakan'a Sudan ve Darfur için aynı duyarlılığın gösterilip gösterilmeyeceğini sormuştur.²¹ Bu tavrın ardında çok katmanlı bazı reel politik hesapların yattığı ileri sürülmüş, basında yer alan bazı yazılarda AKP'nin samimiyetinden duyulan şüphe dile getirilmiştir. Bu tavır alışı bölgedeki her ihtilaftan kendine pay çıkarmaya çalışan, "biz de buraların patronu sayılırız" diyen büyük olma özlemlili Yeni-Osmanlıcı siyasetin somut emareleri görülmektedir. Bu tavırda haklı

²⁰ "Türk Eğitim-Sen Hitler'in Ruhuna Helva Dağıttı", Akşam Gazetesi (16.02.2009). <http://www.tumgazeteler.com/?a=4691041> (13 Temmuz 2010)

²¹ Hasan Cemal, "Gazze'ye 'one minute' var da, Darfur'a yok mu?..", *Milliyet* (6 Mart 2009).

olarak “kabadayılaşan toplumun nabzına şerbet verecek, hayli sığ, sağ ve kaba bir söylem”²² saptanmıştır. Birçok yazar Davos’ta tanık olunan şovun, Yeni-Osmanlı’nın Büyük Ortadoğu Projesi’ne girişi için düzenlendiği düşüncesinde ortaklaşmıştır.

Diğer yandan bu tür bir açılım hükümet temsilcileri tarafından daha farklı yorumlanmıştır. AKP Çankırı Milletvekili, TBMM Dışişleri Komisyonu Sözcüsü ve Dış İlişkiler Başkan Yardımcısı Suat Kınıklıoğlu Anadolu Ajansına yaptığı açıklamada Türkiye’nin artık NATO’nun Güneydoğu kanadını savunan bir üçüncü dünya ülkesi olmaktan çıktığını, Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya, Ortadoğu ve Akdeniz bölgelerinin kesiştiği merkezi bir ülke konumuna geldiğini, Türkiye tarihsel geçmişinin yanı sıra, siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileriyle bu bölgede etkinliği olan bir ülke haline geldiğini dile getirmiştir. Türkiye’nin çevresiyle yeniden bütünleşmekte olduğuna dikkat çeken Kınıklıoğlu’na ya da AKP dış siyaset çizgisine göre Türkiye bu tür davranışlarıyla tam anlamıyla Soğuk Savaş’tan da önce, zaten yüzyıllarca var olduğu bölgeye geri dönmektedir. Bu yaklaşımda Batıya rağmen veya Batıya alternatif bir bakış açısı, bir tavır alış görülmemektedir. Aksine bu yaklaşımın Türkiye’nin Batıdaki stratejik değerini artıran boyutu vurgulanmaktadır. Sözcüye göre çevresindeki sorunları çözebilen bir Türkiye hem güvenilirliği daha da artmış bir AB adayı hem de ABD ile ilişkileri daha iyi ve uyumlu bir ülke haline gelmektedir. Kınıklıoğlu’nun açıklamasında önemli bir nokta daha dikkat çekmektedir: Türkiye’nin eskisi kadar Batılı müttefikleriyle her konuda anlaşmak durumunda olmadığını kaydedilmektedir. Türkiye’nin bölgeye yönelik açılımları vurgulanırken İsrail-Filistin sorunundan örnek verilen açıklamada Türkiye’nin 2002’den beri uyguladığı dış siyaset kararlarının yerinde olduğu belirtilirken, “ABD, inşallah İsrail-Filistin sorununda Başbakanımızın getirdiği noktayı anlar ve daha orta bir noktaya gelir” denilmektedir. Bu açılımın ve sunuluşunun temelinde Türkiye’yi merkeze yerleştiren bir bakış açısı olduğunun görülmesi gerekmektedir. Kınıklıoğlu’nun açıklamasında eski yıllarda bu tür bir çıkışın böyle ses getirmeyeceği, çünkü Türkiye’nin sözlerinin arkasında durabilen, askeri, siyasi ve iktisadi gücü olan, bölgede sözü dinlenen bir bölge ülkesi ve bir merkez ülke haline geldiği vurgulanmaktadır. Türkiye artık uluslararası kamuoyu tarafından ilgiyle takip edilmekte, Ankara’nın önemli uluslararası konulara ilişkin görüşleri, hassasiyetleri ve tasavvurları hiç olmadığı kadar dikkate alınmaktadır.

²² Yetivart Danzikyan, “Davos Çıkışı: Açılım mı, Racon mu?”, *Agos* (6.Şubat 2009).

Gelişmeler öyle gösteriyor ki AKP Hükümetleri döneminde Türkiye dış siyasetinde Yeni-Osmanlıcılığın, içeride Davos fatihi Başbakanı karşılayan grubun ya da Kadıköy’de metrobüs açılışında “Son Osmanlı Padişahı” pankartı açanların taşkınlığından öte değişimler yaşanmaktadır. Bu dış siyaset hattının iç siyasette muhafazakâr ve milliyetçi, mevcut polis devletini başka bir kadroyla yenilemekte olan, dincileşen faşizan ve genel olarak sağcı diye tarif edebileceğimiz bir karşılığı bulunmaktadır. Dış siyasette AKP’nin 2002 yılından bu yana uygulamaya çalıştığı ve giderek ustalaştığı siyaset tarzı yalnızca kendi tercihleri ve siyaset repertuarlarıyla açıklanamayacak yönler içermektedir. AKP üstünde ilerlediği ve yararlandığı bu zemini ABD’nin dünyaya ve bölgeye ilişkin yönelimlerine ve Obama’ya borçludur. Başkan Obama döneminde ABD yönetimi kendi başına çıkmaza gireceği birçok ülkede ve alanda bir kez de Davutoğlu tezlerine kulak kabartarak kendi açısından olanaklarını geliştirmeye çalışmaktadır. Obama yönetimi arada geçen zaman içinde AKP Hükümeti yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde kimi görüş ayrılıklarına ve nüanslara karşın Türkiye ile yakınlığı korumaya özen göstermektedir. Başka bir tercih olup olmadığı tartışılabilir, ancak AKP dış siyasette arkasına aldığı bu dalga ile krizlere karşın ileri doğru atılmaktadır. Dikkat edilecek olursa AB kaynaklı reform çabaları son yıllarda ekonomik krizin de dolaylı etkisiyle rafa kalkmış, Türkiye kamuoyunda AB karşıtlığı yükselmiş durumdadır.²³ İç siyasette etkin bir muhalefetin mevcut olmadığı, Tekel işçileri eyleminde görüldüğü gibi, olanlara da eskisi gibi kaba kuvvet / zor kullanma yolunun açık olduğu, Ergenekon davasının tozu dumana kattığı bir ortamda dış siyasette sahne ile sahne arkasını ayırt etmek zorlaşmıştır. AKP Yeni-Osmanlıcı açılımı ABD desteğini arayarak, her adımda arkasına almaya çalışarak yürütmektedir. Bu destek Türkiye siyasetinde sadece AKP için değil, tüm sağ iktidarlar, düzen partileri için önemli olagelmıştır.

The Economist dergisinde yer alan Türkiye dış siyasetiyle ilgili bir değerlendirmede Erdoğan’ın Davos’ta yaptığı çıkış, ‘diplomatik olmayan bir fevranın diplomatik faydalar getirmesi’ biçiminde ifade edilmiştir. Dergiye göre bu tavır, Türkiye ile Obama yönetimi arasındaki ilişkiye zarar vermemiş görünmektedir. Tersine, Erdoğan’ın İslam dünyasındaki popülaritesi, Müslümanlara seslenmek

²³ “Turkey in the EU: What the Public Thinks”, <http://www.euractiv.com/en/priorities/turkey-eu-public-thinks/article-171187> (20 Ağustos 2009).

isteyen ABD için faydalı olabilir.²⁴ Gerçekten de bu çıkış sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinde yeni bir 'altın çağın' yaşandığı üst düzey yetkililer tarafından dile getirilmiştir. Türkiye'de ve Ortadoğu bölgesinde geniş bir kesim Davos çıkışını değerlendirirken "iyi yaptı" diye düşünmüş olsa da mantıklı ve bilimsel olan "niye yaptı" diye sormaktır. Bu konuda verilebilecek yanıtlar arasında bir tanesi önem taşımaktadır. Batı basınında daha önce iç siyasetle ilişkili olarak "Erdoğan'ın en değerli aktif varlığı muhalefetidir." düşüncesi dile getirilmişti.²⁵ Bu düşünceye bir de Türkiye halkının ezilmiş ve başı eğik gezmekten bıkmış olması, mazlumun, ezilenlerin başkaldırma isteğini de eklemek gerekmektedir. Erdoğan önemli bir kriz döneminde ekonomik gücü giderek gerileyen, işsiz kalan, demokratik siyasete katılım kanalları giderek kapanan halkın, mazlumun isyanına tercüman olmuştur. Bu çıkışın ve kullanılan ifadenin iç siyaset açısından böyle simgesel bir önemi vardır. Buradaki bir önemli sorun da uzun süredir iktidarda olan AKP'nin halkın şikâyetlerinden büyük ölçüde sorumlu olmasında yatmaktadır.

Başbakan Erdoğan'ın Davos çıkışı bir açılım göstergesi, hatta şov olarak değerlendirilebilir. Ancak bu ve böyle çıkışların Türk dış siyasetini ve bir bütün olarak Türkiye'yi daha etkin ve onurlu hale getirmediği söylenebilir. Çünkü ne kadar genişletilmeye uğraşılırsa uğraşılınsın, hareket alanı giderek daralan, etkinliği giderek azalan bir ülke söz konusudur. Türkiye'yi ABD sularına demir atmış bir ülke olarak değerlendiren yorumlara göre, Türkiye bu demir halatının izin verdiği hareket alanına sahip; bu alan daha dar ya da daha geniş olabilmektedir. "Kendi çapında böyle oynamasına izin verilen bir Türkiye'nin, belirli bir dönem için de olsa, ABD çıkarlarına ve siyasetine daha çok yönlü, üstelik daha "örtülü" hizmetler vermesi de mümkün olabilir."²⁶ Çulhaoğlu'na göre ABD, Türkiye'nin bölgedeki işlevinin, belirli bir serbesti ve "oynama alanı" tanındığında kendisi açısından nasıl daha yararlı hale getirilebileceğini test etme niyetindedir. Burada ne ABD'ye "rest çekme", ne de İsrail'le ipleri koparma söz konusudur. Esasen, tarafların tümü için Davos çıkışını izleyen yumuşatıcı açıklamalar da durumun ne olduğunu açıkça ortaya

²⁴ "Testy Erdogan: Claims that Turkey is drifting away from the West seem exaggerated", *The Economist* (3 Aralık 2009),

http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=15019880

²⁵ "Turkey's Politics: No Contest – The Turkish Prime Minister's Biggest Asset is his Opposition", *The Economist*, (11 Aralık 2008),

<http://www.economist.com/node/12780859>

²⁶ Metin Çulhaoğlu, "Bu Geminin İçinde Olmayın", *sol.org.tr*, (13 Eylül 2008) <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/metin-culhao glu/bu-geminin-icinde-olmayin-metin-culhao glu-1133> (24 Eylül 2008).

koymaktadır. Afganistan’da asker bulunduran, Lübnan’a asker gönderen, bölgede kendinden beklenen tüm misyonlarda görev almayı sürdüren ve Kuzey Irak’la ilişkileri yumuşatan, sınırı ticari olarak yok sayan Türkiye’ye, daha doğrusu AKP’ye “dene bakalım, bir görelim, sonuçlarını değerlendirelim” denmiştir.

Soru şudur: dünya koşulları ve dengeleri de değiştiğine göre, dış siyasette benimsenen bu konum 1950’lerdeki kör gözüm parmağına ABD’cilik ve NATO’culuktan daha işlevli olmaz mı? Hele bir de AB üyeliği tam tamına çıkmaza girerse Türkiye’yi hem avutup hem de cepte tutmanın iyi bir yolu sayılmaz mı? Aslında ABD ve diğer batılı ülkeler her zaman temas ve diplomasi yüzeylerini geniş tutma taktiği izlemiştir. Ancak yine de istenirse, büyük patronun bizzat teması mümkün olmayan düşmanlarının önüne aracı kimliğiyle çıkılabilir; ABD’nin doğrudan dâhil olamayacağı kimi düzenlemelere Truva atı olarak girilebilir, ABD ile arası kötü olan ülkelerde yatıştırıcı olarak kullanılabilir ve her tür taşeronluk seve seve üstlenilebilir. Bazen önü açılan, bazen ayağının altındaki zeminin yok edildiği bir kaygan zeminden söz konusudur. Türkiye’nin bir alt-emperyal rol oynamaya hevesli olduğu bu yazı çerçevesinde tartışılmıştır. Bu rol bile kendi gündemine sahip olmayı gerektirir. Türkiye’nin genel olarak bölgede açılan gündemlerin peşinde koştuğu görülmektedir. 2010 Mayıs ayında yaşanan, Gazze’ye insani yardım götürülen gemilere İsrail saldırısı sonucu ortaya çıkan krizde de görüldüğü gibi gündem yaratma girişimleri de daha sonrasında İsrail ve ABD ile bozulan ilişkileri toparlamak üzere artırılan gizli/açık diplomatik girişimler ile anılır hale gelmiştir.

AKP’nin dış siyasette arayışı ülkeyi derin sularda yüzdürmek, hareket alanını ve yeteneğini genişletmek olabilir. Ancak hareket alanı bir ölçüde genişlemiş olsa da, kurulu ilişkilerin niteliği değişmemektedir. Türkiye hâlâ dünya emperyalist merkezleriyle bir bağımlılık ilişkisi içindedir. AB tam üyelik çalışmalarının/çabalarının geri düştüğü, Türkiye halkının AB üyeliği konusuna eskisi kadar sıcak bakmadığı gerçeği, Türkiye’nin giderek daha fazla bölgede ve uluslararası siyasette ABD siyasetine yanaşması/onun bir bölgesel/küresel uygulayıcısı rolünü uygun görmesi önem taşımaktadır. Erdoğan Davos çıkışı ile ne ABD’ye rest çekmek ne de İsrail’le ipleri koparmak istiyordu. Yalnızca kendine bölgede daha geniş bir hareket alanı, oyun alanı yaratmayı amaçladığı düşünülebilir.

Dünya çapında siyaset yürüten büyük güçler her zaman alternatif içeren ve değişken siyaset izlemeyi tercih eder. Böylece hareket ve manevra alanı genişler. ABD’nin de dünya çapında ve Ortadoğu bölgesinde yürütmekte olduğu aktif siyasetin birçok nüansı ve eklem

yeri mevcuttur. Dolayısıyla bölgedeki tüm aktörler için alternatifsiz tek bir rol düşünülemez. Aynı esneklik ihtiyacı Türkiye için de vardır. Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde izlediği Batı Bloku'nun lider ülkesini kayıtsız şartsız izleme ve taklit etme, hatta kraldan çok kralcılık yapma siyasetini bugün tekrar etme durumunda olmayabilir. Türkiye için de nihayetinde çok farklı olmasa da farklılıklar içeren siyasi hatlar izleme, taktik adımlar atma şansı mevcuttur. Burada genel hatları çizilmiş, kabul edilebilirlik sınırları içinde kullanılabilir bir inisiyatif alanı mevcuttur. AKP iktidarı ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu bu şansı kullanmaya çalışmaktadır. Ancak bunun yapılabilmesi için kamuoyunun genelinde yaygın olarak bulunabilecek ya da kolayca hatırlanacak eskiden beri mevcut ideolojik motifler veri kabul edilerek geleneksel ana akım medyanın burjuva siyasi temsilcilerinin, kanaat önderlerinin, liberal kamuoyunun yeniden şekillendirilmesi ya da ikna edilmesi gereği ortaya çıkmaktadır. “Yükselen Bölgesel Aktör Yeni Türkiye Cumhuriyeti” olmanın bir bedeli olacağı açıktır. Bütün bunlar, iç siyasette yeniden yoğunlaşmış, her yere sürüklenebilen bir kamuoyu gerektirmektedir. Halk kitlelerinden söz ederken, şekilsiz ve örgütsüz hale gelmiş, siyasetten geri çekilmiş, yoksul ve işsiz, hakları konusunda burnu sürtmüş, kent merkezlerinden dışlanmış kitleler söz konusudur. AKP ve yarattığı siyaset ortamı ülke halkını sadaka bağımlısı, cemaatleşmiş bir “çokluk” haline getirmektedir. Öyle ki birbirine görece duyarsızlaşmış, aralarına yalnızca coğrafi değil, kapatılması giderek güçleşen ideolojik mesafeler girmiş, milliyetçi hisleri güçlenmiş, düşmanlıkları bilenmiş bir ülke halkı yaratılmıştır. Dinsel referanslarla düşünmeye ve konuşmaya daha yatkın, kültürel alanda İslami motiflerin öne çıktığı, Osmanlı devleti döneminin toplumsal hafızada bir “devrisaadet” olarak yeniden kurulduğu, bakanlıkların, üst düzey siyaset erbabının, Dışişleri görevlilerinin giderek daha fazla İslamcı kadrolardan oluştuğu bir Türkiye ortaya çıkmaktadır. Ama daha da önemlisi piyasa ilişkilerinin bizzat içinde siyasi kadrolarla, küresel piyasalara, küresel ekonominin açmazlarına daha bağımlı bir ülkede yaratılıyor.

The Economist dergisinde yayınlanan “Atalarının Rüyaları” başlıklı yazıda dile getirildiği gibi Avrupa ve Amerika'nın kritik sorusu Türkiye'nin yüzünü Batıdan çevirip çevirmeyeceği olabilir. Ama bu yoruma eşlik eden çirkin karikatürde gayet oryantalist bir biçimde resmedildiği gibi, Türkiye'nin dış siyasette başka işlerle, büyük hedeflerle uğraştığı, her tarakta bezi olduğu, bu arada Batıya

ilişkin kartı da elinde tutmayı sürdürmek istediği görülmektedir.²⁷ Yorum yazısında Türkiye'nin zeki ve kurnaz Dışişleri Bakanı diye nitelenen Davutoğlu ısrarla belirtiyor: “insanlar öykünün sadece bir tarafını görüyorlar.” Oysaki Davutoğlu'na göre Türkiye'nin İran İslam cumhuriyeti ile dostluğu, Batı'nın işine yarar. Türkiye Davutoğlu gibi becerikli bir Dışişleri Bakanı aracılığıyla Doğu'da Batı, Batı'da da Doğu kartını oynamaya gayret etmektedir. Bu davranış biçimi dergideki yorumda tam olarak “iki taraflı oynamak” (it can play both ways) diye anlatılmaktadır. Hillary Clinton'ın deyişiyle Türkiye aynı anda İsrail, Arap dünyası, İslam dünyası ve Avrupa ile yakın ilişkiler içinde ve bu şekilde bir küresel güç olmaya çalışmaktadır. Hatta Obama'nın başkan olmasının ardından ilk dış ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmiş olmasına bu çerçevede bir anlam verilmektedir. Davutoğlu'nun gerçekçi dış siyaseti gurur ve özgüvenle birleştirmesi, bunu yaparken de bir Müslüman ahlakçı olması *The Economist* için Davutoğlu'nu Türkiye Cumhuriyeti'nin en etkili Dışişleri Bakanı koltuğuna oturtuyor, ama bir yandan eleştirmek ve hafifsemek kaydıyla.

SONUÇ

Teorik hazırlıkları daha öncelere uzanan ve Şubat 2009'da ilan edilen Kürt açılımının gözle görülen başarısızlığı devam ederken Haziran 2010'da yaşanan Gazze'ye yardım gemileri krizi AKP Hükümetinin dış ilişkilerinde değerlendirilmesi gereken bir döneme işaret ediyor. Buradan geriye gidecek olursak AKP açısından 2002 seçimlerinin üstünden bir yıl geçmeden yaşanan ve bir yol kazası ya da Yeni-Osmanlıcılığın ilk tezahürü olarak da değerlendirilen, Irak'a asker gönderilmesini içeren ve TBMM'de reddedilen 1 Mart 2003 tezkere krizi önemli bir köşe taşı oluşturuyor. Bunu takip eden süreçte AKP, ABD ile ilişkilerini yeniden düzeltmeyi hedefledi. Bu ekonomik, ideolojik ve dış siyaset boyutları olan bir süreçti. IMF siyaseti, kamu işletmelerinin özelleştirilmesinde yabancı şirketlerin öncelikli bir konuma sahip hale gelmesi, AB'nin kurtarıcı ve demokratikleştirici rolünü öne çıkartan ve aslında projeci bir batıcılık, Ortadoğu'da BOP projesinin eşbaşkanlığı ile simgelenen Amerikancılık bu çerçevede değerlendirilebilir. Yeni-Osmanlıcılık bu restorasyon çabalarını takiben ortaya çıkmıştır. AKP batıyla çok boyutlu bir uyumu tesis ettiği ölçüde bölgesinde geleneksel Türk dış

²⁷ Bu çizimdeki bıyıklı doğulu tipinde klasikleşmiş Türk tipi AB, İsrail, Arap dünyası, ABD ve Türk dünyası toplarını çevirerek hokkabazlık yapmakta. *The Economist*, “Turkish foreign policy: Dreams from their fathers” (23 Temmuz 2009), http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=14098427

siyasetinin çerçevesi dışına da yönelmiştir. Türkiye'nin bölgede ayrı ve gerektiğinde Batıyla karşı karşıya gelmeyi göze alan bir aktör olması, derinlikli bir Batıcılık zeminine oturmaktadır. AKP ulus devlet modelinden sistem içi özerkliğe, Osmanlıcı açılım ile bölgede bağımsız, bu anlamda geçmişe oranla daha itibarlı görünümü bir batı taşeronluğuna, 2007–2008 yıllarında yapılan analizlere göre daha İslamcı ve daha milliyetçi bir Türkiye görünümüne ulaşmıştır. 2009 yılında yapılan bir analize göre Türkiye ABD çıkarlarının geniş bir bölgede ilerlemesinde merkezi bir rol oynamaya devam ediyordu. Ama yakın zamanda Irak savaşı ve sonrası döneme dair farklı bakış açılarından kaynaklanan güvensizlik ve şüphe, Washington'un Türkiye'nin uzun dönemli hedefleri konusunda gecikmeler yaşıyor olması stratejik ortaklığı ve karmaşık işbirliğini belirsiz hale getirdi.²⁸ Bu rapora göre ABD-Türkiye ilişkileri açısından en acil sorun başlıkları Ermeni soykırım meselesi ile İsrail-Türkiye ilişkileri olarak görülüyordu. Bu rapora göre geçtiğimiz iki on yılın ilişkileri inişli çıkışlıydı ve Avrupa'nın Türkiye'ye sınırlı bir bağlılık göstermesi, Türkiye'yi otomatik olarak ABD'ye yakınlaştırmadı.

Türk dış siyasetini anlayabilmek açısından Türkiye'de sınıfları, uluslararası sistemi ve emperyalizmin dinamiklerini içeren bir yaklaşım gerekmektedir. Liberal-muhafazakâr çerçeve kendi ideolojik söyleminin öğelerini topluma yayma, meşrulaştırma ve destek kazanma mekanizmalarını, bunu oluşturan klasik, geleneksel öğeleri ustaca kullanma yöntemleri aramaktadır. Bu yolda toplumda yaygın anti-Siyonist hatta anti-Semitist duyguları güçlendirecek bir söylem kullanmaktadır. Diğer yandan asker partisi Ergenekon ve yolsuzluk davaları ile ne denli yerden yere vuruluyor olsa da AKP Hükümeti yürütmeyi güçlendirmekte, milliyetçi ve orducu, polisiye ve askeri yöntemlerden yana, faşizan, muhafazakâr özelliklerini korumakta, bunları farklı/süreğen biçimlerde yeniden ve yeniden üretmektedir.

The Economist dergisinde Erdoğan liderliğindeki AKP'nin Batı'dan uzaklaşmadığını ileri süren bir yorum yer aldı. Bu yorumda “muhalefette bulunan askerleri neden Afganistan'a göndermemeli ki?” denilerek hafif ve alaycı bir ifade kullanılıyordu. İsrail ile daha sonraki günlerde yaşanan büyükelçi krizi de aslında İsrail iç siyasetinin bir dalgalanması olarak yorumlandı. Ancak yaşanan tüm dalgalanma ve kriz/açılım gelgitlerinde değerlendirme dışı kalan önemli bir sorun var. Dışişleri Bakanı Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu Washington'da “*Bize kimse görev veremez. Biz, tarihi olarak*

²⁸ Flanagan-Brannen, *age*, s.81.

üstlendiğimiz rolü yerine getiririz” diyordu.²⁹ Bu sözler ülkemizde yaşayan sıradan insanlar tarafından “keşke böyle olsaydı” diye yorumlanabilir. Meselelere sadece dış siyaset açısından değil, daha bütünlüklü ve daha eleştirel bakanlar, tarihi olarak üstlendiğimiz rolün ne olduğunu tartışabilir. Hatta insani tüm değerlerin ayaklar altına alındığı, bireysel ve toplumsal ümitlerin geri çekildiği krizli bir dönemde haklı olarak bir tür “onur” duygusunun ve “bağımsız hareket etme yeteneği”nin geniş halk kitleleri gözünde büyük değer taşıdığı ileri sürülebilir. Ancak ne yazık ki bunların bir önemi yok. Çünkü Türk dış siyaseti son yıllarda giderek daha fazla hayaller ve jestler dünyasında hayat buluyor, daha çok iç siyasette değer taşıyan gösterilerle yürütülüyor. AKP Hükümetleri dış siyasette değerlerden söz ediyor ama gerçekte sahip olduğu güç ve güvenin ötesinde, neredeyse ancak *siyaset psikolojisi* terimleriyle açıklanabilecek bir böbürlenme tarzına sahip hale geldi.³⁰ Türk dış siyaseti aynı zamanda etkinleşme ve hareket alanını genişletme çabalarıyla gerçekler arasındaki gerilimlerle malul. Mevcut dış siyasetteki yönelim ve bu siyasetin yönetiminin kestirmeci bir AKP muhalefeti ile anlaşılamayacağı ve eleştirilemeyeceği ortada.³¹ İç ve dış siyaseti birlikte düşünen farklı açılım kanallarına işaret eden, iç ve dış siyasetin hangi ilkeler üzerine inşa edilmesi gerektiğini belirleyen ilkeli açılımlara ihtiyaç duyuluyor.

AKP hükümetinin dış siyasette ‘hem nalına, hem mihına’ yaklaşımları ve söylemi, zaman zaman “nüanslı” olarak nitelendiriliyor. Farklı açılardan farklı biçimlerde okunabilecek, yorumlanabilecek ince ayarlar yalnızca iç siyasette, kitleler karşısında işe yarar görünüyor. AKP Hükümetlerinin izlediği birkaç yol var. Bir yanda kamuoyunu etkilemek, “ulusal onuru” güçlendirecek bir söylem benimsemek ve beklentileri yüksek tutmak ağırlık kazanırken diğer yanda aydın kesimi liberal, demokratik görünümle, AB’cilik ve çok kültürlülüğe vurgu yapan yaklaşımla yanında tutmak istiyor. Böylece iç ve dış siyaset hem batı ve hem doğu değerlerini içselleştirip bir

²⁹ Davutoğlu , Ahmet, “Bize Kimse Görev Veremez”. *Radikal* (20 Mart 2009) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=927297&Date=22.03.2009&CategoryID=78>. Erişim tarihi 21 Mart 2009.

³⁰ Benzer bir böbürlenme tarzını Davutoğlu’nun Newsweek dergisine verdiği röportajda da görmek mümkün: Ahmet Davutoglu: ‘We Are a Part of the West’ (9 Temmuz 2010). <http://www.newsweek.com/2010.07.09/ahmet-davutoglu-we-are-a-part-of-the-west.html>, Erişim tarihi: 13 Temmuz 2010.

³¹ Nuray Mert, “AKP Dış Politikası ve Muhalefet”, *Radikal* (04 Eylül 2008) <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=YazarYazisi&ArticleID=896951&Yazar=NURAY%20MERT&Date=04.09.2008&CategoryID=98>.

potada eritir görünerek sürdürülüyor. Temmuz ayı başlarında Gazze ablukasını delmek üzere yola çıkan gemilere İsrail'in saldırmaması sonucu ortaya çıkan krizin çözümüne yönelik olarak Davutoğlu ve Ben Eliezer,³² tekrar bir araya gelmeye karar verdi. Türkiye, görüşmede ABD'ye de söylediği taleplerini İsrail tarafına bir kez daha iletti. Bunlar, İsrail'in özür dilemesi, tazminat ödemesi, uluslararası soruşturmanın kabul edilmesi ve gemileri iade etmesi idi. Türkiye'de basında yer aldığı kadarıyla yapılan açıklamalarda bu taleplerin karşılanacağına dair bir izlenim oluşturuldu. Ancak gerçekte hangi ödünlerin verildiği, hangi sözlerin yerine getirildiği oldukça tartışmalı konular.

AKP 2002'den bu yana iktidarda. Bu uzun dönem boyunca Türkiye'de tüm demokratikleşme söylemine karşın sıradan faşizm, milliyetçiliğin, askeri çözümlere güvenme ve dincileşmenin gündelik yaşam, kültür ve siyasal alanda etkin hale geldiği görülüyor. Bunun özgürlükler alanı yaratmaya değil, tam tersine farklı düşünceleri, kimlik ve inançları görmezden gelmeye ve değersizleştirmeye yol açtığı görülmektedir. Günümüzde uluslararası alanda diplomatik hareketler ve hamleler, sorunlar çözülsün, barış gelsin diye değil, mevcut egemenlik yapıları sürsün diye ve güç kazanmak, egemenlik alanını genişletmek amacıyla yapılmaktadır. "Kriz yönetimi" politikaları, krizleri nihai olarak çözümlenmeye değil, yönetmeye yöneliktir. Aynı şekilde ulusal çaplı ya da ulusal hassasiyetlere hitap eden, yerleşik, geleneksel milliyetçi ve tutucu konumları güçlendirerek yineleyen politik manevralar da egemen sınıfların yararına olmakta, onları güçlendirme amacı taşımaktadır. Hem ideolojik/kültürel ver hem de ekonomik alanda AKP iktidarı döneminde güçlenerek devam eden tarz ve uygulanan neo-liberal ekonomi politikaları geniş halk kesimlerine ekonomik açıdan büyük yıkımlar getirmektedir.

Başa dönecek olursak 2009 yılı boyunca Erdoğan'ın Davos'ta söylediği söz o kadar benimsendi, popüler oldu ki, sıradan insanlar istemedikleri, beğenmedikleri bir şey karşısında tavırlarını 'one minute', diyerek göstermeye başladılar. Ancak AKP hükümetinin çok söz söylediği her konuda duyarlı olmadığını, Ankara'da iş ve ekmekleri için soğukta bekleyen tekel işçilerinin 'one minute' uyarısını dikkate almadığını da belirtmek gerekiyor. Böylece haksızlıklara "bir dakika" diyerek müdahale etme tavrı da inanırlılığını yitirmiş oluyor.

³² İsrail'de Netanyahu Hükümetinde Endüstri ve Ticaret Bakanı görevi üstlenen Ben Eliezer görüşmeyi bu sıfatıyla değil, Başbakan Netanyahu'yu temsilen sürdürdüğünü açıkladı.

KAYNAKÇA

- Cemal, Hasan, “Gazze’ye ‘one minute’ var da, Darfur’a yok mu?..”, *Milliyet* (6 Mart 2009)
- Çulhaoğlu, Metin.. “Bu Geminin İçinde Olmayın”, *sol.org.tr* (13 Eylül 2008) <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/metin-culhaoğlu/bu-geminin-icinde-olmayin-metin-culhaoğlu-1133>, Erişim tarihi: 24 Eylül 2008.
- Davutoğlu, Ahmet, “The Clash of Interests: An Explanation of World (Dis)Order”, *Perceptions: Journal of International Affairs*, v.2, no.4 (December 1997-February 1998)
- Davutoğlu, Ahmet, *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu* (Küre yayınları, 19.baskı, Kasım 2004) (1.b – Nisan 2001).
- Davutoğlu, Ahmet, “Bize Kimse Görev Veremez”. *Radikal* (20 Mart 2009) <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetay&ArticleID=927297&Date=22.03.2009&CategoryID=78>. Erişim tarihi: 21 Mart 2009
- Davutoğlu, Ahmet, ‘We Are a Part of the West’ (9 Temmuz 2010) <http://www.newsweek.com/2010/07/09/ahmet-davutoglu-we-are-a-part-of-the-west.html> Erişim tarihi: 13 Temmuz 2010.
- Danzıkyan, Yetvart, “Davos Çıkışı: Açılım mı, Racon mu?”, *Agos* (6.Şubat 2009)
- Efegil, Ertan, “Türk Dış Politikasının İşleyişi Üzerine Değerlendirme” (12 Ocak 2010) <http://siyasaliletisim.org/ariv/analiz/614-tuerk-d-politikasnn-leyii-uezerine-deerlendirme.html>
- Stephen J.Flanagan-Samuel J.Brannen, “Implications for US-Turkey Relations”, *Turkey’s Evolving Dynamics: Strategic Choices for US-Turkey Relations* (CSIS, Mart 2009)
- IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998–2008: Farklı Hükümetler, Tek Siyaset* (Haziran 2006) http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_BSB/BSB2006_Final.pdf
- Kınıklıoğlu, Suat, “Türkiye'nin Batı'ya Sırtını Döndüğü İddiaları Aldatmaca”, *Zaman* (29 Ocak 2009) <http://www.suatkiniklioglu.org/tr/basinda/turkiyenin-bati-ya-sirtini-donduguiddialari-aldatmaca.html> Erişim tarihi: 1 Şubat 2009
- Mert, Nuray, “AKP Dış Politikası ve Muhalefet”, *Radikal* (04 Eylül 2008) <http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=YazarYazisi&ArticleID=896951&Yazar=NURAY%20MERT&Date=04.09.2008&CategoryID=98>.
- Bill Park, *Turkey’s Policy Towards Northern Iraq: Problems and Perspectives* (Routledge, 2005)

- Sönmez, Erdem, “Yeni-Osmanlıcılık: Özal Dönemi Organik Aydınlarının AKP’ye Bıraktığı Miras”, *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazâkar İttifak* içinde (Tan Kitabevi Yayınları, 2010)
- Sümer, Çağdaş ve Yaşlı, Fatih (derl.), *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazâkar İttifak* (Tan Kitabevi Yayınları, 2010)
- Çağdaş Sümer-Fatih Yaşlı, “Liberal-Muhafazâkar İttifak Üzerine Notlar”, *Hegemonyadan Diktatoryaya: AKP ve Liberal-Muhafazâkar İttifak* içinde (Tan Kitabevi Yayınları, 2010)
- “Telekom-Hasharon maçı tatil edildi”, <http://www.ntvmsnbc.com/id/24934323> (13 Temmuz 2010)
- “Testy Erdogan: Claims that Turkey is drifting away from the West seem exaggerated”, *The Economist* (3 Aralık 2009) http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=15019880
- “Turkey in the EU: What the Public Thinks”, <http://www.euractiv.com/en/priorities/turkey-eu-public-thinks/article-171187> (20 Ağustos 2009)
- “Turkish foreign policy: Dreams from their fathers”, *The Economist* (23 Temmuz 2009) http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=14098427
- “Turkish Foreign Policy: Repairing the Bridge”, *The Economist* (12 Mart 2009) http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=13278837
- “Turkey’s Politics: No Contest – The Turkish Prime Minister’s Biggest Asset is his Opposition”, *The Economist*, (11 Aralık 2008), <http://www.economist.com/node/12780859>
- “Türk Eğitim-Sen Hitler’in Ruhuna Helva Dağıttı”, *Akşam Gazetesi*, 16.02.2009. <http://www.tumgazeteler.com/?a=4691041> (13 Temmuz 2010)
- Harun Yahya, “Türkiye İçin Milli Strateji: Türk Dış Politikasına ‘Osmanlı Vizyonu’ İle Yeni Bir Bakış”, 1996, http://www.harunyahya.org/kitap/milli_strateji/millistrateji2.html (10 Temmuz 2010)
- Yaşlı, Fatih.. “Yedi Yılın Ardından AKP İktidarına Bakmak” (2009) <http://haber.sol.org.tr/yazarlar/fatih-yasli/yedi-yilin-ardindan-akp-iktidarina-bakmak-20526> (17.11.2009)

ÖZGEÇMİŞLER

Muzaffer İlhan ERDOST: Muzaffer Erdost, 1932 yılında Artova'da (Tokat) doğdu. 1956 yılında Veterinerlik Fakültesi'ni bitirdi. 1956-1958 yılları arasında *Pazar Postası*'ni yönetti. 1958-1963 yılları arasında *Ulus* gazetesinde çalıştı. 1958 yılında Açık Oturum Yayınlarını, 1965 yılında Sol Yayınlarını kurdu, yönetti. Kardeşi İlhan Erdost'un 7 Kasım 1980 tarihinde askerlerce dövülerek öldürülmesinden sonra, adına kardeşi İlhan'ın adını katarak Muzaffer İlhan Erdost ismini kullanmaya başladı. Onur Yayınları'nın sahibi ve yönetmenidir.

Muvaffak ŞEREF: 1913 doğumlu, avukat. 1941-1944 yılları arasında Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Adnan Cemgil tarafından çıkarılan *Yurt ve Dünya* dergisinde makaleleri yayımlanmıştır. Bir dönem yurtdışında yaşamak zorunda kalmış; yurda döndükten sonra 1960'lı yıllarda Milli Demokratik Devrim (MDD) hareketi içinde yer almıştır. Max Beer'in *Karl Marx* (Öncü, 1968, Şerif Hulusi Kurbanoglu ile birlikte), Oskar Lange'in *Ekonomi Politik* (Ataç, 1965) başlıklı kitaplarını Türkçe'ye çevirmiştir. *Türkiye ve Sosyalizm* (Acar, 1968) başlıklı bir kitabı bulunmaktadır. 19 Ağustos 1986'da hayata veda etmiştir.

İhsan Şerif KAYMAZ: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olmuş, yüksek lisans ve doktorasını aynı alanda yapmıştır. Halen Gazi Üniversitesi'nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Doçenti olarak görev yapmaktadır. Uluslararası İlişkiler, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Türk Dış Politikası, Atatürkçülük konularında çeşitli kitap ve makaleleri yayımlanmıştır.
ikaymaz@gazi.edu.tr

Hakan REYHAN: Ankara Kurtuluş Lisesi'ni bitirdi. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Siyaset Bilimi" ve akabinde Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde "İnkılâp Tarihi" Yüksek Lisans derecelerini aldı. 1997-2007 yılları arasında sendikal eğitim ve araştırma uzmanı olarak çalıştı. 1996'dan bu yana birçok derginin editörlüğünü ve yayın danışmanlığını yaptı. 1998 yılından itibaren çeşitli organlarında görev yaptığı ve halen çalışmaları içerisinde yer aldığı Tüketici Hakları Derneği'nde 2007-2010 yılları arasında Genel Başkan Yardımcılığı görevini üstlendi. Sendikal hareket ve tüketici hareketi içerisinde aktif çalışmalar yürüttü, eğitim seminerleri verdi. Çalışmaları özellikle Türk siyasal düşünce tarihi, milliyetçilik ve sosyalizm, sendikal hareketler, ekolojik siyasal düşünce, tüketici hareketi, su hakkı, biyogüvenlik, biyoetik, sosyal bilimler metodolojisi üzerine odaklanmakta ve disiplinlerarası akademik çalışmanın gerekliliğine inanmaktadır. Halen Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı'nda doktora yapmakta, tez hazırlamaktadır. *Doğunun Büyük Devrimcileri: Mollanur Vahidov ve Sultan*

Galiyev (Alter Yayınları, 2.Baskı) adıyla yayınlanmış bir kitabı bulunmaktadır.

hakreyhan@gmail.com

Cenk AYGÜL: ODTÜ Ekonomi Bölümü'nde lisans ve ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde yüksek lisans diplomalarını aldıktan sonra, doktora derecesini York Üniversitesi (Toronto) Siyaset Bilimi Bölümü'nden almıştır. Halen Lefkoşa, Yakın Doğu Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Bölümü'nde yardımcı doçent olarak çalışmaktadır. İlgi alanları, bölgeselcilik, ölçek ve uzam araştırmaları, devlet kuramı, refah devleti gibi alanlar üzerine yoğunlaşmıştır. *Memleket SiyasetYönetim, İktisat, Toplum ve Bilim, Canadian Journal of Political Science* gibi dergilerde çeşitli yazıları yayınlamıştır.

cenkaygul@hotmail.com

Barış ÖVGÜN: 1976 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1995 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde lisans eğitimine başlamış ve 2000 yılında da mezun olmuştur. 2001 yılında SBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başlamış ve 2003 yılında da aynı anabilim dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaya hak kazanmıştır. 2004 yılında "Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsü Olgusu" başlıklı yüksek lisans tez çalışmasıyla başarılı bulunduktan sonra aynı yıl içinde doktora eğitimine başlamıştır. 2010 yılı içinde de *Bürokrasiden Yönetişime: Yönetim Biçiminin Değişmesi* başlıklı tez çalışmasıyla doktor unvanını alan Övgün'ün bürokrasi, planlama, bölgeselleşme ve tarım yönetimi konularında çalışmaları bulunmaktadır.

bovgun@politics.ankara.edu.tr

Emine Zeynep GÜLER: 1963 Çanakkale doğumlu. Boğaziçi Üniversitesi'nde sosyoloji ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı okudu, çevirmenlik yaptı. İÜ'de uluslararası ilişkiler alanında Yüksek Lisans ve Doktora çalışmalarını tamamladı. İÜ, SBF'de Yardımcı Doçent olarak çalışıyor. Çanakkale'de kentin modernleşmesi, milliyetçilik, azınlıklar, Osmanlı devletinden Cumhuriyete geçiş, göçler, savaş sonrasında kentte yaşananlar, kadınların konumu, ulaşım, eğlenme ve dinlenme kültürü gibi çok farklı konularda anlatıların derlendiği 1920 ve 1930'lu yıllarda sosyal yaşama ilişkin bir sözlü tarih çalışması yaptı. Güler gelişme-azgelişme sorunları, siyaset biliminin temel kavramları, Ortadoğu ülkelerinde iç ve dış siyaset ilişkileri, "Avrupa düşüncesi" gibi konularda çalışıyor, ders veriyor. Çeşitli dergilerde makaleleri ve *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık* (İstanbul: Yeni Hayat Kütüphanesi, 2004) ile *"Şu gemide ah ben de olsaydım..." Çanakkale'den Savaş Dışı Anılar* (İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2007) isimli kitapları yayınladı.

zeynep.guler@gmail.com

ABSTRACTS

THREE COLLAGE FOR NATION and NATINONALISATION

Muzaffer İlhan ERDOST

The article comprises of three essays which were written between 1990 and 2007. First essay studies the formation of nation and nation unity as a historical category of capitalism. The second one explains the local, class, national and global forms of culture. The final essay discusses the disintegration of nation and nationality in the swirl of ethnic and religious separation from three different federation scenarios edited on Turkey.

Key words: Nation, nationality, national identity, national culture, federation.

NATION: LIE and TRUTH

Muvaffak ŞEREF

The article was written in 1943. The author gathered his articles in a book titled Turkey and Socialism that re-published in 1968. However, he added extensive notes almost up to article as can be seen in the paper. Thus, the article gained an interesting feature indicating the same author's approach to the problem of the nation early 1940's and the late 1960's; representing the discussion of him with his own ideas over time. The author has taken place in National Democratic Revolution movement in the 1960's. His essay is interesting and instructive because it indicates how the same thoughts approached to the problem of nation at different time periods in Turkey.

Key words: Nation, national unity, fascist, Stalin, socialism.

WHAT IS NATION?

Yalçın YUSUFOĞLU

The article is a document that indicates the approaches to the problem of nation in the 1970's in Turkey that published as a brochure within "Gerçek Publications Training Sequence" number 11. There is no author's name in the original edition. The sequence formed of 17 booklet, which was constituted a whole with weekly "Kitle" newspaper and monthly "İlke" journal, issued by Socialist Worker's Party of Turkey (TSIP). The article was written by one of the directors of TSIP, Yalçın Yusufoglu.

Key words: Nation, national, bourgeois nation, socialist nation, young national states.

KEMALIST NATIONALISM AND LAIC-RELIGIOUS NATIONALISM PERCEPTIONS IN TURKEY

İhsan Şerif KAYMAZ

In Turkey, historical, social and cultural developments caused the emergence of two challenging nationalisms. Mustafa Kemal Atatürk, founder of the Turkish state, had a secular nationalist perception and he tried the Turkish community to assume this. However, a perverse understanding of the concept, taking the religion as the center of its perception has occurred in time. Its followers referred to Ottoman-Islam tradition rather than the “nation” in the western sense of the word. This perverse nationalism named as conservative nationalism served as a parser, not as a unifier. It is one of the morbid products of a sociological transition period in Turkey.

Key words: Kemalism, nationalism, conservative nationalism, conservatism, globalization.

AN ADDITION TO THE THEORY OF REPUBLICAN DEMOCRACY

Hakan REYHAN

In this study; in the political consideration of Mustafa Kemal; in his general intellectual structure; based from his populism principle, it is suggested that there is a theory of republican democracy which Atatürk developed as a distinctive political design compatible with the character of nation -but it has never matured completely. In this paper, it isn't aimed to discuss the level of democracy in the practical political life of Atatürk's period, but to understand the democratic perception in the political consideration system of Atatürk's mind. In this context, it is certainly maintained that Turkish political life has a democratic aspect in Atatürk's days, and also the view about the incompatibility between the Kemalist consideration system and the idea of democracy is discussed.

Key words: Democracy, populism, populism program, public government, republic, republicanism, cemahiriye, laicism, statism, nationality.

NATION-STATE IDEA AND NATION-STATES

Cenk AYGÜL

The article is written with an aim to contribute to the debate between Hannes Lacher and Ellen Meiksins Wood in early 2000s about the origin of nation-states. In this debate, while Lacher rejected any necessary connection between nation-state and capitalism, Meiksins asked why the spread of capitalism has always been accompanied by the proliferation of nation-states. This

article argues that state theory needs to be spatially reworked. It also proposes the term “selective permeability” in order to highlight the link between nation-states and capitalism. Nation-states have institutionalized an order that provides more mobility to capital compared to labour under all circumstances. The article calls for more contributions to the analysis of spatial organization of capitalism.

Key words: State, selective permeability, state theory, nation-state, Miliband, Poulantzas.

PLANNING in TURKEY

Barış ÖVGÜN

The present paper examines the continuity and change the planning have gone through in Turkey from 1930s to the present. The study will argue that the change in planning can be analysed over five different time periods, bearing in mind fundamental changes in approach to motion planning. The main logic behind such a periodisation is to do with different planning approaches adopted in line with determinations such as the sectoral growth, development and administrative strategies. In this context, the continuity and change in the planning approach will be analyzed by putting forward the basic values, concepts, goals and organization of the planning idea that change from time to time.

Key words: State, development, planning, strategy, organization

RECEP TAYYİP ERDOĞAN’S DAVOS SHOW AND ITS IMPACTS

E. Zeynep GÜLER

In this study, we have tried to examine the foreign policy approach of Justice and Development Party, in government since 2002, and the effects of its foreign policy on domestic policies. In 2009, Prime Minister Recep Tayyip Erdogan made a hard talk at the World Economic Forum held in Davos, blaming the panel moderator and Israeli President Shimon Peres and left the session. The “one minute” gesture made a big impact at public opinion in Turkey. In this paper it is discussed that the output of this gesture had effects on domestic politics rather than Turkish foreign policy.

Key words: Justice and Development Party (AKP), Turkish foreign policy, political psychology.